Vázlatok két évszázad magyar történelméből

Vázlatok két évszázad magyar történelméből

Tanulmányok

A kötetben szereplő tanulmányok többsége az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Programjának 2009. május 7-i konferenciája előadásainak kibővített változata.

Főszerkesztő
GERGELY JENŐ

Szerkesztők
Dombovári Ádám, Manhercz Orsolya

Segédszerkesztők
Papp Csilla, Simon Péter

ELTE
Történelemtudományok Doktori Iskola
Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program
Budapest, 2010.

A konferenciát szervezte:
Anka László, Dombovári Ádám, Manhercz Orsolya doktorandusz hallgatók

© ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, 2010

A kötet megjelenését támogatta:
ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat

ISBN 978 963 284 141 0

Műszaki szerkesztő: Jutai Péter
Terjedelem: 19 (B/5) ív
Készült a ROBINCO Kft. Digitális Nyomdájában
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Előszó 7

Köszönetnyilvánítás 8

Emlékezés Gergely Jenőre 9

Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Programja által rendezett konferenciák Gergely Jenő által főszerkesztett köteteinek repertóriuma, 2001–2010 13

19. századi magyar történelem

Dombovári Ádám: Kísérletek a választási kicsapongások megfékezésére, 1836–37 21
Manhercz Orsolya: Az uralkodó Magyarországon, 1865–1866 35
Anka László: A budapesti prostitúció jogtörténete a dualizmus korában 51
Tóth-Barbalics Veronika: Vigyázó, Harkányi, Żeleński és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok 67

Egyháztörténet

Lénár Andor: Az Actio Catholica működése a Váci Egyházmegyében a két világháború között 87
Sztyahula László: Katolikus papképzés a Nagyszombati Apostoli Kormányzóság területén, 1922–1950 103
Gyóni Eszter: Ciszterci szerzetesek a vádlottak padján – 1951 125

Kisebbségi kérdés

Vesztróczy Zsolt: Szlovákkérdés, urbanizáció, asszimiláció. Felső-magyarországi városképek a közigazgatási bizottságok jelentéseinek tükrében, 1900–1914 141
Csajányi Melinda: Az antiszemitizmus búvópatakja az *Új Nemzedék* című lap 1939. évi olvasói levelezésében 155
Marchut Réka: A Pest megyei németek kitelepítése a kitelepítési névjegyzékek alapján 171

Akció, agitáció, propaganda

Szécsényi András: A Turul Szövetség akciói: a Magyar Egészség Hete és a Magyar Nép Hete 191

1945 után, 1989 előtt

Englert György: A Külügyminisztérium újjászervezése és átszervezése, 1945–49 207
Englert György: A Külügyi Kollégium, 1949–1950 223
Rácz János: Az 1956-os forradalom következményei a *Manchester Guardian* tükrében (1956. nov. 4.–1957. dec. 31.) 239
Herber Attila: A történelmi tudat formálásának eszköztára a rendszerváltás előtti tankönyvekben 255

Előszó

Immár erős gyökereket eresztett, pozitív hagyományként örülhetünk annak, hogy az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Program doktoranduszainak részvételével rendszeresen megtartott konferenciák előadásai nyomtatott formában is hozzáférhetővé válnak az érdeklődők számára. A kézbe vett kötet megjelenése azonban szomorúan sajátos módon eltér „elődei" létrejöttének körülményeitől. A hagyomány életképes gyakorlattá történő kiteljesítésének fő ösztönzője, Gergely Jenő, a Történelemtudományok Doktori Iskola, s azon belül is az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Program vezetője ugyanis nincs már közöttünk. A tanulmánygyűjtemény ezért ebben a megközelítésben igazi emlékkötetté minősül.

A publikált előadások/tanulmányok tematikus gazdagsága, mindenekelőtt pedig azok színvonala méltó megemlékezést, szimbolikus főhajtást jelent a több összefüggésben is iskolateremtő egyetemi professzor előtt. Tükrözik, demonstrálják Gergely Jenő tanári-tudósi törekvéseinek összetettségét, szakmai igényességét, röviden azok sikerességét. Kapcsolódnak oktatói és kutatói tevékenységének meghatározó irányaihoz, az általa intenzíven művelt, illetve tudatosan ösztönzött tematikához.

A 19–20. századi magyar történelem több fontos kérdését bemutató, elemző tanulmányok a Gergely Jenő által irányított program műhelymunkájába nyújtanak tanulságos bepillantást, sokban egyszerre minősítve a doktoranduszok és a témavezetők erőfeszítéseit. Az elsősorban politika-, társadalom-, egyház- és eszmetörténeti témákat megragadó rekonstrukciók a magyar történelem egy-egy alapkérdéséhez kapcsolódó fontos mozzanatot (ld. a kisebbségi kérdés, az antiszemitizmus, a kitelepítések, az 1956. évi magyar forradalom és szabadságharc angliai visszhangja), azok egy-egy érdekes színfoltját (pl. a prostitúció dualizmuskori jogtörténete, a főrendiház összetételének 1885. utáni alakulása, a reformkori választási kicsapongások megfékezésére irányuló kísérletek, Ferenc József magyarországi látogatásai 1865–66-ban), néhány különös epizódját (pl. a Külügyminisztérium, ill. a Külügyi Kollégium helyzete 1945 után, a történelmi tudat formálása a rendszerváltoztatás előtti tankönyvekben, a szocialista versenymozgalom politikai-gazdasági realitásai) dolgozzák fel, betekintést kínálva azok problematikájába.

A tanulmányok elolvasása azonban nem csupán, s nem is elsősorban nosztalgiát ébreszt. Visszaigazolásként szolgál az elvégzett munka pozitív értékeléséhez, továbbá a további eredményes munkát ösztönző bíztatás hiteles alapját, bázisát erősíti a hallgatók és az oktatók körében egyaránt.

Budapest, 2010. március 10.

Erdődy Gábor

Köszönetnyilvánítás

A kötet megjelenéséhez szükséges anyagi háttér megteremtésében segítettek:
Dr. Dobszay Tamás (az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék részéről), illetve Divinyi Zsombor (az ELTE BTK HÖK részéről).

A kötet létrejöttében közreműködtek:
Papp Csilla és Simon Péter (harmadéves BA-hallgatók), Csajányi Melinda (harmadéves doktoranda), Vesztróczy Zsolt (doktorjelölt).

A Gergely Jenőről készült fényképért hálás köszönettel tartozunk Dr. Pritz Pálnak.

Ismeretek...

Gergely Jenő
(1944. március 10.–2009. december 10.)

Professzor Úr ismerőinek ajánlom

Wilhelm von Humboldt írja 1821. évi akadémiai értekezésében a történelmi megértésről:
„Egy dolog megértése mindig feltételezi a maga lehetőségének kondíciójaként, hogy a megértőben van valami ANALOGONJA az utólag valóban megértettnek, hogy előzetes, eredeti összhang áll fenn szubjektum és objektum között"
Maga a nagy német gondolkodó nem fejti ki az „analogon" miben létét.
Valami eredendő „rokonság", mely elősegíti a megértést, a közelkerülést.

Miképp lesz valaki kora legjelentősebb egyháztörténeti- társadalomtörténeti szakértője, aki minden ízével át van itatva az élet legegyszerűbb és legalapvetőbb törvényeivel?
A termőföld, a bukolikus élet „analogonjával"...

Kellett, hogy valami legyen a földben, mely Pannonhalma közvetlen közelében fekvő falucskában, Tényőn életet és kezdő biztatást adott Gergely Jenőnek.
Eredendő rokonság, amely lehetővé tette, hogy úgy élje le életét a szürke és szűkös kőrengetegben, a fővárosban, az ország első egyetemén, javarészt egyháztörténészként, tanárként, hogy közben végig érezhetően vette körül őt, s tette kuriózummá, a napfény, a föld, a szőlő aurává sűrűsödött „analogonja", amit magával hozott az nagyhírű apátság környékéről.
Magával hozta, s soha nem is tette le, hiszen mindig a földhöz, a kerthez ment erőt nyerni.
Nem tette le, mert mellé fért az a hatalmas súlyú és értékű tudományos és tanári munka, melyet méltatói nyomán a könyvlapok, internetes oldalak tesznek örökre lezárt tényként hozzáférhetővé.
Megsejthető-e azonban vajon bármi a titokból, ami Gergely Jenővé tette őt?
Aki a föld gyermekeként lett akadémiai doktor, tanszékvezető egyetemi tanár, s aki ebbéli tudósi mivoltában szökött vissza újra és újra a szőlőhöz, kerthez, naphoz, esőhöz, a földhöz...
Mindkét „analogont" megkapta ajándékul.
Ismerte a kertet, a bort, a földet.

Ismerte a pápákat, a nagyhatalmú főpapokat, egyházi személyeket, keresztény párti politikusokat.
S nekünk, tanítványainak könyvein, szavain keresztül a megszerzett tudásához; egyéniségén, történetein, tréfáin keresztül egy – sokunknak már teljesen ismeretlen – földműves szemléletmódhoz nyitott ablakot. Aki akart, betekinthetett mindebbe.
Igazi ismeretségébe, az „analogon" adta aurafelhőbe azonban az kerülhetett, aki beszélgetés közben eliszogatott vele egy kis bort, melyről az ókor óta tudjuk, hogy a napot, a szelet, az esőt, az igazságot és a bölcsességet is magában tartja.

Miért NE lehetne most ott, ahol az évszázadok során élt, sok pápa, püspök, érsek, prelátus, keresztény politikus az időtlenség biztonságába céljához ért már?

Miért NE képzelhetnénk őt, amiképp maga mögött hagyva „minden december 10-ét", sőt az összes határidőket, naptárakat, órákat, az időt magát, belép a terembe, ahol hosszú díszes ornátusokba, elegáns sötét öltönyökbe identifikált szellemek nézik idegenkedő kíváncsisággal őt. A törékeny kicsi embert, szürke kardigánban, ahogy kezében egy pohár útravalóul kapott házi borral és szemüvege mögött ismét csillogó bogárszemmel lassan (mert minden élő legnagyobb félelmét még csak alig hagyta maga mögött) körükbe áll.
Mindenkire átható, értő tekintettel néz a nagy, világos teremben.
ISMERI ŐKET.
Életútjukat, törekvéseiket, sikereiket, kudarcaikat, eredményeiket, elmúlásuk utáni hírüket, hatásukat. Ők azonban nem ismerik, s ez a helyzet magabiztosságot ad az egyre bátrabban lépkedő, s már lassan mosolyát is visszanyerő új tagnak.
A TUDÁS magabiztosságát.

Valójában mindig készült erre a belépőre.
Hányszor halottuk Professzor úrtól tréfásan – mégis a remegő bizonytalanságban élő emberi lény reménykedésének sötét fátyola mögül –, hogy kíváncsi rá, hogy lesz, ha egyszer „ezekkel", akikről annyit tudott, annyit írt, találkozik...

A félévek örömteli lezárásakor, sok tudás birtokba vétele után, mi, doktoranduszai is ittunk Gergely tanár úrral néhányszor egy-egy pohár bort...
ISMERTÜK őt.
S őt ismerve megismerhettük mindazt, amit rövid, de kivételesen tartalmas élete során a történelemből ő megismerhetett.
Pápákat, püspököket, érsekeket, prelátusokat, keresztény politikusokat..., akik között ő a MI PROFESSZORUNK, már egyre otthonosabban mozog egy ideje.
„Analogonná" lett – nekünk.

Csajányi Melinda

Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Programja által rendezett konferenciák Gergely Jenő által főszerkesztett köteteinek repertóriuma, 2001–2010

I. *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19-20. század történelméből.* Főszerk.: GERGELY Jenő. Szerk.: CSAPLÁR-DEGOVICS Krisztián, TORNYAI Anna. Budapest, ELTE BTK, 2009. 379.

A kötetben szereplő tanulmányok:

TEVESZ László: Természetjog és/vagy ősi szabadság – a reformkori magyar liberalizmus eszmetörténeti háttere (9–23.)

SZARKA Lajos: Gyulai Gaál Miklós 1848-as honvédtábornok életrajza (24–37.)

USLU, Ates: Az abszolutizmuskori magyar operajátszás Pesten (1850–1861) (38–55.)

MANHERCZ Orsolya: Az 1857-es császári utazás sajtója (56–75.)

TÓTH-BARBALICS Veronika: Reformtervek a felsőtábla átalakítására a 19. század első felében (76–91.)

VÉR Eszter Virág: Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867–1916) (92–114.)

VESZTRÓCZY Zsolt: Az érdekérvényesítés lehetőségei. A szlovák nemzeti mozgalom és az oktatásügy kérdése a dualizmus korában (1867–1918) (115–131.)

DEMMEL József: Mi a (szlovák) történelem? A léptékváltás lehetősége a szlovák és a magyar történetírásban (132–142.)

SZTYAHULA László: Két tanulmány a magyar katolikus egyház történetéből (Palkovich Viktor munkáinak elemzése) (143–159.)

KLESTENITZ Tibor: A magyar katolicizmus és a sajtó kérdése a XIX–XX. Század fordulóján (160–178.)

ANKA László: Apponyi Albert a Horthy-kori belpolitikában (179–196.)

CSÍKY Balázs: Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata (197–213.)

SZÉCSÉNYI András: A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban (214–232.)

GRÓSZ András: Magyarországi német egyesületek helyzete az 1930-as években (233–246.)

FEKETE József: A szervita rend megtelepedése Makkosmárián a rend feloszlatásáig (1938–1950) (247–264.)

TÁNCZOS-SZABÓ Ágota: Pártatlan igazságszolgáltatás vagy politikai megtorlás? Adatok a népbírósági jog és ítélkezési gyakorlat történetéhez (265–279.)

MARCHUT Réka: A magyarországi németek kitelepítése a Népszava és a Világ korabeli számaiban (1945–1948) (280–295.)

ENGLERT György: A külügyi költségvetés vitája és a sajtó, 1947 (296–306.)
RÁCZ János: Az 1956-os forradalom bukása az Amerikai Kommunista Párt napilapjában, avagy egy újság megszűnésének anatómiája (307–332.)
KISS Dávid: A Munkásőrség színrelépése az 1957-es esztendőben (333–356.)
HERBER Attila: „Jelentkezünk és nem kiabálunk!" A tankönyvszövegekben megnyilvánuló kanonizációs tendenciák a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországán (357–375.)

II. *Ahogy mi látjuk. Tanulmányok.* Főszerk.: GERGELY Jenő. Szerk.: HORVÁTH Ildikó, TORNYAI Anna. Budapest, ELTE BTK, 2007. 263.

A kötetben szereplő tanulmányok:
DOMBOVÁRI Ádám: Választási visszaéléstípusok Tolna megyében 1839–1840. Adalékok a reformkori politikai kultúra vizsgálatához (7–42.)
MANHERCZ Orsolya: Ferenc József 1852-es utazása Magyarországon. A Bach-rendszer szentesítése (43–58.)
TÓTH-BARBALICS Veronika: A Deák Párt és a Balközép társadalmi összetételéhez (Debrecen, 1872) (59–76.)
VÉR Eszter Virág: Autonómia vagy decentralizáció? Fejezetek a közigazgatási bizottságok felállítására vonatkozó törvény születéséről (1873–1875) (77–94.)
DUBNICZKY Zsolt: A gróf Károlyi-család Pesten (95–114.)
KLESTENITZ Tibor: A katolikus újságírók önszerveződése: Az Országos Pázmány Egyesület a dualizmus korában (115–134.)
BAKÓ Balázs: Vacantia a Szombathelyi egyházmegyében 1911-ben. Boda János levelei Mikes Jánoshoz (135–156.)
LÉNÁR Andor: A papnevelés helyzete és jellemzői a Váci Egyházmegyében a két világháború között (157–180.)
STRAUSZ Péter: Hivatásrendi kamarák a két világháború közötti Magyarországon (181–196.)
BERNYÁK Adrienn: Az Országgyűlés ülésszakainak törvényhozása és az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletalkotása 1953–1958 között (197–220.)
RÁCZ János: Az 1956-os forradalom bukása a Time világában (221–242.)
KISS Dávid: A Munkásőrség megalakulásának előzményei (243–264.)

III. *A kamarai tevékenység Magyarországon és az Európai Unióban. Tanulmányok.* Főszerk.: GERGELY Jenő. Szerk.: STRAUSZ Péter, ZACHAR Péter Krisztián. Budapest, ELTE BTK, 2007. 286.

A kötetben szereplő tanulmányok:
TÓTH Imre: A kereskedelmi és iparkamarák változásai Magyarországon (1980–2000) (8–16.)

DUNAI Péter: A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara nemzetközi kapcsolatai, európai jelenléte (17–26.)
ÉGER István: Az orvosi kamarai tevékenység aktuális kérdései (27–34.)
S. SZABÓ Péter: A kamarai működés kihívásai a XXI. Század elején az ügyvédség számára Magyarországon (35–43.)
LACZKÓ András: A Magyar Agrárkamara helye és szerepe az átalakuló magyar mezőgazdaságban (44–53.)
ZELLENBERG, Ulrich E.: Die österreichische Wirthschaftskammerorganisation im Wandel (54–91.)
STRAUSZ Péter: Szakmai és közvita a kötelező kamarai tagságról Ausztriában (92–115.)
ZACHAR Péter Krisztián: A kamarák szerepe a szociális párbeszédben Ausztria és az Európai Unió példáján (116–137.)
MÉSZÁROS Tamás: Az Eurochambres szervezete és működése (138–160.)
KEREKASZTALBESZÉLGETÉS: A kamarák aktuális helyzete (161–171.)
FORRÁSPUBLIKÁCIÓ: 2006. évi XCVII. törvény az egészségügyben működő szakmai kamarákról
FORRÁSPUBLIKÁCIÓ: A Budapesti Ügyvédi Kamara négyéves programja (199–215.)
FORRÁSPUBLIKÁCIÓ: Az Eurochambres alapszabálya (216–223.)

IV. *A múlt feltárása - előítéletek nélkül. Tanulmányok.* Főszerk.: GERGELY Jenő. Szerk.: HORVÁTH Ildikó, STRAUSZ Péter. Budapest, ELTE BTK, 2006. 189.

A kötetben szereplő tanulmányok:
DEMMEL József: Haza és szülőföld antagoizmusa. Milan Rastislav Stefánik nemzeti-társadalmi háttere (9–26.)
TEVESZ László: „Alkotmányosság és nemzetiség" – államközösségi és kultúrközösségi koncepciók az 1840-es évek Magyarországán (27–60.)
BINDER Mátyás: „Felébredt ez a nép..." A magyarországi romák/cigányok etnikai-nemzeti önszerveződési folyamatiról (61–82.)
MOLNÁR Sándor Károly: Kísérlet az „ébredés" fogalmának tisztázására, avagy a magyar „ébredés" historiográfiája (83–108.)
BAKÓ Balázs: Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–1919-ben (109–120.)
VÉR Eszter Virág: Erzsébet. Mítosz és valóság a magyarok királynéképében (121–138.)
ZÁVODI Szilvia: Élet a Magyar Királyi Zrínyi Ilona Honvédtiszti Leánynevelő Intézetben (139–156.)
STRAUSZ Péter: A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szervezete és működése a két világháború között (157–174.)
BERNYÁK Adrienn: Az Elnöki Tanács és az Országgyűlés helye és szerepe az államszervezetben 1949–1953 között (175–190.)

V. *Autonómiák Magyarországon 1848–1998. Tanulmányok.* Főszerk.: GERGELY Jenő.

A kötetben szereplő tanulmányok:

MEZEY Barna: Államosítás és autonómia. Centralizáció és önkormányzatiság a XIX. század második felében (13–24.)

KAJTÁR István: A polgári modernizáció közigazgatási autonómiáinak jogtörténeti keretei (25–40.)

GERGELY András: Területi autonómiák – lokális önkormányzatok a XIX. századi Magyarországon 41–56.)

CIEGER András: Autonómia a gyakorlatban – A dualizmus kori helyi közigazgatás pénzügyi kérdőjelei (57–64.)

PÖLÖSKEI Ferenc: A területi, települési önkormányzatok (1919–1944) (65–72.)

IGNÁCZ Károly: Budapest önkormányzatának alakulása a Horthy-korszakban (73–88.)

MAJDÁN János: Autonóm szervezeti egységek a Magyar Államvasutakon belül 1918-ig (89–96.)

ZACHAR Péter Krisztián: Fejezetek a magyarországi kereskedelmi és iparkamarák autonómia-történetéből (1848–1918) (97–130.)

STRAUSZ Péter: A kamarák érdekérvényesítő képessége a két világháború között 1920–1938 (különös tekintettel a kereskedelmi és iparkamarákra, illetve mezőgazdasági kamarákra) (131–154.)

GERGELY Jenő: Egyházi autonómiák Magyarországon (155–190.)

RÁCZ Kálmán: Az Ádám-ügy, avagy konfliktus egy tanári kinevezés körül a Horthy-korszakban? (191–206.)

KARDOS József: A „szocialista egyetem" és az autonómia (1949–1969) (207–218.)

RÉFI Attila: A magyarországi helyi közigazgatás történetének 1945 utáni fordulópontjai (1949/50; 1989/90) (219–232.)

VI. *Tanulmányok a XIX-XX. századi történelemből. A 2001. május 21-22-én tartott történész doktorandusz konferencia előadásai.* Főszerk.: GERGELY Jenő. Szerk.: ZEIDLER Miklós. Budapest, ELTE BTK, 2001. 330.

A kötetben szereplő tanulmányok:

DEMKÓ Attila: A XXI. század nagyhatalmi rendszere: amerikai vélemények és előrejelzések a XX. század végéről (11–26.)

KOVÁCS Gabriella: Európa és Németország vagy Németország Európában – a szuverenitás szemszögéből (27–42.)

MÁTHÉ-SHIRES László: A birodalmi orvoslástól a gyarmati orvoslásig: a brit malériapolitika Dél-Nigériában 1895–1912 között (43–58.)

PÉTERFI András: Az Egyesült Államok vietnami beavatkozása (59–74.)

RAÁB Renáta: Az 1848/49-es magyarországi események észak-európai sajtóvisszhangja (75–90.)
SOMOGYI Orsolya: Történészek vitája a náci zsidóüldözésekről (91–104.)
SZIKLAI István: Az angol-német külkapcsolatok 1933–1935-ben (105–118.)
ALBERT Gábor: Domanovszky Sándor tankönyvírói munkássága (121–132.)
BOGNÁR Zoltán: (Hadi)fogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon (1944–1945) (133–148.)
FRÁTER Olivér: A Székely Hadosztály és Dandár rövid története (1918–1919) (149–164.)
GIANONE András: A Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége és az iskolaharc 1945–1948-ban (165–174.)
HANGODI László: A magyar királyi 4. honvéd nehézbombázó-repülőezred rövid története (1936–1942)
JUHÁSZ Borbála: A női mobilitás lehetőségei a Magyar Kommunista Pártban és a Magyar Dolgozók Pártjában (189–194.)
KÁDÁR Lynn Katalin: Eckhardt Tibor és a Szabad Magyarországért Mozgalom (195–210.)
KALTENECKER Krisztina: Fenyőerdőből lakótelep. A beillesztés-beilleszkedés alapkoncepciója a darmstadti Duna-telepen (1949–1954) (211–224.)
KOVÁCS Éva: Az iskolaállamosítás parlamenti vitája. Érvek és ellenérvek (1948) (225–234.)
OLASZ Lajos: A magyar légoltalom helyzete a Szovjetunió elleni hadba lépés időszakában (235–248.)
ÖTVÖS István: Az 1947-es Almásy–Szilágyi-ügy (249–262.)
PINTÉR Tamás: A Fegyveres Erők Minisztériuma. Egy fantomszervezet 1956–1957 fordulóján (263–272.)
SUBA János: A magyarországi határváltozások végrehajtói. A határmegállapító bizottságok a XX. században (273–284.)
SZESZTAY Ádám: A Kádár-korszak nemzetiségpolitikájának kiindulópontja: az 1958-as párthatározat (285–292.)
TÓTH K. József: A Kárpát-medencében lakó örmények a XX. század elején (293–306.)
VARANNAI Zoltán: Közép-, Kelet-Európa vagy Eurázsia? Viták hazánk helyéről Európában a két világháború közötti Magyarországon (307–320.)
VESZTRÓCZY Zsolt: Tisza István szlovák paktumtárgyalásai az első világháború idején (1914–1917) (321–330.)

19. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNELEM

Dombovári Ádám

Kísérletek a választási kicsapongások megfékezésére, 1836–37*

Az 1832–36-os országgyűlésen a közjogi operátum általános tárgyalását, és így a vármegyei tisztújítások rendezését nem tűzték napirendre, ennek elvégzése – elméletileg – a három év múlva esedékes következő diéta feladatai közé sorolódott át.[1] Nem sokkal az országgyűlés feloszlása után, 1836. szeptember 22-én az uralkodó a 13017/1257. kancelláriai szám alatt mégis egy a tisztválasztásokat lényegesen befolyásoló, latin nyelvű körrendeletet, rendszabást adott ki (a korabeli terminológia „tisztválasztási normativumként" említi az iratot).[2] A választási kicsapongások és pártoskodások megfékezésének ürügyén a főispáni jogkör jelentős mérvű kiszélesítésével a rendelet – talán nem is nagyon burkolt – politikai célja az volt, hogy a megyékben a kormányzat számára az országgyűlések közötti időszakra is hegemón befolyást szerezzen a rendekkel, ezen belül a reformellenzékkel szemben; hogy a konzervatív főispánok megtisztíthassák a megyék tisztikarait az ellenzéki vezetőktől, és így csökkentsék azok befolyását. Az uralkodói törekvés lehetővé

---

* E tanulmány egy a reformkori megyei választások szabályozási kísérletének 1836 és 1840 közötti időszakát feldolgozó nagyobb munka kivonatolt és lerövidített változata. A nagyobb szöveghez fűzött kritikai észrevételekért és az elkészültéhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom Pajkossy Gábornak, Cieger Andrásnak, Csapó Csabának, Dobszay Tamásnak, Poór Jánosnak, Vermes Gábornak, Völgyesi Orsolyának, illetve Papp Csillának, Sándor Tamásnak és Simon Péternek.

1 GERGELY András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In: VÖRÖS Károly (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben. 5/2. kötet. 1790–1848.* Akadémiai, Bp., 1980. 715–748. Különösen: 720–728., 732–733. (A továbbiakban: GERGELY, 1980.)

2 MOL (C 44) Helytartótanácsi lt. Dep. pol. com. Normalia. 1836:30762. A körrendeletet idézi és latinul közli: PALUGYAY Imre: *Megye-rendszer hajdan és most. Törvény-történet-, oklevelek- s egyéb rokon kútfők után. II. Megye-hivatalok.* Heckenast, Pest, 1844. 63–65. A történeti irodalom több helyen is említi az uralkodói leiratot, de elemzésével és recepciójának általános ismertetésével még adós: MOLNÁR András: Zala megye reformkori tisztújításai 1819–1847. In: *Levéltári Szemle* 1989:3. 20. (A továbbiakban: MOLNÁR, 1989.); TILCSIK György: Tisztújítások és országgyűlési követválasztások a reformkorban Vas megyében. In: Uő. (szerk.): *Vas megyei levéltári füzetek 9. Előadások Vas megye történetéről III.* Szombathely, 2000. 24. (A továbbiakban: TILCSIK, 2000.); KÓSA László: *„Hét szilvafa árnyékában". A nemesség alsó rétegeinek élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon.* Osiris, Bp., 2001. 176.; RUSZOLY József: *A választási bíráskodás szabályozásának története hazánkban a reformkortól az 1945. évi VIII. tc. megalkotásáig.* JATE, Szeged, 1979. 6.; RÉVÉSZ László: *Die Anfänge des ungarischen Parlamentarismus.* München, 1968. 123. (A továbbiakban: RÉVÉSZ, 1968.); BENE János: Tisztújítás Szabolcs vármegyében 1836-ban. In: *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis Tom. 8/A. Marxizmus-leninizmus-történettudomány.* Nyíregyháza, 1980. 51., 53., 55., 57–58. (A továbbiakban: BENE, 1980.)

tette, s egyben kikényszerítette, hogy mind a kormányzat, mind a megyék újra pozícionálják magukat, állást foglaljanak, hiszen a nemesi politikai jogok legfontosabbikának, a szabad választási jog gyakorlásának a befolyásmentes érvényesülése került a támadások keresztüzébe. Ezen keresztül pedig a megyei autonómiák jogszabályok útján, intézményesen történő részleges felszámolásának a reális veszélye bontakozott ki.

A rendelet kibocsátásának tényleges, konkrét okaira több magyarázat is adható. A viszszaélések orvoslását különösen akuttá tette a júniusi gömöri, abaúji és különösen a szabolcsi tisztújítás deviáns és tumultuózus jelenetekkel tarkított lefolyása, s ismét felmerülhetett a partikuláris megyei gyakorlatok felülvizsgálata, általános szabályozásuk igénye.[3] A problémakör érzékeltetésére helyhiány miatt most csak az abaúji esetet ismertetjük vázlatosan.

A Törvényhatósági Tudósítások abaúji levelezője (Bárczay Mihály) szerint az 1836. június 20-i tisztújításra a megye minden részéből csoportosan tódult a nemesség. A másodalispáni tisztség betöltése körül alakultak ki ellentétek, és a pártok szerveződését is ez határozta meg: az egyik fél az addigi alispánt, Vitéz Jánost tartotta volna meg hivatalában, a másik párt gróf Péchy Emánuel, abaúj megyei birtokos megválasztására kezdte a rekrutálást.[4] A két párt két pólus körül helyezkedett el: a Vitéz-párt központja a város, Kassa, a Péchy-párt éjjeli tanyái pedig a város melletti falvak voltak. A földrajzi távolság miatt a lakosok az összetűzések elmaradásával számoltak, bár „a pártdüh mind a két félnél déli pontra hágott". A várakozás később valóban alaptalannak is bizonyult: a falvakon tanyázó bocskoros nemesek bevonulása előtt a Vitéz-párt nemesei elfoglalták a vármegyeház udvarát, termét, sőt a kapu előtti tért is. A később érkező ellenpártot nem akarták beereszteni, a közelítőket kőzáporokkal kétszer is visszaverték, a felismert Péchy-pártiakat pedig „rangra, öltözetre és személyes tulajdonokra mit sem tekintve, a városi sétát környező patakban jól meghömpölygették, ezen új nemű keresztvízzel akarták őket hitükből kiföröszteni."[5] Ezt követően az ellenpárt is központosította erejét, és a gyümölcsárus asszonyok sátorfáival felfegyverkezve rohanta meg a megyeház előtti nemeseket, akik nem tudták feltartóztatni a rohamot. A Vitéz-pártiak így részben a megyeház udvarára vonultak vissza, részben pedig a város végén lévő tanyáikra igyekeztek menekülni, miközben leszakadó, hátramaradó pártosaikat az ellenpártiak megverték. Péchy hívei az erőviszonyok megfordítása után megrohanták a vármegyeházát: feltépett

---

[3] Szabolcs 1836. június 14–15-én, Gömör 1836. június 21-én, Abaúj 1836. június 20–21-én restaurált. Lásd KLÖM [=*Kossuth Lajos összes munkái.* Kiad. a Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1952-től.] VI. 643–646., 706., 760., 762., 766–768., 906–907.; BOROVSZKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. 1. kötet. Abauj-Torna vármegye és Kassa.* Bp., 1896. 546. (A továbbiakban: BOROVSZKY, *Magyarország vármegyéi*); BOROVSZKY, *Magyarország vármegyéi, 7. kötet. Gömör-Kishont vármegye.* Bp., 1903. 563.; A szabolcsi tisztújításról részletesebben lásd: BENE, 1980. 33–63. ill. KLÖM VI. 482., 627., 642–646., 1034.

[4] Az első alispán, Komáromy István hivatalban maradásáról egyetértés volt a megyében.

[5] KLÖM VI. 766.

utcakövekkel ostromolták, különösen az ablakokat és az elzárt nagykaput. Az akció sikere után néhány dorongos nemes a megyeház termébe nyomult, kinn pedig többen is eszméletlenül hevertek.

A főispán, idősebb Eötvös Ignác az események nyomása alatt félbeszakította a „gyűlést", a tisztviselőkart megerősítette hivatalában (annak ellenére, hogy a főjegyző előtte minden tisztviselőtársa nevében már hivatalosan leköszönt), majd saját szállására távozott. A főispáni végzés hírére kis idő múlva a szembenálló pártok is – békejelül fehér kendők kitűzésével – egyezséget kötöttek, majd szétoszlottak. A másnapi közgyűlésen a főispán ismét megerősítette hivatalukban a korábbi tisztviselőket, s egyben a zavarok orvoslásának módjairól tanácskoztak. Végül egy feliratról határoztak, amelyben az eset előterjesztése mellett az uralkodót megkérték, hogy a visszaélések és a kicsapongások megfékezésének módjáról általában gondoskodjon.[6]

Barta István, Vörös Károly és Dobszay Tamás kutatási eredményei szerint a reformkorban a kormányzat részéről általában is megfigyelhető azon törekvés, hogy az országgyűlés megkerülésével (!) a rendeket egy-egy rendelettel, váratlan politikai manőverrel kész helyzet elé állítsák, megosszák, összezavarják, esetleg joggyakorlatot hozzanak létre, amelyre a későbbi viták során mint élő szokásjogra lehet hivatkozni. Ezzel a hatalompolitikai eszközzel (is) vélték tompítani, befolyásolni, kifárasztani, vagy ideális esetben megelőzni a radikális, túlzó reformtörekvéseket, ill. kordában tartani, semlegesíteni a politikának és a társadalomnak a kormányzatot irritáló önmozgását.[7] A politikai környezet és klíma változása a harmincas évek második harmadában erre különösen alkalmas, a kormányzat pedig fogékony volt: az 1836-os tisztújítási rendelet Pajkossy Gábor és Molnár András megállapítása szerint ugyancsak szervesen a kibontakozó terrorpolitika eszköztárába illeszkedett.[8]

---

[6] KLÖM VI. 760., 767. Az ügy és a felterjesztés levéltári anyagához lásd különösen uo. 767. 9–10. lábjegyzetek.

[7] BARTA István: *A fiatal Kossuth és kora. Fejezetek a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásának történetéhez.* Doktori disszertáció (ELTE). Bp., 1963. [ELTE Egyetemi Könyvtár] 108., 194–195. (az 1828/30-i országos bizottság reformmunkálatait tárgyaló fejezetben); HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. I–III. kötet.* Bp., 1886[3]. I. 24–28. (A továbbiakban: HORVÁTH, 1886.); VÖRÖS Károly: Abszolutizmus és rendiség konfliktusának kiújulása (1812–1830). In: VÖRÖS Károly (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben. 5/1. kötet. 1790–1848.* Akadémiai, Bp., 1980. 620–632. (A továbbiakban: VÖRÖS, 1980.); DOBSZAY Tamás: Az 1836:IX. tc. születése. Érvek és elképzelések a községi igazgatás rendezésének vitájában. In: ZÁVODSZKY Géza (szerk.): *Fejezetek a magyar művelődés történetéből.* ELTE TFK, Bp., 1992. 163–170.; DOBSZAY Tamás: Politikai intézmények és választások a magyar kései rendiség időszakában. In: GERGELY Jenő (szerk.): *Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből. Tanulmányok.* ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola–L'Harmattan, Bp., 2006. 11–72. (A továbbiakban: DOBSZAY, 2006.)

[8] PAJKOSSY Gábor: A kormányzati „terrorizmus" politikája Magyarországon 1835 és 1839 között. In: *Századok* 2007:3. 693. (A továbbiakban: PAJKOSSY, 2007.), valamint MOLNÁR,

A kivitelezés technikai oldalát nézve az 1832–36-os országgyűlés úrbéri vitáinak megyei dimenzióját, azaz a követutasítások retrográd szellemű módosításának pozitív tapasztalatait nevezhetjük meg. A közgyűléseken felvonultatott kortestömegek segítségével a kormányhű tisztikarok kialakítása és konzervatív pótutasítások megszavaztatása látványos eredményt hozott: a diéta alatt több tucat követváltás történt, s ezzel sikerült a kormányzatnak az úrbéri törvények felpuhítását elérnie.[9]

A jogi kereteket tekintve a tisztválasztási normatívum az uralkodó által 1829. július 10-én 8766/1180. kancelláriai szám alatt kiadott rendeletet „fejlesztette" tovább. Az 1829-es utasítás lehetővé tette volna a főispánoknak, hogy a szavazást megvesztegetéssel befolyásoló jelölteket a tisztválasztásból kizárják, és mind őket, mind segítőiket büntetőperbe idéztessék, valamint, hogy a vármegyei tisztikar ilyen ügybe keveredő bármely tagját szolgálata alól felmentsék.[10]

A kriminalizálásnak a politikai eszköztárba való felvétele a kormányzat részéről a reformkort általában szemlélve is tendenciaként tűnik fel: I. Ferenc 1833. március 19-i rendelete a mezővárosok és a népesebb községek választásainak szabályozásáról hasonló „dramaturgia" kiépítését teszi lehetővé a községi választásokon is.[11] A kormányzat politikai ellenfeleinek és az ellenpárt ellehetetlenítésére, egyes irányzatoknak, valamint csoportoknak a politikából való kirekesztésére a kiadott rendeletek értelmében még ítélet sem volt szükséges, hiszen a jelölésből történő kizáráshoz elegendő volt az adott személy vád alá helyezése. A községi és a megyei választások után országos szinten is megjelenik majd ez a kormányzati törekvés, ill. politikai gyakorlat (például 1839-ben a perbe fogott Ráday Gedeon követté választásakor).

Az előbbiekben részletezett explicit, és kevésbé explicit mozgatórugók tűnnek ki a tisztválasztási normatívumot előkészítő kormányzati mechanizmus egyes fázisaiból is. A döntéselőkészítés folyamata mintaszerűen példázza a korabeli gyakorlatot: V. Ferdinánd 1836. június 27-i legfelsőbb kéziratában utasította Reviczky Ádám kancellárt, hogy a szabolcsi és abaúji tisztújítások rendezése mellett, és ezek „okán", tapasztalatai alapján a Kancellária készítsen véleményt: hogyan, mily módon, és milyen rendszabályok,

---

1989. 28. 16. lábjegyzet.

[9] GERGELY, 1980. 740–741., HORVÁTH, 1886. I. 392–397., 421–423. Amikor az ellenzéki Békés megye körlevelek útján az erőviszonyok ismételt megfordításának hasonló technikával történő eszközlésére szólította fel a megyéket, az uralkodó ennek leszerelésére királyi biztost küldött ki. Erről részletesebben lásd: VÖLGYESI Orsolya: Királyi biztosi vizsgálat Békés megyében (1835). In: *Aetas* 1999:1–2.

[10] MOL (A 39) Kanc. lt. Act. gen. 1829:8766.; MOL C 44. Normalia. 1829:20086. 144–147. Somogy megye a szóban forgó rendeletet sérelemként az 1830-as országgyűlés elé terjesztette, amelynek bizottsága azt ebben a minőségében el is fogadta. Vö. KLÖM VI. 875–876. Különösen: 876. 18. lábjegyzet. A somogyi követutasítás vonatkozó, 11. pontját lásd MOL (N 22) József nádor titkos lt., Praep. ad Diaet. Poson. 1830., 14. cs. 260. fol. Az uralkodói rendelet az 1828. december 9-i trencséni véres tisztújítás (erről lásd: RÉVÉSZ, 1968. 144–145.) következtében született.

[11] DOBSZAY, 2006. 68.

intézkedések foganatosításával lehet a hasonló kicsapongásokat elkerülni, ill. általában is a választási visszaéléseket megfékezni.[12] A Kancellária utasítására[13] a Helytartótanács végezte el az anyaggyűjtést. A Budán székelő dikasztérium 1836. július 12-i tanácsülése József nádor elnökletével alakította ki kollektív véleményét, és hagyta jóvá a Kancelláriának küldendő előterjesztést.[14] A jegyzőkönyv elsősorban a szabolcsi és abaúji, továbbá a jelentések alapján időközben ismertté vált gömöri tisztújítási eseményekkel indokolja a rendelet kibocsátásának szükségességét, másodsorban a korábbi évek hasonló, véres tisztújításaival. A jogi eszközöket és előzményeket tekintve három pilléren, jogforráson nyugszik a rendelet-tervezet: egyfelől az 1829-es uralkodói *rendeleten,* másfelől a közjogi operátum vármegyei *törvénytervezetének* a közgyűlések és tisztújítások visszaéléseit szabályozó paragrafusain (III. rész, 1. tc. 10. §, valamint III. rész, 5. tc. 6. §), harmadrészt pedig a széksértési (1723:57. tc.), ill. a főispánok elfogatási jogáról rendelkező (1687:14. tc.) *törvényeken.* A Kancellária a Helytartótanács által felterjesztett humillima propositio-t különösebb véleménykülönbség nélkül elfogadta, s az 1836. szeptember 1-én kialakított votum a tervezett és előterjesztett rendelkezéseknek a helytartótanácsi vélemény bázisára helyezkedve zöld utat adott.[15] A vármegyei tisztújító közgyűlések lefolytatási rendjének szigorításáról szóló felségelőterjesztést az Államértekezlet 1836. szeptember 13-án tárgyalta.[16] A bécsi felségelőterjesztés vótumának margóján V. Ferdinánd saját kezű aláírásával hagyta jóvá az aktához csatolt rendelet projectumának szövegét.[17]

Az 1836. szeptember 22-i királyi körrendelet a megyei tisztújítások elfajulására, a szavazatokkal – különösen a szegény nemesség szavazataival – folytatott visszaélésekre hivatkozva így különböző utasításokat és jogosítványokat adott a főispánoknak: előírta, hogy hagyják ki a tisztségekre jelölésből azokat, akik a maguk érdekében pártoskodást szítanak, vagy vesztegetést folytatnak. Lehetővé tette számukra, hogy azonnal elfogattassák és perbe fogassák a rendbontókat; hogy a legkisebb zavargás esetén felfüggeszthetik a választást, és tetszésük szerint nevezhetnek ki (surrogálhatnak) ilyenkor ideiglenes tisztviselőket, vagy meghosszabbíthatják hivatalában a korábbi tisztikart. A rendelet szerint az uralkodó a visszaélésekről szóló főispáni jelentések alapján, illetve a királyi rendeletek figyelmen kívül hagyása esetén bármikor megsemmisítheti a tisztújítás eredményét.[18]

---

[12] MOL A 39. 1836:9219. 2.

[13] MOL A 39. 1836:9219., 1836:10741. 2–5.

[14] MOL A 39. 1836:12074. 2–18.

[15] A vármegyéknek küldendő rendelet fogalmazványát lásd MOL A 39. 1836:12074. 19–21.

[16] A konferencia jegyzőkönyvét lásd Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Kabinettsarchiv, Konferenzakten A. 1836:1652. 1–5. (=MOL Filmtár, W-4453) (A továbbiakban: HHStA, Kabinettsarchiv, Konf. A.)

[17] HHStA, Kabinettsarchiv, Konf. A. 1836: 1652. 5. A rendelet projectumát lásd: HHStA, Kabinettsarchiv, Konf. A. 1836:1652. 6–8.

[18] MOL C 44. Normalia. 1836:30762. 298–299. Vö.: Pest megyei Levéltár, IV-3/a-1., PPS vm. nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve. 1836:5300/a.

A vármegyei közgyűléseken a rendek októberben kezdték tárgyalni a tisztújítási körrendeletet. Kossuth Lajos a Törvényhatósági Tudósítások tizenkettedik, 1836. december 3-i számában tesz röviden említést először az utasítás megyei fogadtatásáról, ami aztán a téli lapszámok egyik központi témájává emelkedik.

Kossuth tudósításai, a levéltári források és a szakirodalom alapján 1837. tavaszáig első körben (!) a vizsgált 31 megyéből[19] mindössze öt (időrendben: Esztergom: 1836. október 17–21., Zemplén: október 17., Krassó: december 9., Nyitra: december 12., Veszprém) fogadta el a rendeletet, a maradék 26 pedig elutasította azt (kronológiailag: Zala: 1836. október 3., Csongrád: október 16., Békés: október 24–25., Fejér: október 25., Borsod: november 7., Nógrád: november 8., Vas: november 14., Árva: november 14., Pest: november 15., Pozsony: november 21–26., Arad: november 28., Hont: november 28., Torna: november 28., Bereg: november 28., Tolna: november-december fordulója, Bars: december 12., Bihar: december 12., Gömör: december 12., Abaúj: december 12–13., Temes: december 15., Liptó: december 19., Csanád: december 19, Heves: december 19., Sopron: 1837. január 9., Somogy: január 16., Szabolcs: február 15.).[20] Valószínűsíthető továbbá, hogy azok a megyék, amelyek állásfoglalásáról nem találtunk forrást (értsd: feliratot), szintén a rendeletet elfogadók közé tartoznak (ti. emiatt nem fogalmaztak feliratot). Ezt a feltételezést erősíti, hogy a felső-magyarországi, dél-alföldi, egyes dunántúli, vagyis nagyrészt kormánypárti és ingadozó megyék hiányoznak a mintából (a horvátországi és szlavón vármegyék mellett). A 49 vármegyére ily módon extrapolált arány (26:23) viszont már nagyjából megegyezik az ifjak és a nagy politikai perek ügyében született feliratok arányával![21]

Az elfogadók közül két megye (Nyitra, Veszprém) óvást tett a főispáni önkény ellen, Nyitra pedig eleve csak átmeneti intézkedésként fogadta a rendeletet. Ha a kapott adatokat összevetjük a reformkori politikai földrajzzal, több érdekes megállapítást is tehetünk. A megyék pártállásának tipizálására Gergely András tett kísérletet az 1970-es évek köze-

---

[19] A politikailag kiemelten fontos ellenzéki megyék közül mintánkból egyedül Szatmár véleménye hiányzik, de az eredményt vélhetően ez a megye sem módosítaná lényegesen, mivel ha a szatmári közgyűlés feliratot fogalmazott volna meg, annak szerzője Kölcsey Ferenc lenne, jelenleg viszont a történeti irodalom se nem ismer, se nem idéz ilyen feliratot. Vö. CSORBA Sándor (szerk.): *Kölcsey Ferenc nótáriusi fogalmazványai Szatmár vármegye levéltárában.* Összegyűjtötte: KISS András. Fehérgyarmat, 2003.

[20] A vitákról általában lásd: KLÖM VI. 828., 832., 839–840., 869–871., 875–880., 886–889., 900–901., 904–908., 914–915., 923., 935–936., 956., 958., 964., 970., 972., 996., 999., 1016., 1019., 1022., 1025., 1034.; TILCSIK, 2000. 24–25.; MOLNÁR, 1989. 20–21.; MOL A 39. 1836:17281. (Pest), 1837:3837. (Hont), 1837:736. (Gömör), 1837:136. (Vas), 1837:3427. (Somogy), 1836:17033. (Zala), 1836:15703. (Fejér), 1836:15257. (Csongrád), 1836:17175. (Nógrád), 1837:126. (Tolna), 1837:2710. (Bars), 1837:1415. (Bihar), 1837:732. (Abaúj), 1836:16742. (Árva)

[21] Vö. PAJKOSSY, 2007. 713–716., 719–721.

pén. Adatait nagyrészt Sándor Pál munkái nyomán és azoknak mintájára rendszerezte.[22] Gergely András a földrajzi elhelyezkedés alapján történő csoportosítás mellett politikai színezet szerint három kategóriát állított fel: ellenzéki, kormánypárti és ingadozók. A megyék besorolásában a reformkori országgyűlésekre küldött követek (és követutasítások) pártállásának változója mellett alapvetően hangsúlyos szereppel az operátumok megyei véleményei bírtak. Az általa használt kategóriarendszer lényegében tehát a megyék *reformhajlandóságát* mutatja.[23] Gergely Andrással nagyjából azonos időben, de francia nyelven Kecskeméti Károly tett kísérletet bölcsészdoktori disszertációjában hasonló politikai földrajzi és szociológiai szempontú vizsgálatra. A munka könyvalakban 1989-ben jelent meg franciául Rómában,[24] magyar nyelven Vermes Gábor ismertette.[25] Kecskeméti a reformkori országgyűlések összes lényeges szavazásán leadott megyei voksok táblázatba foglalásával (a négy reformországgyűlés összesen 65 szavazását vizsgálta meg) és a delegált követek pártállása alapján egy több kategóriás, több tényezős, valamivel finomabb rendszert alkotott. A vármegyéket alapvetően ő is három halmazba csoportosította (konzervatív-kormánypárti, ingadozó, liberális), de egy a kategóriákon belül is árnyaltabb, differenciált képet mutatott be, s ezt egy kiválóan használható térképes ábrán is szemléltette.[26] Kecskeméti munkája tehát Gergely Andráséval szemben a vármegyéket a *közjogi álláspont* szerint rendeli az egyes csoportokhoz, s így a reformkor egészének szempontjából talán egy jobban használható viszonyítási rendszert ad.

Az elfogadók közül Esztergom és Nyitra megyék hagyományosan a kormány felé húztak, Veszprém pedig az ingadozó (de inkább konzervatív) megyék közé számított. A tisztválasztási normatívumot észrevétel vagy óvás emelése nélkül – mégis felírva – forrásaink alapján csak az egyébként ingadozó Krassó vármegye fogadta el. Zemplén a normatívum elfogadását részleteiben is rendkívül haladó tisztválasztási szabályzat kidolgozásával és

---

[22] SÁNDOR Pál: *A jobbágykérdés az 1832/36-os országgyűlésen.* Bp., 1948.; SÁNDOR Pál: Deák és a jobbágykérdés az 1832-36. évi országgyűlésen. In: DEGRÉ Alajos (szerk.): *Tanulmányok Deák Ferencről. Zalai Gyűjtemény 5*. Zalaegerszeg, 1976. 125–173.

[23] GERGELY András: A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kialakulásában. In: *Tiszatáj* 1974:6. 37–41., és ezek eredményeinek összefoglalásaként: GERGELY, 1980. 695–696.

[24] Károly KECSKEMÉTI: *La Hongrie et le réformisme libéral. Problémes politiques et sociaux (1790–1848).* Il Centro di Ricerca, Roma, 1989. (A továbbiakban: KECSKEMÉTI 1989.)

[25] VERMES Gábor: Félelem és nemzet. La Hongrie et le réformisme libéral. Problémes politiques et sociaux (1790–1848). In: *BUKSZ. Budapesti Könyvszemle* 1994:4. 441–445. (A továbbiakban: VERMES, 1994.)

[26] A vármegyék reformkori politikai arculatát összefoglalóan ábrázoló térképet lásd KECSKEMÉTI, 1989. 369., ill. VERMES, 1994. 443. A témáról újabban lásd: KECSKEMÉTI Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848.* Argumentum, Bp., 2008. 288–374. Különösen: 294., 312–315. A fontosabb szavazások adatsorai és elemzésük országgyűlésenkénti bontásban: 322–372. A négy országgyűlés politikai megoszlásáról összesítve: 373–374. (A továbbiakban: KECSKEMÉTI, 2008.)

elfogadtatásával kötötte volna össze, de Esztergomban is történtek kísérletek a rendelet ellensúlyozására a titkos szavazás részleges bevezetésével.

Ebből a csoportból különösen érdekes Zemplén állásfoglalása, ill. „elegánsabb" stratégiája. A megye ugyanis az 1830-as években – pl. Kossuth és Lónyay Gábor köre miatt – az ellenzéki megyék prominensebbjei közé tartozott, mégse utasította el azonnal a rendeletet. Az októberben határozott, és a tisztválasztási rendtartás kidolgozásával megbízott deputáció jelentése kapcsán a megye 1836. december 2-i közgyűlése írt fel az uralkodónak. A feliratban kifejtették, hogy a normatívumot továbbra is átmeneti intézkedésnek tekintik a választások országgyűlési rendezéséig, egyben ürügyet találtak benne, sőt, utasításként értelmezték saját átmeneti intézkedések kidolgozására, mivel a kéttényezős felállás miatt a választók által elkövetett visszaélések megrendszabályozása mellett a főispáni jogkör korlátok közé szorítása is elengedhetetlen. Zemplén tehát bár ismét kifejezte háláját az uralkodói szándék üdvössége miatt, deklarálta: amennyiben az uralkodó nem hagyja jóvá a felterjesztett zempléni munkálat minden (!) pontját, a megye a kérdés országgyűlési rendezéséig visszatér a korábbi, érvényesnek tekintett törvények és megyei rendtartások által kijelölt rendszerhez.[27] A megye ezzel összefüggésben kérte, hogy az 1794-ig általános rendes választás alá eső jegyzői hivatalt a főispáni kinevezéssel szemben ismét a megye rendei választhassák, mivel nem találják a kinevezéses gyakorlat jogalapját. Kérésük alátámasztására mellékeltek ugyanakkor a felirathoz egy a megyei jegyzői hivatal 1699 és 1794 közötti betöltésének gyakorlatáról szóló zempléni levéltári kivonatot.[28]

A zempléni feliratra és tervezetre válaszul az uralkodó 1837. február 9-én utasította a Helytartótanácsot, hogy a tárgyban eddig született bizottsági (vagyis az 1791-ben és 1827-ben kiküldött országos bizottságok munkálatainak véleménye), ill. kormányszéki vélemények, döntések, és a megyei tisztújításoknál esetenként kiadott statútumok, rendelkezések alapján a dikasztérium készítsen egy kimutatást, elemzést, amelyben a zempléni (és a vele ekkor már együtt tárgyalt tornai) munkálatot az említett jogelőzményekkel összeveti. Az uralkodói utasítás irányelve szerint a tervezet elutasítandó, ha a helytartótanácsi elemzés az összevetés során annak akár csak egy pontjával kapcsolatban is kifogást emel (azaz nem „approbálja").[29] Az uralkodó a felterjesztett tervezeteket végül nem hagyta jóvá. Zemplén ennek megfelelően módosította álláspontját a normatívum elfogadásáról, s a kedvezőtlen uralkodói leiratra válaszul hozott, 1837. április 11-i feliratukban jelezték, hogy a tisztújítások tekintetében az addig fennálló törvényekhez, törvényes szokáshoz és rendtartáshoz ragaszkodnak: *„valamint ezek szerént eddig is a jórendet, s csendességet, a lehetőségig fenn tartani igyekeztünk, úgy a többször tisztelt Kegyelmes Ki-*

---

[27] MOL C 44. 1837. F. 66. 11–12.

[28] A kérelmet lásd MOL C 44. 1837. F. 66. 12. A jegyzői hivatal választásáról szóló kivonatot uo. 2–4.

[29] A Helytartótanácsnak szóló utasítás másolatát az 1837:2009-es kancelláriai aktából átemelve lásd MOL C 44. 1837. F. 66. 17. Az utasítást a megyének küldött decretummal együtt lásd MOL A 39. 1837:2009. 2–3.

rályi leirat következésében is azon intézeteket, mellyek a törvényben, és törvényes szokásban gyökereztetnek, és azokkal egybehangzóknak fognak találtatni – ezentúl is megtenni el nem mulasztjuk."[30] Azaz második körben már Zemplén is a rendelet elutasítása mellett foglalt állást, viszont Szabolcs 1838-ra elfogadta a normatívumot. A zempléni reakció lényege finomabb eszközökkel, de szintén a rendelet minden síkon történő elutasítása volt: lojális formában és hanggal a módszer és a technika ellen léptek fel, de azon keresztül a tartalmat is elutasították, azaz amit az udvar a technikával tartalmilag, a gyakorlatban akart elérni.

A másik oldalon a legradikálisabb álláspontot – feltehetően – a reformellenzék hagyományosan erős bástyája, Békés megye képviselte a rendelet egyszerű félretételével.[31] A politikai földrajzot és a megyék reformkori pártállását tekintve meglepő eredményként regisztrálható Fejér megye elutasító álláspontja, amely megye nagybirtokos és klerikális jellege miatt hagyományosan a konzervativizmus fellegvára volt. Ugyancsak meglepő eredményként regisztrálhatjuk Liptó állásfoglalását, amely megye általában szintén a „reakciós", konzervatív tömb tagjaként politizált, ennek ellenére a rendelet elutasítása mellett küldöttségileg egy hárompontos, haladó rendezési javaslatot is kidolgoztak. A stabilan kormánypárti megyék közül még az országgyűlésnek helyet adó Pozsony, ill. Hont, Bereg és Árva utasította el a normatívumot (bár ezek közül Pozsony és Bereg 1832/36-ban nem volt egyértelműen konzervatív). Az 1831-es, az 1833-as, ill. az 1835/36-os év említett botrányos közgyűléseinek és tisztújításainak „élménye" alatt Arad, Abaúj, Bars, Gömör és Heves vármegyék határozatai a rendelet elutasításáról a papírformát hozták, jóllehet ezen megyék közül Abaúj egyébként hagyományosan konzervatív, Arad, Gömör és Heves pedig az ingadozó megyék közé számított (ezen belül Gömör és Heves inkább liberálisok).[32]

A közgyűlési vitákon többnyire a reformellenzék tagjai szólaltak fel elsőként és tettek rögtön indítványokat, a kezdeményezést így általában sikerült megragadniuk, s érvelésükkel a vélemények alaptónusát is megadták. Egyes megyékben, mint például Esztergomban a rendi ellenzékiség jelenléte és érvrendszere is jól elkülöníthető volt a viták során. Az egyházi személyek szinte kizárólag a rendelet mellett foglaltak állást, mint például Bihar és Csanád vármegyékben.

Egy következő szempont lehet a kapcsolati hálók vizsgálata: érintkeztek-e egymással a megyék, összehangolták-e véleményüket? A közgyűlési vitákon a személyi tényezőkre országos szinten nem találtunk utalást, ennek ellenére néhány megállapítást tehetünk. Bár a zalai állásfoglalásról Kossuthék később sem tudósítottak, valószínűsíthetjük, hogy a megye véleményére Deák Ferenc személye miatt többen is figyeltek, s mivel ahogy

[30] MOL A 39. 1837:8603. 4–5.

[31] Legalábbis a Kancelláriai levéltár anyagában nem találtunk békési feliratot, csak a tisztújítások rendezése tárgyában kiküldött békési deputáció munkálatát, és annak megyei fogadtatását.

[32] KECSKEMÉTI, 2008. 373–374. Vö. GERGELY, 1980. 695–696.

láttuk, Zala az elsők között utasította el a rendeletet, állásfoglalásuk befolyásolhatta a többi megyét is.

A Törvényhatósági Tudósítások a politikai tárgyú levelezés funkcióját a terrorkurzus idején átmenetileg sikeresen átvette és betöltötte, a tisztválasztási normatívum szempontjából ennek csak 1836 decemberétől, az első tudósítások közlésétől volt jelentősége, de az ifjak ügye és a többi politikai per miatt a rendelet ekkor is többnyire csak másodvonalbeli hírként szerepelt, a szólásszabadsági sérelem dominálta az országos politikát. A Törvényhatósági Tudósítások esetében mindazonáltal három szempontot kell figyelembe vennünk a közlések minőségének értékelésekor: ez utóbbi függött egyrészt a megyei levelező személyétől, másrészt a Törvényhatósági Tudósítások terjedelmi meghatározottságaitól és a tartalmi súlyozástól is.

Molnár András megyei kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy a tisztújítások esetében más tárgyakkal ellentétben a megyék között – ekkor még – általában nem zajlott egyeztetés, se levelezés, sokkal inkább autochton megyei „produktumok", leszámítva az 1836-os rendelet koordináltnak tűnő egységes elutasítását.[33] Madarász József emlékiratai megerősítik Molnár megállapítását, és az egyeztetés kezdetének időpontját: pont a Fejér megyei siker kapcsán döntő szerepet tulajdonít a politikus annak, hogy Madarász László a somogyi reformellenzék tagjaként a rendelet ottani vitájában, tanácskozásaiban is részt vett, és gyakorlati tapasztalattal, „bejáratott" érvekkel a háta mögött tudott fellépni a fejéri közgyűlésen.[34]

A tisztválasztási normatívum kiadása több megyét saját új, haladó jellegű restaurációs szabályzat (vagy legalább vélemények, alapelvek) kidolgozására ösztönözte, s az uralkodói körrendelet tárgyalásával egy időben már ezek vitatása is az adott közgyűlés napirendjére került, vagy épp a közgyűlésen nevezték ki az alternatív szabályzat kidolgozásával megbízott megyei deputációt (többnyire elsősorban persze azon megyékről van szó, amelyeknél éppen tisztújítás volt esedékes, például Békés). Ezek a munkálatok funkciójukat tekintve vagy a normatívumot helyettesítő alternatívák lettek volna, vagy annak csak kiegészítései, pótlásai. A korszak egészének megyei tisztújítási statutumaival összevetve elmondható, hogy ezek a tervezetek többnyire csak a visszaélések orvoslására és kiküszöbölésére koncentrálnak, nem általános rendtartások, s ez indokolja kiemelt vizsgálatukat. Az alábbiakban a leghaladóbb, békési tervezetet ismertetjük részletesebben.

Az október 25-én kiküldött[35] békési deputáció december 15-én ült össze. A hét pontból álló küldöttségi munkálat[36] mind horizontálisan, részletességében, mind tartalmilag, mélységében meghaladta az esztergomi, de a liptói, tornai tervezeteket is: a zempléni munkálattal együtt ezek az 1836–37-es év leghaladóbb állásfoglalásai a választások

[33] MOLNÁR, 1989. 22.

[34] MADARÁSZ József: *Emlékirataim 1831–1881.* Franklin, Bp., 1883. 36.

[35] Lásd Békés megye közgyűlésének 1836. évi jegyzőkönyvének 1661. sz. alatti határozatát a küldöttség kinevezéséről. MOL (A 45) Kanc. lt. Act. praes. 1837:364. 7.

[36] MOL A 45. 1837:128. 1–2.

szabályozásáról. A békési küldöttség az 1723:56. tc. platformján alapelvként fektette le, hogy a magisztrátust mindenkor a megyei nemességgel közös megegyezésben kell választani. Ennek érdekében javasolják, hogy a főispán az eddigi szokással szemben ne privát, magánjellegű, hanem minden szavazóképes nemes jelenlétében és hozzájárulásával, a restauráció előtt *kötelezően* tartandó conferentián tudakolja, mely nemes személyek bírnak „közbizodalommal", s csak az ott alkalmasnak nyilvánítottakból jelölhet a tisztségekre (1. pont).[37] A jelölésen belül a politikailag kiemelten fontos alispáni tisztséget illetően az alkalmasság feltételei közé a birtok mellé a morális hitelesség és a szakszerűség követelménye is felzárkózik: kimondják, hogy a jelöltek a „tudományokra tekintve" is alkalmasak, a megyében pedig ismertek legyenek. Sőt, a hangsúlyok eltolódnak: a nemesi egyenlőségre való tekintettel olyan személyt is jelölhetnének, aki birtokkal ugyan nem rendelkezik, de a többi feltételnek megfelel.[38] Az alispáni jelöléseknél alkalmazott gyakorlatot pedig a többi hivatalra is kiterjesztendőnek vélik: ti. mindenkit jelöljenek újra *legalább* a régi hivatalára, ha nincs törvényes kifogás a személye ellen (2. pont). A szavazójoggal kapcsolatban a deputáció álláspontja az volt, hogy a megyei birtokos, publicalt (azaz kihirdetett) és az ún. „praetensus usualista" (azaz nemesi jogokat gyakorló, de kétséges) nemesek, ezek özvegyei, valamint a katolikus plébánosok mellett a honoráciorok is választási jogot kapnának, mivel nemesi terhet viselnek (subsidium), és csak a megyei hatóság alá tartoznak ők is. A honoráciorok közé a küldöttség „minden ekklézsiák rendes papjait" (azaz a felszentelt papokat) és a diplomásokat számította, utóbbiak közé azonban csak a prókátorokat értve (3. pont).

A kihágásokat alapvetően a fejenkénti szavazás elrendelésével, és annak a főispánokra is kötelező elfogadtatásával vélte a deputáció kiküszöbölni. A pártoskodást két időintervallumban, és a résztvevő személyek hivatali állása alapján három síkon (tisztviselő, nem tisztviselő, főispán) vizsgálták:[39] a tisztválasztás lebonyolításának végéig, ha valakik maguk, vagy mások által factiót csinálnak, a candidatióból kizárandók, s ha „szolgálaton kívüli" (értsd: nem a tisztikarhoz tartozó)[40] személyekről van szó, azonnal fiscalis actió indítandó ellenük (ha criminalis tettet is elkövetnek, akkor értelemszerűen bűnfenyítő pert kell indítani). Ha a restauráció után derül ki a pártoskodás, akkor szintén (fiscalis) actiót kell indítani, ill. az illető tisztviselőt hivatalából elmozdítják, s a tisztségéből így kiesett személy ellen ugyancsak ügyészi kereset indul. Ha a főispán factiózik, annak

---

[37] Ez azért volt fontos, mert a főispánok sokszor önkényesen kihagyták a jelölésből a számukra nem megfelelő, de egyébiránt alkalmas, többnyire ellenzéki jelöltet, vagy a megyében ismeretlen, politikailag és közigazgatásilag képzetlen ellenjelöltek állításával kényszerítették ki saját jelöltjük megválasztását.

[38] A küldöttségi vélemény szerint a *törvények* kimondják a nemesek minden különbség nélküli hivatalképességét, és a birtoktalan, de egyébként alkalmas nemesek jelölését már a megyei *szokás* is behozta.

[39] Magát a pártoskodást viszont elmulasztotta definiálni a küldöttség.

[40] A tervezetből az nem derül ki pontosan, hogy a tisztikar és a szegődöttek körén ekkor Békésben kiket értettek, s hol húzódott a két csoport közötti határvonal.

orvoslását felsőbb helyre terjesztik. A potenciális kihágások, factiózások megvizsgálására, felderítésére és megítélésére a választást megelőző conferentián szükséges lenne előre egy bíróságot kinevezni. Ennek tagjaivá első körben külső vármegyebeli érdemes személyeket választanának, ezek hiányában pedig hivatalt nem vállaló megyei nemeseket.[41] (4. pont)

A küldöttség a kései feudalizmus időszakára már többnyire főispáni kinevezés alá kerülő, de politikailag annál fontosabb jegyzői tisztség (az ő kezén fut át ui. az egész megyei adminisztráció) betöltését újra a rendek választásához kötné, amely a főispánra nézve is kötelező (5. pont). A tisztválasztások megtartására nagyobb helységekről történő gondoskodást javasoltak, mert sokszor a hely szűkös volta a zavarok és a kicsapongások oka (6. pont). A restauráció alkalmával a megelőző tisztújításon gyakorlatba jött rendszer alkalmazásával a nemességet járásonként, a járásbeli tisztség („bebocsátó küldöttség") felügyelete alatt bocsáttatnák be: a részegek, ill. a botokkal és pipákkal megjelentek kitiltásáról ők gondoskodnának.[42]

A küldöttségi javaslatot Aczél 1837. január 16-án megküldte a kancellárnak,[43] a megye közgyűlése pedig február 22-én tárgyalta.[44] A megye végzésbe hozta, hogy a választások kérdését statutumok helyett átfogóan a törvényhozás útján kell majd országosan rendezni. A rendek Aczél Antal főispáni helyettessel így itt csak néhány (pontosan négy) elkerülhetetlenül szükséges pontról állapodtak meg: a munkálat első pontjában foglaltaknak megfelelően a közgyűlés is szorgalmazta, hogy a kijelölést a megyei rendek véleményéhez és az érdemekhez igazítsák, de kiemelnék azt a conferentia hatásköréből, mert tapasztalataik szerint ezek a tanácskozmányok általában sikertelenek. A közgyűlés jóváhagyta volna a honorácioroknak a szavazati jog megadását,[45] és támogatta a titkos szavazás bevezetését, ill. a jegyzői tisztség választás útján történő betöltését is. Aczél reflexióiban kifejtette, hogy eddig is az érdem alapján jelölt, s bár a nemesi karakterrel a titkos szavazás szerinte nem összeegyeztethető, elfogadta, ahogy a jegyzői hivatallal kapcsolatos határozatot is. A honoráciorok szavazati jogát elvben (!) helyesnek tartotta, de mivel az

[41] A bíróság ideális létszáma a deputáció szerint kilenc fő lenne, de legalább hét tagja legyen. Elnöke a főispán, amennyiben a panaszt a rendek ellen adják be, ha a főispán ellen van panasz, akkor a bíróság maga választja tagjai közül az elnököt. A bíróság feladata a vizsgálat megtétele és a tett megítélése: ki factiózik, kit hagyjanak ki a candidatióból, kit vegyenek actió alá, ill. annak eldöntése, hogy mikor bocsássák voksra a dolgot, ha a restaurációt felkiáltással vinnék véghez. A bíróság tagjainak választásáról a tervezet már nem szól.

[42] MOL A 45. 1837:128. 1–2.

[43] MOL A 45. 1837:128. 3.

[44] MOL A 45. 1837:364. 7–10.

[45] MOL A 45.1837:364. 7. A honoráciorok szavazati jogának kérdése csak az 1840-es évek elején vált igazán aktuálissá és a politikai viták egyik kulcselemévé. Lásd VARGA János: Megye és haladás a reformkor derekán (1840–43). I. In: KANYAR József (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 11.* Kaposvár, 1980. 234–241.

szerinte se nem törvényen, se nem szokáson alapul, életbe léptetését nem támogatta.[46] A közgyűlés állásfoglalása szerint egyébként a tisztválasztási rendtartás kialakítása egyelőre a korábbi gyakorlatnak megfelelően a restaurációt (nyolc nappal) megelőző közgyűlés feladata marad.[47]

A titkos szavazás lebonyolításának konkrét módjáról a közgyűlés 1837. február 25-én hallgatta meg a jelentéstevő bizottság véleményét,[48] s elfogadása után annak bevezetéséről és alkalmazásáról is határoztak.[49] A szavazást a két járáshoz igazodva kétfelé bontva kell lebonyolítani: azaz két szavazatszedő bizottság és két szekrény (azaz urna)[50] kell. A bizottságok egyenként háromtagúak, és a tagokat eskütételre kötelezik. A szekrényt sűnyegfal mögé helyezik, azaz a nemes egyedül tartózkodva (!) szavazhat, közvetlen felügyelet (és befolyás) nélkül. Az írástudatlan nemesekkel a szavazatszedő bizottság egy tagja is az urnához járul, hogy felolvassa a neveket és rámutasson a hozzájuk rendelt osztályokra, de ezt követően eltávozik, hogy a szavazó egyedül adhassa le a voksát. A szekrényeket a közgyűlésen nyilvánosan nyitják fel, és nyilvánosan számolják meg a szavazatokat (azaz a fagolyókat) is.[51] A fagolyók és a szekrények formája, színe a választásokig titokban van, azoknak elkészíttetése, majd helyszínre szállítatása a főispáni helyettes feladata.[52]

A Kossuth tudósításaiból és a Kancellária anyagából vett mintavétel alapján elmondható, hogy az 1836-os tisztválasztási normatívum és a választások országgyűlést megkerülő rendezési kísérlete a megyék ellenállásán és az erőtlennek tűnő uralkodói válaszok következtében megbukott: a vármegyék bár a szándékot többnyire értékelték, a módszert szinte egyhangúlag elvetették, s teret nyitottak saját kezdeményezéseiknek. A konfliktus véleményünk szerint összességében ismételten rámutatott – Vörös Károly szavaival – *„a*

---

[46] A honoráciorokról végül nem hoztak döntést, de határoztak arról, hogy követutasításukba foglalják a kérdést, s országgyűlési rendezését szorgalmazzák majd. A kicsapongásokra vonatkozó különös szabályokat azzal az indokkal mellőzték, hogy Békésben eddig nem volt rossz példa, s ezért szükségtelenek a megyei javaslat vonatkozó pontjai. MOL A 45. 1837:364. 8.

[47] Uo.

[48] A titkos szavazás lebonyolításának véleményezésével megbízott biztosságot 1837. február 24-én rendelte ki a közgyűlés. A munkálatot lásd: MOL A 45. 1837:364. 11–12.

[49] MOL A 45. 1837:364. 12.

[50] A szavazóurna eszerint egy szekrény alakú doboz, 5 osztállyal, amelyek mind külön zárral és kulccsal rendelkeznek. Ezekből tölcsér alakú kürt emelkedik ki, amelyek felső végébe a szavazó keze fér be, alján viszont már csak a fagolyó fér át, így utólag nem lehet azt kivenni. Minden osztály felett egy a jelölt nevével ellátott deszkatábla található. A fagolyókból annyit készítenek, amennyi szavazót összeírnak, háromféle színben, hogy senki ne tudjon golyót visszatartani, vagy utólag többet becsúsztatni, mivel csak az elnök tudja előre, hogy kinek milyen színű golyót ad.

[51] A szavazatszámlálás előtt a megmaradt, fel nem használt golyókról még jelentést készítenek, s ezek számának egyeznie kell a szekrényben maradt golyóknak és a kiindulási állapotnak a különbségével.

[52] MOL A 45. 1837:364. 11–12.

feudális politikai uralmi viszonyok válságának egyik igen mélyen fekvő, lényeges elemére: az intézmények teljes válságára is.”[53]

Az 1839. évi országgyűlésre hat megye (Békés, Pest, Sopron, Torna, Torontál, Trencsén) foglalta utasításába a tisztválasztási normatívum sérelmét.[54] 1839-ben a királyi előterjesztések között végül a vármegyei tisztújítások szabályozása nem szerepelt, de az 1839. december 20-i kerületi ülésen egy a tisztújítások kérdésének általános törvényi rendezésével megbízott kerületi választmányt kiküldtek a rendek, amelynek munkálata viszont már nem került az országgyűlés napirendjére.[55]

Attempts on reforming county elections between 1836 and 1837

By the mid-1830s electioneering and violence at local elections had escalated to a point where the need for legal regulation became more urgent and apparent than ever. Following the outrageous elections of 1836 in counties Szabolcs, Abaúj and Gömör, a royal decree was issued on the 22nd of September 1836 to prevent similar future events. This decree entitled county governors to leave the suspected heads of electioneering out of the candidacy even without legal evidence, to immediately apprehend, intercept and prosecute the ones contributing to any disturbance that occur during the elections, to suspend and put the election on hold in case of violent activity, to put surrogates into office on a provisional basis in such cases by their own decisions, and finally the monarch itself was entitled to cancel the results of doubtful elections based on the governors' reports only and without carrying out further investigations. The royal decree was being discussed during the autumn and winter sessions of the county assemblies (starting with Zala on the 3rd of October) and nearly half of them considered the decree to be violating national laws (especially the acts of 1791 on the distribution of power) and legal practice for both its content and the unilateral way it had been issued. Most of these counties raised objections and refused to obey the rule, while some of them even started making regulations within their own authorities. These particular projects – like the ones in Békés and Zemplén – turned out to be somewhat progressive at the time being for attempting to introduce the obligatory ballot at local elections. Neither the royal decree nor the county projects could be given effect to and the diet convoked in 1839/40 also proved to be unable to attain the regulation demanded by both parties.

---

[53] VÖRÖS, 1980. 629.

[54] MOL (A 96) Kanc. lt. Diaetalia II. 12. cs. 217., 471. (Békés); GALGÓCZY Károly: *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. Történelmi, föld- s természetrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és ujkori leírás. Első rész. A megye multja*. Bp., 1876. 175.; MOL A 96. 12. cs. 230., 369–370., 372. (Sopron); MOL N 22. 24. cs. 426. (Torna); MOL N 22. 24. cs. 437–438. (Torontál); MOL N 22. 24. cs. 447. (Trencsén).

[55] STULLER Ferenc: *Országgyűlési Tudósítások.* 1839/40. 61. sz. (1840. január 21.) Lásd: MOL Filmtár 7155. d. (2240. fol.). Vö.: KONKOLI THEGE Pál: 1840dik évi országgyűlés. Pest, 1847. I. 422.

Manhercz Orsolya

Az uralkodó Magyarországon, 1865–1866*

Bevezetés

Az 1848–1865 közötti időszakban, uralkodásának első tizenhét évében Ferenc József mindössze kétszer töltött el hosszabb időt Magyarországon. Először 1852-ben tett egy körutat az országban, majd 1857-ben a családjával érkezett Pest-Budára. Ezek az utazások a Bécsen kívüli lakosság számára is megszemlélhetővé tették a színházi előadásnak is beillő udvari rituálékat, amelyek sok szempontból hasonlítottak a középkori királyi ceremóniákhoz.[1] Az utazásokat erőteljes sajtóvisszhang kísérte. A magyar és a birodalmi sajtóban megjelenő tudósítások azt a törekvést tükrözték, hogy Bécs megteremtse az „új Ausztria" és az egységes, modern államot megteremtő uralkodó mítoszát.[2]

Az 1850-es évek magyarországi látogatásai azonban nem tudták felébreszteni a valódi lelkesedést, a lojalitást az uralkodó irányában.[3] A kudarcban nemcsak az játszott szerepet, hogy 1852-ben Ferenc József több alkalommal is emlékeztette az országot az 1849-es eseményekre, hanem az is, hogy az utazások nem hoztak mélyreható változásokat a birodalom és a magyar koronatartomány viszonyában, sokkal inkább az akkori politikai rendszer szentesítését szolgálták. Azonban a Bach-rendszer bukása után a hatvanas évek közepére a Schmerling-féle államvezetés is hanyatlani látszott. A külpolitikai kudarcok megnövelték a Lajtán inneni birodalomrész jelentőségét. Új korszak kezdődött Bécs és Magyarország politikai párbeszédében. Ezt a váltást jelezték az 1865–66-ban gyakorivá váló uralkodói látogatások.

Az 1865. áprilisi és júniusi látogatások

1861-ben felmerült ugyan, hogy a császár ismét Pest-Budára látogat, és személyesen nyitja meg az 1849 óta először összeülő országgyűlést, de végül Ferenc József nemhogy nem

---

* A tanulmány a „Ferenc József Magyarországon. Politika és reprezentáció" című, Csapó Csaba által vezetett OTKA alapkutatás (K 78147) keretében készült.

1 UNOWSKY, Daniel L.: *The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916*. Purdue University Press. West Lafayette, Indiana, 2005. 8.

2 Ezekről a korábbi utazásokról bővebben ld. MANHERCZ Orsolya: Ferenc József 1852-es utazása Magyarországon. A Bach-rendszer szentesítése. In: *Ahogy mi látjuk. Tanulmányok*. Főszerk.: GERGELY Jenő. ELTE-BTK, Budapest, 2007. 43-57.; illetve Uő.: Ferenc József 1857-es utazása a *Times* hasábjain. *Magyar Könyvszemle*, 125. évf. 2009/1. 47-65.

3 FREIFELD, Alice: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848-1914*. The Woodrow Wilson Center Press. Washington D. C. – The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, [2000.] 119.

nyitotta meg személyesen a diétát, hanem 1861. augusztus 22-én feloszlatta azt.[4] Négy évet kellett várni arra, hogy ez az esemény megvalósuljon. Az 1860-as évek közepére ugyanis a bel- és külpolitikai kudarcok megérlelték az időt a magyarokkal való megbékélés keresésére. A közeledés eleinte a színfalak mögött folyt, azonban 1865 tavaszától egyre nagyobb nyilvánosságot kapott.

Deák Ferenc húsvéti cikkének megjelenése után, április 30-án ugyanis Ferenc József Vilmos főherceg kíséretében, testőrök és katonai kíséret nélkül külön vonaton Pozsonyba utazott, ahol megtekintette a lóversenyt. Megjelenése nagy lelkesedést váltott ki.[5] Az uralkodó a pályaudvarról egyenesen a versenypályára ment, majd a verseny végén azonnal visszatért vonaton Bécsbe, ahol ugyanazon a napon este a császárnéval együtt a Práterbe látogatott, így nem vált köztudottá, hogy „villámlátogatást" tett Magyarországon.[6] Az esemény ritkaság számba menő spontaneitását támasztja alá, hogy az 1865-ös év ceremoniális eseményeinek jegyzőkönyvében nem található bejegyzés a pozsonyi látogatásról.[7]

A nyilvánvaló közeledési szándékra reagálva 1865. május végén a Gazdasági Egyesület ülésén merült fel a terv, hogy a júniusban rendezendő kiállításra meghívják az uralkodót. A meghívást kézbesítő küldöttség fogadásakor az uralkodó Deák Ferenc húsvéti cikkéhez hasonlóan fogalmazott, és elfogadta a meghívást. Lónyay Menyhért visszaemlékezése szerint Deák fellépése adta ki a jelszót a császár szívélyes fogadására is.[8]

A rövid, nyári vizit jól sikerült, a *Times*[9] is arról számolt be, hogy bár az első napokban a lakosság egy része teljesen passzív maradt, június 8-tól változás következett be a közhangulatban,[10] és összességében a császár lelkes fogadtatásban részesült Pest-Budán.[11] Ferenc József június 6-tól 9-ig tartózkodott a testvérvárosokban. Az első napon meglátogatta a mezőgazdasági kiállítást, amelyre a meghívás szólt, és ahol találkozott Deákkal

---

4 SOMOGYI Éva: *Ferenc József*. Gondolat, Budapest, 1989. 126.

5 *Deák Ferencz beszédei III.* Összegyűjtötte: KÓNYI Manó. Második, bőv. k. Franklin Társulat, Budapest., 1903. 408-410. (A továbbiakban KÓNYI, 1903.)

6 *The Times*. 25199. sz., 1865. május 31. 7. (Foreign Intelligence – Austria) (A továbbiakban TT.)

7 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Hofarchive (HA), Zeremonialprotokolle (ZP), Ceremonial-Protokoll vom Jahre 1865. (Bd. 77), Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865.

8 KÓNYI, 1903. 408-410. – A *Times* bécsi tudósítója úgy gondolta, továbbra is az ókonzervatívok lesznek azok, akik nem fogják elmulasztani, hogy kifejezzék lojalitásukat, a liberálisok azonban távolságot fognak tartani az udvartól. – TT 25202. sz., 1865. június 3. 5. (Foreign Intelligence – Austria)

9 A *Times* tudósításainak jelentőségét az adja, hogy 1857-ben a birodalmi sajtóval szemben igyekezett objektív leírást adni a császári pár magyarországi körútjáról. Másrészt 1865-ben továbbra is az a T. O'M. Bird volt a londoni lap bécsi tudósítója, aki az 1850-es években, ezért volt összehasonlítási alapja a korábbi utazások, illetve azok körülményeinek tekintetében.

10 TT 25211. sz., 1865. június 14. 8. (Foreign Intelligence – Austria)

11 TT 25205. sz., 1865. június 7. 10. (Foreign Intelligence – Austria)

is.[12] A továbbiakban udvari ebédet adott, részt vett a dunai regattán, és megtekintette az ünnepélyes kivilágítást. A programban szerepelt még katonai szemle, lóverseny, fáklyás menet, és természetesen nem maradtak el a különböző intézményekbe tett látogatások és a kihallgatások sem.[13]

A szokásos eseményeken túl azonban a császári látogatás jelentős belpolitikai változásokat is hozott. Június 8-án Ferenc József helyreállította a Helytartótanács hatáskörét, a katonai bíróságok hatáskörét viszont július 1-jével megszüntette. A következő hetek és hónapok folyamán elmozdítások is történtek. A császár felmentette Pálffy Móric helytartót, a kancellári székbe Mailáth Györgyöt, a Helytartótanács elnöki tisztére Sennyey Pált nevezte ki, egyúttal birodalmi szinten megvált az 1860 vége óta regnáló Anton Schmerling államminisztertől, akinek az utódja Richard Belcredi lett.[14]

A birodalom élén történt személycsere világos válasznak tűnhetett a magyar közvélemény szemében a húsvéti cikknek azon részére, amely a jó uralkodó–rossz tanácsadók-toposzt elevenítette fel. Ahogyan Lónyay fogalmazott: „*Tehát bekövetkezett a válság. A császár magyar utjának és szíves fogadtatásának ez a gyümölcse, illetőleg Deák Ferencz húsvéti czikkének ez a következése.*"[15] Még ha Lónyay és számos kortársa túl is becsülte a húsvéti cikk hatását,[16] az mindenképpen Deák publicisztikai tevékenységének következménye volt, hogy a megbékélést szorgalmazó tárgyalások kikerültek a színfalak mögül.

Somssich Pál a Pesti Napló címoldalán pedig már a következő, elkerülhetetlen lépés, vagyis az országgyűlés összehívása szempontjából értékelte a császári látogatást: „*Nagy és fonotos* [!] *tehát e fejedelmi látogatásnak eredménye, mert ezen kölcsönös közeledés után keserűség nélkül szólhat a nemzet királyához a jövő országgyűlésen, és bizodalommal értekezhetik vele bajainak orvoslása, helyzetünk nehézségeiből kifejlett, vagy mások hibái által felidézett függő kérdéseinek megoldása iránt!*"[17]

Az 1865-ös országgyűlés megnyitása

A júniusi látogatást nemcsak a kormányváltás követte, hanem a várakozásnak megfelelően a magyar országgyűlés összehívása is szeptemberben, majd a még mindig ülésező

---

[12] TT 25209. sz., 1865. június 12. 10. (Foreign Intelligence – The Emperor of Austria in Hungary), VU 1865. 24. sz., jún. 11. 294. (Ő cs. kir. Felsége Budapesten)

[13] HHStA, HA, ZP, Bd. 77, 104-108. (Reise Seiner Majestät nach Ofen-Pest.)

[14] SASHEGYI Oszkár: *Az abszolutizmuskori levéltár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 114. (A továbbiakban SASHEGYI, 1965.)

[15] KÓNYI, 1903. 437.

[16] SZABAD György: Az önkényuralom kora (1849-1867). In: *Magyarország története 1848-1890.* (Magyarország története tíz kötetben. VI./I.) Főszerk.: KOVÁCS Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 738.

[17] *Pesti Napló* 1865. 133. sz., június 11. 1. (Pest, jún. 10.) (A továbbiakban PN)

Reichsrat feloszlatása, ezzel együtt a februári pátens felfüggesztése.[18] Ezek a változások a magyar politikai vezetés számos követelését megvalósították.

A magyar diéta összehívásának súlyát növelte, hogy az uralkodó személyesen kívánt részt venni annak megnyitásán. Ferenc József utasítása szerint a decemberi esemény előkészületeiben a magyar megnyitási bizottságnak és a bécsi főudvarmesteri hivatalnak kellett együttműködnie.[19] A látogatás megszervezése igen sok kérdést vetett fel, köztük olyanokat, amelyek pontosan tükrözték a politikai élet problémáit, több esetben nyíltan megfogalmazták az ott kényesen kezelt, esetleg ki nem mondott kérdéseket.

A főudvarmester helyettese, Franz Kuefstein gróf az alábbi kérdéseket intézte Ferenc Józsefhez szeptemberi előterjesztésében:

- Vasúton vagy gőzhajón történik-e majd az utazás?
- A császárné is elkíséri őfelségét, illetve a császári család mely tagjai vesznek részt?
- Az udvari kíséretből kik utaznak?
- Miniszterek közül kik és milyen személyzettel?
- Melyik testőrség teljesít majd szolgálatot?
- Fogad-e a császári pár küldöttséget, és ha igen, hol? Meg is vendégelik őket?
- Lesz-e nyilvános bevonulás?
- Már ezen az országgyűlésen sor kerül-e a nádorválasztásra[20] és akár a koronázásra is?[21]

Ennek a szeptember 21-i előterjesztésnek a pontjai azonban nem 1865-ben fogalmazódtak meg, hanem egy elintézetlen, 1861. január 19-i főudvarmesteri előterjesztés kérdéseit ismételték meg,[22] vagyis a koronázás és a nádorválasztás kérdése már 1861-ben is napirenden volt, de a császári látogatás elmaradásával újabb 4 évnek kellett eltelnie, mire ismét felvetődött.

Októberben ugyancsak Kuefstein gróf számolt be az uralkodó szóbeli parancsára a korábbi koronázási szertartásokról, szokásokról.[23] Ezek szerint a magyar királykoronázás ünnepi eseményeihez tartozik az országgyűlés tagjainak vendégül látása az uralkodó sze-

---

[18] Monori WERTHEIMER Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora. 1. k. Külügyminiszteri kineveztetéséig*. MTA, Budapest, 1910. 225. (A továbbiakban WERTHEIMER, 1910.)

[19] HHStA, HA, ZP, Bd. 77, Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. [A kötet végén található 45 oldalas összefoglaló.] 7-8.

[20] A nádorválasztással kapcsolatban a sajtó felröppentette a hírt, miszerint István főherceg lesz ismételten az ország nádora. – *Pesti Napló* 1865. 193. sz., augusztus 23. (Különfélék, Pest, aug. 23.) (A továbbiakban PN)

[21] Magyar Országos Levéltár (MOL) I 60 Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Hzd. [Hofzeremonielldepartment] Ung. Landtage u. Krönungen. 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 79 r-v, 84 r-v (Franz Kuefstein gróf, főistállómester és egyben az első főudvarmester helyettesének felterjesztése az uralkodóhoz. Bécs, 1865. szept. 21.)

[22] HHStA, HA, ZP, Bd. 77, Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. 1-2.

[23] HHStA, HA, ZP, Bd. 77, Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. 3-4.

mélyes megjelenésével. Másrészt nádorválasztáskor is ez a szokás, és itt a főistállómester az 1792-es és 1847-es eseményeket említette példaként.[24]

A testőrség és az udvari személyzet tekintetében még bonyolultabb volt a helyzet. Mária Terézia 1741-ben kiadott rendelete óta a koronázó országgyűlések alkalmával a magyar tisztségviselők teljesítettek szolgálatot, 1764-től kezdve pedig a testőri feladatokat a magyar testőrség látta el, és ettől a későbbiekben nem történt eltérés.[25] 1865-ben ugyan az országzászlósi tiszteket részben betöltötték, mégis csak többszöri változtatás után került mindenki a helyére, néhány esetben kifejezetten hangsúlyozva a megoldás ideiglenes, csak erre az alkalomra szóló jellegét. Magyar testőrség viszont 1850 óta nem létezett,[26] így a bécsi testőrkapitányságok látták el a szolgálatot mind az ünnepségeken, mind a tartózkodás idején a várban.[27]

Jól jellemzik az alapproblémát Mailáth kancellár aggodalmai is, amelyeket 1865 novemberében osztott meg az uralkodóval. Elsőként arra kérdezett rá a kancellár, hogy ki és milyen módon nyitja meg az országgyűlést, illetve amennyiben a császár, akkor milyen szertartásrend szerint? Majd arra is utalt a kancellár, hogy ezek a kérdések már 1861-ben is felmerültek. A szokások szerint azonban az uralkodó mindaddig nem vesz részt országgyűlés megnyitásán, amíg egy küldöttség meg nem hívja a koronázásra.[28] Ez a szokás nem nyugszik ugyan törvényi alapon, folytatódik az érvelés, de a diétát összehívó rendelet is tartalmazza azt a kitételt, hogy a koronázást fontos és előreláthatólag hosszas tárgyalásoknak kell megelőznie. Azonban ha az uralkodó megjelenését az országgyűlésen a koronázási bizottság kiküldésétől teszik függővé, akkor az országnak még sokáig nélkülöznie kellene a felség jelenlétét, jelzi a probléma ördögi kör jellegét a felirat. Viszont arra is figyelmeztetett a kancellária, hogy az összehívásról szóló rendelet óta, amelyben az uralkodó kilátásba helyezte annak személyes megnyitását, az egész ország reménykedik ennek megvalósulásában.[29]

---

[24] Mindez azért is érdekes, mivel 1847-ben Ferenc József személyesen – az uralkodó képviselőjeként – vett részt István nádor Pest megyei főispáni beiktatásán. – GERŐ András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Novotrade, Budapest, 1988. 24.

[25] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 108 r-121 r (Kuefstein gróf felterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1865. nov. 2. – Az uralkodó megjegyzésével, Schönbrunn, 1865. nov. 3.)

[26] Pallas nagy lexikona – Magyar testőrség címszó: http://mek2.niif.hu/00000/00060/html/067/pc006728.html (2009.11.09.)

[27] A Pesti Napló értesülései szerint csak idő kérdése a magyar testőrség visszaállítása, amelynek első díszszolgálata a koronázáson lenne. – PN 1865. 276. sz., december 1. 2. (Különfélék, Pest, nov. 30.)

[28] Ezért bízták meg 1861-ben Apponyi György grófot, mint királyi biztost az országgyűlés megnyitásával – szerepel az előterjesztésben.

[29] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 170 r-174 v (Mailáth kancellár felterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1865. nov. 7. – Az uralkodó megjegyzésével, Schönbrunn, 1865. nov. 9.)

Amikor a kancellár a problémát felvetette, Ferenc József már döntött az országgyűlés megnyitásával kapcsolatos kérdésekben. Ezek szerint személyesen nyitja meg az országgyűlést. Az utazásnál és a bevonulásnál a hivatalos fogadási ünnepségektől eltekint. A császári ház egyik tagja sem kíséri el. Mindemellett Ferenc József kérte a magyar megnyitási direktórium javaslatainak, valamint a trónbeszéd, a szükséges megnyilvánulások és rendeletek tervezeteinek előterjesztését.[30]

Fontos kiemelni, hogy Ferenc József eltekintett az utazás és a fogadás ünnepélyes külsőségeitől a határátlépéskor szokásos zászlófelvonás, illetve az érkezését jelző harangzúgás és ágyútűz kivételével.[31] A császár november 21-i határozatában a Pest-Budára való érkezéskor szokásos ágyúlövéseket is lemondta.[32] Ez különbséget jelentett a korábbi, 1852-ben és 1857-ben tett látogatásaival szemben, melyeknél különösen nagy szerepet játszott a részletekbe menően előre kidolgozott és megszervezett ünnepélyes ceremónia, amely a birodalom egységét és a császár iránti lojalitást reprezentálta.

Az 1850-es évek irányelveitől való eltérés és a fenti kérdésfelvetések fokozták a helyzet tisztázatlanságát, illetve az udvari hivatalok bizonytalanságát a decemberi szertartásrenddel kapcsolatban. Olyan megoldást kellett találni, amelyben megjelent a magyar hagyományok tisztelete, ugyanakkor elsikkadtak a koronázás meg nem történtéből adódó problémák, hiszen Ferenc József ekkor még nem volt koronás magyar király.

Ebből kifolyólag az igazi feladatot a megnyitási ceremónia összeállítása jelentette. A levéltári anyag tanúsága szerint számos korábbi példa került elő: koronázó és nem koronázó országgyűlések szertartásrendjei, a Pozsonyban használt „forgatókönyvek," valamint az udvar által megvendégeltek számát, illetve a felmerült költségeket bemutató táblázatok. A példák egészen 1751-ig nyúltak vissza.[33]

A bécsi előkészületekkel párhuzamosan folytak az országgyűlési választások, amelyek eredménye az ország hangulatváltozását, a kiegyezés iránti hajlandóságot mutatta,[34] hiszen a Deákhoz kötődő politikai csoport elsöprő fölénnyel rendelkezett az új képviselőházban.[35] A megválasztott képviselők között ugyanakkor problémaként merült fel az, hogy az országgyűlés előírt helyszíne Pest volt, a megnyitási ceremónia viszont Budán

---

[30] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 170 r-174 v (Mailáth kancellár felterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1865. nov. 7. – Az uralkodó megjegyzésével, Schönbrunn, 1865. nov. 9.)

[31] Uo.

[32] HHStA, HA, ZP, Bd. 77, Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. 9.

[33] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 110 r-v [Táblázat a korábbi országgyűlés-megnyitásokról.]

[34] SASHEGYI, 1965. 120. – A *Times* egy korábbi cikke szerint Ferenc József maga is az országgyűlés összetételéből kívánta lemérni a feléje megnyilvánuló bizalmat. – TT 25205. sz., 1865. június 7. 12. (Latest Intelligence – Austria and Hungary)

[35] „(...) *a konzervatívok 21; a Deák-párt 180; a volt határozati párt, a Tisza vezette balközép 94; a Kállay és Böszörményi vezette szélsőbal 20 mandátummal rendelkezett.*" – SOMOGYI Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés*. 1849-1867. Gondolat, Budapest, 1981. 189.

zajlott. Deák azonban már december 8-án figyelmeztetett arra, hogy meg kell őrizni a jó viszonyt az uralkodóval. Ennek szellemében nemcsak a budai megnyitáson vett részt a képviselők nagy része, hanem két nappal korábban az uralkodó érkezésekor a várbeli fogadásra is elmentek. Deák pedig a pesti pályaudvaron is megjelent Ferenc József fogadására, ahol a császár szívélyesen köszöntötte a politikust.[36]

A szívélyesség jellemezte az uralkodó és a lakosság viszonyát is. Ferenc Józsefet többször is megéljenezte a tömeg, amikor december 13-án este megtekintette az ünnepélyes kivilágítást. A császári látogatás alkalmából ugyancsak Pestre érkező bécsi angol tudósító azt is megfigyelte, hogy a tömeg nagyon jól viselkedett, pedig rendőröket sehol sem lehetett látni.[37]

A megnyitás december 14-én végül egy, a szokásosnál egyszerűbb szertartás szerint folyt le magyar főurakkal és osztrák testőrökkel.[38] Délelőtt 10 órakor szentmisével kezdődött a ceremónia. Ezután az uralkodó kísérete az audienciaszobában gyűlt össze, a többi résztvevő pedig a trónteremben. A főkamarás jelentésére a császár a lakosztályából a trónterembe vonult kíséretével, ahol az országgyűlés alsó- és felsőházának tagjai előtt felolvasta a trónbeszédet.[39]

---

[36] KÓNYI, 1903. 496-498.

[37] TT 25372. sz., 1865. december 19. 5. (Foreign Intelligence – Hungary) – *„Katonaság sehol sem alkalmaztatott."* – írta levelében Várady Gábor, országgyűlési képviselő is. – *Várady Gábor országgyűlési levelei*. Kiadta: SZILÁGYI István. Második kiadás. I. k. Budapest., Aigner Lajos, é.n. 3. (A továbbiakban SZILÁGYI, é.n.) – Egy másik angol szemtanú, az Andrássy család nevelőnője azonban másként vélekedett a császár fogadtatásáról: *„láttuk az egész cortège-t, és mondhatom, meglehetősen csalódtam. Szerintem a fogadtatás hideg volt. A császár rosszkedvűnek látszott, és gőgösnek is, a viselkedésében nem volt semmi barátságos vagy szívélyes." Levelek az Andrássy-házból (1864-1869). Egy angol nevelőnő levelei.* S.a.r. CIEGER András, General Press, h.n., é.n. 187. (Mary Elizabeth Stevens levele édesanyjának és testvérének, Pest, 1865. december 13.)

[38] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 7 r (Szertartásrend az országgyűlés megnyitásakor 1865-ben.)

[39] A kíséretben többek között részt vett gr. Almásy György a főajtónálló (*Janitorum Regalium Magister*), Zichy Ferenc helyettese; b. Nyáry Antal koronaőr; gr. Mailáth Antal főpohárnok; gr. Cziráky János főkamarás; b. Sennyey Pál főtárnokmester (*Tavernicorum Regalium Magister*); Scitovszky János hercegprímás; Majláth György kancellár; gr. Esterházy Móric tárca nélküli miniszter; gr. Károlyi György koronaőr mint a főudvarmester (*Curiae Regiae Magister*), gr. Barkóczy János és egyben a cs. k. első főudvarmester helyettesítője, a pálcával a kezében; gr. Batthyány Imre mint a főudvarnagy (*Obersthofmarschall*) helyettesítője a feltartott, kivont országkarddal; tőle jobbra Liptay püspök az apostoli kereszttel. Az uralkodó mellett kétoldalt és mögötte haladtak Heinrich Hess báró, a darabont testőrség kapitánya; Karl Grünne gróf, a testőr-csendőrség kapitánya; Karl Auersperg herceg, cs. k. főkamarás és Folliot de Crenneville gróf, első szárnysegéd, illetve két másodőrmester és hat arciere-testőr, akik az úton a trónig mellékkíséretet nyújtottak, majd a trón két oldalán, a fal mellett díszőrséget álltak. – HHStA, Hofarchive, Zeremonialprotokolle, Ceremonial-Protokoll vom Jahre 1865. (Bd. 77), Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. 15-16., 28-32. – A trónte-

Ferenc József a propozíciók felolvasásakor magyar huszártábornoki öltözetet és kócsagtollas kalpagot viselt.[40] Trónbeszéde a *Pragmatica Sanctió*t tekintette kiindulási pontnak, egyúttal erőteljesen hangsúlyozta a monarchia egységét és az uralkodói jogokat. Továbbá ragaszkodott az 1848-as törvények életbeléptetés előtti revíziójához.[41] Szász Károly képviselő szerint a trónbeszéd várakozást keltett, és alapjául szolgált „*a mindkét részről ohajtott kiegyenlitésnek*," ugyanakkor rugalmasan kezelte a kényes pontokat, többféle értelmezési lehetőséget kínált.[42]

A császári látogatás programja természetesen tartalmazta a már korábban is említett, visszatérő elemeket: audienciákat, katonai szemlét, színházi előadást, a városok kivilágítását és a polgárok fáklyásmenetét. A decemberi látogatást ráadásul egy nappal meghosszabbították, így 20-án Ferenc József kirándulást tett Gödöllőre.[43]

Az országgyűlés tagjainak megvendégelését pedig nem egy nagy, hanem több kisebb udvari ebéddel oldották meg, a nevek abc-rendje szerint felosztva a mágnásokat és a képviselőket. Ezekre az udvari ebédekre december 14-től 20-ig minden nap sor került,[44] a császár fáradhatatlan udvariassággal fogadta a képviselőket és a felsőház tagjait. Csengery Antal így emlékezett az eseményekre: „*Ebéd után ismét a mellék kisebb terembe vonultunk. Őfelsége is ide jött. Körbe álltunk. Őfelsége sorbajárt, s többekkel beszélt, németül akiket már régebben ismert, magyarul a képviselőkkel, s azokkal, akik még nem voltak előtte bemutatva.*"[45]

Az uralkodó elutazása és az ünnepi események után a válaszfelirat megfogalmazása került a politikai élet középpontjába, amelyet immár a liberális oldal határozott meg. A felirat megalkotását hosszas viták kísérték.

Az 1866-os látogatás

1866. január végén Ferenc József ismét Budára érkezett Erzsébettel együtt. A látogatás időtartamát és programját a korábbiaktól eltérően nem határozták meg előre. A csá-

---

rembe érve a kíséret tagjai, illetve az ott várakozó felsőházi tagok és alsóházi képviselők ugyancsak egy meghatározott rend szerint helyezkedtek el a trón körül. – Uo.

[40] [SZÁSZ Károly]: *Egy képviselő napló-jegyzetei. Az 1865. deczember 10-kén megnyilt országgyülés alatt.* Második kiadás. Ráth Mór, Budapest, 1878. 12. (A továbbiakban SZÁSZ, 1878.)

[41] WERTHEIMER, 1910. 231.

[42] SZÁSZ, 1878. 214-216.

[43] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 287 r-v, 292 r (Program 1865)

[44] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 287 r-v, 292 r (Program 1865), HHStA, HA, ZP, Bd. 77, Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. 25-45., ill. *Vasárnapi Ujság* 1865. 49. sz., dec. 3. 622. (A továbbiakban VU.)

[45] *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Bev. WLASSICS Gyula. Közzét. CSENGERY Lóránt. Budapest., M. Történelmi Társulat, 1928. 35. – Ld. ehhez még: SZÁSZ, 1878. 28-29.

szár nyilatkozata szerint „*itthon érezvén magát, az ünnepélyes formák feszét mellőztetni kívánja*."[46]

A császári pár nem gőzhajóval érkezett, mint 1857-ben, hanem különvonattal, amely több állomáson is megállt néhány percre, míg Pestre ért.[47] Az első fogadásra a pesti pályaudvaron került sor díszzászlóalj és fehér ruhás kislányok részvételével. Igen nagy tömeg gyűlt össze, ismét a katonai rendtartás mellőzésével.[48] A budai Várban történt a hivatalos fogadás az országzászlósok, az egyházi és katonai vezetés, valamint a felső- és az alsótábla tagjainak részvételével.[49]

A következő hetekben természetesen nem maradtak el a némiképp az 1857-es utazást idéző programok, többek között a császári pár kilovaglása a Városligetbe, az *Erzsébet* című opera előadása a Nemzeti Színházban, illetve a bécsi politikai vezetők pest-budai látogatása.[50]

Az előzetes tervekben a szokásos programok mellett külön hangsúlyt fektettek arra, hogy a császár és a császárné az országgyűlés mindkét házát fogadja.[51] Erre az eseményre a látogatás első napjaiban került sor, és mind a résztvevők, mind a sajtó sokáig emlegette, hogy Erzsébet milyen szépen válaszolt magyarul az üdvözlő beszédekre.[52]

A hosszas Budán időzés és Erzsébet megjelenése adta az alkalmat a nagyobb udvari események megszervezésére. Ezek közé tartoztak a farsangi szezonba jól beleillő bálok. 1857-ben az a döntés született, hogy a Magyarországon fennálló kiszélesített udvarképesség miatt nem „udvari bált" (*Hofball*), hanem úgynevezett „bált az udvarnál" (*Ball bei Hofe*)[53] rendeznek. Ez történt 1866-ban is. A személyes meghívók által kontrollálni tudták a meghívottak számát, ami azért is fontos volt, mert egy alkalommal nem lehetett mindenkit vendégül látni – tekintettel a budai palota befogadóképességére. Két bált terveztek, azok előtt pedig cercle-t a császárnénál.[54]

---

[46] VU 1866. 5. sz., febr. 4. 56.

[47] VU 1866. 4. sz., jan. 28. 44.

[48] VU 1866. 5. sz., febr. 4. 56.

[49] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 46 r-v, 49r, 47r-v, 48 r, 50 r (Utólagos beszámoló a napi programbeosztásról, dátum és aláírás nélkül.)

[50] VU 1866. 5. sz., febr. 4. 56., ill. Melléklet a VU 5-dik számához 1866. 57., VU 1866. 6. sz., febr. 11. 67.

[51] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen,14 d Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner 1866. 56 r-62 r (Raymond udvari titkár észrevételei az elkövetkező utazással kapcsolatban, Bécs, 1866. jan. 12.)

[52] VU 1866. 6. sz., febr. 11. 61.

[53] Ld. erről bővebben: VÉR Eszter Virág: Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867-1916). Az udvari bálok és fogadások. In: *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19-20. század történelméből*. Főszerk.: GERGELY Jenő. ELTE BTK, Budapest, 2009. 92-114.

[54] MOL I 60 14 d 56 r -62 r (Raymond észrevételei az elkövetkező utazással kapcsolatban, Bécs, 1866. jan. 12.)

Az első bálra végül február 3-án került sor, ekkor a résztvevők száma 625 fő volt. A Bécsbe küldött jelentések szerint a ruhák pompásak voltak. A császári pár fél 9-kor jelent meg, és éjfélkor távozott.[55]

A második bált 10 nappal később tartották 758 bálozóval.[56] Ezen a bálon Erzsébet, gyengélkedése miatt, nem vett részt. A néhány napot Budán töltő Lajos Viktor főherceg viszont láthatóan nagyon jól érezte magát a magyar hölgyek társaságában.[57] „(...) *a császár folyvást kedélyesen társalgott a vendégkoszoru hölgyeivel, férfiaival;* (...) *b. Eötvösseli beszélgetésökben több izben mindketten nevettek is;* (...) *Ő felsége legifjabb testvére Viktor Lajos ezredes nagy szemvedélylyel tánczolt,* (...)."[58] – tudósított Várady Gábor. Lajos Viktor főherceg látogatása feltehetőleg ugyancsak a császári udvar nyitási szándékát jelezte a magyarok felé. A főherceg nemcsak a bálon vett részt, hanem a Sennyey Pálnál tartott estélyen is.[59]

A császárné nélküli bált pótolta valamelyest egy február végi estély, amelyen a korábban be nem mutatott hölgyeket vezették Erzsébet elé.[60] Az egyik Budára küldött bécsi udvari hivatalnok jelentéseiből kiderül, hogy az ünnepélyek jól sikerültek, a társalgás folyamatos volt, a táncok lelkesen folytak. Csárdást is táncoltak, amelyhez külön cigányzenekar szolgáltatta a zenét.[61]

„*Századok óta most ismerkedett meg ismét egyszer a magyar ember az udvari élettel. – Ő Felségeik ugyanis deczember havában az országgyűlés megnyiltával s utóbb a télen hosszasabban tartván Budán udvart, fényes ebédek, estélyek s tánczvigalmak révén közelebb érintkeztek Magyarország főrendeivel, karaival és rendeivel s társas köreivel.*" – írta Podmaniczky Frigyes naplójába kissé összemosva a decemberi és a januári látogatást.[62]

---

[55] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 14 d Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner. 184 r - 185 v (Raymond udvari titkár jelentése Bécsbe, Buda, 1866. febr. 4.)

[56] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1-17. + 5. 1865. évi ogy. megnyitása. 46 r-v, 49r, 47 r-v, 48 r, 50 r (Utólagos beszámoló a napi programbeosztásról, dátum és aláírás nélkül.)

[57] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 14 d Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner. 1866. 179 r-v (Raymond udvari titkár jelentése Bécsbe, Buda, 1866. febr. 14.)

[58] SZILÁGYI, é.n. 43.

[59] *Briefe Kaiser Franz Josephs I. an seine Mutter*. Hrsg. von Franz SCHNÜRER. Verlag Jos. Kösel Friedr. Pustet, München, 1930. 349. (Ferenc József levele anyjának, Buda, 1866. február 17.) (A továbbiakban SCHNÜRER, 1930.)

[60] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi ogy. megnyitása. 1-17. + 5. 54 r-55 v (Raymond udvari titkár jelentése Bécsbe, Buda, 1866. febr. 26.)

[61] MOL I 60 Hzd. Ung. Landtage u. Krönungen, 14 d Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner. 179 r-v (Raymond udvari titkár jelentése Bécsbe, Buda, 1866. febr. 14.), ill. 184 r-185 v (Raymond udvari titkár jelentése Bécsbe, Buda, 1866. febr. 4.) – Korábban a csárdást betiltották az udvari bálokon.

[62] PODMANICZKY Frigyes, B.: *Naplótöredékek 1824-1887*. III. k. 1850-1875. Budapest, Grill Károly, 1888. 237.

Erzsébetnek különösen nagy szerep jutott a két oldal közeledési szándékainak kifejezésében. Ferenc József maga örömmel tapasztalta felesége aktivitását és fellépésének hatását.[63] A magyarok pedig hálásak voltak a császárné gesztusaiért, így például azért, hogy elsajátította, és ezáltal részben udvarképessé tette a magyar nyelvet, illetve azért, hogy magyar ruhákat viselt és ezzel divatba hozta őket.

Másrészt azonban a január 29-től végül március 5-ig tartó budai tartózkodás szinte hétköznapi jelleget öltött, már csak a hossza miatt is. A bécsi követségek képviselőket küldtek Budára, az orosz és a svéd követ személyesen jött el.[64] A díszebédeken, bálokon, színházlátogatásokon túl a miniszterek Budára érkezése után miniszterkonferenciát is tartottak Ferenc József elnökletével. A február végi udvari hírek arról szóltak, hogy az uralkodópár a felirati vita végéig marad, ekkor Ferenc József mindkét ház feliratát átveszi, és személyesen terjeszti a válaszleiratot az országgyűlés elé.[65]

Jelentős hozadéka volt az uralkodó budai jelenlétének a többszöri találkozás a vezető magyar politikusokkal. Kiemelendő mindenekelőtt Andrássy Gyula előtérbe kerülése. Ferenc József Andrássyhoz való viszonyát illetően sok volt a találgatás. A császár szívélyes gesztusai azonban egyértelműen eldöntötték a kérdést. Mindez azért is tűnt jelentősnek, mert néhányan Andrássyban látták a közvetítő kapcsot, aki elérheti a Deák-párt és nézetei elfogadását Ferenc Józsefnél.[66]

A kortársak közül többen feltételezték a császári pár látogatása mögött azt a szándékot, hogy Bécs elsősorban hatást akart gyakorolni az országgyűlés tárgyalásainak kimenetelére. A porosz követ úgy vélte, hogy Ferenc József lehetőleg még Budán való tartózkodása alatt szerette volna megtalálni a kölcsönös megértéshez szükséges alapot.[67] Más feltételezések szerint az osztrák miniszterek igyekeztek elhitetni a császárral, hogy a magyar politikai vezetők minden áron ki akarnak egyezni.[68]

Az uralkodói látogatásnak és főképp Erzsébet megjelenésének politikai eszközként való felhasználásával a másik oldalon is számoltak. Ismét Szász Károlyt idézve: „*Attól azonban, mit némelyek mondogatnak, legkevesebbé sem félek, hogy az udvar jelenléte a képviselő-ház tanácskozásaira bárminemü nyomást gyakorolhatna.*"[69]

A császár anyjának február közepén Budáról írt leveléből óvatosság és bizakodás csendül ki: „*Itt lassan mennek a dolgok, de menni fognak, egyrészt az ünnepélyek, másrészt a bizalom, a barátságosság és a magyar karakter megfelelő kezelése által.*"[70] Mindez azt mu-

---

[63] SCHNÜRER, 1930. 348. (Ferenc József levele anyjának, Buda, 1866. február 3.)

[64] VU 1866. 6. sz., febr. 11., 67.

[65] VU 1866. 8. sz., febr. 25., 93.

[66] KÓNYI, 1903. 601-602.

[67] WERTHEIMER, 1910. 243-243.

[68] Gorove István naplóját idézi KÓNYI, 1903. 605., WERTHEIMER, 1910. 237-238.

[69] SZÁSZ, 1878. 73.

[70] „*Es geht hier langsam, aber es wird gehen, mit Festigkeit einerseits, mit Vertrauen und Freundlichkeit und richtiger Behandlung des ungarischen Charakters andererseits*." – SCHNÜRER, 1930. 351.

tatja, hogy mindkét fél – mind Ferenc József, mind a Deák által meghatározott magyar politikai vezetés – törekedett a jó viszony és a párbeszéd fenntartására.

A résztvevő képviselők visszaemlékezési alapján jól rekonstruálható a válaszfelirat elkészítése és elfogadtatása. A megfogalmazott követelések között szerepelt végül a 48-as törvények életbe léptetése, a felelős minisztérium felállítása és a törvényhatóságok jogainak helyreállítása. Lényeges közeledést jelentett a bécsi elképzelések irányába az Ausztria és Magyarország között fennálló közös viszonyok elismerése.

Ferenc Józsefnek ekkor még lehetősége volt arra, hogy ne térjen el korábbi álláspontjától, és ezt ismételten hangsúlyozta is, ahogyan erről anyjának írt 1866 februárjában. Leveléből kitűnik, hogy nem szándékozott magyar kormányt kinevezni, sem engedményeket tenni.[71]

A válaszként érkezett uralkodói leirat felolvasása után így, a közeledési szándékok ellenére, mindkét oldalon érezhetővé vált a csalódottság.[72] Az átmeneti bizalmi válság mellett ugyanakkor az 1865/66 téli párbeszéd következménye volt az elvárások kölcsönös megfogalmazása, a kiindulási pontok tisztázása is.

Pár nappal a leirat felolvasása után, március 5-én a császári pár elhagyta Pest-Budát. Deák már február végén javaslatot tett a képviselőházban egy közösügyi bizottság létrehozására, amelynek március eleji felállítása által, ha nehezen, de továbbra is mozgásban maradt a kiegyezési tárgyalások kereke. A következő látogatáskor, 1866 nyarán pedig már más körülmények között érkezett a császári család Budára.

Összegzés

Áttekintve az elmondottakat fontos kiemelni a lényeges eltéréseket a korábbi utazásokhoz képest. Elsőként a hangsúlyeltolódásokat a reprezentációban. A külsőségek jelentőségének csökkenését jelezte, hogy gőzhajó helyett vasúton történt az utazás. Ez a közlekedési forma kevesebb alkalmat adott az ünnepélyességre, ugyanakkor lehetővé tette a gyors és gyakori helyváltoztatást nemcsak a személyek, hanem a tárgyak tekintetében is.

Az 1865-ös nyári látogatás alkalmával ugyanakkor Ferenc József egyenesen parancsba adta a fogadtatásánál szokásos hivatalos ünnepélyességek mellőzését,[73] illetve a városok ünnepi kivilágításától is eltekintett, hogy látogatása kevésbé terhelje a lakosság vagyontalan rétegeit.[74]

A levéltári iratanyag alapján úgy tűnik, hogy 1865–66-ban a látogatások szervezői –vélhetően császári utasításra – kevesebb figyelmet fordítottak a „lelkes tömeg

(Ferenc József levele anyjának, Buda, 1866. február 17.) (Fordítás magyarra tőlem. – M.O.)

[71] SCHNÜRER, 1930. 350-351. (Ferenc József levele anyjának, Buda, 1866. február 17.)

[72] SZÁSZ, 1878. 208.

[73] PN 1865. 129. sz., június 7. 1. (O Cs. Kir. Apostoli Felségének látogatása Buda-Pesten)

[74] A kivilágítást ettől függetlenül megtartották. – Uo.

megszervezésére," illetve a folytonos ünneplés fenntartására, mint korábban. A lakosság számára is őszintének tűnt a közeledési szándék, és viszonzásra is talált, ahogyan Kemény Zsigmond fogalmazott a *Pesti Napló*ban a júniusi látogatás kapcsán: „*nem szertartásos, nem megparancsolt, nem kicselszövényezett tüntetésről*" volt szó a császár szívélyes fogadásakor.[75]

A szertartásrendek tekintetében nagymértékben figyelembe vették a magyar hagyományokat és szokásokat, előkerültek az 1848 előtti ünnepi szertartások, az 1850-es évek gyakorlata ritkábban jelent meg példaként. Ehhez kapcsolódott a magyar zászlósurak szerepének kiemelése, valamint a bécsi udvartartás néhány főméltóságának távolmaradása és helyettesítése magyar főurakkal.

Ferenc József szemléletváltását jelzi, hogy az országgyűlés megnyitásán, majd több ünnepi alkalommal magyar huszártábornoki egyenruhát viselt, míg 1857-ben osztrák uniformisban jelent meg alattvalói között, ami kellemetlen benyomást keltett.[76] Erzsébet már 1857-ben is megjelent magyaros öltözetben, az 1865/66-os télen további ruhadarabokkal, atillával, mentével bővítette magyaros ruhatárát.[77]

A magyar nyelv használata az 1857-ben még német nyelvű báli meghívókon, másrészt Erzsébet magyar tudása és Ferenc József a korábbinál gyakoribb magyar nyelvű társalgása jelentősen növelték a közvélemény szimpátiáját az uralkodópár iránt.[78]

Az eddig feldolgozott források alapján az uralkodó 1865–66-os magyarországi látogatásait kevésbé szigorú szabályok kísérték, mint az 1850-es évekbelieket. Erre utal például, hogy a díszítéseknél túlsúlyba kerültek a nemzeti színek,[79] míg korábban azokat a fekete-sárga császári színekkel arányosan kellett alkalmazni. A szimbólumok használata is hasonló eltolódást mutat, amennyiben Ferenc József és Erzsébet arcképei, valamint a császári jelmondat (*Viribus unitis*) mellett nemcsak a hercegprímás és a kancellár, hanem Deák és Sennyey arcképe is megjelent a decemberi ünnepi kivilágítás alkalmával.[80]

A biztonsági körülmények terén is érezhető volt az enyhülés. Egyrészt Ferenc József egyre többször jelent meg csekély kísérettel vagy kíséret nélkül, ahogyan azt a sajtó is hangsúlyozta. Másrészt a látogatások színhelyein sem történtek a korábbiakhoz hason-

---

[75] PN 1865. 148. sz., július 1. 1. (Pest, jun. 30.)

[76] TT 1857. máj. 11. 9.

[77] TOMSICS Emőke: *Királyi öltöztető babák. Az 1866-os királylátogatás képei*. Fotóművészet LII. évf. 2009. 1. szám, 122-123. – Köszönöm Borovi Dánielnek és Vér Eszternek, hogy felhívták a figyelmemet a cikkre.

[78] A Vasárnapi Ujság egyik decemberi tudósításában például arról olvashatunk a császár lövöldei látogatása kapcsán, hogy míg 13 évvel korábban, 1852-ben még *Franz Josef*et írt a vendégkönyvbe az uralkodó, 1865-ben *Ferencz József*ként jegyezte be a nevét. – VU 1865. 52. sz., dec. 24. 664.

[79] A *Times* bécsi levelezőjének helyszíni tudósítása szerint a kitűzött zászlók 9/10-e volt piros-fehér-zöld. – TT 25208. sz., 1865. június 12. 12. (Foreign Intelligence – Hungary)

[80] PN 1865. 285. sz., dec. 13. 1. (Pest, dec. 12.)

ló, igen szigorú korlátozások, illetve rendőri intézkedések a császár személyes védelme érdekében.[81]

A látogatások összképe alapján látható, hogy az udvar részéről a császár iránti lelkesedés bizonyításának szándéka alábbhagyott, a magyar jelleg viszont felerősödött, ami jelezte, hogy ezúttal a reprezentáció nem elsősorban a külföldnek, hanem sokkal inkább az országnak szólt.

Valamivel fesztelenebb légkört teremtett továbbá annak hangsúlyozása, hogy a császár és a császárné Magyarországot, a budai palotát is otthonának tekinti. Ferenc József nyilatkozatban utalt erre, Erzsébet pedig minden reggel sétát tett főudvarmesternőjével a palota kertjében,[82] amit az otthonosság jeleként is lehetett értelmezni. A bécsiek irigykedtek is a császár és főként a császárné budai viselkedésére,[83] a politikusok és a lakosok egyaránt féltették a császárváros hegemóniáját.[84]

A *Times* bécsi tudósítója kétségeit fejezte ki 1865 nyarán a magyarországi túlzott várakozással kapcsolatban. Emlékeztetett arra, hogy a magyarok ugyanarról beszélnek, mint 1857-ben: az alkotmányról, az elidegeníthetetlen jogaikról és az 1848-as törvényekről. Az újságíró úgy gondolta, hogy Ferenc József mint abszolutista uralkodó nem helyezheti csak úgy hatályon kívül az ausztriai alkotmányt azért, mert az nincs a „magyarok ínyére," a megegyezéshez vezető utat pedig csak a *Reichsrattal* folytatott tárgyalásokon keresztül látta megvalósíthatónak.[85]

1857 óta azonban sok év telt el. Az olasz tartományok elvesztése és a poroszokkal egyre inkább kiéleződő feszült viszony, illetve a birodalom súlyos pénzügyi gondjai új helyzetet teremtettek, középpontba állították a magyarokkal való megegyezés ügyét. Ennek megfelelően változott Ferenc József politikai hozzáállása is a magyar kérdéshez, ami jól érzékelhető, hiszen egy éven belül háromszor látogatott az országba.

Mindemellett a reprezentatív országjárás helyett a hosszas budai tartózkodás és a kevésbé merev program napi kapcsolatot teremtett az uralkodó és a politikai körök, valamint a lakosság között. Míg Budán tartózkodott, Ferenc Józsefhez közvetítők nélkül jutottak el a magyar politikai és közhangulat rezdülései, és fordítva, a császár viselkedése a különböző eseményeken hatott a magyar közvéleményre. Mindez az 1852-es és 1857-es utazásokról nem volt elmondható. Az 1865-től gyakorivá váló császári látogatások a politikai párbeszéd szerves részévé váltak. A csúcspontot ebből a szempontból az 1867-es koronázási ünnepség jelentette.

---

[81] TT 25211. sz., 1865. június 14. 8. (Foreign Intelligence – Austria)

[82] VU 1866. 5. sz., febr. 4. 57.

[83] HAMANN, Brigitte: *Erzsébet királyné*. Európa, Budapest., 2008. 239-240.

[84] SCHNÜRER, 1930. 350-351. (Ferenc József levele anyjának, Buda, 1866. február 17.)

[85] TT 25199. sz., 1865. május 31. 7. (Foreign Intelligence – Austria)

Der Monarch in Ungarn, 1865–1866

Zwischen 1848 und 1865 – nach der Niederwerfung der Revolution und der Freiheitskämpfe und vor dem Ausgleich – hat Franz Josef längere Zeit in Ungarn nur zweimal verbracht. Erstmal im Jahre 1852, dann 1857 hat der Kaiser grossen Rundreisen gemacht. Diese Reisen waren sehr repräsentativ, aber haben nichts – weder in der Beziehung zwischen dem Monarch und dem Land, noch in der Stellung von Ungarn in der Habsburgermonarchie – geändert.

Dagegen reiste Franz Joseph im Jahre 1865 dreimal nach Ungarn, was zeigt, dass die Vereinbarung mit diesem Kronland eine der wichtigsten Aufgaben der Wiener Politik geworden ist. (Dazu kam ein langer Aufenthalt mit Kaiserin Elisabeth in Ofen-Pest vom Ende Januar bis Anfang März 1866.)

Franz Josef hat Gebärde gemacht: z.B. hat oft ungarische Hussaruniform getragen und auf Ungarisch gesprochen. An der anderen Seite zeigten die ungarischen Untertanen Begeisterung und Offenheit dem Kaiser gegenüber.

Wenn man die Reisen und Aufenthalte in Ungarn in den Jahren 1865 und 1866 mit den Früheren vergleicht, sieht man, dass sie nicht so streng organisiert waren und auf sie wirklichen, politischen Massnahmen nachgefolgt wurden. Diese kaiserlichen Besuche haben wichtige Rolle in dem – zu dem Ausgleich führenden – politischen Dialog bekommen.

Anka László

A budapesti prostitúció jogtörténete a dualizmus korában

Bevezető

A magyar fővárosi prostitúció szabályozásának kezdetei a középkorig nyúlnak vissza. Először a városalapítás idején szerkesztett „Ofner Stadtrecht" sorai közé került be három paragrafus, amely a budai prostituáltak jogait és kötelességeit tömören összefoglalja.[1] A szabályozás azután különböző módon zajlott évszázadokon keresztül a városok (Buda, Óbuda és Pest) fejlődésével párhuzamosan, míg a három város nem egyesült 1873-ban. A városegyesítés dátuma és a dualizmus kezdete eltérnek, de kezdhetjük egy 1867-es rendelettel a történetet, mert ez már részese annak a polgárosodási, modernizációs időszaknak, amely a dualizmust jellemezte Budapesten.

A budapesti prostitúció dualizmus kori jogtörténetével kapcsolatban fontos, hogy megismerkedjünk egy elmélettel, amely mentén a fővárosban a prostitúció kérdéskörében érintett szereplők (rendőrség, orvosok, fővárosi képviselők, sajtó) elképzelték a téma rendezését. Ez a reglementáció, ami a 19–20. század fordulójának uralkodó elmélete volt a prostitúció elleni harcban Európában. Hazánkban azért is megismerkedtek ezzel az érintett aktorok, mert az innen származó kéjnők olyan híresek voltak külföldön, hogy Isztambultól Buenos Airesig a 19. század végére mindenhol hungarának[2] és orosz földön vengerkának[3] hívták őket. A prostitúciót a reglementáció hívei szükséges rossznak tekintették, amit képtelenség felszámolni. De a szükséges rossz szabad létezését nem fogadták el. Az állam ellenőrzése alá akarták vonni, hogy a társadalom egészséges többségét megvédjék a kéjnőktől. Az egészségmegóvás mögött biológiai (a nemibetegségekkel szembeni) és morális (az erkölcsi züllést elkerülő) egészségmegóvást egyaránt értettek. A napóleoni háborúk nagy seregeket mozgósítottak Európában, amelyek felvonulása során komoly egészségügyi kihívást jelentett a hadseregek orvosainak, hogy a katonaállományt egészségügyileg megóvják az ütközetek számára és megakadályozzák, hogy a csaták előtt harcképtelenné tegye őket valamilyen nemibetegség, amit a seregeket kísérő kéjnőktől, vagy a megszállt tartományok női lakosságától kaphattak el. A dualizmus idejében Budapesten a hatóságok a reglementáció mentén akarták rendezni a prostitúciót. Schreiber Emil fővárosi kerületi kapitány volt ennek a fő ideológusa.[4]

---

1 CSÉRI János: *Budapest fő- és székváros prostitutió-ügye.* Grill, Bp., 1893. 6–7.

2 DOROS Gábor–MELLY József: *A nemi betegségek kérdése Budapesten*. II. köt. Bp., 1930. 719.

3 PÁSZTOR Árpád: *Vengerkák.* Dick Manó. Bp., 1915.

4 *A közbiztonság almanachja.* Szerk.: GEGUS Dániel–SZÉKELY Vladimir. Légrády, Bp., 1910. 349. (A továbbiakban GEGUS-SZÉKELY, 1910)

Az alábbi négy rendelet kerül részletezésre: az 1867. október 31-én Pest városi hatósági közgyűlés által elfogadott, a „Szabályok a kéjelgés –, bordelházak – és kéjhölgyekről" címet viselő rendelet,[5] a budapesti székesfőváros közgyűlése által 1884. december 22-én elfogadott 837/1884-es rendelet („Szabályrendelet a bordélyügyről"),[6] az 1900. december elsején a fővárosi rendőrfőkapitány által bevezetett 49.465/1900. számú főkapitányi rendelet („Rendelet a kéjelgésügy szabályozására").[7] Ezt a belügyminiszter 1901. tavaszán eltörölte, mivel jogellenesen lett bevezetve. A negyedik rendelet az 1907. június 7-i szabályrendelet[8] („1907/881-1008. sz. főv. rendelet").

A prostitúció szabályozása fontos volt a társadalomnak, hogy a kéjnők és a bordélyok ellenőrizhetővé váljanak erkölcsi és egészségügyi szempontból. A bordélyházak legális működése bevételt is jelentett az államnak és az illetékes önkormányzatnak. A bordélyos állami adót és községi pótlékot fizetett.

A dualizmus korában nem létezett külön prostitúciós törvény. Más tárgyú törvényekben jelent meg e téma, vagy a hozzá fűződő jelenségek. Ilyenek voltak az iparengedélyezéssel, az alkohol kimérésével, cselédekkel foglalkozó törvények, illetve azok, amelyek a szórakozóhelyek működési feltételeiről szóltak. A jogszabályi hiátusokra hárította a felelősséget 1906-os éves jelentésében Boda Dezső fővárosi főkapitány is: „Mint minden téren, úgy az erkölcsrendészet terén is a rendőrség csak úgy fejthet ki eredményes működést, ha megfelelő törvényes rendelkezések irányítják munkáját. Sajnos azonban, ép erkölcsrendészet dolgában híján vagyunk ilyeneknek, holott a prostituczió kérdése szorosan függ össze a szocziális élet forrásával és a mindenkori közmorál psycéjével."[9] Hasonló volt a helyzet Ausztriában is. Állami szabályozás e téren ott sem létezett, a városok, így Bécs is, rendeletekkel szabályozták a prostitúciót. A Monarchia két fővárosában egyforma volt a jogalkotók viszonya a kérdéshez. Ezért azokat a pontokat fogjuk kiemelni, amikben eltértek, vagy amik a két főváros közötti mintakövető magatartásra utalnak. A Bécsben 1885-ben, 1900-ban és 1911-ben elfogadott rendeletek is a reglementáció mellett álltak.[10]

A fővárosi rendeletek

Pest tanácsa 1867. október 31-én a „Szabályok a kéjelgés-, bordélházak – és kéjhölgyekről" cím alatt az alábbi rendeletet fogadta el. Ez a rendelet a bordélyházi kéjelgésre

---

[5] *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Szerk.: LÉDERER Pál. Új Mandátum, Bp., 1999, 333-341. (A továbbiakban LÉDERER, 1999)

[6] *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1884-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei*. Budapest Székesfőváros, 1915. 290–296. (A továbbiakban BUDAPEST)

[7] *Fővárosi Közlöny*, XII. évf. (1901. március 19.) 23. sz. 371-374.

[8] *Szabályrendelet a prostitúcióról*. Bp., Székesfőváros, 1909. (A továbbiakban SZABÁLYRENDELET)

[9] *JELENTÉS a Budapesti Állami Rendőrség 1906. évi működéséről*. Országos Központi Községi, Bp., 1907. 149.

[10] SCHREIBER Emil: *A prostitució*. Pátria, Bp., 1917. 57-58. (A továbbiakban SCHREIBER, 1917)

adott engedélyt. Utcai tevékenységre nem, de magánlakáson való kéjelgésre megszorításokkal igen. Ahogy nem lehetett behívogató magatartással „üzletet csinálni" utcai ablakból sem. Bordélyt csak nő nyithatott, amennyiben elmúlt 30 éves és „megbízható azon tekintetben, hogy a rendet házában fenn tudja és akarja tartani."[11] Bordélyt csak olyan házban lehetett nyitni, ahol a saját háztartásbelieken kívül más személyek nem laktak. „Türelmi bárcát bordélház nyitására, ugy szinte az engedélyezett helyiség változtatására csak a főkapitány adhat, a kerületi alkapitány jelentésének nyomán a tanács jóváhagyásának előleges kikérése mellett, mi végből a főkapitány minden ily esetről a tanácsnak véleményes jelentést tesz. [...] Ugyanez uton történik a már engedélyezett bordélházak megszüntetése, ha ezt vagy ismételt rendőri kihágások vagy más okok kívánják, csakhogy ily esetben a főkapitány a tanács határozatának meghozataláig a bordéltelepet ideiglenesen saját hatalmánál fogva is betilthatja."[12] Csak nő nyithatott bordélyházat, de a rendelet nem tesz említést arról, hogy a nő élettársa/férje milyen mozgási lehetőséggel bír a bordélyban. Azt nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy nem legálisan, de a férj/férfirokon/élettárs személyében egy férfi jelenléte is hozzájárult a bordélyban a rend (a bordélyos által elvárt „rend") megőrzéséhez. A rendelet 2. §-a rendezte a kérdést: „Üzletét rendszerint csak oly házban telepítheti meg, melyben a saját háztartásabeli egyéneken kívül más nem lakik."[13]

A rendelet a bordélyok számát 40-ben maximalizálta. Egy bordélyban 5–15 kéjnő űzhette a legősibb mesterséget. Ez a létszám-meghatározás azért volt skálajellegűen -tól, -ig meghatározva, mivel a kéjnőket arányosan akarták elosztani az egyes városrészekben és az ezekben található bordélyokban, hogy ne zsúfolódjanak össze egy-egy kerületben.

A bordélyosnak kellett intézkedni, hogy a kéjnőt a kerületi főorvos megvizsgálja (ő adta ki az egészségi bizonyítványt), hogy a kerületi kapitány előterjesztése nyomán megszerezhesse a bárcát. Senkit nem lehetett felvenni bordélyba egészségi bizonyítvány nélkül. Ezt is a bordélyosnak kellett őrizni. Ez kiszolgáltatottá tette a kéjnőt a bordélyossal szemben, hiszen egészségi bizonyítványa nélkül nem tudta otthagyni az adott esetben kellemetlenné váló helyszínt. A bordélyos volt felelős, ha a beteg kéjnőt nem szállította orvoshoz, vagy kórházba. Olyan cselédet alkalmazhatott, aki koránál és külsejénél fogva már nem folytathatott prostitúciót, tehát nem lehetett személyében az illegális prostituáltak számát növelni. A bordélyos volt felelős az óvszerek beszerzéséért.

Tizenhét évesnél fiatalabb leányt nem lehetett bejegyezni kéjnőnek. A bordélyos nem hitelezhetett 20 forintnál többet a kéjnőnek. „Azon összeget, melytől a bordéltulajdonos lakás és ágy fejében hányadot vesz, valamint a hányadát magát a főkapitány fogja minden egyes bordélra nézve meghatározni és a bordélra ugyszinte a kéjhölgy számára kiadott türelmi bárcába beírni. Ezen összegen és hányadon felül a kereset egészen a bordélban

[11] LÉDERER, 1999. 333.

[12] Uo. 334. A bordélytulajdonos türelmi bárcája az illető nevét, korát, lakcímét és személyleírását tartalmazta.

[13] Uo.

lakó kéjhölgyet illeti."[14] Az összegek meghatározásának egyénekre szabott módja és egyszemélyi eldöntése lehetőséget teremthetett a korrupcióra.

A bordélyos akkor számíthatott a legsúlyosabb büntetésre, ha elmaradt az orvosi vizsgálat. Száz forinttól dologházi elzáráson át a bordély bezárásáig terjedt a büntetés. Furcsa jogosítvánnyal is rendelkezett a tulajdonos. Panaszt tehetett a városi tanács előtt, ha vitája lett a bordélyában dolgozó kéjnővel.

A rendelet külön foglalkozott a kéjnőkkel. Nekik a kerületi főorvostól kellett egészségi bizonyítványt szerezni, illetve a kerületi kapitánytól kérhettek türelmi bárcát (itt a rendelet ellentmond korábbi szakaszának, ahol a kerületi kapitány a türelmi bárca kiadásával kapcsolatban nem döntéshozói, csak előterjesztői minőségében szerepelt). A jogszabály lehetővé tette számukra, hogy bordélyon kívül külön lakásban is űzhessék mesterségüket.

A kéjnők a kihágásokért 50 forintig terjedő bírságot fizettek, súlyosabb esetben kitoloncolták őket. A prostituáltak büntetései a későbbi rendeletekben sem változtak érdemben, miközben a modellnek tekintett Bécsben és Ausztria egész területén, akár kényszermunkára is lehetett egy kéjnőt ítélni 1885-től.[15]

A bordélyban, vagy lakáson dolgozó kéjnő között a rendelet különbséget tett vizsgálatok szintjén. Mind a két esetben 4 naponta kellett a kerületi főorvosnak vizsgálatra a helyszínre menni, de ha a nő otthonában került erre sor, a kéjnő 50 krajcárt fizetett a vizsgálatért, ha ez a bordélyban történt, akkor 25 krajcár volt készpénzben a vizitdíj.

A rendelet gondoskodott arról, hogy mit kell tenni, ha egy kerületben a főorvos nem bírja egyedül elvégezni a sok vizsgálatot. Ezt jelenteni kellett a tiszti főorvosnak és neki kellett gondoskodnia segédről „Segéd kirendelésének azonban a kerületi főorvos kívánsága ellen is helye van akkor, ha egy napra 20 kéjhölgy vizsgálatánál több jutna."[16] A rendőrorvosok és a kéjnők egymáshoz viszonyított aránya kedvezőbb volt Bécsben, mint Budapesten végig a dualizmus során. Például 1893-ban 51 orvos vizsgálta az 1689 bécsi kéjnőt, míg Budapesten 14 foglalkozott 1131 nővel.[17] Egy bécsi orvosra 33, egy budapestire 81 kéjnő jutott.

A kerületi kapitány volt hivatva dönteni a bordélytulajdonos és a prostituált közötti vitás ügyekben. „A kerületi kapitány büntető hatósággal ruháztatik fel és minden oly kihágási esetekben, melyek bírságolás által kiegyenlíthetők, ítélete csak végrehajtás után fellebbezhető. Sulyosabb esetekben, melyek dologházi elzárást, eltoloncozást, vagy az üzlet megszüntetését következtetik, vizsgálatot tesz és a főkapitánynak az eredmény tudósítása mellett bemutatja. De közbotrány esetében ideiglenesen az üzletet azonnal is betilthatja, szökés veszélye esetén pedig az illetőt letartóztathatja."[18] Az eltoloncolás

[14] Uo. 335.

[15] *Rubicon*, IX. évf. (1998/6) 80. sz. 45.

[16] LÉDERER, 1999. 338.

[17] *Orvosi Hetilap,* XLIII. évf. (1899. december 15.) 51. sz. 40..

[18] LÉDERER, 1999. 339.

jogát a nem helyi lakosú és engedély nélküli kéjnők esetében a főkapitány gyakorolta és csak ő dönthetett az elzárásról. Az erkölcsrendészeti teendőket a kerületi biztosok látták el. Feladatuk volt felderíteni a titkos kéjnőket és titkos bordélyokat, feljelentést kellett tenniük a szabálysértést elkövető bordélyosok és kéjnők ellen. Ők kísérték be az utcán kihívóan viselkedő nőket. Hogy a rendőrség mennyire alaposan és részrehajlás nélkül látta el feladatát, azt jól szemlélteti egy 1869-es eset, amikor az egyik fővárosi utca polgárai kérték, hogy Tóth Terézia tulajdonában működő bordélyházat számolják fel a Rumbach utcában, mivel a bordélyház környékén botrányos dolgok szoktak történi. A rendőrség az ügyet kivizsgálta és a következő jelentés született ennek eredményeképpen: „Ezen kérvény folytán főkapitányi hivatalunk a tényállás megvizsgálására utasíttatván annak folyamodványa alatt esatöbbi jelentése szerint a kérdéses bordélyház több napon és éjen át folytonos rendőri felügyelet alatt vólt, s ez idő alatt semmi olyas sem adta elő magát, mi folyamodók kérelmét igazolná. […] Tekintettel arra, hogy a folyamodók által a bordélytelep ellen felhozott panaszok be nem bizonyultak, kérelmezőket elutasítottuk."[19]

Az 1884-benn elfogadott és a következő év elején hatályba lépett rendelet komoly változásokon ment keresztül az előzőhöz képest. Ezt sokkal részletesebben kidolgozták, mint a korábbit. De a két a szöveg összehasonlításából kikövetkeztethető, hogy az 1884-es jogalkotó alapvetően az előző rendelet szövegét másolta és azt saját rendelete gerincének tekintve továbbfejlesztette. Vagyis a fővárosi politikusok teljesen új koncepcióval nem tudtak előállni a korábbi rendelettel szemben. Más városokhoz hasonlóan az 1867-es pesti rendeletet másolta le Sopron is.[20]

A prostituáltmunka helyhez kötésének (bordélyház) feloldása irányában elmozdulás történt. Elismerték a magánkéjnőket, bár az ő működésüket már az 1867-es rendelet sem tiltotta meg, de a rendőrség nem szerette alkalmazni és nem igen adta meg a magánlakáson való kéjelgés lehetőségét a prostituáltaknak. A kortársak úgy viszonyultak az 1884-es szabályváltozáshoz, mint ami a magánkéjnők státusát bevezeti, miközben ennek kérvényezésére már addig is lehetőséget adott a korábbi jogszabály. Ennek ellenére az egyik rendőr tanácsos a következőket írta le 1888-ban: „A prostitúciót érintő ügyek sikeres kezelése felette előnyösnek bizonyúlt, hogy szabályaink a bordély rendszer mellett a magán kéjnők létesítését is megtűri, mert ezáltal alkalom nyílt, hogy mindazok kik erkölcsi romlottságuknál fogva testükkel ily módon űznek keresletet, de bordélyba szegődni nem akarnak, megfelelő magán lakásukban […] rendőri felügyelet alá jutnak, és így mód nyílhatik arra, hogy azok is kik inkább hajlandók a titkos prostitúciót űzni mint bordélyba menni – rendőri felügyelet alá jutnak."[21] A vegyes rendszert több városban is

[19] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) K 150 53. csomó 1869. III/R kútfő 5. tétel 6986. alapszám. 4.

[20] GÜNTER Péter: A soproni prostitúció története (1862–1918). In: *Aetas,* 1997/1. 50. (A továbbiakban GÜNTER, 1997)

[21] MOL K 150 1692. csomó 1888. VII. kútfő 11. tétel 6113. alapszám 44.

bevezették. Ilyen tartalommal terjesztették elő Győrben, Kecskeméten, Pécsen, Sopronban a rendelet-tervezeteket.[22]

Miben különbözött e rendelet az előzőtől? A bordélyok nyitásáról a fővárosi főkapitánynak és a fővárosi tanácsnak egyetértésben kellett tudni döntenie. Ha erre nem adódott mód, akkor a belügyminiszter volt hivatva döntőbíróként fellépni a két fél között. Nagyon komolyan megszigorodtak a kórházba került kéjnők felügyeletének bürokratikus szabályai, sok munkát adva a kerületi rendőrorvosoknak.

A rendelet úgy szólt, hogy a bordélyos, ha tartozást akar behajtani a nála dolgozó kéjnőn, azt csak bírói úton teheti meg. A kéjnő így nem volt olyan kiszolgáltatott. Könnyebben ellenállhatott a bordélyos erőszakos adósságbehajtási kísérleteinek. A rendelet ügyelet a bordélyos és a kéjnő szétválásának egy másik kényes részére is. A bordélyos a kéjnő „tulajdonát vissza nem tarthatja, hanem az azt képező tárgyakat neki haladéktalanul kiadni s ezeken kívül még az évszaknak megfelelő, egészsége fentartására szükséges ruhadarabokat is – amennyiben ilyenekkel a kilépéskor nem bírna – neki haladéktalanul adni köteles."[23] Ez megakadályozta azt, hogy a bordélyos kisemmizhesse távozásakor a kéjnőt. Több író regénye alapján az utókor romantikával tekint a kéjnőkre. De ennek nincsen semmi alapja. A kéjnők szegények voltak, akiket a szükség kényszerített erre az útra. A bordélyos ugyanúgy kihasználta őket, mint más. Nem csodálkozhatunk azon, hogy egy rendeletben kellett gondoskodni olyan dolgokról, mint az évszaknak megfelelő ruházat. És a rendeletnek még egy pontja szól a szociális érzékenység megjelenéséről. A bordélyossal szemben, a rá vonatkozó szakaszok meg nem tartása esetére a következő büntetést rendeli el: „kihágást követ el és a főváros szegényalapja javára 2 frttól 50 forintig terjedő pénzbüntetéssel s ezen felül 5 napig terjedhető elzárással büntetendő."[24] Míg az 1867-es rendelet a kéjnő ellen panaszjogot biztosított a bordélyos részére, addig 1884-ben a kéjnő kapott lehetőséget sérelmei tisztázására, munkáltatójával és a hatósággal szemben.

A kéjnők jogaival együtt megnőtt a bordélyos büntetőjogi felelőssége: „szabályok áthágása esetén a bordélytulajdonos 2 forinttól 50 forintig terjedhető pénzbüntetéssel s ezen felül 5 napig terjedhető elzárással büntetendő. Ismételt kihágás esetén, amennyiben utolsó büntetése óta 2 év nem mult el, vagy büntett, illetőleg vétség esetén tőle a bordélytartási engedély is megvonható. Ez irányban a főkapitány a büntetéstől függetlenül intézkedik és határozata ellen birtokon kívül a belügyminiszterhez lehet felebbezni."[25]

A rendőrség komolyan vette a magánkéjnők működését és kivizsgált minden ügyet, ami tevékenységükről tudomásukra jutott, többnyire a magánkéjnők lakásainak közelében élő polgárok bejelentései alapján, akik a bejelentéseket, hogy szabaduljanak a prostituáltak közelségétől, felnagyítottak. Erre Nágel János kérelme lehet jó példa: „Miután

[22] LÉDERER, 1999. 343., 352., 373., GÜNTER, 1997. 61.

[23] Uo. 292.

[24] Uo. 296.

[25] Uo. 292.

Nágel János helybeli lakos és érdektársai [...] hivatkozott főkapitányi határozat ellen felfolyamodással élt, van szerencsém teljes tisztelettel azon megjegyzéssel felterjeszteni, hogy az Angyal utca 29-ik számu házban nem bordély, hanem két magán bárcás kéjnő lakása van engedélyezve s hogy a kérdésben forgó lakások a fenn álló szabályoknak mindenben megfelelők."[26]

A rendelet egyértelművé tette, hogy a kéjnő az egészségügyi vizsgálatért készpénzzel és azonnal köteles volt fizetni a rendőrorvosnak.

A prostituált szabadságát növelte az az intézkedés, hogy a türelmi bárcáját magánál kellett tartania. Ez utcai igazoltatáskor éppen úgy fontos lehetett a kéjnő számára, mint a bordélyossal kirobbanó vitában, bordélyváltásban, hatósághoz való fordulásban. A jogszabály kitolta a kéjnő önrendelkezési lehetőségeinek határait.

Hogy a rendelet felállított egy vegyes működési rendszert, valamint az 1867-es rendelethez képest bővítette lehetőségek körét, a jogalkotók beismerték, nem képesek a bordélyokba szorítani a prostitúciót. Tudomásul vették, hogy nem fékezhető meg a nemibetegségek terjedése a bordélyházi és az addig kivételes esetben engedélyezett magánkéjnők rendszeres egészségügyi ellenőrzése ellenére. Arra jutottak, hogy a bordélyon kívül a titkos prostitúció a nemibetegségek legfőbb terjesztője. A titkos prostitúció visszaszorítására vezették be a magánkéjnők státusát.

A nemibetegségek 1870–80-as évekbeli terjedéséről Jurkiny Emil orvos egy orvosi konferencián az alábbiakat mondta: „Fővárosunkban a bujakór 1875 óta folyton nagyobb és nagyobb mérvben terjed. 1872. évben 3712 beteg, 1875-ben 2999, már 1877-ben 3943 és 1881-ben 4935 ápoltatott."[27] És az orvos választ is adott a nemibetegségek ilyen mértékű terjedésének okáról: „A bordélyházakon kívüli üzletszerű kéjelgést űző nők a syphilis tovaterjesztői."[28] Jurkiny a betegség terjedésének nemek szerinti arányait is bemutatta: 1875 és 1881 között a nemibeteg férfiak aránya 114,88%-kal, a nőké 24,52%-kal, a gyermekeké 51,29%-kal növekedett.[29]

A vegyes működési rendszer bevezetése után rögtön megnőtt a legális prostitúciót űző nők száma. 1883-ban 349 nő váltott türelmi bárcát, addig 1887-ben már 743 nő élt ezzel a lehetőséggel.[30] Az 1867-es rendelet a bordélyok számát 40-ben maximalizálta, az 1884-es nem adott meg konkrét plafonszámot. Az engedéllyel működő bordélyok száma 1887-ben érte el a csúcsot, amikor 62 bordélynak adtak működési engedélyt.[31] A későbbiek során a bordélyok száma csökkent. Ennek több oka volt, amint azt a további rendeletek megalkotásának okaiból majd láthatjuk.

---

[26] MOL K 150 2148. csomó 3. tétel 1892. III. kútfő 50331. alapszám 4.

[27] *Orvosi Hetilap*, XXVI. évf. (1882. április 9.) 15. sz. 345.

[28] Uo.

[29] Uo.

[30] ANKA LÁSZLÓ: A budapesti prostitúció és szexpiac története a boldog békeidőkben. In: *Valóság,* 2004/2, 87. (A továbbiakban ANKA, 2004)

[31] Uo. 104.

A rendeletnek van egy kétértelmű pontja: „17 évesnél ifjabb, nemkülönben olyan nőt, ki türelmi bárcával nem bír, bordélyházban tartani tilos."[32] Nem egyértelmű, hogy a 17 éves korhatár az a magánkéjnőre is vonatkozik, tehát adható türelmi bárca az ennél fiatalabb magánkéjnőnek, vagy nem. E kérdésben az 1867-es rendelethez képest ez a módosítás negatív irányú, de hatékonyabb eszköz a kiskorúak egészségügyi ellenőrzése tekintetében, szemben azzal a lehetőséggel, hogy ők is a titkos prostitúció ösvényére lépjenek.

A rendelet nem tűrt bordélynyitást olyan utcában, ahol templom, vagy iskola állt. Ha később ilyenek nyíltak, akkor a bordélyt be kellett zárni az utcában. Ez alapján a ferencvárosi iskolaszék 1887-ben kérte is a rendőrséget, hogy a Lónyay utcai elemi iskola közelsége miatt a Pipa utca 3. és 10. szám alatti, illetve Cultur utca 11. szám alatti bordélyokat szüntessék meg. De a rendőrség a kérelmet elutasította, mivel a nevezett házakban bordélyt nem talált, csak 4 kéjnő lakott ezekben a házakban, akiktől a környék lakói szerettek volna megszabadulni.[33]

Rudnay Béla fővárosi főkapitány saját felelősségére 1900. november 10-én rendeletet alkotott, amelyet hatályba is léptetett 1900. december elsejei határidővel. Rendeletalkotásra való jogot a főkapitánynak az 1881. évi XXI. törvénycikkely nem adott, hanem azt írta elő, hogy a fővárosnak és a főkapitánynak mindenben egyetértőleg kell eljárniuk. Amennyiben ez nem sikerül, úgy a belügyminiszternek kellett döntést hozni a két fél közötti vitás kérdésben.[34] Rudnay rendeletalkotása törvénytelen volt, a fővárosi képviselők 1901-ben ezt a rendeletet visszavonatták. A fővárosi közgyűlésben a téma előadója a következőképpen foglalta össze a rendőrfőkapitány tettéről alkotott véleményét: „A m. kir. államrendőrség azonban jelen esetben nem tette meg azt, mit az 1881. évi XXI. t.-cz. 57. §-a kötelességévé tesz, a főváros törvényhatóságához nem fordult a kéjelgésügy szabályozását czélzó indítványokkal, hanem önhatalmúlag s vélt hatáskörében kiadta az elől ismertetett rendeletet."[35]

A jogértelmezési vita nem volt új keletű. 1885-ben, amint az 1884-es rendelet hatályba lépett, Pekáry József rendőrtanácsos felhívta a figyelmet, hogy a főkapitányság és a főváros között értelmezési különbség van. Azért vált azonnal jogértelmezési vita tárgyává a hatásköri kérdés, mert a rendelet hatályba lépése utáni hetekben vita keletkezett. A főváros 8 bordély működésére engedélyt adott, amit a főkapitány a belügyminiszternél megfellebbezett. A belügyminiszter a főkapitánynak igazat adva csökkentette a kiadott bordélyengedélyek számát.[36]

---

[32] BUDAPEST 291.

[33] MOL K 150 1692. csomó 1888. III. kútfő 11. tétel 6113. alapszám.

[34] „A főváros törvényhatóságának ez irányban eddig fennállott azon joga, hogy a kéjnőtelepekre vonatkozó engedélyek a rendőrség által csak vele egyetértőleg adathatnak, nézetkülönbség esetében pedig a belügyminister dönt, továbbra is fenntartatik." *Magyar Törvénytár. 1881. évi törvényczikkek.* 102.

[35] *Fővárosi Közlöny*, XII. évf. (1901. március 19.) 23. sz. 371.

[36] MOL K 150 1358. csomó 1885. VII. kútfő 11. tétel 4454. alapszám.

Az új rendelet megalkotását a titkos kéjelgés megfékezése és minél átfogóbb ellenőrzésére való igény váltotta ki. A titkos kéjelgés terjedésével együtt változott a legális prostitúció struktúrája. 1887-ben 62 bordély kapott működési engedélyt, 1894-ben csak 51, 1900-ben 31. A bordélyok számának csökkenésével fordított arányban nőtt az 1880–1890-es években a bejegyzett kéjnők száma. A rendőrségen 1887-ben 743, 1893-ban 1131, 1899-ben 1462 prostituáltat vettek nyilvántartásba.[37] Marschalkó Tamás orvos a következőket írta a titkos prostitúció és a nemibetegségek összefüggéséről 1899-ben: „A titkos prostitutio csak azért veszedelmesebb sokkal a nyilvánosnál, mert nem ellenőrizhető, és ennélfogva venerikus megbetegedések valamennyi országok egybehangzó adatai szerint ott sokkal, összehasonlíthatatlanul gyakrabban fordulnak elő."[38] Marschalkó adatokkal is szolgált a nemibetegségek terjedését illetően. A fővárosban 1885-ben 1000 lakosra 7,4, 1890-ben 19,1 és 1894-ben 23,8 bujakóros beteg ember jutott.[39] A nemibetegségek terjedésének megfékezése érdekében nem csak a prostitúció szabályozásával próbáltak védekezni, de igyekeztek a nem prostituált nemibetegeket is bevonni a megoldásba. 1898-ban törvényben szabályozták, hogy az addigi gyakorlattal ellentétben a nemibetegségek kezelését, orvosi vizsgálatát ingyenessé tették mindenkinek. Ezzel ellentétben Bécsben a kéjnők számára a végig kötelező volt a vizitdíj fizetése.[40]

Hogy a titkos kéjelgés felszámolását minél előbb siker koronázza és a kéjnők egészségügyi és rendőri felügyelete hatékonyabbá váljon, az 1900-as rendelet tovább szaporította a kéjnői státusok számát. Az eddig csak bordélyházi és a magánkéjnőt elismerő és mindkettőnek türelmi bárcát kapó prostituáltak részére új besorolási kategóriát állított fel.

A rendelet megkülönböztette a nyilvános (bárcás) és az egészségi lapos kéjnőt egymástól. A nyilvánosaknak 3 besorolási fajtáját ismerte el a jogszabály. A bordélyházit, a magánlakáson dolgozót és a futó bárcást különböztette meg.

A bordélyházi kéjnők kerültek a legkiszolgáltatottabb helyzetbe. Míg a korábbi rendelet megegyezés tárgyává tette az összeget, amit a kéjnő a szexuális szolgáltatásért kapott és aminek egy részét szintén megegyezéses alapon át kellett adnia a bordélyosnak, addig az 1900-as rendelet meghatározta, hogy a tarifa 1/3-a illeti a kéjnőt 2/3-a pedig a bordélyost. De a bordélyos e 2/3-os részből köteles volt fizetni a kéjnő ellátását, higiéniai szükségleteit és az orvosi vizitet. Pihenésre napi 2 óra kimenőt adott a kéjnőnek a jogszabály. De ezt azzal a megszorítással, hogy a kéjnők 2/3-ának kellett egyszerre a bordélyban lenniük. A rendőrség így akarta elejét venni annak, hogy egyszerre sok kéjnő jelenjen meg az utcákon. Arra is módot adott a rendelet e szabadságkorlátozással, hogy a kéjnőnek ne legyen lehetősége arra, hogy a bordélyon kívül kössön üzletet, elkerülve a tarifa megosztását, illetve a nemibetegségeknek az ellenőrizetlen kéjelgésből eredő terjesztését. De az éremnek két oldala van. A szabadságkorlátozás és a bordélyos javára

[37] ANKA, 2004. 87., 103–104.

[38] *Orvosi Hetilap*, XLIII. évf. (1899. december 15.) 51. sz. 39.

[39] Uo. 40.

[40] SCHREIBER, 1917. 125.

a tarifa megosztásának meghatározása a kéjnő érdekeit is figyelembe vette, hiszen nem biztos, hogy az ilyen jellegű szabályozás korábbi elmaradása az nem nagyobb kiszolgáltatottságot jelentett a kéjnő részére.

Külön kategóriát képeztek az engedélyezett magánlakáson lévő kéjnők, akik működését már korábban is engedélyezték. Ők a magánlakásaikon folytathatták a legősibb mesterséget. Nem mehettek be olyan házakba, ahol nem laktak kéjnők. Esetükben a jogszabály külön büntette a kerítőket.[41]

A futó bárcások alkották a nyilvános kéjnők közül a harmadik kategóriát. Azok kaptak futó bárcát, akiknek a prostitúció adta az egyetlen megélhetést, de nem akartak bordélyban dolgozni és nem volt módjuk arra, hogy a magánlakással bíró kéjnőkhöz hasonlóan rendeletileg meghatározott külön bejáratú lakásra tegyenek szert, ahol nyugodtan fogadhatják az ügyfeleket. Otthonukban nem űzhették a prostitúciót.

Az egészségi lappal bíró kéjnők alkották a nyilvános kéjnők mellett a másik nagy csoportot. Olyan prostituáltak voltak, akik rendelkeztek egyéb kenyérkereseti lehetősséggel, a prostitúciót csak a jövedelmük kiegészítése miatt űzték. Bárca helyett egészségi lapot kaptak a rendőrségtől. Rudnay főkapitány ugyanazt akarta elérni az egészségi lapos megoldással, mint a korábbi jogalkotók. Minél több kéjnőt ellenőrzés alá akart vonatni egészségügyi és erkölcsi okokból. Ha egyéb keresettel rendelkező nő még prostitúcióból is ki akarta egészíteni jövedelmét és el akarta kerülni, hogy a titkos prostitúció útjára lépjen, akkor egészségi lapot szerezve számíthatott a rendőrség diszkréciójára a vele való kommunikációban. A rendőrség feltűnésmentesen levélben érintkezett velük, az orvosi kezelést biztosította egy előre megbeszélt helyen és időpontban hetente egyszer. Adataik kezelésében az adatvédelem csírái is megjelentek a rendőrség részéről: „Az ily nők személye, neve, lakása és foglalkozása az illető rendőrorvosok által szigoruan megőrzendő hivatalos titkot képez."[42] Ha megegyeztek az előre egyeztetett témákban és nem szegték meg őket, akkor az egészségi lapos kéjnőkre a többi prostituáltra vonatkozó szabályok nem vonatkoztak, ha a jogot nem tartották be, akkor bárca kiadására és az ezzel járó nyilvános lelepleződésre számíthattak az egészségi lapos kéjnők, amely maga után vonta a társadalmi megbélyegzést. A rendelet megadta nekik azt a kedvezményt, hogy maguk válasszanak kezelőorvost, ha valamilyen nemibetegséget kaptak. Csak abban az esetben kellett kórházba vonulniuk, ha a betegség ragályos volt, vagy nem tartották be a kezelési előírásokat. Rudnay főkapitány az egészségi lapos kéjnők státusának életre hívásával a legújabb bécsi modellt igyekezett átvenni. Az osztrák fővárosban ugyancsak 1900-ban készült új rendelet, amely 1911-ig volt érvényben és bevezette az ún. diszkrét prostituált kategóriát, hogy ennek segítségével tovább további prostituáltakat vonhassanak kontroll alá.[43] Az egészségi lapos kéjnők szabad orvosválasztása nem vette figyelembe a bécsi tapasztalatot.

---

[41] A magánlakáson lévő kéjnők stricijei rendőrségi megfigyelés alá kerültek büntetésképpen, vagy kiutasították őket Budapestről, ha nem voltak helyi lakosok.

[42] *Fővárosi Közlöny*, XII. évf. (1901. március 19.) 23. sz. 373.

[43] *Rubicon* 45.

A császárvárosban 1873 és 1878 között szintén életben volt a szabad orvosválasztási jog, de ez nem vált be, így újra a rendőrorvosi vizsgálatot tették kötelezővé. A rendőrorvosnak rendelkezni kellett a nemibetegségek terén szakképzettséggel.[44]

A főkapitány azzal, hogy bevezette a bordélyházi és a magánlakáson működő kéjnő mellett a futó bárcás és az egészségi lapos kéjnők státusát, meghatározta azon helyszíneket is, ahol ezek lehetőséget kaptak arra, hogy ügyfeleket szerezzenek maguknak, mivel a futó bárcások nem vihették a férfiakat saját lakásukba üzletet kötni, illetve a rendőrségnek kellett azt eldöntenie, hogy az egészségi lapos nők használhatták-e a lakásukat keresetszerű kéjelgésre. A rendelet szállodákat jelölt ki ilyen célokra, amelyeknek templomoktól, iskoláktól minimum 400 méternyire kellett feküdniük.

Az 1900-as rendelet volt az első, amely név szerint meghatározta azon közterületeket (utcák, terek a mai V. és VI. kerületben), amelyekre tiltott zónaként tekintett a prostituáltakkal szemben és az ott tetten ért örömlányokat szigorúan megbüntette. A fővárosi politikusok erkölcstelennek ítélték az üzletszerű kéjelgést, de az erkölcstelenségnek több formáját rendeletileg igyekeztek betiltani. „Kéjnőt arra kényszeríteni, hogy egyidejűleg több férfival vagy más kéjnők társaságában menjen szobára, tilos."[45] A kukucskálást is megtiltották.

A fővárosi közgyűlés 1907. június 5. és 7. között foglalkozott új rendeletalkotással a kommerciális kéjelgés visszaszorítása és hatékonyabb kontrollálása érdekében. Annál is inkább szükség volt erre, mivel az 1884-es volt még érvényben, hiszen a belügyminiszter saját hatáskörben eltörölte az 1900-as rendeletet.

Az új rendelet megalkotását 1906. november 26–27-én Boda főkapitány elnökletével szakmai tanácskozás előzte meg a városházán, ahol elővették az 1884-es és az 1900-as rendeleteket, amelyeket a polgári radikálisok és a feministák alaposan megkritizáltak.[46] E két politikai csoportosulás tagjai nevében Linka Mór az alábbi javaslatokat fogalmazta meg a Huszadik Század című folyóirat lapjain. Kerüljék el a rendőrök a felesleges és rideg zaklatást a végrehajtás során. A prostituáltak kapjanak erkölcsi és jogi védelmet az őket zaklatók ellenében. Mivel nem csak a kéjnők lehetnek a betegségek terjesztői, hanem a klienseik is, a kéjnők kapjanak színvonalas oktatást arról, hogyan ismerhetik fel előre klienseiken a betegségek jeleit. Ha egy férfi betegen érintkezik egy nővel, akkor kapjon büntetést.

A kéjnők kötelességévé tette a jogszabály, hogy bejegyeztessék magukat a rendőrségen, mielőtt prostituálódnának. Ezt a nők a fővárosi főkapitányság erkölcsrendészeti osztályán kérelmezték. Csak a 17 esztendőt betöltött nőket volt szabad bejegyezni, illetve csak a húsznál idősebbet lehetett bordélyházba engedni. Tizenhét évesnél fiatalabbaknak csak a főkapitány, vagy annak helyettese adhatott bárcára engedélyt, de csak az után,

---

[44] SCHREIBER, 1917. 122.

[45] *Fővárosi Közlöny*, XII. évf. (1901. március 19.) 23. 372.

[46] *Huszadik Század*, VIII. évf. (1907. január-június) 245–254.

hogy megvizsgálták, korábban is prostituálódott, illetve a megjavítására tett kísérletek csődöt mondtak.

A bejegyzett kéjnők két kategóriába voltak oszthatóak. A magánkéjnők közé sorolták a bárcás (ők türelmi bárcát kaptak) és az igazolványos (ők igazolványt kaptak) prostituáltakat. A bordélyházi kéjnők alkották a második kategóriát. Őket a rendőrség egészségügyi törzslappal látta el.

A magánkéjnő esetében az erkölcsrendészeti ügyosztály vezetője volt hivatott eldönteni, hogy a kérvényező igazolványos, vagy bárcás kéjnő lesz. Az igazolványos kéjnő részesült nagyobb kedvezményben. Szabadon választhatott lakást magának. Volt más foglalkozása, a prostitúciót kereset-kiegészítési okokból vállalta. De kaphatott olyan munkanélküli nő is igazolványt bárca helyett, aki feltűnés nélkül tudta foglalkozását űzni. A bárcás nőnek több feltételnek kellett megfelelni. Neki a kommerciális kéjelgés volt az egyetlen kereseti forrása. Hogy melyik házban szerezhetett és használhatott lakást, abba a rendőrségnek volt döntési joga és ennek a háznak templomtól, közművelődési intézménytől minimum 200 méternyire kellett elhelyezkednie. Bárcát igényelni csak büntetlen előélettel lehetett. Nem élhetett olyan házban, ahol bármely lakásban 16 évesnél fiatalabb gyermek élt. A kéjnőnek azt is tiltották, hogy serdülő fiúkkal és tanulókkal szexuális viszonyt létesítsen.[47]

Az 1907-es rendelet rendezte a bordélyokkal kapcsolatos múltbéli vitákat a főkapitányság és a főváros között. Ha álláspontjuk eltért, akkor az 1881. évi XXI. törvénycikkely 7. §-a alapján kellett rendezniük a nézeteltérést.

Itt eldőlt az, ami a korábbi rendeletekben értelmezési vitára adott okot. Lakhatott a bordélyban férfi, aki a bordélyos érdekeinek érvényesülését szolgálhatta. A rendelet 32. §-a egyértelművé tette, hogy a bordélyos családtagjai is beköltözhettek a bordélyba. A rendelet egyik szakasza a férficseléd alkalmazását sem zárta ki: „Cseléd gyanánt csak 40 évnél idősebb nő vagy 24 évnél idősebb férfi alkalmazható."[48] A bordélyos mellett ott állhatott egy férj, aki a feleség haszonszerzésében volt érdekelt és tevőlegesen szerepet vállalhatott ennek érdekében, illetve a kéjnővel szemben fel lehetett használni a férficselédet is, aki jövedelmileg függött a bordélyostól.

A rendelet 12. §-a a kéjnő magánlakásával kapcsolatban az alábbiakat jegyzi meg: „Földszinti utcai lakások ily célra csak kivételes esetekben engedélyezhetők."[49] Erre reagál a jogszabály 66. §-a, amely életre hívta a magánkéjnő telepeket: „Főleg annak lehetővé tétele végett, hogy a kisebb földszinti utcai kéjnőlakások száma apasztható legyen."[50] A kéjnőtelep fogalmával már az 1884-es rendeletben is lehetett találkozni, de akkor egy-

[47] Ezt azért kellett tiltani, mivel a rendőrök azt derítették ki, ősztől tavaszig több a nemi betegségek száma, mint nyáron. Az egyetemisták is látogatták a kéjnőket, de nyári szünet idejére visszatértek vidéki otthonaikba és ilyenkor távozásuk megritkította a hivatali statisztikákat.

[48] SZABÁLYRENDELET 14.

[49] Uo. 7.

[50] Uo. 24.

értelműen a bordély szinonímájaként lehetett érteni. 1907-től viszont a bordélyházzal párhuzamosan a prostitúció céljából üzemeltetett házat jelentette.

Jövedelemszerzés felől vizsgálva kiderül, hogy ez a rendelet a főkapitány 1900-as rendeletével szemben nem prostituáltpárti, mivel csak a tarifa 1/4 részét engedi a kéjnőnek megtartani, a többi 3/4 rész a bordélytulajdonosának zsebébe vándorolt. Ez az 1/4-es elosztás a részesedési arány minimuma volt, megegyezés szerint ennél többet is megtarthatott az örömlány, de 1/4-nél kevesebbet nem.

Összegzés

A dualizmus kori Budapesten az a jogalkotási folyamat, ami mentén a helyi politika a prostitúciót egészségügyi és morális korlátok közé kívánták szorítani, nem volt sikertelen kísérlet. Annak ellenére sem, hogy amíg a főváros lakossága 1867 és 1918 között megötszöröződött, addig a prostituáltak száma ennél sokkal nagyobb arányban emelkedett. Amíg 1883-ban 349, addig 1900-ban már 1033, 1902-ben 1366, 1909-ben 1914, 1914-ben 2288 örömlányt tartott nyilván a fővárosi rendőrség.[51] A bordélyok száma és a bennük foglalkoztatott kéjnőké is fokozatosan csökkent. Az 1887-es 62-es csúcs után 1912-ig 22-re apadt a bordélyok száma. Ezzel Budapest megfelelt a bordélyok csökkenésében mutatkozó korabeli trendnek.[52]

A reglementáció hívei egyértelműen megnyerték azt az elméleti és gyakorlati vitát, amely szerint a prostitúciót nem lehet felszámolni, ezért minél széleskörűbb ellenőrzésére kell törekedni. Érveiket a fővárosi rendőrség főorvosa, Dumitreánu Ágoston foglalta össze: „Mindaddig míg az emberben a nemi ösztön él, míg a társadalmi és a gazdasági viszonyok az ivarérett férfiak egy részének a házasságkötést lehetetlenné teszik és míg másrészt a nők egy részének hajlandósága van a könnyelműségre és a nemi excessusokra, viszont a női munka rosszul fizetetik, - mindig élénk kínálat és kereslet lesz a prostitúció terén és számos nő kizárólagos vagy mellékes jövedelmét a prostitúció fogja képezni."[53] A reglementáció követői sem tudtak választ adni minden gyakorlati problémára. De érveik hatására változtak meg és bővültek ki azok a prostituált-kategóriák (1867: bordélyházi kéjnő, 1884: vegyes rendszer, 1900: bárcás, egészségi lapos, 1907: magánkéjnőtelep, igazolványos) amelyek a kéjnők számának, a főváros területének növekedésével a lakosság társadalmi összetételének változásával váltak elkerülhetetlenné. A rendeletek egymásra épültek, a rendőrségi feladat- és hatásköröket egyértelművé tették, akár a bordélyosokét, amint azt a tapasztalatból szerzett ismeretek feldolgozása megkívánta. De a változások kimerültek abban, hogy a kéjnőket nyomon követhetővé tegyék. E kérdésben a jog politika- és tapasztalatkövető magatartást tanusított.

---

[51] ANKA, 2004. 87.

[52] *A prostitutio s befolyása a közegészségi állapotra.* Angol fordítás után átdolgozta BARÁTH Ferencz. Athenaeum, Pest, 1872. 27., SCHREIBER, 1917. 107.

[53] GEGUS–SZÉKELY, 1910. 345.

A fővárosi szabályozási folyamat nem volt egyedülálló az országban. A dualizmus korában sok olyan szociális, gazdasági, egészségügyi kérdés került napirendre, amit a kortársak a liberális állam éjjeliőr szerepének elfogadása és a szubszidiaritás elve alapján helyi szinten akartak megoldani, de mivel ezek nem csak helyi szinten voltak problémák, hanem össztársadalmi szinten is, így a helyi megoldás értelemszerűen nem nyújthatott végleges orvosságot az ilyen jellegű problémákra mint a budapesti prostitúció.
A magyar vidéki városok az 1867-es pesti rendelet koncepcióját követték. Egyedül Gyöngyös városáról tudott, hogy megpróbálta más módon rendezni a helyi prostitúciót (rendészeti szerep és büntetőjogi szankciók nélkül), de ez nem működött sokáig.[54] Létezik országos összesítés a városokról a prostitúció kezelése szempontjából.[55] Hazánkban 107 városban, 228 községben működtek bordélyok 1915-ben. De csak 29 város engedte ezzel párhuzamosan magánkéjnő tevékenységét, község pedig egy sem. A vidéki városokban dolgozó magánkéjnők száma mindenhol alatta maradta a bordélyháziak számának. A magyar városok 75%-áról elmondható, hogy a reglementációnak a konzervatív (csak bordélyban tűrték a prostitúciót) változatát fogadták el. A városok másik 25%-a sem követte az 1900 utáni budapesti rendeletalkotási irányt, amely a magánkéjnő státusán belül több kéjnői kategóriát állapított meg. A vidéki bordélyok számának csökkenése követte a fővárosi mintát a dualizmus korában, de ezzel ellentétben nem nőtt a magánkéjnők száma vidéken. Ezért Budapestről elmondható, hogy a dualizmus második felében alkotott rendeleteivel már szemben állt a vidékkel, a kéjnők számát nem csökkentette, hanem ellenőrizhető formában növelte. A rendőrség szerint a fővárosi prostituáltak számának növekedését a vidéki utánpótlás biztosította.

The legal history of prostitution in Austro-Hungarian Budapest

The population of Budapest increased significantly between 1867 and 1918, for this era was the so called 'Gründzeit' in Hungary. The capital transformed into a metropolis, but in the meantime the number of local prostitutes was growing as well. These prostitutes – also known as 'hungara' or 'vengerka' – were famous in foreign countries too. As there was no common prostitutional law in late 19th century Hungary, all the major cities had their own orders issued regarding prostitutes.

The main problem was that prostitutes were spreading venereal diseases and achieved public intolerance by their immoral behaviours. Four decrees were issued by the local government of Austro-Hungarian Budapest, which were adaptations of the similar decrees previously issued in Vienna. The central police department and the city council both supported the idea of 'reglementation'. The followers of reglementation believed that prostitution was a timeless phenomenon which couldn't be eliminated from society, and thus they were only striving for a more complete supervision of prostitutes. City authorities persecuted illegal prostitution and only tolerated commercial prostitution

[54] HORVÁTH László: Adatok a gyöngyösi prostitúció újkori történetéhez. In: *Archivum 15.* Eger, 1998. 192–194.

[55] SCHREIBER, 1917. 99–103.

exercised in brothels from 1867 on. By 1884 it was allowed for prostitutes to work both in borthels and in private residences, also they acquired new licences. Two new decrees of 1900 and 1907 admitted further categories of prostitutes in.

The liberal progress of legislation proved to be successful, as the police department in control of prostitution including its medical team gained supervision of quite a many prostitutes. However, Budapest wasn't followed by the country towns after 1900.

Tóth-Barbalics Veronika

Vigyázó, Harkányi, Żeleński és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok

A magyar törvényhozás történetének fontos momentuma a főrendiház 1885-ös reformja. A ház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi 7. tc. jelentős változásokat eredményezett a második kamara összetételében, létszámában. A magyarországi arisztokrácia felnőtt férfi tagjai örökletes tagsági jogának érvényesítését, új főnemesi családoknál a jog elnyerését is 3000 forint földadó-cenzushoz kötötte, megszüntette a címzetes püspökök és a főispánok részvételi jogát, ugyanakkor képviseletet biztosított a protestáns felekezeteknek, bevezette az uralkodó által kinevezett élethossziglani tagok kategóriáját, a tagok közé emelte hivataluk időtartamára a legfelső bírói fórumok vezetőit, s megengedte, hogy a reform által kiejtettek közül 50 választott személy részvételi és szavazati jogát élete végéig megőrizze.

A főrendiház létszáma, amely 1884-ben 668 volt, de korábban néha meghaladta a 800-at is,[1] a reform nyomán a felére csökkent.[2] A létszámcsökkenés leginkább az örökös jogú főrendeket érintette, ennek ellenére a reform után is ők képezték a tagság legnépesebb csoportját.[3] Az 1885. évi reform arisztokrata családokra gyakorolt hatását nagy vonalakban ismerjük Vörös Károly tanulmányából.[4] Az 1885 után főnemesi rangot nyert családok tagságára jóval kevesebb figyelem irányult. A törvény alapján az örökös főrendiházi jog 1885-től megszűnt a főnemesi rang adományozásának automatikus velejárója lenni, ezután a minisztertanács felterjesztésére, külön uralkodói kegyként részesülhettek benne az érdemesnek tartott és szükséges vagyoni képesítéssel is rendelkező személyek.[5] A kormány számára az élethossziglani tagok kinevezésén kívül az örökös tagság adomá-

---

1 SZALAI Miklós: *Az 1885-ös főrendiházi reform*. In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc, STEMLER Gyula. Bp, ELTE BTK Újkori M. Történeti Tanszék, 1997. 28–43. (a továbbiakban: SZALAI 1997) 29., Sz. L.[=SZŐGYÉNY–MARICH László]: *Igénytelen nézetek a magyar főrendi ház szervezéséről*. Székes-Fehérvárott, Számmer Imrénél, 1882. 5–10.

2 A tagság száma 1885 után 320 és 370 között mozgott, ezen belül az évek felében 350 körüli volt. A számadatok forrása itt, és a későbbiekben külön jelölés nélkül a főrendiház igazoló bizottságának a Főrendiházi irományokban megjelent jelentései és Magyarország tiszti cím- és névtárának kötetei.

3 A főrendiház tagjainak 1884-ben 78%-a, a reform után 50–60%-a volt örökös jogú tag.

4 VÖRÖS Károly: *A főrendiház 1885. évi reformja. Egy kutatás tervei és első eredményei*. In: *Rendi társadalom, polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30*. Salgótarján, NMLvt, 1987. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei Levéltárból, 15.) 397–405. (a továbbiakban: VÖRÖS 1987).

5 1885:7. tc. 2.§ c,.

nyozása volt a legfontosabb eszköz a második kamara összetételének befolyásolására.[6] Ahogy Kecskeméti Károly írja: „a kormány további szavazatokat biztosíthatott magának azzal, hogy öröklődő címet adományozott elegendő adót fizető és politikailag megbízható nagybirtokosoknak."[7] Annak vizsgálata azonban, hogy a magyar kormányok hogyan éltek e lehetőséggel, eddig elmaradt.

Tanulmányomban arra keresek választ, hogy 1885 és 1918 között kik, mikor, miért nyertek átörökíthető főrendiházi tagságot. Munkámhoz kvantitatív felsorolásokat (főrendiházi igazolóbizottsági jelentések, tiszti és gazdacímtárak), életrajzi és családtörténeti kiadványokat (országgyűlési almanachok és más tematikus életrajzgyűjtemények, genealógiai adattárak), jogi dokumentumokat (törvények, legfelső elhatározások), valamint a döntések hátterét feltáró kéziratos forrásokat használtam.

1885 és 1918 között 32 család[8] részesült újonnan örökös tagsági jogban, további két családnál a jogosultságnak a fiágon kihalás előtt álló ágról egy másikra ruházása történt (ily módon nyert főrendiházi tagságot 1897-ben Tisza István is). Hétszer főnemesi rangemelést kísérte a jog megerősítése-megújítása, ezeknél a családoknál nem beszélhetünk új örökös jogról. A továbbiakban csak az örökös tagság körébe „familia nova"-ként vagy rangátruházással bekerült 34 családdal foglalkozunk.

Átörökíthető tagsági jogot nyert személyek és családjuk

Az új örökös jogú családok között 13 grófi, 21 bárói családot találunk. Többségük a régi, nagy hagyományú magyar köznemesi családok köréből került ki. A tagságban részesült tíz külföldi (morva, szerb, bajor, stájer, württembergi, galíciai, spanyol) eredetű család közül is hat már a 19. század közepe előtt megszerezte a magyar nemességet. A többi négy család a főnemesség elnyeréséig ugyan nem büszkélkedhetett magyar nemesi címmel, de a megadományozottak anyjuk révén hazai nemesi család leszármazottai voltak. Három családnál, mivel az adományban részesítettek nem voltak született magyar állampolgárok, az 1885. évi 7. tc. értelmében a király döntésén kívül szükség volt a törvényhozás beleegyezésére, amit az vita nélkül meg is adott. Hat olyan külföldi eredetű család volt, amely a magyar főrendiházi örökös tagsági jog elnyerésekor már osztrák báró volt.

1885 után az örökös tagsági jog adományozása nem feltétlenül a rangemeléskor történt: négy család a főrendiházi tagság elnyerésekor már magyar báró volt. A két adomány közt legfeljebb másfél évtized telt el, tehát nem indokolt, hogy a többi új örökös tagtól külön kezeljük őket.

---

[6] Emellett a katolikus főpapok létszámát alakíthatta a püspöki székek betöltésének halogatásával.

[7] BÉRENGER, Jean – KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918*. Ford. BETHLEN Attila, LAJTAI L. László, ifj. BENDA Kálmán. Bp., Napvilág, 2008. 368.

[8] A családot itt szűkebb értelemben használom, a külön főnemesi rangra emelt ág jelentésében.

Kivételes eset Lónyay Eleméré, aki a korszakon belül kétszer is rangemelésben részesült: 1896-ben grófi, majd 1917-ben hercegi rangot nyert.

Ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgált időszakban 154 család részesült főnemesi rangban, rangemelésben,[9] igen alacsonynak tekinthető az örökös tagságot nyertek száma. Korszakunkban a vagyoni cenzust nem teljesítő kb. 120 örökös jogú család (külön nemesített ág) mellett majd ugyanennyi új família vagyoni vagy más okokból eleve nem kapott örökös jogot. Így a korszak végére főrendiházi képviselettel nem rendelkező arisztokrata családok aránya meghaladta a 70%-ot.

Az 1885-ben a magyarországi főnemességet alkotó 230 családból (247 külön főnemesi rangra emelt ágból)[10] 1918 vége előtt 32 család (35 külön ág) halt ki fiágon.[11] A fiági magszakadások révén tehát majdnem pontosan annyi családdal csökkent az örökös jogú főnemesség állománya, mint amennyivel a jogadományozások révén emelkedett.

Az örökös tagság adományozása révén elméletben legalább 50 új tagot nyert a főrendiház,[12] amely az örökös tagoknak a korszak végén 200 körüli számához viszonyítva nem túl jelentős szám. De még eme félszáz új főrend közül is csak 34 tett lépéseket a

---

[9] A leányágaktól és az oldalágaktól eltekintve 129 család nyert bárói, 24 grófi, 4 hercegi rangot. Az adatok forrása: *Libri regii. Királyi könyvek 1527–1918*. [2 DVD] Bp., Arcanum, MOL, [2006] (a továbbiakban: Királyi könyvek 2006) Adatgyűjtésem eredménye némileg eltér Jager-Sustenauétól: az ő adatai szerint 111 bárói és 15 grófi rangemelés történt. (JÄGER–SUSTENAU, Hanns: *Az 1700 és 1918 közötti magyarországi nemesítések társadalomtörténeti statisztikája*. In: *Magyarország társadalomtörténete*. 1. *A reformkortól az első világháborúig*. 2. köt. Szerk. KÖVÉR György. Bp., Nemz. Tvk., 2002. (Történeti szociológiai könyvtár) 9–16. [a továbbiakban: JÄGER–SUSTENAU 2002] 16–17.) A különbség egyik (módszertani) okára ld. HALMOS Károly: *Rangemelések a Habsburg Monarchiában. A rendi kontinuitás statisztikai elemzési lehetőségei az újnemesek és a gazdasági elit példáján*. In: *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. Szerk. Á. VÁRKONYI László. Szombathely, Hajnal István Kör, 1995. (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum) 445–481. (a továbbiakban: HALMOS 1995) 455.

[10] Vörös Károly 206 családban határozza meg a magyarországi arisztokraták számát. (VÖRÖS 1987 399.) Ez a szakirodalomban elterjedt adat azonban csak az 1884–1887. évi országgyűlésre meghívott arisztokrata családok száma. A tényleges szám ennél valamivel magasabb: az örökös tagsági joggal rendelkező családok 1886:8. tc.-beli felsorolását, valamint az 1861–1884-ben a főrendiházba királyi meghívólevelet kapott főnemesek névsorát figyelembe véve 1885-ben kb. 230 családból állt a magyarországi arisztokrácia, a családot tágabb értelemben (azonos őstől leszármazó azonos vezetéknevű személyek) használva. A 19. századi jogfelfogásban és történelmi szakirodalomban azonban arra is gyakran találunk példát, hogy a különböző időpontban azonos vagy eltérő főnemesi rangra emelt ágakat külön családnak tekintik. Így számolva 1885-ben 347 arisztokrata család volt.

[11] 1885–1916-ra vonatkozóan forrásunk a Családkönyv, amelynek vezetését az 1886:8. tc. 2.§ írta elő (az Országos Levéltár példányának lelőhelye: Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL] R 64 [1526 utáni gyűjtemény. Hazai címereslevelek...] 9. tétel), az utolsó három évre pedig a főrendiház igazoló bizottságának jelentései.

[12] A királyi elhatározások szövege és az igazolóbizottsági jelentések alapján.

kinevezést követő egy éven belül tagságának igazolására, 11 csak később, 5 pedig egyáltalán nem. Esetenként olyan új örökös tagok is, akik maguk kezdeményezték a jog adományozását, csak évekkel elnyerése után kezdték el gyakorolni azt.

Hét főrend (br. Dániel Ernő, br. Manaszy-Barco György, br. Orosdy Fülöp, gr. Semsey László, br. Tallián Béla, gr. Woracziczky János) képviselősége miatt 1918 novemberéig soha, további öt (br. Nikolics Fedor, br. Solymossy László, gr. Tisza István, br. Vojnits István, gr. Żeleński Róbert)[13] pedig csak átmenetileg gyakorolta főrendiházi jogosultságát.

Két személy az örökös tagság elnyerésekor élethossziglan kinevezettként már tagja volt a főrendiháznak. Bohus Zsigmond, „tántoríthatatlan, de hallgatag kormánypárti politikus," Tisza Kálmán miniszterelnök „legkedvesebb embere"[14] csaknem 20 évi képviselőség után visszavonulva nyerte el 1887-ben az élethossziglani tagságot, majd nyolc évvel később az örökös jogot. Ifj. Szőgyény-Marich László király személye körüli miniszterré kinevezésekor, 1890-ben lett élethossziglani tag, majd húsz évvel később, 1910-ben, a Monarchia berlini nagykövetéként, feltehetően Németországnak a boszniai válságban Ausztria–Magyarország melletti fellépése érdekében kifejtett tevékenysége elismeréseként is, nyerte el a grófi címet és az örökös tagságot.[15] Végül, Maithényi Gusztáv néhány évvel az után, hogy 1894 végén örökös jogának igazolásáért folyamodott, erdélyi katolikus püspökként is főrend lett.

Az örökösjog-adományozások időbeli megoszlása

1885 és 1918 között az évek több mint felében nem került sor örökös tagság adományozására (1886-tól 9 éven át!), a többi esztendőben 1-2 család részesült ebben az uralkodói kegyben, kivéve 1895–1896-ot és 1917-et. A főnemesi rangra emelésnek sem a századfordulót követő mérsékelt, sem az 1910-es évekbeli erőteljesebb növekedését[16] nem kísérte az örökösjog-adományozások számának növekedése. Ezt az magyarázathatja, hogy a századforduló után a nagykereskedőkén kívül elsősorban a nagy földbirtokkal nem feltétlen rendelkező katonák,[17] diplomaták, főispánok és képviselők bárósításának

---

[13] Żeleński Róbert nevének írásmódjánál a politikus által saját emlékiratában használt formát követem.

[14] ŻELEŃSKI Róbert: *Emlékeim*. Bp., Pallas, 1928. 20., 29.

[15] A dinasztiahűség és magyar nemzeti érzés kompromisszumát képviselő Szőgyény-Marich politikai portréját ld. SOMOGYI Éva: *Vezető magyar tisztviselők a Ballhausplatzon. A Monarchia és/vagy a nemzet szolgálatában?* In: *Aetas* 17. évf. (2002) 3–4. sz. 115–139. 121-123.

[16] JÄGER–SUSTENAU 2002. 16–17. és saját vizsgálat.

[17] A XVIII. század közepétől katonatisztek 30 év szolgálat után kérvényezhették nemesítésüket. Ferenc József 1894-ben a közös hadsereg tisztjein kívül a honvédség és a csendőrség tisztjeire is kiterjesztette e jogot. A tisztek nemesítési eljárását többször szabályozták (utoljára 1916-ban), általában könnyítették. HAJDU Tibor: *Tisztikar és középosztály 1850-1914. Ferenc József magyar tisztjei.* Bp., História, MTA Tört.tud. Int., 1999. (História könyvtár. Monográfiák, 10.) 151., A Szapáry- és Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1890. március 16.–1895.

száma emelkedett meg, a háború alatt pedig zömmel katonai érdemekért történt adományozás.[18]

Az örökös jogok adományozásának csúcspontja 1895–1896 volt. Az ekkor rangemelésben részesített 10 családból 1896 vége előtt 16 személy lett a főrendiház igazolt és tényleges tagja.[19] A kezdeményezés, legalábbis forma szerint, ekkor – addig szokatlanul – az uralkodótól származott. Ferenc József 1895. április 22-én kelt legfelső elhatározásában hatalmazta fel a kormányt, hogy tegyen javaslatot „legfeljebb tíz grófi, illetőleg bárói czím és örökös főrendiházi tagsági jog adományozása iránt."[20] Az alkalmat feltehetően a millennium szolgáltatta (a nemesítésben is kiemelkedik az 1895–1896 évpár),[21] de abban, hogy egyszerre ennyi kinevezésre került sor, valószínűleg szerepet játszottak a kormánynak 1894–1895-ben az egyházpolitikai vitában elszenvedett vereségei is. A kötelező polgári házasságról és az izraelita vallás recepciójáról szóló törvényjavaslatok főrendiházi leszavazásának részletei ismertek.[22] Az is, hogy a vita során a kormányban felvetődött: a javaslatok megszavazásának biztosítására az új örökös tagok kinevezésének eszközéhez („pairschubhoz") nyúljon.[23] Szilágyi Dezső belügyminiszter hangsúlyozta

---

január 13. 2. köt. Összeáll. és a bev. tanulmányt írta LAKOS János. Bp., MOL, 1999. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok. 33. Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1918) 963., 1024.

[18] Az adományban részesített személyek Királyi könyvekben közölt foglalkozása alapján.

[19] Br. Dániel Ernőt igazolták, de képviselőként nem gyakorolhatta tagsági jogát, br. Baich Milán pedig csak 1900-ban folyamodott az igazolóbizottsághoz.

[20] Idézet az elhatározásból a Vigyázó, a Bohus, a Solymossy és a Zeyk család örökös jogra emelését javasló miniszterelnöki felterjesztésben. MOL K 26 (Miniszterelnökségi levéltár. Elnöki iratok. Központilag iktatott és irattározott iratok) 1895-1570.

[21] JAGER-SUNSTENAU 2002 16.

William O. McCagg szerint a zsidó származású személyek ekkori nagyszámú nemesítése nem a millenniummal, hanem az 1896-os választáson a Szabadelvű Pártnak nyújtott támogatással magyarázható. (MCCAGG William O., Jr.: *Jewish nobles and geniuses in modern Hungary*. Boulder, East European Quarterly, 1972. (East European monographs, 3.) ([a továbbiakban: MCCAGG 1972.] 393., A könyvből részleteket közöl RÉZ Margit és KŐSZEGI Ferenc magyar fordításában: *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*. Vál., szerk. SIMON Róbert. Bp., ELTE ÁJK, 1985. (Fejlődés-tanulmányok. Regionális sorozat, 3.) 373–453. [a továbbiakban: MCCAGG 1985]).

Halmos Károly azonban rámutat, hogy „a nemesítések dinamikája nem különbözött jelentősen a »zsidók« és a »nem zsidók« esetében", vagyis a „nem zsidók" nemesítése is megugrott az említett két évben. (HALMOS 1995. 470.) A nemesítés-növekedés más választás körül sosem volt akkora, mint 1895–1896-ban, ezért a kérdés teljes feltárásáig felállítható az a hipotézis, hogy a nemesítések egy (jelentősebb) része a millenniumhoz kapcsolódott.

[22] A téma újabb feldolgozása: GERGELY Jenő: *Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban (1894–95)*. Protestáns Szemle 58. [évf.] (5. ú.f.) (1996.) 1. 12–29., GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Bp., Osiris, 2001. 65–74.

[23] **A pairschub eredeti tágabb jelentésével** (a kormány által egyszerre több tag kinevezése a többség biztosítására) szemben az 1894. májusi képviselőházi vitában a kifejezés alatt az örökös tagsági jog

ennek alkotmányos voltát: az örökösjog-adományozások számát, szemben az élethosszsziglani kinevezésekkel, a törvény nem korlátozta.[24]

A pairschub felvetése után néhány nappal azonban Wekerle miniszterelnök visszakozott.[25] Feltehetően az uralkodó is vonakodott volna az arisztokrácia szerkezetében jelentős, tartós változást előidézni azzal, hogy alárendeli az adományozást egy aktuális politikai problémának.[26] A Ferenc József által engedélyezett tíz család közül az elsők tagságra felterjesztéséről a minisztertanács 1895. június 9-i ülésén döntött.[27] Ekkorra már, miután május 16-án a recepciós törvény megszavazását keresztülvitte, az egyházpolitikai vita utolsó heves periódusa lezárult. Bár az alkalmat és az uralkodó támogatását nem az egyházpolitikai vita biztosította a kinevezésekhez, azok a kormánypárt főrendi bázisának növelésére szolgáltak. A családok kiválasztásánál direkt politikai szándék érvényesülését mutatja, hogy az 1895–1896-ban örökös tagsági jogot nyert személyek között 8 kormánypárti képviselőt találunk.

Az örökös jog tömeges adományozása amúgy nem feltétlen kínált gyors megoldást politikai válsághelyzetben. Az új tagok részvételi jogukat a királyi meghívólevél bemutatása után azonnal gyakorolhatták ugyan, a meghívást azonban esetükben is megelőzte az adócenzus ellenőrzése, amelyet a főrendiház igazolóbizottsága végzett. Ritkaságnak számított, hogy az igazolási eljárás, az erről való jelentéstétel, a jelentés főrendiház általi jóváhagyása, majd a belügyminiszter útján a királyi meghívólevél kiállítása, és törvényhatóságok által történő kézbesítése három hónapnál kevesebb időt vett volna igénybe. Pairschub esetén az igazolóbizottság egy ideig elodázhatta volna az új tagok beiktatását.

Az 1917 elején történt rangadományozásoknál közvetlen politikai megfontolások nem játszottak kimutatható szerepet. IV. Károly magyar királlyá koronázása alkalmából érkezett legfelső helyről felszólítás a miniszterelnökhöz, hogy terjessze fel örökös tagsági jogra „a magyar köznemességnek egynéhány érdemes tagját," akik „úgy történelmi multuknál [!], mint vagyoni helyzetüknél fogva azokkal a tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek a főnemesi rang adományozásának előfeltételéül joggal megkívántatnak."[28]

---

tömeges adományozását értették – utóbbi értelemben használom.

[24] *Az 1892. év február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. **18. köt. Bp.,** Pest Kvny.-R.-T., 1894. (a továbbiakban: **KN 1892–1897. 18. köt.) 341. országos ülés** (1894. május 17.) **369.**

[25] **KN 1892–1897. 18. köt. 344. országos ülés** (1894. május 21.) **438.**

[26] Ismeretes Ferenc József habozása a házassági törvényjavaslat előszentesítésekor. 1894 tavaszán a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat főrendiházi leszavazását követően az uralkodó először azt is megtagadta, hogy a javaslat újabb tárgyalása előtt Wekerle Sándor miniszterelnök kérésének megfelelően új élethossziglani főrendiházi tagokat nevezzen ki. SZABÓ Dániel*: Wekerle Sándor – a válságmenedzser*. Rubicon 7. [évf.] (1996) 10. sz. 8–11. 9–10.

[27] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1895.06.11. 2. pont. (szkennelt változata: http://www.digitarchiv.hu/ [2009.08.18.]).

[28] A miniszterelnök a Kendeffy, Jankovich-Bésán, Kende és az Ivánka családot javaslatba hozó felterjesztésében idézi: MOL K 26 1094. cs. 1917-I-103. A koronázás alkalmából adományozott

Ekkor két-két köznemesi család nyert örökletes tagsági jog kíséretében grófi, illetve bárói rangot.

Az örökös tagsági jog elnyerésének hivatalos indokai

Az örökös tagság indoklásából csak ritkán derül fény azokra a konkrét szolgálatokra, amelyek a minisztertanácsi felterjesztést, illetve királyi döntést előidézték. Alkalmasak viszont annak feltárására, hogy milyen jellegű érdemekért járhatott e kitüntetés. Rudolf Kučerának a 19. századi közép-európai nemesítésekről írt gondolata szerint: „a [...] hangsúlyozott érdemeket egyfajta kísérletnek tekinthetjük az állam részéről, amely egyrészt kijelöli a követendőket; másrészt már létező viselkedési mintákat helyez előtérbe, ezáltal egyfajta társadalmi normává avatja azokat."[29]

A 34 örökös tagságban részesülő közül 13 családnál találunk nyilvános forrásokban (a legfelső elhatározás *Budapesti Közlöny*ben megjelent szövegében, a becikkelyező törvényben, ennek **javaslata indoklásában, az országgyűlési almanachok életrajzaiban**) valamilyen indoklást. 30 családnál sikerült fellelnem a miniszterelnök felterjesztését. Ez szolgált a királyi döntés alapjául, ezért tartalma az érdemek megismeréséhez alapvető fontosságú. A miniszterelnöki felterjesztések mellett több esetben megtaláljuk a javasolt személyek főispáni jellemzését is.[30] Ezek azt mutatják, hogy a felterjesztést alapos informálódás előzte meg. Ezek a jelentések láthatóan a miniszterelnöki felterjesztés alapvető forrásai voltak, gyakran szó szerint kerültek be belőlük részletek annak szövegébe.

A felterjesztések visszatérő eleme a javaslatba hozott személyek felmenőinek érdemeire való hivatkozás. A díszes ősöket név szerint is megemlítő néhány felterjesztés közül kiemelkedik az öt Mailáth fivéré, akik 1885-ben kifejezetten atyjukra, Mailáth György országbíróra[31] tekintettel részesültek a kegyben,[32] mint az a legfelső elhatározás szövegébe is bekerült. A grófi cím és vele az örökös tagság gr. Tisza Lajosról unokaöccseire, Tisza Istvánra és testvéreire való átruházása melletti érvek között szintén kiemelt helyen szerepelt, hogy az újabb elismerése lenne gr. Tisza Lajos „meg nem szűnő hasznos köztevékenységének; de fokozottabb mérvben érné ez a kitüntetés id. Tisza Kálmánt aki 15 évi ministerelnöksége alatt Felségednek, a legmagasabb uralkodó háznak gyakran igen súlyos és válságos körülmények között olyan kiváló szolgálatokat tett."[33] Az örökös tag-

nagyszámú egyéb kitüntetésre vonatkozóan ld. MOL K 26 1094. cs. 1917-I-3.

[29] KUČERA, Rudolf: *Állam, nemesség és civil társadalom*. Ford.: PERÉNYI Roland. Korall, 8. [évf.] (2007) 28–29. sz. 31–58. 34.

[30] Ez ritkábban a főispán örökös tagság adományozását javasló leveleként, gyakrabban a miniszterelnök aspiránsról információkat kérő felszólítására született.

[31] Az 1818–1883 között élt gr. Mailáth Györgyről van szó.

[32] MOL K 26 221. cs. 1885-3155. (Mailáth)

[33] MOL K 26 402. cs. 1897-2477. (Tisza)

sági jog adományozása mellett szólhattak a felmenők katonai szolgálatai,[34] közéleti működése,[35] gazdasági tevékenysége is.[36]

A miniszterelnöki felterjesztések alapján a legalapvetőbb kívánalom egy magyar arisztokratával szemben (nem meglepően) „az uralkodóházhoz törhetetlen loyalitással ragaszkodás" és a „jó magyar hazafiság" együttes megléte volt. E két tulajdonság említése a felterjesztéseknek szinte formai kelléke. Több esetben államigazgatási hivatal, vagy diplomáciai szolgálat megemlítésével nyert konkrét tartalmat.[37] Sok személynél szerepel a megyei közigazgatásban való részvétel: törvényhatósági, esetleg közigazgatási bizottságbeli tagság – de akár még a tiszteletbeli aljegyzőség is.[38] A megyei tisztségek említésének több célja is volt: mutatta, hogy a felterjesztett, egy törvényhozótól elvárhatón, érdeklődik a közügyek iránt, kifejezte, hogy regionális szinten elismerésnek örvend, jelezte, hogy van kapcsolata a helyi, részben (fő)nemesi politikai elittel.

A nyilvánosság által ismert indoklásokban legtöbb (8) esetben „a közügyek terén szerzett érdemek" kitétel olvasható. Konkrét megjelölést egyedül Dániel Ernő kereskedelmi miniszternél találunk, nála a legfelső kézirat és az almanach is megemlíti, hogy közösügyi munkásságával, valamint a millenniumi kiállítás és a Vaskapu megnyitási ünnepségének szervezésével érdemelte ki a bárósági és örökös főrendi jogot.

Bár a nyilvános indoklás erről ritkán szól, az is elősegíthette az örökös jog elnyerését, ha valaki képviselő volt. A kormány felfogása szerint, mint az a Woracziczky Jánosnak bárói rangot és örökös főrendséget adományozó törvényhez készített indoklásból kiderül, a polgártársak elismerése nyilvánult meg az országgyűlési képviselővé választásban.[39] A képviselőből lett örökös tagok mind kormánypárti mandátummal rendelkeztek, a törvényhozási jártasságot náluk kormánypárti elkötelezettség kísérte.[40]

---

[34] Pl. Trauttenberg Frigyes esetében. MOL K 26 547. cs. 1902-XVI-194. (Trauttenberg)

[35] A Bohus fivérek anyjuk, a pesti nőegyesület elnöknőjeként és jótékonykodása folytán „országszerte ismert és köztiszteletnek örvendő" Bohusné Szőgyény Antónia „áldott emlékének" is köszönhették a bárság örökös tagsági jogú elnyerését. MOL K 26 346. cs. 1895-1570. (Bohus)

[36] A Wimpffenek magyar bárói rangra emelésekor említésre kerültek anyai nagyapjuk, br. Sina Simon „Magyarország gazdasági viszonyainak fellendítése körül" szerzett „gazdag érdemei". MOL K 26 547. cs. 1902-XVI-3879. (Wimppfen).

[37] MOL K 26 221. cs. 1885-3155 (Jankovich), K 26 228. cs. 1886-157. (Nikolics), K 26 375. cs. 1896-9389. (Dániel), K 26 380. cs. 1896-20503. (Lónyay), K 26 628. cs. 1905-XI-5721. (Forster), K 26 848. cs. 1910-XI-1861. (Szőgyény-Marich), K 26 941. cs. 1912-XI-396. (Tallián).

[38] MOL K 26 346. cs. 1895-1570 (Harkányi, Solymossy), K 26 402. cs. 1897-2477. (Tisza), K 26 458. cs. 1899-XV-84. (Vojnits), K 26 459. cs. 1899-XV-84. (Żeleński), K 26 1094. cs. 1917-I-103. (Kende, Kendeffy).

[39] FI 1910–1918. 19. köt. 14–15. Hasonló véleménnyel a miniszterelnöki felterjesztésekben is találkozunk. Pl. MOL K 26 699. cs. 1907-XI-3349. (Semsey), K 26 737. cs. 1908-XI-1506. (Maithényi Ádám).

[40] Baich, K 26 346. cs. 1895-1570. (Bohus, Harkányi, Solymossy), K 26 371. cs. 1896-3969. (Normann-Ehrenfels), K 26 402. cs. 1897-2477. (Tisza), K 26 458. cs. 1899-XV-84. (Vojnits), K 26 459. cs. 1899-XV-84. (Żeleński), K 26 699. cs. 1907-XI-3349. (Semsey), K 26 737. cs. 1908-

Egyes esetekben a miniszterelnök expressis verbis be is írta felterjesztésébe, hogy a javasolt személy képviselőként, vagy egyébként jelentős szolgálatokat tett, tenne a kormánypártnak.[41]

A nemzetiségi aspektus is többször megjelenik a felterjesztésekben. Így kerül hangsúlyozásra, hogy Baich Milos „Temes vármegye szerb nemzetiségű lakossága között nagy befolyással bír, amelyet mindig loyalis és hazafias szellemben igyekezett érvényesíteni."[42] Normann-Ehrenfels Gusztávról megtudjuk, hogy a horvát tartománygyűlésen „a nemzeti kormánypárt" képviselőjeként „nagy szolgálatokat tett hazájának,"[43] Vojnits Istvánról pedig azt, hogy Bács-Bodrog megye főispánjaként „a nemzetiségek lakta, s ennélfogva csak nagy tapintattal és körültekintéssel kormányozható vármegyét oly mintaszerűen vezeti; a közigazgatás menetét oly lelkiismeretességgel felügyeli, hogy a reá bízott vármegye Magyarország hasonló nehéz viszonyok között levő vármegyéi között valósággal mintául szolgálhat."[44] Trauttenberg Frigyes Mór környékén szerzett (a törvényjavaslat indoklásába is bekerülő) érdemeket a „magyarosítás körül."[45] Żeleński Róbert Arad megyében a kisgazdák érdekében fejtett ki munkásságot, ami által „azoknak azon nemzetiségi vármegyében valóságos támasza lett."[46]

Mégis legnagyobb súllyal a földbirtokosság mozzanata szerepelt az örökös jog adományozásakor. A mezőgazdaság céltudatos művelésére, fejlesztésére (mintagazdaság, lótenyésztés, szőlészet, fűrészüzem) hivatkozás igen gyakran tűnik fel a rangadományozást eredményező felterjesztésekben.[47] 1895-ben és 1917 elején pedig, amikor mint láttuk, a kormány számos személy részére kezdeményezhette az örökös tagsági jog adományozását, a jelentős földbirtok nemesi származással párosulva, minden személyes politikai vagy közéleti érdem nélkül is elégnek bizonyult a rang elnyeréséhez.[48]

XI-1506. (Maithényi Ádám), K 26 916. cs. 1911-XI-6917. (Orosdy), K 26 941. cs. 1912-XI-396. (Tallián), K 26 1094. cs. 1917-I-103. (Ivánka).

[41] MOL K 26 916. cs. 1911-XI-6917. (Orosdy), MOL K 26 547. cs. 1902-XVI-194. (Trauttenberg).

[42] MOL K 26 349. cs. 1895-2887. (Baich).

[43] MOL K 26 371. cs. 1896-3969. (Normann-Ehrenfels).

[44] MOL K 26 458. cs. 1899-XV-84. (Vojnits).

[45] FI 1901–1905. 13. köt. 131–132.

[46] MOL K 26 459. cs. 1899-XV-84. (Żeleński).

[47] MOL K 26 380. cs. 1896-20503. (Lónyay), K 26 459. cs. 1899-XV-84. (Żeleński), K 26 547. cs. 1902-XVI-194. (Trauttenberg, Wimpffen), K 26 699. cs. 1907-XI-3349. (Semsey), K 26 737. cs. 1908-XI-1506. (Maithényi Ádám), K 26 916. cs. 1911-XI-2600. (Csávossy), K 26 1094. cs. 1917-I-103. (Ivánka).

[48] Jól bizonyítja ezt a Jankovich-Bésán Endre miniszterelnöki felterjesztésének piszkozatában olvasható, áthúzott szövegrész: „Habár sem a megyei, sem a politikai életben nem szerepelt". (MOL K 26 1094. cs. 1917-I-103.) A felterjesztés alapján szintén csak vagyonával és mintaszerű gazdálkodásával tűnt ki az 1895-ben grófi rangra emelt Vigyázó Sándor. MOL K 26 346. cs. 1895-1570. (Vigyázó).

A gazdálkodást gyakran a lakosság körében végzett hazafias, kulturális, karitatív-szociális tevékenység bemutatása egészítette ki,[49] azt sugallva, hogy a felterjesztettek többsége nemcsak tulajdonosa, hanem gondos gazdája is földjének, és az azt művelőkkel patriarchális viszonyt épített ki. Különösen sok effajta érdem szerepel idegen eredetű (Trauttenberg, Wimpffen) vagy frissen nemesített család (Orosdy) esetében. Ipari, kereskedelmi működésre, sikerekre lényegesen kevesebb hivatkozás történt,[50] mint az agrikultúra területén végzett tevékenységre.

Néhány személynél közhasznú munkásságra is kitér a felterjesztés, így szól Tisza Istvánnak a „közgazdasági irodalom és gyakorlat terén," Forster Gyulának a műemlékvédelem, az agrárius Żeleński Róbertnek „a magyar közönség figyelmének a mezőgazdasági viszonyokra való terelése körül" szerzett érdemeiről.[51]

Végül, mindig bekerült a miniszterelnöki felterjesztésbe, ha valaki már részesült legfelső elismerésben, lett légyen az kamarási rang (ez a család régi nemességét is bizonyította),[52] belső titkos tanácsosi cím, a vaskoronarend valamelyik fokozata, esetleg Szt. István-, vagy Lipót-rend.

A nyilvános forrásokban megjelent indoklások szűkszavúak, az általánosság szintjén mozognak (pl. Wodianer Albertnél egyszerűen: „közjótékonyságával" érdemelte ki a rangemelést). Ez alól csak a külföldiként születettek (Trauttenberg, Wimpffen, Woracziczky) örökös jogának becikkelyezéséhez készített indoklások kivételek. Ezekben fontos érvként szerepel, hogy az érintetteknek „hő óhajtása" a korábbi hazájukban birtokolt főnemesi rang magyarországi megszerzése,[53] és hogy szándékuk komolyságának már eddig is bizonyítékát adták: felvették a magyar állampolgárságot, mintauradalmaik vannak, rokonságba léptek a magyar nemességgel.

Az új tagok birtokainak elhelyezkedésére, a tulajdonosok foglalkozási összetételére[54] vonatkozó vizsgálatok további adalékokat nyújtanak az örökös tagság adományozási szempontjainak megismeréséhez.

---

[49] MOL K 26 228. cs. 1886-157. (Nikolics), K 26 1886-2267. (Wodianer), K 26 346. cs. 1895-1570. (Solymossy), K 26 547. cs. 1902-XVI-194. (Trauttenberg, Wimpffen), K 26 916. cs. 1911-XI-2600. (Csávossy), K 26 1911-XI-6917. (Orosdy).

[50] K 26 1886-2267. (Wodianer), K 26 346. cs. 1895-1570., K 26 628. cs. 1905-XI-5721. (Forster), K 26 1911-XI-6917. (Orosdy).

[51] MOL K 26 402. cs. 1897-2477. (Tisza), K 26 459. cs. 1899-XV-84. (Żeleński), K 26 628. cs. 1905-XI-5721. (Forster).

[52] Elnyeréséhez legalább 4 generációra visszamenően 12 nemes ős kimutatása volt szükséges, ami kb. 200 éves nemességnek felel meg. KEMPELEN Béla: *A nemesség. Utmutató az összes nemesi ügyekben, genealógiai és heraldikai kézikönyv*. Bp., Benkő Gyula könyvkereskedése, 1907. 40.

[53] „Hogy hazájukkal teljesen összeforrjanak, és ne legyenek a grófi rang révén más országhoz kötve, mely ranggal járó társadalmi és közéleti terheket és kötelességeket amúgy is e hazában viselik." Indokolás gróf pabienitzi Woracziczky Jánosnak az örökös főrendiházi tagság jogával való felruházásáról szóló törvényjavaslathoz. FI 1910–1918. 19. köt. 14–15.

[54] Foglalkozás alatt hivatást és jövedelemszerző tevékenységet egyként értve.

Az új családok regionális háttere, vallási hovatartozása

Az új örökös jogú családok harmadának volt az Alföldön jelentős földbirtoka (11 család), ezt követte a Dunántúl (10 család), a Felföld (8 család), a Tisza–Maros-köze (6 család), a sort Szlavónia (4 család) és Erdély (3 család) zárta.[55] Vármegyénként tekintve kicsit eltérő a kép: öt birtokosnak volt Somogy, négy-négynek Temes és Arad, három-háromnak Torontál, Hont és Fejér megyében jelentős földbirtoka. A nagybirtokok arányát tekintve a két dunántúli vármegye országos viszonylatban is kiemelkedett. Hont megyében a birtokkoncentráció aránya meghaladta ugyan az országos átlagot, de a Felföldön belül több megye is megelőzte. Temes és Torontál megye birtokkoncentrációja csak a Tisza–Maros szögben számított magasnak, országos viszonylatban átlag alatti volt. Arad megye az 1000 kataszteri holdon felüli gazdaságok arányát tekintve mind a tiszántúli, mind az országos átlagnak alatta maradt.[56] Az Alföld központi, magas birtokkoncentrációjú területein viszont csak néhány családnak volt birtoka. Az örökös jogot elnyerő családok tehát nem feltétlenül a nagybirtokos gazdaságok dominálta területekről kerültek ki, és nagy számban találunk közöttük nem magyar többségű területeken birtokos családokat. Feltételezhető, hogy a kormány a nemzetiségi területek magyar, magyarrá váló nagybirtokosait előnyben részesítette az örökös tagsági jog adományozásánál.

Az új örökös tagok túlnyomóan római katolikusok voltak. Ez eddigi ismereteink szerint nem tudatos döntés volt, a miniszterelnöki felterjesztések csak ritkán említik meg a javaslatba hozott személyek felekezeti hovatartozását. 1895–1896-ban és 1917 elején viszont a kormány szemlátomást törekedett arra, hogy a nagyszámú adományozásból egyformán részesüljenek katolikus és protestáns családok.

Az örökletes tagságot nyertek foglalkozása

A törvény rendelkezéséből következően az új tagok kivétel nélkül nagybirtokosok voltak.[57] A 34 családnak örökös tagsági jogot adományozó legfelső elhatározásokban névvel említett 49 személy közül azonban a Királyi könyvekben csak 28-nál szerepel foglalkozásként föld- vagy nagybirtokos. Közülük hatnál említ további foglalkozást is a Királyi könyvek: három személynél országgyűlési képviselő, egynél-egynél főispán, volt főispán, illetve nagykereskedő megjelölés is olvasható.

---

[55] Egyes családok több tájegységben is rendelkeztek nagybirtokkal.

[56] *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. 4. köt., *A gazdaságok megoszlása jelleg és nagyság szerint*. Szerk. és kiad. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., Pesti Kvny. Rt., 1900. 9–10.

[57] 1887:7. tc. 2.§ c, értelmében a minisztertanács csak olyan személyeket (családokat) javasolhatott örökös tagság adományozására, akik teljesítik a szükséges földadó-cenzust.

Annak ismeretében, hogy a földbirtokosság „Magyarországon igen kevéssé [volt] tekinthető hivatásnak, sokkal inkább egyéni érvényesülési törekvésektől függő presztízsjelzőnek,"[58] igyekeztem más forrásokból (országgyűlési almanach, lexikon) tisztázni a Királyi könyvek „földbirtokosainak" révbe érését megelőző foglalkozását. Négy személy képviselő, egy katona volt. Id. Wodianer Albert a kereskedői és bankári hivatást űzte, azonban az örökös jog elnyerésekor már több mint húsz éve visszavonult. A többi birtokos megjelölésű személy – a jogot nyertek majd harmada – esetében más tevékenységként csak a megyei politikai részvétel volt kimutatható. Néhány életrajzban a hitbizomány, mintagazdaság is jelzi: a nemesi földbirtokosi életforma megtestesítőivel van dolgunk.

A magas földadócenzus ismeretében nem meglepő, hogy, bár a korszakban sok katona nyert főnemesi rangot,[59] az új örökös főrendek között csupán egyet találunk. Bírót, független értelmiségi pályán működő személyt egyet sem, örökös tag lett viszont két diplomata, hét (többnyire nyugalmazott) miniszter, államtitkár, minisztériumi osztályfőnök és öt főispán.[60] Az örökös tagságot elnyert személyek közül 19 képviselő volt. Közülük csak öten vonultak vissza a jog elnyerése előtt a képviselőházból. Tízen még képviselők voltak, közülük hét sohasem gyakorolta a főrendiházi tagságot. A Szabadelvű Párt, a koalíció és a Munkapárt egyaránt jutalmazott pártérdemeket örökös tagsággal.

Wodianeren kívül csak három kereskedő vagy pénzember szerepel az új örökös tagok között: Harkányi Frigyes, Orosdy Fülöp és Forster Gyula. Harkányi az atyja által kereskedelemből szerzett vagyont közlekedési és pénzügyi vállalatokba és (apai mintára) földbirtokba fektette. Orosdy nagykereskedőként vajkivitellel foglalkozott, több ipar- és vasútvállalat igazgatósági tagja volt, és szintén jelentős birtokokat vásárolt. Forster viszont nem nagytőkés, hanem bankigazgató volt. A Magyar Földhitelintézet élén állt, és az örökös tagságot elnyerők közt egyedüliként magas szintű tudományos tevékenységet folytatott a műemlékvédelem területén. Nagyiparosként vagyont szerzett személy nem nyert örökös tagságot. A dualizmuskori kormányzat és a gazdaság modern szektorai közötti érdekszövetséget, a nagytőkések jelentős számú nemesítését tekintetbe véve ez, valamint a bankárok és nagykereskedők alacsony száma meglepőnek mondható.[61] Ráadásul a

---

[58] HALMOS 1995 466.

[59] Kifejezetten katonai érdemekért nyert bárói rangot 27 család (GUDENUS János József – SZENTIRMAY László: *Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások*. Bp., Mozaik Piremon, 1989. 481–482.), a Királyi könyvekben a katona megjelölésű személyek száma azonban ennél jóval magasabb.

[60] A megyei, városi és állami főhivatalnokok aránya a dualizmus alatt nemesített személyek között 32% volt. (LENGYEL György: *Vállalkozók, bankárok, kereskedők*. Bp., Magvető, 1989. [a továbbiakban: LENGYEL 1989] 61.) Az 1885–1918-ban bárói vagy grófi rangra emeltek között ezen csoportok együttes aránya 22%. (Saját számítás a Királyi könyvek 2006 alapján).

[61] Az 1867–1918 között nemesi rangban, rangemelésben részesült személyek 4%-a vállalkozó, illetve vállalatvezető, 5%-a kereskedő, 6%-a bankár volt. (LENGYEL 1989 61.) Az 1885 után főnemesi rangot nyertek kb. 6%-a nagyiparos vagy gyárigazgató, 5%-a kereskedő, 3%-a bankár.

nagytőkések nemcsak az államvezetéssel, hanem lassan és korlátozott mértékben ugyan, de már a régi, rendi eredetű társadalmi elittel is összeköttetésbe kerültek.[62]

William McCagg szerint a dualizmus időszakában nemesítettek kb. 20%-a, a gazdasági vagy üzleti foglalkozású rangemelteknek pedig 40%-a zsidó (eredetű) volt.[63] „A magyarországi zsidóság a jogegyenlőségért, a befogadásért és jogbiztonságért »cserébe« materiális és szellemi tőkét ajánlott fel a magyar liberalizmus számára. Ez az érdekegyeztetési politika jól-rosszul, de a dualista kor fennállása alatt működőképesnek bizonyult. Ennek az együttműködésnek tehát egyik visszajelzéseként is értelmezhetjük a zsidó nemesítéseket (még akkor is, ha előbb vagy utóbb e nemesítettek egy tekintélyes hányada elhagyta ősei hitét)." – hangzik a zsidóságot érintő nemesítési politika lényegének újabb összefoglalása.[64]

A nagyvállalkozók örökös jogra emelésével tehát összefonódik a zsidó eredetű családok örökös jogban részesítésének kérdése. A Magyar zsidó lexikon alapján 1867–1918-ban 26 izraelita, illetve zsidó eredetű kikeresztelkedett család kapott főnemesi (bárói) rangot.[65] „Valamennyi főrendiházi jogosultság nélkül" – hangsúlyozza a lexikon, ami korrekcióra szorul, amennyiben két család, a Wodianer és a Harkányi a bárói ranggal egyidejűleg, az Orosdy pedig később elnyerte az örökös főrendiházi tagsági jogot is.

Miután 1867-ben megtörtént a zsidóság emancipációja, nem volt jogi akadálya annak, hogy izraelita vallású személy fusson be politikai karriert. A dualizmus korában a zsidó származású képviselők száma meghaladta a százat,[66] s köztük, mint Wahrmann Mór példája mutatja, voltak mózeshitűek is. A főrendiház kinevezett tagjai között is találunk izraelitákat. A nagyvállalkozók, iparbárók és azon belül a zsidó eredetű nagytőkések főrendi örökös tagságának kérdése azonban összetettebb.

Számos példát találunk ugyanis arra, hogy a (fő)nemesi rangot nyert zsidó eredetű családok rendelkeztek a főrendiházi adócenzus teljesítéséhez szükséges nagybirtokkal.[67] Miben különbözött a Herzog, Schossberger, Popper, Hatvany-Deutsch, Kohner és Weiss családok többnyire szintén bárói rangra emelt tagjaitól Wodianer, a Harkányi fivérek

---

[62] LAKATOS 1942. 24.

[63] McCagg adata csak hozzávetőleges, ugyanis az eredet meghatározásakor a személyek nevének hangzásából indult ki. Megállapítása, hogy 1882 a zsidók nagyszámú magyar nemesítésének kezdete (MCCAGG 1972 125., 130.), Halmos alapján (HALMOS 1995 470.) úgy korrigálható, hogy a 19. század végétől növekvő tendenciát mutató nemesítésekkel együtt az ő nemesi rangra emelésük is megnőtt.

[64] SCHWEITZER Gábor: *Miért nem kellett Herzl a magyar zsidóknak? A politikai cionizmus kezdetei és a magyarországi zsidó közvélemény*. Budapesti Negyed 4. sz. (1994/2.) 42–55. 42.

[65] A lexikon a két kategória között nem tesz különbséget. *Magyar zsidó lexikon*. 1. köt. Szerk. UJVÁRI Péter. Bp., M. Zsidó lexikon kiadása, 1929. 90–91.

[66] MCCAGG 1972 129.

[67] Magyarország nagybirtokosai. Kiad. LŐRINTEI István. Szatmár, Szabadsajtó, 1893., VARGA László: *Egy finánctőkés karrier. A Weiss-család és Weiss Manfréd*. Történelmi. Szemle 26. évf. (1983) 1. sz. 36–66. 58.

és Orosdy, akik az előbbiekkel ellentétben elnyerték az örökös tagsági jogot is? Utóbbiak olyan tőkés nagykereskedők voltak, akik megmaradtak a kereskedelem mellett, majd felhalmozott tőkéjüket nem ipari vállalkozásba vagy tőzsdei részvényekbe, hanem nagyrészt földbirtokba fektették. A miniszterelnöki felterjesztés felsorolja Harkányi Frigyes pénzügyi vállalkozásait, de az is kiderül, hogy öccse és fiai már nem ilyen tevékenységet folytatnak.[68] Orosdynál is szerepel, hogy „több ipari és vasúti vállalat igazgatósági tagja," de aztán az kap hangsúlyt, hogy „nagy jövedelmét a mezőgazdaság fellendítésére fordítja."[69] Tehát éppen azok a nagytőkés családok nyertek bebocsátást a magyar arisztokrácia exkluzívabb körébe, amelyek befektetési stratégiájuk következtében lemaradtak a vállalkozók élcsapatától.

A Wodianer, a Harkányi és az Orosdy család nemcsak gazdasági téren hasonult a nagybirtokos arisztokráciához. Tagjaik az örökös jog elnyerésének idején már évtizedek óta keresztények voltak.[70] A miniszterelnöki előterjesztésekből megtudjuk, hogy a Wodianer család másik ága már korábban bárói címet nyert, Wodianer Albert „főnemesi körökben köztiszteletnek örvend," illetve hogy a Harkányi testvérek anyja és feleségei régi nemesi családból származnak.[71]

Társadalmi, gazdasági és kulturális okai egyaránt voltak annak, hogy a zsidó eredetű nagytőkések köréből csak e három család kapott örökös jogot.

A főrendiház örökös tagjai a tradíciót voltak hivatva képviselni. Láng **Lajos, a főrendiház reformjáról szóló törvényjavaslat előadója a cenzus mellett azzal érvelt a képviselőházban, hogy „**midőn [...] a felsőháznak súlypontját az örökletes főnemességre fektetjük, [...] alkotmányunk egyik sarkalatos alapkövéül fölavatjuk, [...] helyes, hogy azokra, kik a *hagyományt képviselik*, bizonyos vagyoni mértéket alkalmazzunk, mint a mely társadalmi állásuk természetes előföltételét képezi."[72] Az örökíthető tagság adományozásánál a kormány ügyelt arra, hogy az új család illeszkedjen a régiek körébe, a miniszterelnöki felterjesztés minden esetben hangsúlyozta, hogy a családnak kiterjedt rokoni és társasági kapcsolatai vannak az arisztokráciával. A megadományozottaknál a nagy földterület birtoklása nem mellékes gazdasági befektetés volt, hanem életformát jelentett. Az örökös tagsági jogban részesülő családoknak meg kellett felelniük a földbirtokos osztállyal szembeni elvárásoknak, sajátjuknak kellett hogy vallják annak mentalitását és értékrendjét. Jellemző, hogy az agrárius gr. Dessewffy Aurél 1885-ben a nagybirtok törvényhozási érdekképviseletének lehetőségét látta a földadó alapú cenzus főrendiházi bevezetésében.[73] A kapitalista nagyiparos, nagykereskedő családoknál azonban tartani lehetett attól, hogy

---

[68] MOL K 26 346. cs. 1895-1570. (Harkányi).

[69] MOL K 26 916. cs. 1911-XI-6917. (Orosdy).

[70] Az igazoló bizottsághoz benyújtott keresztlevél-másolatok alapján.

[71] Orosdy felesége, Herzog Margit (Herzog Péter nagykereskedő leánya) bárói rangjának új keletű voltát ellensúlyozta katolikus hitbuzgalmi és karitatív tevékenysége.

[72] **KN 1884–1887. 4. köt. 68. országos ülés (1885. február 10.) 54. Kiemelés: T. B. V.**

[73] *Az 1884. szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója*. **1. köt. Bp., Pesti Kvny.-R.-T., 1885. 26. országos ülés (1885. március 23.) 133.**

tőkéjük egy részét csak ideiglenesen transzformálták ingatlanba. Példa erre a Kohner család, amely bárósításának évére, 1912-re megvált 20000 holdnyi birtokától, és csak bérelt (igaz, 40000 holdnyi) földdel rendelkezett.[74]

Az arisztokrácia egy részének antiszemitizmusa, amely megnyilvánult 1883-ban a zsidó-keresztény polgári házasság főrendiházi leszavazásakor, két évvel később, a főrendiház reformjakor az izraelita hitközségi elöljáró ex officio tagságának elutasításában,1893–1895-ben pedig az izraelita vallás recepciójakor, fékezőerővel bírhatott. A mindenkori kormány nem kívánt zsidóellenes hangulatot előidézni a magyar nemzettestbe (az arisztokraták egy része és más antiszemita elemek szerint) „nem eléggé" beolvadt családok örökös tagságban részesítésével.

A társadalmi és kulturális válaszfalak felszámolódásának fokozatosságával vagy korlátozottságával is szembesülhetünk a zsidó eredetű tőkés dinasztiák kapcsán. Az örökös tagsági jog elnyeréséhez szükséges kívánalom, az asszimiláció meghatározott útjának követése[75] (nyelvi elmagyarosodás, kikeresztelkedés, rokoni kapcsolatok a régi arisztokráciával, tartós földbirtoklás együttes megléte) nem minden családnál, illetve csak fokozatosan alakult ki. Ez magyarázza, hogy olyan nagytőkés családok sem kaptak örökös tagságot, amelyeknek földbirtoklása kapcsolódott ipari vagy kereskedelmi tevékenységükhöz (pl. a Hatvany-Deutschoknál a cukorgyártáshoz),[76] s így elvileg biztosított volt tartós földbirtoklásuk.

Összefoglalás

Az 1885 és 1918 közötti időszakban a főnemesi (bárói) rangra emelésekkel szemben örökös tagsági jog adományozása csak kis számban történt. A bárói és grófi rang adományozásának száma közötti eltéréshez hasonlóan ez azt tükrözte, hogy „a jogi értelemben vett főrendeken belül a szociológiai értelemben vett rendiség kezdett összehúzódni."[77] Az örökös tagsági jog nagyobb számú adományozásnak két alkalma közül csak az 1895–1896-osnak volt kimutatható politikai tartalma. Kecskeméti Károlynak a bevezetésben idézett megállapítása annyiban mégis igazolást nyert, hogy a politikai megbízhatóság szerepet játszott az adományozásoknál. Az örökös főrendiházi tagságban részesítettek több mint harmada kormánypárti képviselő volt, ami megegyezik az 1885–1918

[74] MCCAGG 1972 134.

[75] A külföldi eredetű vállalkozói dinasztiák beilleszkedésének közös és eltérő vonásaira ld. HALMOS Károly*: Vállalkozói csoportok a századfordulón*. Szociológia 16. évf. (1987) 3. sz. 433–440. 437–438., UŐ: *Családi kapitalizmus*. Bp., ÚMK, 2008. (Habsburg történeti monográfiák, 4.) 168–173.

[76] HALMOS Károly: *A Hatvany-Deutsch dinasztia. Nagyvállalkozók és befektetők nemzedéke*i. In: *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából.* Szerk. SEBŐK Marcell. Bp., KFKI Csoport, HVG, 2004. (HVG könyvek) 84–97. 89–90.

[77] HALMOS 1995 459.

között élethossziglani tagságot nyert személyek között tapasztalható aránnyal. Az élethossziglani tagok közt azonban nagy számban voltak vezető állami tisztviselők is, ami az új örökös jogú családokra kevésbé volt jellemző.

Az adományozásnál rövid távú politikai szempontok (feltehetően az uralkodó ellenállása miatt is) kevésbé érvényesülhettek, mint az élethossziglani tagok kinevezésénél, holott itt a kormányt létszámbeli megkötés nem korlátozta. Az örökös tagsági jog adományozásában rejlő elvi lehetőséggel, amiről Kecskeméti ír, a gyakorlatban a kormány tehát csak kis mértékben élt, és a politikai megbízhatóság mellett az örökös joggal megadományozandók kiválasztásánál más szempontok is nagy súllyal szerepeltek.

A minisztertanácsi jegyzőkönyvekből a legfelső elhatározásokba, onnan a Királyi könyvekbe átkerült foglalkozás-megjelölések az adományozottak nagybirtokos voltát domborítják ki. Az újonnan örökös jogban részesített családok közül sok régóta, illetve nem befektetési célzattal rendelkezett birtokkal, az élethossziglani tagoknak viszont kevesebb, mint 4%-a volt pusztán földbirtokos. Az örökös tagsági jog adományozását a kormány általában körültekintően készítette elő (informálódott a jelölt származása, életvitele, családi és társadalmi kapcsolatai, személyének helyi megítélése, a földbirtokának nagysága, és annak előreláthatóa osztódása, a közvélemény várható reakciója iránt[78]), esetenként azonban beérte azzal is, hogy az illető régi nemesi családból származó földbirtokos volt. Ez utóbbi a jelöltekkel szembeni szigorú feltételrendszer következménye is volt. Mindegyik kormány csak a régi arisztokráciába probléma nélkül beilleszkedő családokat volt hajlandó örökös tagság elnyerésére javasolni, ami leszűkítette a merítés lehetőségét.

Miközben az 1885. évi 7. tc. „polgári mérték alkalmazásával határozta meg a főrendiházi tagság feltételeit,”[79] az örökös tagság adományozásánál, mint az indoklásoknak és a rangemeltek foglakozásának vizsgálatából kiderült, civil cselekvésminták igen korlátozottan nyertek elismerést. Pusztán személyes érdemeiért pedig senki sem nyerhetett örökös tagsági jogot, még ha elegendő birtokkal rendelkezett is.

Végezetül: az örökös jogú tagok közé csak olyan személyek kerülhettek be, akik már kereszténynek születtek, szemben az élethossziglani kinevezettekkel, akiknek sorában izraelita vallásúak is helyet kaptak. Az azonban, hogy a kormányok az élethossziglani tagok közt milyen mértékben biztosítottak helyet számukra, már egy másik vizsgálat részét képezi. Ennek keretében kerülhet majd sor az élethossziglani főrendek kinevezési gyakorlatának megismerése, valamint az élethossziglani és az új örökös jogú tagok pályájának és főrendiházi aktivitásának összehasonlító elemzése útján a mindenkori kormányok kinevezési politikájának átfogó bemutatására is.

[78] Ennek taglalása esetenként a miniszterelnöki felterjesztésbe is bekerült, pl. Lónyay Elemér grófságra és örökös tagságra emelésénél: MOL K 26 375. cs. 1896-9389.

[79] VÖRÖS 1986 398.

Vigyázó, Harkányi, Żeleński und ihre Genossen – die nach 1885 erbliche Mitgliedschaft im Magnatenhaus gewonnene Familien

Der G.a. 7:1885 über die Umgestaltung der Organisation des Magnatenhauses brachte in der zweiten Kammer des ungarischen Parlament bedeutende Veränderungen in der Zahl und der. Die Zahl der Mitgliedern verminderte sich auf einer ein Drittel. Die Grundursache der Minderung war die Einführung des Grundsteuerzensus bezüglich der erblichen Mitglieder. Trotzdem blieb diese Gruppe die Zahlreichste auch nach dem Reform des Magnatenhauses.

Der Reformartikel ermöglichte dem König die Recht den erblichen Mitgliedschaft in unlimitierter Zahl solchen Personen zu verleihen, die königliche Gnade verdienten und mindenstens 3.000 Forint Grundsteuer pro Jahr bezahlten. Die ungarische Regierung proponierte dem König die Rechtverliehung und der Ministerpräsident brachte ihm den Antrag ein. Die Verleihungen konnten als Mittel zur Einwirkung der Zusammensetzung des Magnatenhauses funktionieren, doch die ungarische Regierung benutzte diese Möglichkeit nicht bedeutend. Von 1885 bis 1918 bekamen insgesamt nur 32 Familien erbliche Mitgliedschaft. Die meisten Verliehungen geschahen 1895–1896 und 1917, keine von den beiden Gelegenheiten hatten ein aktualpolitisches Ziel.

Die Verdienste der Ahnen, politische und öffentliche Tätigkeit, ausbündige Bodenbewirtschaftung und Wohltätigkeit sind die öfteste Begrundungen bei den Verliehungen. Die neuen Mitglieder waren meistens Grundbesitzer von Beruf, und wir finden sehr wenige Grosskaufleute, Bankiers oder Fabrikbesitzer unter ihnen. Unter den lebenslänglich ernannten Mitgliedern gab es mehrere Israeliten, dagegen erhielten keine Israeliten die erbliche Mitgliedschaft.

Die erbliche Mitgliedschaft konnten nur solche Familien gewonnen, die verwandschaftliche Beziehungen mit der alten ungarischen Aristokratie hatten, für die das Gut eine Lebensform bedeutete, und gebürtige Christen waren.

EGYHÁZTÖRTÉNET

Lénár Andor

Az Actio Catholica működése a váci egyházmegyében a két világháború között

Bevezetés

A katolikus egyház *actio catholica* mozgalma a 19. század második felében az általános európai szekularizáció ellenhatásaként jelentkezett, és a világi híveket a katolikus egyház érdekében a hierarchia vezetésével kívánta összefogni és mozgósítani.[1] A mozgalomnak XI. Pius pápa 1922-ben megjelent *Urbi arcano dei* kezdetű trónralépési enciklikája adott programot és szervezeti keretet. Ettől kezdve a nagy betűvel írt Actio Catholica a pápa által létrehozott szervezetet jelentette. Magyarországon a katolikus püspöki kar hosszas vita után 1932. október 19-én döntött az Actio Catholica (AC) felállításáról, melynek szervezeteit az egyházközségekkel párhuzamosan kellett létrehozni. Az AC a már létező és később alakuló katolikus egyesületek tevékenységét is igyekezett összehangolni. Felépítése szigorúan követte a katolikus egyház hierarchikus struktúráját és működése az országos szervek mellett az egyházmegyei, az espereskerületi és az egyházközségi szervezeteken alapult. A munka előre kidolgozott éves munkaprogram alapján, öt szakosztály (hitbuzgalmi, erkölcsvédelmi, kulturális, sajtó, szociális és karitatív, szervezési) keretében folyt, melyeket egyházmegyei, espereskerületi és egyházközségi szinten is ki kellett építeni. Az AC a hazai katolicizmus mozgalmi központjává válva a negyvenes évek végéig fontos szerepet játszott a katolikus egyház életében.

Jelen tanulmány a teljesség igénye nélkül és helyenként komoly forráshiánnyal küszködve az AC működését igyekszik bemutatni a Váci Egyházmegye területén, különös tekintettel a szervezés folyamán fellépő nehézségekre, ezek lehetséges okaira, valamint a szervezet egyházmegyei jelentőségére.[2]

---

[1] Az Actio Catholica nemzetközi előzményeiről és magyarországi kibontakozásáról bővebben: GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932-1948*. Doktori (PhD) disszertáció. Kézirat. 2006. (a továbbiakban GIANONE); GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890-1950)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977. 171-178.; BALOGH Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1998.

[2] A tanulmány elsődleges forrásbázisát az 1918 és 1949 között megjelent püspöki körlevelek, valamint a Váci Püspöki Levéltár Actio Catholica anyaga képezte. (A továbbiakban VPL, AC.)

Szervezési nehézségek

Hanauer Árpád István[3] váci püspököt főpásztori működése elejétől foglalkoztatta az Actio Catholica magyarországi létrehozásának gondolata. Az egyházmegye papságához 1924-ben intézett újévi szózatában már említést tett a mozgalomról, amely az olasz tanúságok alapján a világi hívek mozgósításával alkalmasnak bizonyulhat a lelkipásztori tevékenység fellendítésére és megújítására.[4] A váci főesperesi kerület 1929. május 23-i ülésén személyesen tájékoztatta a kerületi papságot az AC szellemi előzményeiről és olaszországi kibontakozásáról.[5] A szervezet egyházmegyei kiépítésére természetesen csak a püspöki kar hivatalos döntését követően kerülhetett sor.

Az egyházmegye területén a szervezőmunka 1932 végén kezdődött. Mihalovics Zsigmond országos igazgató az 1932. december 12-én Hanauernek írt leveléhez mellékelte az AC ideiglenes ügyrendjét,[6] majd a következő év januárjában a főpásztor Serédi Jusztiniántól részletes útmutatót kapott az AC egyházmegyei szervezetére és ügyrendjére vonatkozóan.[7] A hercegprímás azzal a kéréssel fordult a váci püspökhöz, hogy az Esperesi Tanácsok felállítását követően alakítsák meg az Egyházmegyei Tanácsot is, melynek alakuló ülésén válasszák meg az AC Országos Tanácsába küldendő három tagot. Az egyházmegyei szervezetet tehát alulról felfelé kellett volna kiépíteni.

Hanauer az 1933. évi második körlevelében utasította az egyházmegye papságát az AC egyházközségi szervezeteinek felállítására.[8] A püspöki kar döntése értelmében ezeknek az egyházközségekre kellett épülniük, így a főpásztor az egyházközségek szervezeti szabályzatának 24. §-a értelmében az egyháztanácsokat bízta meg, hogy ha még eddig ilyen jellegű szervezetet nem hoztak volna létre, akkor állítsák fel a kulturális, a szociális és karitatív szakosztályokat, majd ezek megalakulásáról jegyzőkönyvi kivonatban

---

[3] Hanauer Árpád István (1869-1942): Pápán született, majd középiskolai tanulmányait a pápai bencés kisgimnáziumban és a jezsuiták kalocsai főgimnáziumában végezte. A sikeres érettségit követően a veszprémi egyházmegye kispapja lett. Teológiát Innsbruckban, a jezsuita Collegium Canisianumban tanult, ahol 1892-ben pappá szentelték, majd két ével később doktori címet szerzett. 1892-1904-ig a veszprémi szeminárium, majd 1904-1911-ig a budapesti Központi Szeminárium spirituálisaként (lelki igazgató) tevékenykedett. Hosszú szemináriumi működését követően 1911-1918-ig a budai Szent Imre Kollégium igazgatójaként a katolikus egyetemi ifjúság lelkipásztora lett. Az esztergomi egyházmegyés Rott Nándor veszprémi püspökké történő kinevezését követően veszprémi kanonok, majd irodaigazgató. 1919-től 1942-ben bekövetkezett haláláig váci püspök. Életéről bővebben: RAJZ Mihály – KOROMPAY Tibor: *Megemlékezés Dr. Hanauer Árpád István váci megyéspüspökről*. SZIT, Budapest. (évszám nélkül)

[4] A Váci Egyházmegye Hivatalos Közleményei (a továbbiakban VHK), 1924./1./ 1. (A számok jelentése: a körlevél megjelenésének éve /száma/ iktatószám.)

[5] VHK, 1929./6./2411.

[6] VPL, AC, 5141/1932.

[7] VPL, AC, 715/1933.

[8] VHK, 1933./2./658.

tegyenek jelentést. Azokon a plébániákon, amelyeken valamilyen oknál fogva még nem alakult egyházközség, ott alakítsanak plébániai bizottságot, amelynek első feladata az AC helyi szerveinek felállítása. Sajnálatos módon a Váci Püspöki Levéltárban a jegyzőkönyvi kivonatoknak nincs nyoma.

Az egyházközségek ezt követően válasszák meg képviselőiket, akiket az Esperesi Tanácsba delegálnak. A püspök a tavaszi esperesi kerületi ülések elé utalta annak a kérdésnek a megvitatását, hogy az egyházmegye sajátos viszonyaira tekintettel az AC plébániai szervezetei fölött álló testületet esperesi kerületenként espereskerületi tanács, vagy főesperesi kerületenként főesperesi tanács néven hozzák létre, esetleg a politikai megyék vagy nagyobb vidékek (pl. Kecskemét vidéke) szerint szerveződjön. Az így megalakított tanácsok egy egyházi és egy világi tagot delegálnak az Egyházmegyei Tanácsba, amelynek három tagot kell választania az AC Országos Tanácsába.

A püspöki kar rendelkezése szerint az egyházmegyei AC szervezeteket március 1-jéig kellett létrehozni. A Váci Egyházmegye esetében azonban – annak területi nagysága miatt – ez a határidő irreálisnak bizonyult. Hanauer ezért az Országos Tanácsba végül maga delegált három tagot: Dr. Szabó Iván kormányfőtanácsos ügyvédet Kecskemétről, Dr. Csengő Károlyt, Csongrád megye alispánját Szentesről és Dr. Kovács Vince[9] esperes-plébánost Kiskunhalasról.[10] A megyéspüspök az egyházmegye óriási méretével indokolta a szervezés elhúzódását. Az esperesi tanácsok, sőt a plébániai szervezetek felállítása nem haladt a terveknek megfelelően. Az utóbbi állítást látszik alátámasztani a váci püspök 1933 júliusában kiadott körlevele, melyben az esperesi kerületi ülések jegyzőkönyvei alapján kénytelen volt megállapítani, hogy a szomszédos egyházmegyékkel ellentétben, ahol az AC szervezetei legalább papíron már kiépültek, egyházmegyéjében a papság egy jelentős része további instrukciókra vár és közömbös a mozgalom iránt.[11] Mindettől függetlenül 1933. május 6-án Hanauer Kovács Vince személyében, aki időközben kanonok és vác-alsóvárosi plébános lett, egyházmegyei AC igazgatót nevezett ki.

Serédi hercegprímás az ügyvezető alelnökök javaslatára a Váci Egyházmegye területéről 2 tagot nevezett ki a hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi, 2 tagot a kulturális, további 2 tagot a sajtó és 26 tagot a szociális és karitatív országos szakosztály tanácsosának.[12] Az AC szerveinek kiépülése az egyházmegyében továbbra is vontatottan haladt. A források

---

[9] Kovács Vince (1886-1969): Galgamácsán született. 1916-ban szentelték pappá. Káplán Ceglédbercelen, Kállón, Uriban, majd Mindszenten, tanyai missziós lelkész Majsa-Jakabszálláson. 1916-1918-ig tábori lelkész az orosz, majd az olasz fronton. A háborút követően segédlelkész Újhartyánban, majd Hódmezővásárhelyen, Vácrátóton és Kecskeméten. 1927-től plébános Kiskunhalason, 1933-tól székesegyházi kanonok és vác- alsóvárosi plébános. Segédpüspök 1940-től, káptalani helynök 1942-ben, majd 1953-1959-ig általános helynök, 1959-1969-ig apostoli kormányzó. *Magyar Életrajzi Lexikon*. http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08607.htm (2009. 09. 10.)

[10] VPL, AC, 715/1933.

[11] VHK, 1933./6./3366.

[12] VPL, AC, 938/1933.

szerint 1933. június 14-ig mindössze tizenegy plébánián alakultak meg az AC helyi szervezetei.[13]

A váci főpásztor az 1933. évi utolsó körlevelében ismét utasította az egyházmegye plébánosait, hogy az őszi Katolikus Nagygyűlés útmutatásai alapján, ahol ez még mindig nem történt meg, ott a plébánosok haladéktalanul szervezzék meg az AC bizottságait.[14] Kérte, hogy a plébánosok a bizottságok tagjainak névjegyzékével december 31-ig tájékoztassák őt szervező munkájuk eredményeiről. A központi utasításnak megfelelően a 2000 főt meg nem haladó falvak esetében az egyházközségi képviselőtestületből csak egy AC bizottságot kell létrehozni, amely valamennyi szakosztály ügyeit intézi. A nagyobb egyházközségekben hitbuzgalmi, kulturális és karitatív szakosztályokat kell felállítani, míg a legnagyobb településeken ezek mellett létre kell hozni a sajtó szakosztályt és a szervező szakosztályt. Az egyes szakosztályokba a plébánia területén már működő egyesületek vezetőit érdemes jelölni. A filiákkal rendelkező plébánia valamennyi egyházközségében létre kell hozni az AC helyi szerveit, de az Esperesi Tanácsba csak az anyaközség delegálhat tagokat. Az Esperesi Tanács tavaszi ülésén kell egy tagot kijelölni, aki az esperessel együtt képviseli a kerületet az Egyházmegyei Tanácsban. A püspök kérte az espereseket, hogy terjesszék fel olyan világiak nevét, akiket az Egyházmegyei Tanácsba jelölhet.

Bár a szervezőmunka az egyházközségek szintjén továbbra is akadozott, az AC egyházmegyei szakosztályainak felállítására 1935 februárjában mégis sor került. Dr. Kovács Vince mellé Hanauer püspök 1935. február 7-én kinevezte dr. Oetter György püspöki titkárt[15] az AC egyházmegyei igazgatóhelyettesévé. Éder Kálmán nyugalmazott kúriai bírót a hitbuzgalmi, Parányi Andor Pest vármegyei királyi tanfelügyelőt a kulturális, Korody-Katona János országgyűlési képviselőt a szociális és karitatív, dr. Pohl Sándor tb. főszolgabírót a sajtó, dr. Ruszthy-Rusztek Lajos magyar királyi büntetőintézeti igazgatót pedig a szervezési szakosztály élére állította a főpásztor.[16] Szerepük igen formális lehetett, hiszen munkájukról semmilyen írásos anyag nem maradt fenn.

---

[13] Az AC bizottságai 1933. március 6-án a nógrádverőcei, március 13-án a tápiószecsői, március 19-én a kerepesi és a monori, március 26-án a váci, március 29-én a ceglédberceli, április 12-én a lajosmizsei, április 17-én a püspökszilágyi, április 30-án a kartali, május 20-án az izsai, június 14-én a peregi plébánián alakultak meg. – VPL, AC, 1158/1933.

[14] VHK, 1933./8./5126.

[15] Oetter György (1902-1957): 1925-ben szentelték pappá Vácott. 1928-tól a váci Szent József Intézet prefektusa, majd a harmincas évek elejétől püspöki titkár, egyben a papnevelő intézet tanára. Az Actio Catholica lelkes támogatója, aki 1935-ben a mozgalomról *Az Actio Catholica szelleme* címmel könyvet írt. Véleménye szerint az AC nem pusztán a hívek által a papságnak nyújtott segítség, hanem a kezdeményezés jogát és kötelezettségét is magába foglaló tevékenység, amely mindenkor az apostolkodásra irányul. 1943-ban rákospalotai plébános lett, majd 1947-től 1950-es letartóztatásáig püspöki irodaigazgatóként tevékenykedett Vácott. 1953-ig a kistarcsai internálótáborban raboskodott. *Magyar Katolikus Lexikon,*
http://lexikon.katolikus.hu/O/Oetter.html (2009. 09. 10.)

[16] VPL, AC, 648/1935.

A papság jelentős része nem fogadta osztatlan lelkesedéssel az AC-val járó többletmunkát és több alkalommal is kifejezte a mozgalom iránti antipátiáját. Az AC Országos Elnöksége érzékelte, hogy a Váci Egyházmegye egyházközségeiben lassan halad a szervezőmunka. Mihalovics Zsigmond ezért 1935 decemberében felajánlotta Kovács Vince egyházmegyei igazgatónak, hogy a püspökség néhány központi fekvésű településén (Hatvanban, Kiskundorozsmán, Mindszenten, Szentesen, Nagykőrösön, Szolnokon, Kiskunhalason és Csongrádon) az országos központ legjobb előadói AC-nap keretében ismertetnék a szervezet célkitűzéseit.[17] Mihalovics kérését továbbították az illetékes plébánosoknak. Oetter György helyettes igazgató egy hónappal később sajnálattal jelezte az országos igazgatónak, hogy mindössze Taraba József mindszenti plébánostól kapott pozitív választ. A csongrádi és a nagykőrösi plébános nem reagált a felhívásra, a többiek pedig elutasították a rendezvény megszervezését.[18]

Az AC szervezése a továbbiakban is komoly nehézségekbe ütközött és szervezete még 1940-ben sem épült ki teljesen. Erről a tényről Oetter György Mihalovicsnak írt levele is tanúskodik. Hanauer betegsége miatt XII. Pius pápa Kovács Vincét az egyházmegye segédpüspökévé nevezte ki,[19] aki megnövekedett feladataira hivatkozva 1940. augusztus 22-én lemondott korábbi AC tisztségéről és maga helyett Oettert ajánlotta.[20] A megyéspüspök ennek megfelelően augusztus 24-én Oetter Györgyöt nevezte ki egyházmegyei igazgatóvá, aki feltérképezte a püspökség területén az AC helyzetét. Tapasztalatairól október 17-én írt levelében számolt be Mihalovicsnak.[21] Az AC ezek szerint igen hézagosan épült ki az egyházmegyében. A legnagyobb problémát az Esperesi Tanácsok hiányában látta, amely szerv a gyakorlatban mindössze egy esperesi kerületben működött.[22] Oetter azt a célt tűzte ki maga elé – bár megvalósulásához nem sok reményt fűzött –, hogy a hiányzó szervezeteket 1940 végéig legalább papíron létrehozza.

Az egyházmegyei igazgató által jelzett jelenség nem csak a Váci Egyházmegyét jellemezte. Nem véletlen, hogy az Országos Elnökség az 1940-es esztendő kiemelt feladatának az espereskerületi AC tanácsok működésének felélénkítését jelölte meg. Mihalovics Oetternek is személyesen igyekezett segíteni. A püspökség három nagyobb településén (Vácott, Kiskunfélegyházán és Szolnokon) 1940 októberében és novemberében ugyanis Nagy Miklós központi titkárral együtt papi értekezleteket tartottak, amelyeken az éves program megvalósítása mellett az egyházközségi szakosztályok és az Esperesei Taná-

[17] VPL, AC, 6050/1935.

[18] VPL, AC, 6050/1935.

[19] VHK, 1940./9./7332.

[20] VPL, AC, 4875/1940.

[21] VPL, AC, 5917/1940.

[22] Oetter tapasztalatait az a tény is alátámasztja, hogy a Váci Püspöki Levéltár AC iratanyagában mindössze a vácvidéki kerület Esperesi Tanácsának üléseiről készült jegyzőkönyvek találhatók. – VPL, AC, 6674/1938; 256/1941; 239/1943.

csok felállítására buzdították a papságot.[23] Hanauer is a kezdeményezés mellé állt. Az espereseknek 1940 végén írt levelében kifejtette, hogy tisztában van az Esperesi Tanácsok elevenebb működését akadályozó nehézségekkel, mégis szükségesnek látja, hogy legalább minden esperesi kerületben legyen az öt szakosztálynak egy-egy előadója, akik az Esperesi Tanácsokat azok megalakulásáig helyettesítik. Az előadókkal a szakosztályi elnökök évente egyszer konzultálni kívánnak. Felkérte a plébánosokat, hogy az AC egyházmegyei szerveinek újjáalakulásához kapcsolódóan az egyházközségi képviselőtestület tagjai közül válasszák meg a helyi AC vezetőket, akik három tagot delegáljanak az Esperesi Tanácsba.

Az AC szervezetek vezetőségét az ügyrend értelmében ötévente újjá kellett alakítani, amelynek megfelelően 1940-ben több változás is történt a szakosztályok élén. Hanauer október 11-én Éder Kálmánt megerősítette a hitbuzgalmi szakosztály élén. Dr. Fék András váci magyar királyi főszolgabírót a szervezési, Dr. Klekner Mihály alagi ügyvédet a szociális és karitatív, Rajz Károly váci magyar királyi kormányfőtanácsost, ny. MÁV igazgatót a kulturális, Révay Géza alagi posta műszaki tanácsost pedig a sajtó szakosztály elnökévé nevezte ki.[24] Az elnökök mellé titkárokat rendelt. Oetter György helyettese Csík József esperes-plébános lett.

Az Actio Catholica tényleges szervezettségéről a váci püspökség területén az egyházmegyei szakosztályok elnökeinek az 1939/1940-es munkaévről készített beszámolói adnak némi támpontot.[25] Fék András, a szervezési szakosztály elnöke az egyházközségekből beérkezett statisztikai ívek alapján – melyek adatai erős kritikával kezelendők – megállapította, hogy az egyházmegyében a hitbuzgalmi szakosztály 949, a kulturális 5636, a szociális 3613, a szervezési 3452, a sajtó pedig 1211 taggal rendelkezett. A beszámoló sorra vette az esperesi kerületeket és kitért azokra a plébániákra, amelyeken az AC szervei még papíron sem működtek. A vácvidéki kerületben a kosdi, a felső- és alsógödi plébániák nem jelentették be szakosztályaik taglétszámát, feltehetően azért, mert ezek létre sem jöttek. A nógrádi kerülethez tartozó Berkenyén semmilyen egyesületi élet nincs. A gödöllői kerületben a gödöllői és a mogyoródi plébánián az AC szakosztályok nincsenek megszervezve, a rákosi kerület rákoskeresztúri plébániáján csak a hitbuzgalmi szakosztály működik, míg Rákoshegyen egyetlen szakosztály sem. A soroksári kerület peregi, bugyi és kiskunlacházi plébániáin, a nagykátai kerület kávai és pándi plébániáin, valamint a hódmezővásárhelyi kerület szentesi plébániáján nem szerveztek meg egyetlen szakosztályt sem. Az AC ügyrendje szerint a kisebb egyházközségekben ugyanakkor legalább a szociális, a hitbuzgalmi és a kulturális szakosztályt meg kellett volna szervezni. Mindezek mellett azonban a kitöltött statisztikai ívek és a bejelentett taglétszámok sem garantálták, hogy ezek mögött működő szervezetek állnak.

[23] VPL, AC, 5917/1940.

[24] VPL, AC, 5917/1940.

[25] VPL, AC, 3018/1941.

Hanauer Árpád István 1942. január 5-i halálát követően Pétery József,[26] az új püspök november 11-én érkezett Vácra. Első papjaihoz intézett főpásztori körlevelében kiemelte az Actio Catholica fontosságát, és a szervezet egyházmegyei irányítását átalakította.[27] „*A mostani rendkívül nehéz időkben legfontosabb kötelességemnek az Actio Catholica munkájának irányítását és a szociális nyomor enyhítését tartom.*" – írta az új főpásztor. Véleménye szerint a háború után új társadalmi berendezkedésre van szükség, amelyet a pápai szociális enciklikák és az evangéliumok szellemében kell felépíteni és ennek megvalósításában az AC-nek meghatározó szerepet kell játszania. Elképzeléseinek megfelelően az egyházmegyei AC közvetlen irányítását és az egyházmegyei igazgatói tisztséget magának tartotta fenn. A váci püspöki palotában egyházmegyei AC irodát hozott létre, melynek élére Endrey (Eipel) Mihály[28] személyében titkárt nevezett ki, aki püspöki titkári minőségben egyébként is az épületben lakott.[29] Endrey feladata volt, hogy kapcsolatot tartson az országos központtal, az egyházközségekben előkészítse a szakosztályok megalakítását, irányítsa az egyesületek munkáját, támogassa a vallásos társulatokat és harmadrendeket. Az irodának az egyházmegye területén működő valamennyi egyesületről és mozgalomról kartotékot kellett vezetnie, segítve ezzel adott esetben a papság tájékozódását. Hasonló célt szolgált a Pétery által 1943-tól

---

[26] Pétery József (1890-1967): Középiskolai tanulmányait a ciszterciek egri főgimnáziumában végezte, majd papnövendéknek jelentkezett az Egri Főegyházmegyébe. Teológiát Innsbruckban tanult, ahol 1914-ben doktorált. 1912-ben szentelték pappá. 1914-1938-ig az egri szeminárium prefektusa, majd spirituálisa, közben több teológiai tárgyat tanított. Szemináriumi munkája mellett újságot szerkesztett, katolikus egyesületeket irányított. 1928-1942-ig egri kanonok és a főszékesegyház plébánosa volt. XII. Pius 1942-ben nevezte ki váci püspökké. 1953-ban a kommunista hatalom a Borsod megyei Hejcére internálta, ahol élete hátralévő idejét töltötte. Bővebben: LÉNÁR Andor: *Az út Hejcére – Pétery József (1890-1967) váci püspök életútja és meghurcoltatása a kommunista diktatúrában*. In: *Egyén és nemzet Európa történelmében.* Szerk.: STRAUSZ Péter - ZACHAR Péter. Budapest, Heraldica, 2009. 79-121.

[27] VHK, 1942./9./7306.

[28] Endrey (Eipel) Mihály (1905-1977): A váci piarista gimnáziumban folytatott tanulmányai után a Váci Egyházmegye kispapjaként az innsbrucki jezsuita egyetem hallgatója lett. 1936-tól volt Hanauer püspök titkára . 1942-ben nevét Endreyre magyarosította. 1943-1944-ig szerkesztette a Pétery püspök által alapított Vácegyházmegyei Papok Közlönyét. 1946-tól kanonok, majd 1948-tól az Actio Catholica országos igazgatója lett. XII. Pius pápa 1950-ben egri segédpüspökké nevezte ki. 1957-től speciális delegátusként az esztergomi főegyházmegye irányítója lett teljes megyéspüspöki jogkörrel. 1958-ban felmentését kérte, és a Szob környéki Vámosmikolán élt öt évig. 1972-ben VI. Pál pápa pécsi segédpüspökké nevezte ki, majd 1975-ben, súlyos betegen váci püspök lett. *Magyar Életrajzi Lexikon,*
http://vmek.niif.hu/00300/00355/html/ABC03609/03757.htm (2009. 09. 10.)

[29] Az új tisztség és az AC fontosságát jelezte, hogy Pétery püspök Eipelt – az eddigi gyakorlattól eltérően – minden korábbi feladata (főtanfelügyelő, teológiai tanár, KALÁSZ-lelkiigazgató) alól felmentette. – VHK, 1942./9./7308.

kiadott *Vácegyházmegyei papok közlönye,*[30] amely az egyházmegyei AC hivatalos lapjaként a püspökség mozgalmi életéről és az egyházközségek tevékenységéről kívánt tájékoztatni.[31] A lapot az AC-iroda adta ki. Pétery előírta, hogy minden pap kötelezően fizesse be a 10 pengős előfizetési díjat, a plébánosok pedig minden évfolyamot köttessenek be, és helyezzenek a plébániai levéltárba. Az új püspök lendületesen látott hozzá egyházmegyéje kormányzásához, és intézkedései azt mutatták, hogy életet kívánt lehelni az AC egyházmegyei szervezeteibe. A főpásztor kezdeményezéseinek kibontakozását megakadályozták a háborús események, amelyek az AC működését szinte teljesen lehetetlenné tették. Az egyházmegyei AC vezetőségének megújítására 1944 augusztusában – már a háborús fenyegetettség jegyében – került sor. Augusztus 17-én Pétery átadta az egyházmegyei AC vezetését Endrey (Eipel) Mihálynak, akit igazgatóvá nevezett ki. Titkára Rokonai József teológiai tanár lett.[32] Két nappal később a főpásztor részben az egyházmegyei AC szakosztályok vezetését is megújította. Horváth József váci postafelügyelő került a hitbuzgalmi, dr. Fék András váci főszolgabíró a szervezési, dr. Inczédy Meiszner János nyugalmazott váci polgármester a szociális és karitatív, dr. Verőczey Béla váci fegyintézeti igazgató a kulturális és Rajz Károly nyugalmazott MÁV igazgató a kulturális szakosztály élére.[33] A szervezet a háborús esztendőket követően a rászorulók segélyezésében játszott fontos szerepet.

Az AC váci egyházmegyei szervezésének történetét áttekintve megállapítható, hogy a szervezet 1945-ig a püspökség területén igen hézagosan működött. Felmerül a kérdés, hogy Hanauer püspökségének kilenc esztendeje alatt miért nem tudott teljes mértékben kiépülni. A szakirodalom alapján megállapítható, hogy ez a helyzet nem csak a váci püspökséget, hanem talán a székesfehérvári kivételével szinte valamennyi egyházmegyét jellemezte.[34] Az európai összehasonlításban is feltűnő jelenségre magyarázatot adhat az a tény, hogy az AC Magyarországon egészen más körülmények között kezdett szervezkedni, mint a nyugat-európai országokban, amelyekben helyenként liberális, antiklerikális erők kerültek hatalomra. Hazánkban a katolikus egyház és az állam kapcsolatát a két világháború között az együttműködés jellemezte, így a nyugat-európai szervezetektől eltérően nem a fennálló hatalommal szembeni katolikus tömegmozgalomként jelentkezett, hanem sokkal inkább hitbuzgalmi, karitatív és szociális célokat zászlajára tűző szerveződésként. Megalakulását és kiépülését tehát nem sürgették politikai tényezők.[35]

---

[30] *Vácegyházmegyei papok közlönye*: Az egyházmegyei Actio Catholica hivatalos lapjaként jelent meg 1943-ban és 1944-ben Endrey Mihály püspöki titkár, egyházmegyei AC-igazgató szerkesztésében, kifejezetten a püspökség papjai számára. Mindössze két évfolyamot ért meg, utolsó száma 1944 novemberében jelent meg. – Vö.: KENYÉRI Kornélia: *A váci sajtó története 1870-1945*. Váci könyvek 6. Vác, Tragor Ignác Múzeum, 1992. 149.

[31] VHK, 1943./1./591.

[32] VPL, AC, 4830./1944.

[33] VPL, AC, 4855/1944.

[34] GIANONE, 102-105.

[35] Vö.: GIANONE, 34.

A váci egyházmegyei AC szervezési nehézségeiről és ennek lehetséges okairól szintén az 1939/40-es elnöki beszámolók alapján nyerhetünk képet. Rajz Mihály, a kulturális szakosztály elnöke ebből a szempontból rendkívül sokatmondó gondolatokat fogalmazott meg. Véleménye szerint az egyházmegyében nem mindenütt érezték át az AC céljait a szükséges mértékben. A legnagyobb problémát a világiak szerepvállalásának hiányában látta, akik „*még mindig nem foglalták el az őr- és munkahelyet, melyet az AC országos vezetősége és azon keresztül Szentséges Atyánk a világnak szánt*." [36] A leterhelt papság jelentős része az AC vezetőségének bekapcsolódását az egyházmegye életébe úgy értékelte, hogy a püspök mellett egy másik urat is szolgálniuk kell. A rengeteg papírmunka és az ellenőrzés miatt ellenszenvesnek találták a mozgalmat. A hadra fogható világi munkatársak közül is sokan vélekedtek így.[37] Az egyházközségek többségében hiányoztak az alkalmas világi munkatársak, ezért az AC teendőit – legalább is a kötelező adminisztratív feladatokat – a túlterhelt plébánosok látták el, ami felületességet, pontatlanságot és kedvtelenséget eredményezett.[38] Az elvégzett munkát dokumentáló statisztikai ívek adatainak helyessége ezért igencsak megkérdőjelezhető. Esperesi Tanácsok hiányában, melyeknek elvileg ellenőrizniük kellett volna a statisztikai adatokat, a kérdőívek minden kritika nélkül futottak be az egyházmegyei központba. A fíliák adatait nem különítették el az anyaegyházétól. Az íveken olyan esetekben is csak hozzávetőleges adatok szerepeltek, amikor azok pontosan megállapíthatóak lettek volna. Csak a vácvidéki esperesi kerület gyakorolt némi kontrollt az adatok felett, és küldött be rendezett és viszonylag megbízható összefoglaló jelentést. Az AC munkáját nehezítette az egyházmegye óriási területi kiterjedése és az alföldi tanyavilág szétszórt és nagyszámú katolikussága, mely még jó időjárási viszonyok közepette is nehezen volt megközelíthető és szervezhető. Tovább bonyolította az egyházmegye helyzetét Budapest közelsége. Az egyházmegye területén fekvő főváros környéki települések lakóinak nagy része ingázott otthona és budapesti munkahelye között, és ennek következtében csak az éjszakát töltötte a püspökség területén. „*Sem vallási sem szociális, sem kulturális tekintetben igénybe vehető emberanyagot*" nem jelentettek.[39]

---

[36] VPL, AC, 3018/1941.

[37] Az egyházközségek 1935 májusától statisztikai kérdőíveket kaptak, melyek segítségével dokumentálni kellett az AC tevékenységét. Az ívek a kerületi esperesen és az egyházmegyei tanácson keresztül kerültek az Országos Elnökséghez, ahol az adatok összegzésével elvileg teljes képet kaphattak az AC éves munkájáról. A statisztikai ívek nyomán kialakult helyzetet jól jellemzi dr. Verdon Lajos főesperes, szegvári plébános Oetter Györgynek írt levele. „*A kérdőívek nem csak a papokat idegesítik tapasztalatom szerint, hanem a szakosztályokat is valósággal megvadítják. Amióta ezek az ívek megjelentek, a felelősségtől félve szinte bujkálnak az AC munka elől. A legjobb volt munkatársaink lemondásukra hivatkozva még csak meg sem jelennek ott, ahol vezetniök kellene. Önként, örömmel dolgoztak, de a számonkérés elriasztja őket*." – VPL, AC, 6314/1940.

[38] Sokan nem is foglalkoztak a kérdőívekkel. Mihalovics Zsigmond beszámolója szerint az 1934/1935-ös munkaévben a Váci Egyházmegye plébániáinak 51%-a nem küldte vissza a statisztikai lapokat, amit körlevelében Hanauer is szóvá tett. – VHK, 1936./4./2656.

[39] VPL, AC, 3018/1941.

A szervezési nehézségek arra is visszavezethetők, hogy az egyébként rendkívül alapos és az AC-t alapvetően támogató Hanauer püspök 1938-tól élete utolsó éveit súlyos betegségben töltötte, és az óriási egyházmegye kormányzásával járó egyéb nehézségek mellett már nem maradt ereje és ideje a szervezet kiépítésére és munkájának következetes ellenőrzésére. A korszak egyházmegyei igazgatói sem kizárólag az AC-vel foglalkoztak, hiszen Kovács Vince székesegyházi kanonokként a vác-alsóvárosi plébániát is ellátta, míg Oetter György püspöki titkárként a szeminárium tanára volt. Az AC szervezése így az egyébként is leterhelt papokra jelentős többletmunkaként hárult, ami nem kedvezett a mozgalomnak.

Az Actio Catholica jelentősége a Váci Egyházmegyében

Az AC szervezési nehézségei és hiányosságai felvetik azt a kérdést, hogy a szervezet ilyen körülmények között milyen eredményeket tudott felmutatni az egyházmegyében. A Váci Püspöki Levéltár hiányos forrásanyaga miatt erre a kérdésre a plébániai levéltári anyagok, a história domusok és a katolikus sajtó áttanulmányozása nélkül aligha lehet kimerítő választ adni. A püspöki körlevelekben természetesen rendszeresen megjelent az országos központ egyházmegyére adaptált munkaterve, de ennek egyházközségi szintű megvalósulásáról a levéltárban semmilyen anyag nem található. Ilyen adottságok mellett a tanulmány a megvizsgált források alapján csak néhány, az egyházmegyei AC-hoz kapcsolódó jelentősebb esemény kiemelésére vállalkozhatott.

Az AC-hoz kötődött a KALOT,[40] a KALÁSZ[41] és az EMSZO[42] egyházmegyei szervezkedése. A harmincas évek második felében alakuló szervezetek a megyéspüspök támogatásával és beleegyezésével a szervezőmunka megkönnyítése érdekében az egyházmegyei AC központokba külön titkárokat neveztek ki, akik együttműködtek az egy-

[40] KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete): A szervezet 1935-ben indult, és kezdetben titkárságként fogta össze a földmunkás legényegyleteket. Elsősorban a törpe- és kisbirtokosok, valamint a nincstelen parasztok összefogására és érdekvédelmére törekedett, többek között a földreform követelésével. A KALOT helyi szervezete a Katolikus Legényegylet volt, melynek egyházi elnöke mindig pap volt, míg világi elnökét a földművesek közül választották. Fővédnöke a mindenkori megyéspüspök volt. – Vö.: *Magyar Katolikus Lexikon.* Főszerk.: Dr. DIÓS István VI. kötet. SZIT, Budapest, 2001. 89-93. (A továbbiakban DIÓS, 2001.)

[41] KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége): A Szövetséget Lutzenbacher Rita és Stettner Andrea alapították 1935-36-ban. Célja a falusi lányok keresztény és nemzeti szellemű nevelése, művelődésük megszervezése és a családanyai hivatásra való felkészítése volt. Közvetlen vezetőik világiak voltak. – Vö.: DIÓS, 2001. 364.

[42] EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztály): Az egyházközségek keretében működő szervezet, melynek célja a munkásság támogatása, erkölcsi, keresztény, hazafias nevelése és érdekvédelme volt. 1937-ben jött létre. 1940-ben 413 csoportjának 15051 tagja volt. Budapesten elvileg minden plébánián, vidéken 63 helyen működtek. *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk.: Dr. DIÓS István. II. kötet. Budapest, SZIT, 1993. 929.

házmegyei AC igazgatóval. Hanauer püspök az AC 1937/1938-as munkaprogramjához kapcsolódóan írta elő a Váci Egyházmegyében az egyesületek helyi szerveinek megalakítását. A KALOT 1938 januárjában kezdett szervezkedni az egyházmegyében. Több plébánián legénytanfolyamokat tartottak, melyek a vezetésre alkalmas falusi ifjak képzését kívánták elősegíteni.[43] A legényegyletek néhány év alatt nemcsak az egyházmegyében, hanem az egész országban óriási népszerűségre tettek szert. Hanauer püspök a KALOT egyházmegyei igazgatójává Kovács Sándor[44] kecskeméti plébánost, kiskunsági főesperest, a későbbi szombathelyi püspököt, titkárává pedig Nyúl Tóth Mihály kecskeméti káplánt nevezte ki. Működésük eredményeként a váci püspökség területén három év alatt 55 KALOT szervezet jött létre.[45] A csoportokról Hanauer is elismeréssel nyilatkozott és a mozgalom terjeszkedését különösen az egyházmegye területének nagy részét kitevő Alföldön szorgalmazta. A papságot is felszólította a legényegyletek támogatására. „*Tudom, hogy az egyesületek sok munkával terhelik a lelkipásztorokat, de a KALOT legtöbbnyire talál a tanítók vagy az arra termett gazdaifjak között minden helyen megfelelő vezetőket és reánk inkább csak a szemmel kísérés és az erkölcsi támogatás marad. Ennyit azonban szívesen meg kell tennünk, mert ezzel munkatársakat nevelünk a magunk számára és a jövő lelkipásztorainak gondjait is könnyítjük. Különösen is elvárom, hogy ahol a gazdaifjak maguk kívánják a mozgalom helyi szervezeteinek megalakítását, ott ne zárkózzunk el támogatásuktól.*" –írta a főpásztor körlevelében.[46] Kovács Sándor igazgató az egyházmegye területén az eredményesebb munka érdekében KALOT-központokat hozott létre Vácott, Püspökhatvanban, Nagykátán, Szolnokon és Kecskeméten. A központok világi vezetőit az érdi népfőiskolán képezték ki. 1943 végén harminc pap számára KALOT-lelkigyakorlatot szerveztek. A résztvevő lelkipásztorok vállalták, hogy falusi legények számára hasonló lelkigyakorlatokat tartanak legalább két egyházközségben, előkészítve a terepet a mozgalom számára.[47] A legényegyletek működését Pétery József püspök, Hanauer utóda is támogatta. A második világháborút követően azzal kívánta előmozdítani tevékenységüket, hogy az egyházmegye esperesi kerületeinek élére külön KALOT-lelkiigazgatókat nevezett ki, akik Kovács Aladár tanítóval, a püspökség új KALOT- titkárával és a legényegyletek központi szerveivel tartották a kapcsolatot.[48] A lelkiigazgatók feladatát képezte a KALOT munkájának támogatása és szorgalmazása a plébániákon.

---

[43] VHK, 1937./7./5436.

[44] Kovács Sándor (1893-1972): Teológiai tanulmányait a váci szemináriumban végezte, majd egy évig a bécsi Augustineumban tanult. 1917-ben szentelték pappá, majd ezt követően tíz évig szolgált a váci püspöki kúriában. Központi szolgálatát követően 1927-től 1944-ig Kecskemét plébánosa, főesperes, esperes, apát volt. XII. Pius pápa 1944-ben szombathelyi püspökké nevezte ki. Részt vett a II. Vatikáni Zsinaton, hosszú éveken át az Országos Liturgikus Bizottság elnöke volt. http://www.netlexikon.hu/yrk/Ryrgenwm/8438 (2009. 09. 10.)

[45] VPL, AC, 744/1941.

[46] VHK, 1941./4./1647.

[47] VPL, AC, 6821/1943.

[48] VHK, 1946./1./387.

A második világháborút követő kommunista térnyerés a KALOT munkáját is ellehetetlenítette, és a szervezetet végül 1946 júliusában a többi katolikus egyesülettel együtt feloszlatták.

A KALOT mellett a KALÁSZ is igen élénk tevékenységet fejtett ki az egyházmegye területén. A szervezőmunka a megyéspüspök megbízásából 1939 novemberében kezdődött Illésy Mária mezőtúri tanárnő és Kutassy Margit nógrádi tanítónő vezetésével. Hanauer a papságot a mozgalom támogatására szólította fel.[49] A kezdeti sikereket követően a főpásztor Illésy Máriát a KALÁSZ egyházmegyei titkárává, Kutassy Margitot pedig a székesegyházi főesperesség KALOT-titkárává nevezte ki.[50] Az 1940-es esztendő a szervezőmunka jegyében telt, és az év végére 130 leánykör működött a püspökség területén. A siker nagymértékben Illésynek volt köszönhető, aki rendületlen lelkesedéssel, fáradhatatlanul járta az egyházmegyét, levelezett, körleveleket osztott szét és előadásokat tartott.[51] A nehézségek ellenére a mozgalom egy esztendő leforgása alatt igen terebélyessé vált, ezért létrehozták a KALÁSZ központi egyházmegyei szervezetét.[52] Dr. Eipel Mihályt a KALÁSZ egyházmegyei lelkiigazgatójává, Klekner Tibort[53] pedig helyettesévé nevezte ki Hanauer.[54] Illésy helyettese Kerényi Ilona mogyoródi tanítónő lett. Az esperesi kerületek élére egy pap KALÁSZ-igazgató és egy női vezető került.[55] A mozgalom reményteljes indulásának az 1945 utáni események vetettek véget.

Az EMSZO az AC kezdeményezéséből jött létre a harmincas évek közepén. Az ipari munkásokat felkaroló szakosztályok Budapest közelségének köszönhetően szintén jelen voltak az egyházmegye területén, bár a KALOT és a KALÁSZ népszerűségét és

---

[49] VHK, 1939./11./6081.

[50] VHK, 1940./7./6011.

[51] Az 1940-es esztendőben az egyházmegye 133 településén fordult meg, 140 előadást tartott, 929 levelet írt és 500 körlevelet osztott szét. – VPL, AC, 303/1941.

[52] Illésy Mária a KALÁSZ vezetőknek és Hanauer püspöknek írt leveleiben számolt be a szervezés nehézségeiről. – Vö.: VPL, AC, 303/1941.

[53] Korompay (Klekner) Tibor (1911-1995): Középiskolai tanulmányait a váci piarista gimnáziumban végezte, ahol 1929-ben érettségizett. Teológiát a budapesti Központi Szemináriumban, majd a bécsi Pázmáneumban tanult. 1934-ben pappá szentelték, majd Mezőtúron és Csongrádon volt hitoktató. Hanauer püspök 1939-ben központi szolgálatra rendelte, és egy hónapig udvari káplánként, majd 1939 karácsonyától püspöki titkárként szolgált, mellette a szeminárium tanára volt. Hanauer 1942-es halálát követően a püspöki palotában maradt, majd Pétery püspök 1953-as internálása után hamarosan Tiszakécskére, majd Nagykőrösre került. 1956-ban Pétery püspökkel együtt visszatért Vácra. 1957. március 10-én letartóztatták és a Gyűjtőfogházba szállították. Sikertelen beszervezését követően előbb Örkényben volt káplán, majd Héhalmon, Üllőn, végül Cegléden lett plébános. 1984-ben nyugdíjba vonult, és 1995-ben elhunyt. – Gyíkoknak fütyörészett... Korompay Tibor nyugalmazott plébános életútja. – *Új Ember*, 1993. március 7. 2.

[54] Endrey (Eipel) Mihály 1944. augusztus 17-i AC-igazgatói kinevezését követően Pétery ifj. Tóth Józsefet nevezte ki a KALÁSZ egyházmegyei lelkiigazgatójává. – VPL, AC, 4855/1944.

[55] VHK, 1941./6./5601.

elterjedtségét meg sem közelítették. Kovács Károly karkáplán, akit Pétery püspök 1943. november 26-án nevezett ki az egyházmegye EMSZO tanácsadójává, felmérést készített a szakosztályok elterjedtségéről, és megállapította, hogy a váci püspökség területén 12 szervezet működött 528 taggal.[56]

Az országos jelentőségű egyesületek, hivatásrendi szervezetek mellett ígéretes helyi kezdeményezésnek bizonyult a hatvani Keresztény Tehetségmentő Mozgalom, amely a helyi AC kultúrszakosztályának keretén belül működött, és a környékbeli szegény, de tehetséges fiatalok felkutatását, taníttatását és neveltetését tűzte ki célul.[57] A mozgalom egyházi elnökségét a helyi plébános, Lévay Mihály prépost, választott püspök vállalta el, míg világi elnöke Faludi Ferenc gimnáziumi igazgató lett. Titkárnak dr. Ignáczy Béla gimnáziumi tanárt, pénztárosnak pedig dr. Horváth Lehelt választották. A mozgalom 1936-ban sorkosztoltatással kezdte meg a munkát. 1937-ben 2, 1938-ban 5, 1939-ben 7, 1940-ben 8, 1941-ben 4 tanulónak segítették gimnáziumi tanulmányait. Ezek közül hárman a váci papnevelde növendékei lettek. Az 1942-43-as tanévben a katolikus népiskolák által ajánlott tanulók közül 9 diákot részesítettek támogatásban, akik a hatvani gimnáziumban folytatták tanulmányaikat, és az iskolához kapcsolódó magáninternátusban laktak.

A váci egyházmegyei AC a második világháborút követően részt vett az országos központ által szervezett segélyakciókban, és fontos szerepet játszott a rászorulók segélyezésében. A legfontosabb feladatnak az éhező budapesti lakosság ellátása, népkonyhák felállítása, valamint a sokat szenvedett fővárosi gyermekek átmeneti vidéki elhelyezése bizonyult. Mihalovics Zsigmond országos igazgató már 1945. március 15-én kelt levelében értesítette Péteryt, hogy a kommunista Vas Zoltán Budapest közellátási kormánybiztosaként szívesen venné a katolikus társadalom segítségét a budapesti gyerekek vidéki elhelyezésével kapcsolatban.[58] Mihalovics több alkalommal is részt vett ebből a célból a Nemzeti Segély 12 tagú igazgatóságának ülésein, amely szervezetet a segélyakció megszervezésére hozták létre.[59] Pétery püspök a segélyakció megszervezése érdekében a fő-

---

[56] A Váci Egyházmegyében 1943-ban a következő településeken működtek EMSZO-csoportok: Kispest, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, Rákospalota, Újpest, Kunszentmiklós, Lőrinci, Mindszent, Szolnok, Zagyvaszántó. Gödöllőn szintén létrejött egy szakosztály, de tagjainak nagy része bevonult katonának, így működését átmenetileg szüneteltette. Kecskeméten egy Katolikus Munkásegyesület nevű szervezet működött az EMSZO-n belül. – VPL, AC, 2159/1944

[57] VPL, AC, 6071/1941.

[58] VPL, AC, 185/1945.

[59] A segélyakciók lebonyolítására létrejött szervezet igazgatótanácsában 5 párt és 4 felekezet képviselői kaptak helyet. Az elnöki tisztséget Tildy Zoltánné töltötte be, a szállítási ügyekkel Vas Zoltán élelmezési kormánybiztos és felesége foglalkozott. Az AC az apostoli nunciatúrával és a Nemzeti Segéllyel karöltve kívánta megindítani a gyermekek kihelyezésének akcióját, míg a váci egyházmegyés papok jelentős része a szervezettől függetlenül kívánták megoldani az ügyet. – VPL, AC, 320/1945

város környéki papokat – a pestvidéki felső és alsó esperesi kerület, valamint Pestújhely, Rákospalota, Újpest, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentimre és Pestszentlőrinc lelkipásztorait – március 27-re értekezletre hívta a Salvator nővérek budapesti, Huba u. 6 szám alatti házába. A főpásztor elsősorban az egyházmegyéjéhez tartozó, Budapest környéki gyerekeket kívánta vidékre vitetni. Az értekezleten megállapodás született arról, hogy a Pest környéki települések gyermekeit mely esperesi kerületekben helyezik el.[60] A segélyakciót országosan május 7-e és október 4-e között bonyolították le.[61] A Váci mellett a Csanádi, a Kalocsai és a Pécsi Egyházmegye vett benne részt, és keretében közel 4 ezer 6 és 14 éves kor közötti gyermeket helyeztek el vidéki családoknál felekezeti hovatartozástól függetlenül. A gyermekek átlagosan két hónapot tartózkodtak a fogadó családoknál. Minden községben, amely gyermekeket fogadott, egy hitoktató vagy tanítónő ügyelt a gyermekek testi-lelki jólétére. Az akció eredményeként a gyermekek 5-6 kilogrammal nehezebben térhettek vissza otthonaikba.

A sikeres akción felbuzdulva az FKGP felhívást intézett a vidéki gazdákhoz, hogy a téli hónapokban a főváros katasztrofális élelmezési és fűtési helyzetére való tekintettel fogadjanak be egy szoptatós anyát vagy gyermeket. Az AC országos központja kérte a püspöki kar tagjait, hogy csatlakozzanak a kezdeményezéshez.[62] A Váci Egyházmegyében Pétery felhívására 1945-46 telén több település fogadott be rászorulókat. Cegléden 51, Kiskundorozsmán és a közeli tanyákon 111, Sándorfalván és környékén 40, Csongrádon pedig 214 gyermeket helyeztek el.[63] Utóbbi településen két várandós és négy szoptatós anya ellátását is biztosították.

A főváros katasztrofális élelmezési helyzetén különböző országos akciókkal is próbáltak segíteni, amelyekbe az AC is bekapcsolódott. Az egyházmegye csatlakozott a Beresztóczy Miklós kezdeményezésére indult testvér-plébánia akcióhoz, melynek keretében a vidéki falvak és városok plébániáit összekapcsolták egy budapesti plébániával vagy katolikus intézménnyel. A vidéki egyházközségek adományaikat testvér-plébániáiknak jutatták el, amelyek szellemi téren igyekeztek viszonozni a nagylelkűséget.[64] Az egyházmegye főváros környéki plébániái a rászorulók megsegítésére több népkonyhát üzemeltettek.[65] Az AC országos központi élelmezési osztályának jelentése szerint az amerikai katolikusok adományából az egyházmegye területén a következő településeken működött

---

[60] A beosztás a következő volt: Kispest-Wekerletelep: majsai kerület; Pestszenterzsébet: kecskeméti kerület; Pestszentimre: örkényi kerület; Pestszentlőrinc: félegyházi kerület; Pestújhely: hatvani és ecsegi kerület; Rákospalota: galgavölgyi alsó- és felső kerület; Rákosszentmihály: ceglédi és tiszajobbparti kerület; Sashalom-Mátyásföld: szolnoki és abony-újszászi kerület; Újpest: vácvidéki és nógrádi kerület. – VPL, AC, 2021/1945.

[61] VPL, AC, 3600/1945.

[62] VPL, AC, 3600/1945.

[63] VPL, AC, 4517/1945; 843/1946; 1049/1946; 1238/1946; 2288/1946.

[64] VPL, AC, 6938/1946.

[65] VHK, 1946./9./4579.

népkonyha: Újpest-Megyer (150),[66] Rákospalota (200), Pestújhely (180), Rákosszentmihály (200), Cinkota (30), Rákoscsaba (80), Kispest I. (500), Kispest II. (Wekerle-telep: 100), Kispest III. (250), Pestszenterzsébet-Szabótelep (200), Pestszenterzsébet-Vécsei utca (100), Pestszenterzsébet (Magyarok Nagyasszonya plébánia: 70), Pestszentimre (200), Soroksár-Újtelep (50).[67]

Összefoglalás

A tanulmány az AC szervezési nehézségeit és jelentőségét mutatta be a Váci Egyházmegye területén. A téma tárgyalását a Váci Püspöki Levéltár forráshiánya szűk keretek közé szorította, ezért annak megválaszolása, hogy az AC egyházmegyére adaptált éves munkatervéből mi valósult meg az egyházközségekben, megköveteli a plébániai irattárak anyagának bevonását. A rendelkezésre álló forrásanyag alapján is megállapítható azonban, hogy az AC egyházmegyei szervezete Hanauer Árpád István püspöksége alatt – bár a főpásztor alapvetően támogatta az AC elképzeléseit – meglehetősen hiányosan épült ki. A megyéspüspök nevezett ki egyházmegyei igazgatót, az egyházmegyei szakosztályok élén neves helyi közéleti személyiségek álltak, de sem az Esperesi Tanácsok, sem pedig az Egyházmegyei Tanács ténylegesen nem működött. Szerény mértékben mindössze a vácvidéki esperesi kerület AC-szervezetei által kifejtett tevékenység dokumentált. Bár papíron a legtöbb egyházközségben létrejöttek a különböző szakosztályok, ezek mögött azonban – néhány nagyobb plébániát leszámítva – feltételezhetően nem állt élő szervezet.

Pétery József, Hanauer utóda igyekezett életet lehelni az egyházmegyei AC-ba. Igazgatását a saját kezébe vette, egyik titkára vezetésével külön AC-irodát hozott létre a püspöki palotában, majd lapot alapított, hogy a szervezet céljait a papság körében népszerűsítse. A háború, majd az 1945 utáni belpolitikai helyzet megakadályozta az AC-vel kapcsolatos elképzeléseinek megvalósítását. A szervezet egyházmegyei jelentősége az országos rendezvényeken való részvétel mellett a nagy katolikus egyesületi mozgalmak (KALOT, KALÁSZ, EMSZO) támogatásában és a háború utáni segélyezésben nyilvánult meg.

[66] Zárójelben a naponta kiosztott adagok száma.

[67] VHK, 1946./9./4579.

Die Actio Catholica auf dem Gebiet der Diözese von Waitzen zwischen den beiden Weltkriegen

Die vorliegende Studie hatte sich das Ziel gesetzt, die Organisation und die Tätigkeit der *Actio Catholica* (AC) auf dem Gebiet der Diözese von Vác (Waitzen) zwischen den beiden Weltkriegen vorzustellen. Die Darstellung des Themas wurde durch den Quellenmangel des Bischöflichen Archivs von Vác in enge Rahmen gedrängt. Um die Frage der Verwirklichung des jährlichen Arbeitsplanes in den Kirchengemeinden beantworten zu können, müssen die Quellen der Pfarreiarchiven einbezogen werden, was eine weitere Forschungsarbeit benötigt. Aufgrund der zur Verfügung stehenden Quellen kann aber festgestellt werden, dass die Organisation der AC in der Diözese unter Bischof István Hanauer (1919-1942) sehr mangelhaft ausgebaut wurde, obwohl ihre Ziele und Ideen von dem Haupthirt grundsätzlich unterstützt wurden. Der Bischof ernannte einen AC-Direktor, auf der Spitze der Fachabteilungen der Diözese standen in dem örtlichen öffentlichen Leben bekannte Persönlichkeiten, aber weder die Dechanaträte, noch der Diözesenrat der Organisation funktionierte. Nur die Tätigkeit eines Dechanatrates kann schriftlich bewiesen werden. Obwohl die AC-Organisationen in der Mehrheit der Kirchengemeinden mindestens auf Papier zustande kamen, stand aber hinter ihnen – einige größere Pfarreien ausgenommen – vermutlich meistens keine tatsächliche Tätigkeit.

József Pétery, der Nachfolger von Hanauer, versuchte die Organisation neu zu beleben. Er nahm die Leitung der Organisation in der Diözese in seine Hände, errichtete ein eigenes AC-Büro in dem bischöflichen Palast und gründete eine Zeitung, um die Ideen der AC unter den Priestern seines Bistums zu popularisieren. Der Krieg und die innenpolitischen Ereignisse der Nachkriegszeit verhinderten ihn aber dabei, um seine Ziele mit der AC verwirklichen zu können. Die Bedeutung der AC stand in der Diözese – neben der Teilnahme an den großen Landesversammlungen – in der Unterstützung der großen ungarischen katholischen Bewegungen (KALOT, KALÁSZ, EMSZO) und in den Hilfsaktionen der Nachkriegszeit.

Sztyahula László

Katolikus papképzés a Nagyszombati Apostoli Kormányzóság területén 1922–1950

1. Első időszak 1566–1922

Ünnepi eseményre került sor 2009 szeptemberében Komáromban a komáromi Marianum katolikus fiúkollégium alapításának 80 éves jubileuma alkalmából. Érdemes felidézni, hogy az esztergomi egyházmegye szemináriuma és teológiai főiskolája 1566-ban alakult, melynek székhelye a török idők miatt Nagyszombat volt.

Szelepcsényi György érsek 1678-ban a meglévő *Seminarium Stephaneum* mellett újabb papnevelő intézetet létesített Nagyszombatban, melyet a Boldogságos Szűz Mária különös pártfogására bízva *Seminarium Marianumnak* nevezett el.

Mielőtt a papi szemináriumot 1850-ben Nagyszombatból áthelyezték Esztergomba, Nagyszombatban két intézmény is működött: a *Seminarium Marianum* az alsóbbévesek számára, a *Seminarium Stephaneum* a felsőbbévesek számára. 1865-ben Simor János hercegprímás áthozatta Nagyszombatból Esztergomba a gimnazistákat is. Ekkortól egy intézményként működött az addigi *Seminarium Stephaneum* és a *Seminarium Marianum*, és ekkor alakult ki a szeminárium hagyományos intézményneve az esztergomi Nagyszemináriumhoz köthetően. Amikor a papneveldét 1850-ben Nagyszombatból áthelyezték Esztergomba, Scitovszky János biboros ünnepi tanévnyitót tartott, amely a *Marianum* intézménynek a történelem folyamán betöltött szerepéről szólt.[1]

2. Második időszak 1923–1928

A második időszakban a magyar ajkú szeminaristák Komáromban a Kisszemináriumban, majd Nagyszombatban a Papiszemináriumban tanultak mint teológusok.

Az Esztergomban tanuló gimnazistákat és kisszeminaristákat ott érte a trianoni államfordulat. Ezt követően a Komáromi Kisszemináriumba kerültek a nagyszombati apostoli kormányzóság magyar kispapjai, amely az 1922. évben létesült. Az esztergomi főegyházmegye kispapjai közül azok, akik a mai Szlovákia területéről kerültek az esztergomi szemináriumba, egy ideig az 1918. évi államfordulat után is Esztergomban nevelkedtek. 1922 tavaszán csatolta ki a Szentszék a nagyszombati püspöki helynökség területét a magyar hercegprímás fönnhatósága alól, és nevezte ki Dr. Jantausch Pál apostoli kormányzót

---

[1] SCITOVSKY Joannes Baptista de Nagykér, *Memoria Incumabulorum seminarii parvulorum tyrnaviensys in aedibus convictus et seminarii Mariano* – Szelepcsényiani anno scholae 1850/1 aperti. Tyrnavie, 1851. 5-12.

e terület főpásztorává. Az új főpásztor a Magyarországon tanuló növendékpapok közül a teológusokat és a szlovák anyanyelvű gimnazistákat tanulmányaik folytatására Nagyszombatba rendelte, a magyar gimnazista kispapokat pedig – miután a prágai apostoli nunciatura és néhai Palkovich Viktor, gútai esperes-plébános nemzetgyűlési képviselő közbenjárására ily értelmű óhajának adott kifejezést – a Komáromban létesítendő kisszemináriumba utalta. Ebben az ügyben 1922. aug. 30-án a 486/922. iktatószám alatt a következőket írta a főpásztor Dr. Majer Imre, komáromi apátplébánosnak: *„Hogy a magyar ajkú ifjak a papi pályára előkészülhessenek s e célból már középiskolai tanulmányaik idejében papnevelő intézet falai között gondos felügyelet szárnyai alatt lehessenek, Komáromban a magyar ajkú s a papi pályára készülő ifjak számára kisszeminárium létesítésére határoztam el magamat."*

Ennek a kisszemináriumnak, amely a Szent Anna kápolna melletti épületben volt, első növendékei között szerepelt CSERI István (1903–1959), FÖRDŐS Kálmán, HRABOVSZKY Ferenc (1902–1976), KOVÁCS János (1904–1965), KUZMA János (1902–1965), MIKLETICS Antal (1904–1954), TÓTH Zoltán (1905–1984), BUKOVSZKY László, PERGELY István, NÉMETH Géza (1905–1946), akik mind Esztergomból jöttek át, és ZEMANIK Alajos, akit az ipolysági gimnáziumból vett föl a főpásztor. A kisszeminárium épülete bizony szerény hajlék volt: régi alacsony helyiségek szűk kis udvarral. 1922-től 1929-ig 7 évig működött ez a kisszeminárium. Ebben az időszakban az alábbi lelkipásztorok töltöttek be jelentős szerepet, akiket szentelési évük szerint tüntetek fel:

1923-ban áldozópappá szenteltek:[2]

RÁK Péter, * Tesmag 1900. jún. 30., á. sz. Nyitra 1923. jún. 29., slk. Muzsla; 1926 Párkány; 1927 lk. Csicsó, slk. Gúta 1931, 1931–1969 pl. Kisgyarmaton, Kisgyarmat † 1969.

RÉVÉSZ Ferenc ICDr., * Ebed 1899. ápr. 7., á. sz. Nyitra 1923. jún. 29., slk. Ipolyszakálos, 1926 lk., 1927 lk. Pered, 1929 lk., 1930–1938 pl. Pered, 1938-1961 pl. Zsigárd, Zsigárd † 1961.

SZTANKOVICS Ferenc, * Garamkövesd 1898. máj. 8., á. sz. Nyitra 1923. jún. 29., slk. Dunaszerdahely, 1925 Pozsonypüspöki, Párkány, 1926 Ipolyság, 1927 Garamkövesd, Komárom, 1928 Gúta, nyug., 1945 slk. Garamkövesd, 1947 kihelyezett lelkész Kiskeszi, † 1958.

1924-ben áldozópappá szenteltek:[3]

SINKÓ János, * Gyerk 1900. nov. 20., á. sz. Nyitra 1924. jún. 29., slk. Naszvadon; 1925 Pozsonypüspöki, 1926 Gúta, 1928 Tardoskedd, majd Garamszentbenedek, majd Udvarnok, 1930 Komját, 1931 lk. Csallóközcsütörtök, 1937 pl. ugyanott; 1977 Csallóközcsütörtök, † 1984.

---

[2] *Schematismus venerabilis cleri administrationis apostolicae Tyrnaviensis 1948*, SS Adalberti, 362., 368. (A továbbiakban *Schematismus venerabilis*, 1948.), ill. BEKE Margit: *Az Esztergomi Főegyházmegye Papsága 1892-2006*, SZIT, Budapest, 2008. 618., 722. (A továbbiakban BEKE, 2008.)

[3] U.o., 365, 668.

1925-ben áldozópappá szenteltek:[4]

ANDRISZ Rezső, * Tornóc 1902. júl. 10., á. sz. Nagyszombat 1925. máj. 3., slk. Nagytapolcsán, 1926 Ürmény, 1927 Nagycétény és egyúttal slk. Felsőszőllős, 1930–1939 Alsószemeréd, 1939 Komját. 1941-től az érsekújvári esperes helyettes és az elemi iskolák tanfelügyelője, az *Unio Cleri pro Missionibus* egyházmegyei tagja, az Isteni Szeretet Leányai komjáti Szent József Intézetében templomigazgató és rendes gyóntató is. 1945 esph., 1946–1951 esph. Barsendréd, 1951-1967, Alsópél † 1967.

HÓKA Imre ThDr., * Bajcs 1901. márc. 1., á. sz. Pozsony 1925. jún. 21., slk. Balassagyarmat, 1926 hok. Budapest, 1929 lk., 1931 slk. Budapest, 1935 pl. Esztergom-Víziváros, 1936–1940 *Actio Catholica* titkára, 1936 lk. Dorog-Bánya, 1937 pp. tan., 1945 lk. Naszvad. Naszvadon 1946-ban letartóztatták, majd a budapesti Gyűjtőfogházban, valamint Vácott raboskodott, ahonnan 1955 októberében egyéni kegyelemmel szabadult. 1950-ben szolgálaton kívülre helyezték, kiszabadulása után lelkészként tevékenykedhetett. 1955-ben Drégelypalánkon, 1961-ben ismét plébános lett Bernecebarátiban, még ugyanezen évben Szobon, 1963-ban Budapest-Herminamezőn. 1937-ben érseki tanácsosi címmel tüntették ki. Az *Új Utakon* c. lap szerkesztője (1934–1935). Budapest †1973.

KUDLICSKA Róbert, * Midas 1901. szept. 7., á. sz. Nagyszombat 1927. jún. 19., slk. Egyházgelle, 1928 Gúta, 1929 Kőhídgyarmat, 1930 Lédec, Lekér, 1932 Tardoskedd, Tallós, Lipótvár, 1933 Udvarnok, 1933 lk., majd pl. Nagylapás, 1947 ker. tanf. Nagycétény.

TORMA Ferenc, * Szőgyén 1899. okt. 5., á. sz. Nagyszombat 1925. jún. 29., slk. Nyitraperjés; majd Selmecbánya; 1928 slk. Hodrusbánya, 1932 Bussa, 1933 pl. Bussa. 1935 egyúttal lk. Nagyzellő 1932–1975, Bussa † 1983.

1926-ban áldozópappá szenteltek:[5]

WILDE József, * Nemeskosztolány 1902. júl. 19., á. sz. Nagyszombat 1926. máj. 30., slk. Barslédec. 1927 Ipolyság, 1928 Stomfa, Miserd, 1930 lk. Óturá, 1931 slk. Léva, 1938 lk. Vámosladány, 1939 hok. Budapest, 1945 lk. Csúz, 1946 lk. Tallós, 1948 lk. Vágfarkasd, 1946–1948 Kajal, 1951–1958 Vága, 1958–1959 Baka, 1959–1963, Alsóvárad † 1975.

1927-ban áldozópappá szenteltek:[6]

BARTOSS József, * Érsekújvár 1903. márc. 17., á. sz. Nagyszombat 1927. jún. 9., slk. Óbars, Ürmény, 1928 Léva, 1930 Egyházgelle, 1931 Gúta, 1932 Stomfa, 1935 Barsújfalu, Lekér, 1936 ismét Barsújfalu. 1937-ben Zsélyen lelkész, és még ugyanezen évben segédlelkész Érseklélen, majd Lekéren, ahol 1938-ban betegállományba került. 1939-ben klk. Érsekújvár, majd Bajcs, hok. Budapest, 1940 slk. Párkány, Esztergom, majd slk. Párkány, 1942 betegállományba megy, Érsekújvár † 1959.

KLEIN Béla, * Dojcs 1904. okt. 20., á. sz. Nagyszombat 1927. jún. 19., slk. Alsórados, 1928 Selmecbánya, Aranyosmarót, 1929 Nyitra, 1930 Nagytapolcsány, 1931 hok., 1932 slk. Pozsony,

---

4 *Schematismus venerabilis*, 1948., 323., 325., 341., 348., 371., 375., ill. BEKE, 2008.24., 291., 810.

5 *Schematismus venerabilis*, 1948., 375., ill. BEKE, 2008. 810.

6 *Schematismus venerabilis*, 1948., 325, 345., 354., 367., 374., ill. BEKE, 2008. 48., 800.

1934 kihelyezve Főrévre, 1937 hok. Pozsony, 1940 betegállományba került, 1941 lk. Egerszeg, 1947 hok. Galánta, majd slk. Szenc 1947–1952, Szenc 1962–1963, Vágsellye † 1964.

MOLNÁR József, * Szentmihályfa 1903. márc. 11., á. sz. Nagyszombat 1927. jún. 19., slk. Somorja, 1930 lk. ugyanott, slk. Érsekújvár, 1936 Párkány, lk. Alistál, 1937 pl. ugyanott, 1938 Tornóc, 1938 gimnáziumi hok., 1936–1955 Alistál, 1955–1960 Zsitvabesenyő, 1971–1974 Farnad, † 1974.

SZABÓ István, * Érsekújvár 1904. jan. 11., á. sz. Nagyszombat 1927. aug. 28., slk. Lédec, 1929 Surány, 1932 lk. Szentmihályúr, 1933 slk. Nagymegyer, Diószeg, 1934 lk. Vágdebrőd, 1957–1958 Vághosszúfalu, 1958–1974 Vágkirályfa, † 1982.

VITEK Sándor, * Tótmegyer 1902. márc. 14., á. sz. Nagyszombat 1927. jún. 19., slk. Udvard, 1932 Somorja, Muzsla, 1934 Dunamocs, 1939 pl. Dunamocs, 1940 Kéty 1934-1940 Dunamocs, 1940-1953 Kürt, 1953–1975 Egyházkarcsa, † 1983.

1928-ban áldozópappá szenteltek:[7]

CSERI István, * Ipolynagyfalu 1903. jún. 2., á. sz. Nagyszombat 1928. júl. 29, slk. Dunaszerdahely, 1931 Diószeg, 1933 lk. Érseklél, Ekel, 1936 pl. Ekel, 1937 esph. tanf. Komáromi kerület nemzeti iskoláiban, 1944 pl. Nagymegyer. 1933–1944 Ekel, 1944–1948 Nagymegyer; Budapest, Letkés, Csolnok † 1959.

HRABOVSZKY Ferenc, * Ipolynagyfalu 1902. dec. 7., á. sz. Nagyszombat 1928. júl. 1., slk. Pozsonypüspöki, 1932 Somorja, 1934 pl. Nagypaka, 1941 esph. tanf. Somorja kerület nemzeti iskoláiban, 1934–1947 tanf. 1949-ben Nagypakán a Mindszentynek eljuttatott információk miatt letartóztatták, és Pozsonyban 4 hónapi börtönre ítélték. 1976 Nagypaka, † 1976.

JANOVITS Ödön, * Vámosladány 1903. aug. 16., á. sz. Nagyszombat 1928. nov. 1., slk. Ipolyság,1931 Dunaszerdahely, 1933 Holics, 1934 lk. Nemesabony, 1936 Bucsány,1938 Albár, majd pl. ugyanott, 1942 pl. Dunaszerdahely, 1942–45 gimnáziumi tanf. Dunaszerdahely, 1938–1942 Albár, 1942–1978 Dunaszerdahely, † 1988.

KOVÁCS János, * Ipolyszög 1904. ápr. 23., á. sz. Nagyszombat 1928. júl. 1., slk. Tardoskedd, 1930 Diószeg, 1931 Naszvad, 1938 Komárom, lk. 1939 pl. Hidaskürt, 1939–1951 Hidaskürt, † 1965.

KUZMA János ICDr., * Felsőtúr 1902. jún. 18., á. sz. Nagyszombat 1928. júl. 1., slk. Zseliz, 1930 lk. Ipolybalog, 1932 ICDr., 1945 lk. Ipolybalog, 1948 tanf. Ipolyság, 1938–1965 Ipolybalog, † 1965

MIKLETICS Antal, * Pozsony 1904. szept. 24., á. sz. Nagyszombat 1928. júl. 1., slk. Udvarnok, Lipótvár, 1929 Aranyosmarót, 1931 Tardoskedd, 1939 lk. Alsószemeréd. 1940–1954 Alsószemeréd, † 1954

TÓTH Zoltán, * Ipolykeszi 1905. máj. 1., á. sz. Nagyszombat 1928. júl. 1., slk. Alsórados, 1929 Egyházgelle, 1930 Vágújhely, Egbell, 1932 Pöstyén, 1933 Perbete, 1935 lk. Ebed, 1936 pl. Ebed, 1948 tanf. Párkány, 1948 körzeti esp. Párkány 1978 nyug. Ebed, † 1984.

---

[7] *Schematismus venerabilis*, 1948., 330, 341., 343., 346., 349., 353., 371., ill. BEKE, 2008. 130., 292., 310., 417., 492., 746.

Amint az előző fejezetben már említettem, a komáromi kisszeminárium folytatása a komáromi *Mariánum* lett, amit 1926-ban indítványoztak. Az alapítók elnöke Tyukos Ev. János, pozsonypüspökii esperes-plébános volt, ő volt egyben az ötletgazda is. További tagok: Majer Imre komáromi apátplébános, Haicz1 Kálmán szőgyéni, Gregorovics Lipót jókai, Jónás Imre alsógyőrődi plébánosok és Nagy Dezső, pozsonyi városi építész voltak.

A tagság nagy agilitással látott munkához. Az építendő kollégium helyéül Komárom városát választották, mert ott volt Szlovenszkó egyetlen katolikus magyar gimnáziuma. Az építésre 1926-ban Szent Imre ünnepén kölcsönjegyeket bocsátottak ki, amelyeken az intézet célját Szent Imre eszmeiségében jelölték meg.

Az intézet építésének az eszméjét a nagyszombati apostoli kormányzóság magyar papsága és hívei lelkesedéssel karolták fel. A munka oroszlánrészét Gregorovits Lipót, jókai plébános, nemzetgyűlési képviselő végezte. Az áldozatkészségnek két ragyogó példáját kell megemlítenem: Franciscy Lajos, nyitrai kanonokét és Erdőssy István bátorkeszi-i plébánosét, akik tetemes összeggel támogatták az ügyet.

Az alapkőletétel 1928. november 5-én, Szent Imre ünnepén történt, a komáromi Király-püspök utcában. Az építést Nagy Dezső, pozsonyi városi építész tervei szerint kezdték meg, 1929. szeptember elejére elkészültek vele, és az intézet megnyitotta kapuit.

Az új intézetbe 55 növendék vonult be, akik örömmel foglalták el helyüket.

Szeptember 12-én nagy ünnep volt: ekkor történt az új épület felszentelése és hivatalos átadása. Az intézet a *Mariánum* nevet kapta, hogy a növendékek a B. Szűz Mária különös tisztelete mellett és oltalma alatt nevelkedjenek. Az ünnepségen Dél-Szlovenszkó magyarsága mindenfelől és minden rétegében képviselve volt. A szentelési szertartást Franciscy Lajos kanonok végezte, az ünnepi beszédet pedig Gregorovits Lipót plébános-képviselő mondta.

A *Mariánum* épülete megnyerte az érdekeltek és érdeklődők általános tetszését. 1933-ban nagyban emelkedett az intézet telkének értéke.

1929. október 6-án, a komáromi bérmálás alkalmával meglátogatta a *Mariánum*ot Jantausch Pál püspök, apostoli kormányzó úr, és örömének s elismerésének adott kifejezést az intézet fö1ött.[8]

Különösen érdemes megemlíteni az alábbi lelkipásztorokat.

1929-ben áldozópappá szenteltek:[9]

HALÁSZ Gyula, * Nagymegyer 1904. aug. 25., á. sz. Nagyszombat 1929. nov. 3., slk. Kistapolcsán, 1930 Lédec, 1931 Egyházgelle, 1932 Ipolyság, 1934 Gúta, 1936 pl. Újbars, 1937 egyúttal lk.

---

[8] LESTÁR István, *A komáromi Mariánum Értesítője, 1929/30-1933/34 iskolai évekről*, 7-9.

[9] *Schematismus venerabilis*, 1948., 337., 352., 363., 367., 370., 375., ill. BEKE, 2008.487., 692., 728., 815.

Kálna, 1942 esph. tanf. Léva, 1945 lk. Szete, 1936–1945 Újbars, 1937–1938 Nagykálna, 1945–1946 Szete, 1962–1963 Alsónyárasd, † 1966.
MÉSZÁROS István, * Kisbudafa 1905. ápr. 29., á. sz. Nagyszombat 1929. nov. 4., slk. Szentmihályfa, 1930 Zseliz egyúttal lk., majd pl. Zseliz, 1937 lk. Zseliz, ugyanott pl. és egyúttal lk. Nemesoroszi 1938-ig, 1942 lk., majd esph. és kanonok, 1945-től körzeti esp. Lekér, † 1958.
REICHEL Imre, * Garamszentbenedek 1902. aug. 3., á. sz. Nagyszombat 1929. nov. 3., slk. Galánta, 1932 Egbell, 1934 Udvard, 1936 Vedrőd, 1937 lk. ugyanott, 1940 Vicsápapáti, 1941 Udvard lk., 1945 lk. Senkőc, 1946 lk. ugyanott, 1946–1974 Egerszeg, † 1979.
SZABÓ Jenő, * Deáki 1900. jan. 1., á. sz. Esztergom 1929. jún. 29., hok. Esztergom, 1932 lk. Kesztölc, 1934 hok. Budapest, 1935 slk. Budapest-Józsefváros, 1938 Budapest-Zugló, 1943 Budapest-Külső Ferencváros, 1944 pl. Ekel, 1944–1963 Ekel, Ipolyfödémes 1963–1972, † 1972.
TAKÁCS Pál, * Nagyfödémes 1904. máj. 6., á. sz. Nagyszombat 1929. nov. 3. Az apostoli adminisztratúra Ungvárról átengedte segédlelkésznek a nagyszombati apostoli kormányzósághoz tartozó Komáromba 1931-ben. 1932 lk. Istvánfalva, 1938 lk. Szete, 1942–1974 Diószeg, 1945 lk. tanf. Galánta, 1947 tanf., Diószeg, † 1976.
ZAKAR Vilmos, * Komáromszentpéter 1900. dec. 22., á. sz. Nagyszombat 1929. nov. 3., slk. Somorja, 1932 lk. Konyha, 1934 pl. ugyanott, 1938 pl. Nemesoroszi, egyúttal 1940 Hontfüzesgyarmat, 1942 pl. Vámosladány, 1945 egyúttal lk. Hontfüzesgyarmat, 1947 Zsemlér, 1938–1942 Nemesoroszi, 1944–1984 Vámosladány, † 1984.

1930-ban áldozópappá szenteltek:[10]
KOVÁCS Mihály, * Budapest 1905. dec. 29., á. sz. Nagyszombat 1930. jún. 29., slk. Egbell, Párkány, 1931 Komárom, 1935 Somorja, 1937 lk., majd pl. ugyanott, 1944 hok. Budapest, 1945 lk. Felsőtúr. 1937–1945 Somorja, 1945–1948 Felsőtúr, 1948–1949 Palást, 1951–1975 Gyerk, † 1978.

1931-ben áldozópappá szenteltek:[11]
DEZSŐ László, * Tornalja 1899. aug. 18., á. sz. Kassa 1931. júl. 7., slk. Udvarnok, 1933 Lipótvár, lk. Litva, 1937 Ipolyfödémes, 1944 Dercsika, 1945 Hontfüzesgyarmat, 1937–1943 Ipolyfödémes, 1944–1945 Dercsika, 1945–1950 Hontüzesgyarmat, † 1979.
KUBISS István, * Szalka 1903. dec. 24, á. sz. Nagyszombat 1931. jún. 29., slk. Krakovány, 1932 Szőgyén, 1938 lk. Bény, 1940 pl. ugyanott, 1945–1946 egyúttal lk. Csata, 1938–1974 Bény, † 1987.
KUKLAY Antal, * Királyhelmec 1904. márc. 5., á. sz. Kassa 1931. jún. 27., slk. Kőhídgyarmat, Léva, Ipolyság, 1932 Nagykosztolány, 1933 Tallós, Lekér, 1934 lk. Óvár, 1936 Nemesabony, † 1977.
NÉMETH Géza, * 1905. szept. 28. Gúta, á. sz. Nagyszombat 1931. márc. 29., slk. Komáromszentpéter, majd Komárom, 1932 slk. Nagycétény és lk. Felsőszőllős, 1934 slk. Somorja, 1935 Komá

---

[10] *Schematismus venerabilis cleri administrationis apostolicae Tyrnaviensis 1948*, SS Adalberti, 346., ill. BEKE, 2008.390.

[11] *Schematismus venerabilis*, 1948., 332., 348., ill. BEKE, 2008. 375., 527., 815.

rom, 1936 Ipolyság, 1937 lk. Zsély, 1938 lk. Óvár, 1939 Ipolyvarbó, 1938-1946 Óvár, † 1946.
ZALKA János, * Jóka 1905. dec. 12., á. sz. Nagyszombat 1931. márc. 29., slk. Vittenc, Gidrafa, 1932 Komját, 1933 lk. Bucsány, 1935 egyúttal lk. Maniga, 1936 pl. Jászújfalu, 1956–1967 Ipolyhídvég, 1967–1972 Örsújfalu, † 1980.

1932-ben áldozópappá szenteltek:[12]
CSEFFALVAY Béla, * Szenc 1909. máj. 8., á. sz. Nagyszombat 1932. máj. 8., slk. Udvard, 1933 Lekér, 1935 Szentmihályfa, 1936 Garamújfalu, 1937 Komáromszentpéter, 1939 slk. Budapest-Herminamező, 1941 Budapest-Kőbánya, 1942 Budapest, Új Szent János Kórház, 1943 Budapest-Belváros, lk. Ohaj, 1947–1950 Lukanénye, 1951–1973 Egyházfa, † 1978.
RÉDL Antal, * Nagymegyer 1908. nov. 22., á. sz. Nagyszombat 1932. máj. 8., slk. Lekér, 1933 Gúta, 1934 Kőhídgyarmat, Szalka, 1935 Dunaszerdahely, 1936 lk. Nagyzellő egyúttal Óvár, 1939 pl. Ekecs, 1945 egyúttal lk. Zsemlékes, 1936–1938 Felsőzellő, 1939–1980 Ekecs, 1959–1960 Alsónyárasd, † 1980.
SEMPTEY László, * Budapest 1909. jan. 2., á. sz. Esztergom 1932. jún. 19., slk. Nagymaros, 1933 Esztergom-Belváros, 1934 Budapest-Királyi Vár, egyúttal az *Actio Catholica* titkára Budapesten. 1936 Esztergomban a Hittudományi Főiskola teológiai tanára egyházjogból, és a szeminárium prefektusa. 1940-től az esztergomi főegyházmegyei katolikus iskolák felügyelője. † 1980.

1933-ban áldozópappá szenteltek:[13]
BÚS József, * Komárom 1909. jún. 20., á. sz. Nagyszombat 1933. márc. 19., slk. Egyházgelle, 1934 Pozsonypüspöki, Óbars, 1938 Párkány, lk. Lukanénye, 1947-ben a szlovák állami hatóságok kiutasították. pl. Endrefalva, 1948 lk. Piliny, 1955 pl. Nógrádmarcal, 1963 Szob, 1964 Nagylóc, 1969 nyug., 1938–1946 Lukanénye, Salgótarján † 1987.
KÖNÖZSI Béla, * Ebed 1910. jún. 3., á. sz., Esztergom 1933. jún. 24., hok. Budapest, 1934 slk. Budapest-Kőbánya, 1936 lk. Kamaraerdő, 1937 slk. Budapest-Lőportárdűlő, 1941 Léva, 1942-1982 pl. Ipolyvisk, † 1982.
MONCZ Boldizsár, * Szőgyén 1906. aug. 2., á. sz. Nagyszombat 1933. márc. 19., slk. Selmecbánya, Dunaszerdahely, 1934 Muzsla, 1935 Gúta, 1936 Tallós, 1939 pl. Nemeskajal. 1946-ban a szlovák állami hatóságok kiutasították, és kihelyezett slk. lett Magyarországon. 1939–1942 Vága, Kismaros † 1952.
MONTSKÓ Tibor, * Jászújfalu 1909. jún. 11., á. sz. Nagyszombat 1933. márc. 19., slk. Pozsonypüspöki, Bazin, 1934 Alsószerdahely, 1936 Párkány, 1938 Tornóc, 1938 hok. Šurany, 1939–1955 pl. Zsitvabesenyő, 1955–1965 Perbete, 1965–1997 Ipolybalog, † 1997.
WEISZ Ferenc, ThDr., * Esztergom 1910. aug. 7., á. sz. Esztergom 1933. júl. 16., slk. Dorog. 1934-ben főegyházmegyei hivatalban teljesített szolgálatot Esztergomban. 1936 prímási szert. és levéltáros, 1938 főszentszéki jegyzőhelyettes, 1939 jegyző, 1940 prímási titkár, 1942 pl. Naszvad,

---

[12] *Schematismus venerabilis*, 1948., 330, 363., ill. BEKE, 2008. 127., 623., 658.

[13] *Schematismus venerabilis*, 1948., 329, 347., 354., 375., ill. BEKE, 2008. 110., 396., 507., 508., 808.

1945 esph. és elemi iskolák felügyelője Érsekújvár. 1945-ben a szlovák hatóságok kiutasították. 1942-1945 Naszvad, lk. Dorogbánya, 1951 lk. Őrhalom, 1969 pl. ugyanott, 1970 Budapest, Bazilika prépostja, 1977 mesterkanonok, 1979 katolikus papi békemozgalom főtitkárhelyettese, *Katolikus Szó*, Budapest † 1982.

1934-ben áldozópappá szenteltek:[14]

ALÁR István, * Losonc 1911. jan. 12., á. sz. Esztergom 1934. jún. 24., slk. Tokod, 1940 slk. Kőkeszi, 1943 pl. ugyanott. 1948 február 27-én bebörtönözték, és március 31-én engedték ki, még ebben az évben augusztus 9-én munkatáborba küldték, ahonnan november 10-én engedték szabadon. † 1975.

CSÁNYI Béla, * Galgóc 1898. ápr. 11., á. sz. Nagyszombat 1934. febr. 25., slk. Gúta, Egyházgelle, 1935 Hidaskürt, 1940 pl. Tótmegyer, 1945 Szentmihályúr, 1935–1940 Nemeskosút, 1955–1958 lk. Csáb, † 1958.

KOCZAB Vilmos, * Léva 1911. okt. 3., á. sz. Esztergom 1934. jún. 24., slk. Csolnok, 1936 hok. Budapest, 1938 slk. Budapest-Tripolisz, 1940–1974 lk. Dunamocs, † 1974.

PRESINSZKY Ferenc, * Nagycétény, 1908. márc. 23., á. sz. Nagyszombat 1934. febr. 25., slk. Zseliz, 1945 Muzsla, 1936 Alsószerdahely, 1937 lk. Hidvég, † 1970.

RAKITA Árpád, * Léva 1903. febr. 10., á. sz. Nagyszombat 1934. febr. 25., slk. Dunaszerdahely, 1935 Kőhídgyarmat, 1936 Muzsla, 1937 Gúta, 1938 Újlak, Tótmegyer, 1939 lk. Barsbesse, 1945 pl. Barsbesse, Taksony, 1945–1966 lk. Somorja, 1952–1968 Szenc, † 1976.

SZECSÁNSZKY Gyula, * Zayugróc 1907. nov. 15., á. sz. Nagyszombat 1934. jún. 17., szaleziánus. 1. szept. 1942, lk. Hodruzsbánya, 23. Nov. 1945 inkardinálva, 1947 lk. Óvár, 1953–1956 Ipolyszécsényke, † 1988.

1935-ben áldozópappá szenteltek:[15]

CZUCZOR Pál, * Érsekújvár 1911. jan. 3., á. sz. Pozsony 1935. jún. 15., slk. Perbete, 1940 lk. Szímő, egyúttal ugyanott pl., 1940—1988 Szímő,1953 esph., † 1988.

KASZÁS József, * Bagota 1910. ápr. 20., á. sz. Nagyszombat 1935. márc. 24., slk. Gúta, Lekér, 1936 majd Gúta, 1939 egyúttal slk., 1940–1948 Nagymagyar, 1945 esph., 1966 Illésháza lk., † 1966.

KISSÍK János ThDr., * Jókút 1910. jan. 20., á. sz. Nagyszombat 1935. márc. 24., slk. Deménd, 1936 slk. Nagykér, 1937 Ekecs, 1938 Gúta 1939 pl. ugyanott, 1939–1951 Deménd. 1949-ben letartóztatták Bokor László tanítóval való kapcsolata miatt, aki Mindszenty József összekötője volt. Szabadlábon érte meg a decemberi tárgyalást. 1950 teológiai tanár Nagyszombatban, 1951 pl. és esp. Galánta, 1955 pl. Barsendréd, 1956–1958 Lukanénye, 1958 Nagymagasfalu, 1960–1970 Tornóc, 1969–1989 Nagycsalomja, † 1989.

---

[14] *Schematismus venerabilis*, 1948., 21., 329., 361., 362., 365., ill. BEKE, 2008. 125., 323., 603., 616.

[15] *Schematismus venerabilis*, 331, 344., 345., ill. BEKE, 2008., 120., 335., 362.

1936-ban áldozópappá szenteltek:[16]

BRINZÍK József, * 1910. márc. 17. Ekecs, á. sz. Nagyszombat 1936. máj. 17., slk. Pozsonypüspöki, 1937 slk. Komárom, 1938 Naszvad, 1938 Komárom, 1941 pl. Esztergom-Szentgyörgymező, 1945 Szőgyén, 1945. nov. Esztergom-Szentgyörgymező, 1946 slk. Budapest-Kőbánya, 1947 Karancsság, 1947 dec. 31. – 1948 jan. 13. beosztás nélkül, pl. Nógrádmarcal, 1955 Csitár, 1960 nyug., † 1993.

BORSOS Mihály, * Kiskeszi 1910. máj. 6., á. sz. Nagyszombat 1936. máj. 17., slk. Ipolyszakállas, 1937 Alsószerdahely, 1938 Szentmihályfa, Galánta, 1941 hok. Léva, 1941–1959 pl. Nagyfödémes, 1969–1974 Kisgyarmat, † 1974.

DRASKOVITS Károly, * 1913. máj. 25. Érsekújvár, á. sz. Esztergom 1936. jún. 21., slk. Budapest-Óbuda, 1940 Budapest-Kőbánya, 1942. nov. 1. tábori lk., 1942–1945 pl. Keszegfalva. 1945-ben a szlovák állami hatóságok kiutasították. 1946 lk. Budapest, 1947 pl. Budapest-Kőbánya, † 1972.

KASS Frigyes, ThDr., * Kapuvár 1913. jún. 21., á. sz. Esztergom 1936. júl. 12., tanulmányi szabadság, 1939 Budapest, Pázmány Egyetem, filozófiai fakultás, 1937 latin történelemszakos diploma. Ezután tanulmányait folytatta az *Augustineumban* Bécsben. 1939-ben latin és történelem szakon tanított Budapesten az érseki líceumban. 1943 pl. Nagysáp, 1944 Somorja, 1945-ben a szlovák állami hatóságok kiutasították. 1947 a *Rákócziánum* prefektusa, 1948 Budapest, † 1970.

MÉSZÁROS Árpád, * Baka 1912. júl. 28., á. sz. Nagyszombat 1936. máj. 17., slk. Egyházgelle, Nagymegyer, 1937 Pozsonypüspöki, 1938 Szentmihályfa, Somorja, 1939 Nagycétény, 1940 lk. Bánkeszi, 1941 pl. Pilismarót, 1948 egyúttal Csata, 1945–1957 lk. Lekér, 1957–1970 Felsőtúr, 1972–1983 Ipolyhídvég ,† 1983.

1937-ben áldozópappá szenteltek:[17]

CSAPLÁR János, * Csallóköznádasd 1911. jún. 23., á. sz. 1937. jún. 29. Pozsony, slk. Zseliz, majd Lekér, 1938 Ipolyszakállos, 1949–1949 Nádszeg, 1949–1973 Albár, 1974–1978 Pozsonyeperjes, † 2000.

CSÉFALVAY József, * Pozsony 1913. márc. 8., á. sz. Pozsony 1937. jún. 29., slk. Léva, 1941 hok. Dunaszerdahely, slk. Nagycétény, slk. Kéménd, 1945-1990 lk. Kéménd, 1974-1976 Bény, Kéménd † 1994.

GUBA József, * Léva 1911. febr. 16., á. sz. Pozsony 1937. jún. 29., slk. Nagysalló, Zseliz, 1939 Nagykér, 1940 hok. Nagysurány, 1947 lk. Bucsány, lk. Ohaj, 1948 lk. Nemeskajal, 1958–1969. Csáb † 1969.

HORVÁTH Károly, ThDr. * Felsőzsolca 1913. máj. 26., á. sz. Pozsony 1937. jún. 29., slk. Ipolyság, 1939 Budapest-Magdolnaváros, 1940 Budapest-Kőbánya, 1944 ICDr., 1946 pl. ugyanott, 1946–1958 lk. Baka, † 1968.

---

[16] *Schematismus venerabilis*, 1948., 272., 278., 328., 344., 352., ill. BEKE, 2008. 102., 161., 334., 486.

[17] *Schematismus venerabilis*, 1948., 329., 330., 336., 340., 345., 352., 368., 372., 373., ill. BEKE, 135., 363., 720., 725., 761., 780.

KISSIMON József, * Zsély 1913. febr. 21., á. sz. Pozsony 1937. jún. 29., slk. Hidaskürt, 1938 Nagysurány, 1945 lk. Ipolyvarbó, 1941–1946 pl. Nemeskosút, 1947–1975 Ipolyvarbó, † 1977.
MEGYER József, * Nagymegyer 1911. márc. 28., á. sz. Pozsony 1937. jún. 29., slk. Dunaszerdahely, 1938 Kéménd, 1939 Komárom, 1941 Budapest-Óbuda, 1942–1948 pl. Vásárút, † 1977.
SZŐCS Béla ThDr., * Zsigárd 1912. máj. 24., á. sz. Pozsony 1937. jún. 29. Teológiai tanulmányainak első 4 évét Nagyszombatban, az ötödévet Pozsonyban végezte. Slk. Nagykér, 1938 Muzsla, később ismét Nagykér, 1939 hok. Dunaszerdahely, pl. ugyanott, 1941-1965 lk. Felbár. 1945-ben a lakosságcsere után elhurcolt híveit látogatta Csehországban, és számukra szentmisét mutatott be, 1952-ben teológiai doktorátust szerzett. 1965–1996 Ógyalla, † 1996.
SZÜLLŐ Rezső, * Pozsony 1912. máj. 20., á. sz. Pozsony 1937. jún. 29., slk. Egyházgelle,1938 Vágszerdahely, 1939–1942 hok. Szenc, 1942 slk. Komárom, 1943 lk. Budapest, Levente-központ, 1944 KIOE *(Katolikus Ifjúmunkások Országos Egyesülete)* a központban. 1945–1951 lk. Nagycétény. 1951-ben hamis feljelentés nyomán letartóztatták, és a Mocsonoki internáló táborba vitték, 8 hónap után szabadon engedték. 1956 slk. Perbete majd Köbölkút, 1958–1963 pl. Alsószemeréd, 1963–1970 pl. Boldogfa, 1971–1982 pl. Vajka, † 1982.
TÚRY Lajos, * Ipolyság 1914. jún. 14., á. sz. Pozsony 1937. jún. 29., slk. Udvard, 1940 hok., 1941 hok. Léva, 1945 slk. Léva, 1945 Alsógyőröd. 1946-ban az állami hatóság kiutasította. 1952 Budapest, 1961-1971 mikozben 5 évet ült börtönben, amelyre Bimbó István bíró ítélte, a vád az volt, hogy a *Keresztény Front* elnevezésű illegális szervezethez tartozik. Márianosztrára került börtönbe, fizikai munkásként kereste kenyerét, egyházi szolgálatot nem tölthetett be 1962-től. † 1990.
VARJÚ Vendel, * Diószeg 1913. okt. 19., á. sz. Pozsony 1937. jún. 29., slk. Érsekújvár, 1941 Budapest–Erzsébetváros, 1945–1945 lk. Nagycsalomja, 1945–1984 lk. Párkány, † 1991.

1938-ban áldozópappá szenteltek:[18]
BRUCKNER László, * Nagyhind 1911. febr. 3., á. sz. Pozsony 1938. jún. 26., slk. Galánta, 1945–1948 Barsbesse, 1948–1960 Bajta, 1960 Farnad, 1965–1986 Egeg, † 1988.
DANIS Lajos, * Egeg 1914. máj. 10., á. sz. Pozsony 1938. jún. 26., slk. Muzsla, 1937 betegszabadság, 1940 lk. Egeg, 1940 slk. Márianosztra, 1942 betegszabadság, 1947 nyug., ideiglenes lk. Egeg, † 1976.
LÉNÁR Lajos, * Inám 1912. máj. 6., á. sz. Pozsony 1938. jún. 26., slk. Léva, 1940 Verebély, 1943 Budapest, 1944 lk. Mellek, 1950–1954 Csiffár, 1954–1958 Csata, 1958–1967 Lukanénye, 1967–1972 Ipolyhídvég, 1972–1977 Zsély, 1978–1992 Ipolyszécsényke, † 1992.
SIMON Rezső, * Baka 1912. nov. 1., á. sz. Pozsony 1939. jún. 26., slk. Lekér, 1947 lk. Nemesoroszi, 1941–1951 lk. Nagysáró, 1951–1979 Bős, † 1981.
SZENTEI János, * Kolozsnéma 1914. febr. 16., á. sz. Pozsony 1938. jún. 26., slk. Dunaszerdahely, 1939 hok. Budapest, 1940 lk. Budapest, 1941 lk. Balassagyarmat, 1943 pl. Alsóvámos, 1955 Tardosbánya, 1957 Dömös, 1959 Budapest, † 1980.

[18] *Schematismus venerabilis*, 1948., 328., 331., 349., 365., 371., 376., ill. BEKE, 2008. 103., 143., 435., 667., 706., 757., 826.

TROLL József, * Felsőgalla 1912. jún. 1., á. sz. Esztergom 1938. jún. 19., slk. Nyergesújfalu, 1939 Szenc, 1940 Balassagyamat, 1941 lk. Ipolyszécsénke, 1942 pl. ugyanott. 1945-ben az állami hatóság kiutasította. 1951 pl. Sárisáp, 1955 Kemence, 1971 nyug., † 1973.
ZÓRÁD Elek, * Kiskér 1914. jan. 26., á. sz. Olmütz 1938. jún. 26., slk. Szőgyén, 1939 Kurtakeszi hok. Érsekújvár, 1945 slk. Nagykér, lk. Alsószöllős, 1957 Nagycétény, 1960–1967 Gúta, 1967–1996 Nagykálna, 1972 Alsóvárad, egyúttal zsinati vizsgáztató, 1972 szentszéki ülnök is, † 2000.

Negyedik időszak 1939-1944

Ebben az időben a komáromi kisszeminaristák is újra Esztergomban tanultak, és készültek a papságra, amit az I. bécsi döntés tett lehetővé. A *Mariánum Intézet* igazgatói voltak: Lestár István (1929–1937), Hajas Gábor (1937–1939), Bárány Anzelm (1939–1940), Bálint István (1944–1945). Amilyen meghatározó volt a tanuló papság számára az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszus, olyan karakter volt az ő lelki életükben az 1941-es Esztergomi Zsinat. Említésre méltók az alábbi nevek:

1939-ben áldozópappá szenteltek:[19]
GYŐRY Miksa Dr., * Nádszeg 1915. jan. 14., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Egyházgelle, 1940 hok. Budapest Báró Kemény Zsigmond Gimnáziumában, 1943 hok., 1944 ICDr., 1945-1973 pl. Egyházgelle. 1949 április 13-án a Mindszentyvel való kapcsolata miatt őrizetbe vették. † 1973.
DOMBI Ferenc, * Csépa 1915. jan. 4., á. sz. Esztergom 1939. febr. 26., slk. Komárom, 1942 Budapest-Magdolnaváros, 1943–1963 lk. Örsújfalu, 1963–1999 Ipolynyék, 1974–1976 Kőkeszi, 1983–1987 Ipolyhídvég, 2001 nyug.
DROZDY Gyula, * Párkány 1913. aug. 24., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Komját, 1943 lk. Felsőszöllős, 1944 lk. Tördemic, 1945–1946 Bajta, 1945–1959 pl. Ipolyszalka, 1971 lk. Tapolcsány, 1960–1987 Tardoskedd, † 1988.
HORVÁTH József * Bős 1912. nov. 3., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Verebély, 1941 Udvard, 1944 Szentendre, 1945 lk. Ballony, 1947-ben a szlovák állami hatóságok kiutasították. † 1985.
KURCZ Béla, * Szőgyén 1915. júl. 4., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Nemeskajal, 1941 Dioszeg, Budapest, Szent István Kórház, pl. Piliscsév, 1945 lk. Alsógyőröd, 1945–1989 Nagymácséd, 1999.
LINTNER József ThLic., * Dénesd 1914. febr. 24., á. sz. Róma 1939. okt. 29., slk. Pozsonypüspöki, Pozsony, 1942 Pozsony, 1945 Dénesd, 1947 lk. Dunahidas, 1952–1978 Ekel, † 1979.
MACZKÓ István, * Udvard 1914. dec. 20., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Dunaszerdahely, 1940 Hidaskürt, 1942 Nagysalló, 1943 Alsógyőröd, 1944 Diószeg, hok., 1946 slk. Galánta, 1947 Garamújfalu, lk. Felsőatrak, 1951–1957 Palást, 1964–1966 Baka, 1966–1969 Vága, † 1969.

---

[19] *Schematismus venerabilis*, 1948., 332., 337., 340., 348., 349., 350., 358., 365., 367., 368., 376., ill. BEKE, 2008. 156., 162., 243., 557., 659., 688., 694., 720., 818.

PAKSY László, * Pozsony 1911. nov. 12., á. sz. Pozsony 1939. jún. 29., slk. Pozsony, 1940 Pozsonypüspöki, 1941 hok. Pozsony, 1942 betegszabadság, 1943 slk. Pozsony. 1946 február 19-től börtönbüntetést szenvedett, és visszakerült Nagycsalomjára. 1947. január 23-án politikai okokból ismét börtönbe került. 1947. augusztus 19-én engedély nélkül Magyarországra távozott. 1945–1947 lk. Nagycsalomja, 1956 hok. Budapest, 1968 Központi Papnevelő Intézet vicerektora, Székesfehérvár † 1976.

SENKÁR Sándor, * Kurtakeszi 1911. júl. 22., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Nógrádmarcal, 1943 Perbete , 1945 lk. Albár, 1949–1978 Szentmihályfa, † 1986.

SZABADOS Gyula, * Nyitra 1916. jan. 1., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Bajna, 1940 Muzsla, 1941 Gúta, 1943 tábori lk., 1945 újra slk. Gúta, 1951–1952 Balony, 1952–1982 Negyed, † 1982.

SZABÓ Lajos, * Újgyalla 1910. márc. 1., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Kürt, slk. Perbete, 1941 pl. Bánkeszi, slk. Nagyfödémes, lk. ugyanott, 1942 újra lk. Bánkeszi, 1959–1979 Naszvad. 1951-ben 3 évre elítélték, amiből kettőt letöltött: Pozsonyban, Lipótvár, Illava és Mladá Boleslav nevű cseh városban, ahonnét 1953. augusztus 31-én szabadult. 1958 pl. Farnad, 1959 pl. Naszvad, 1992 nyug., 1993–1994 Újgyalla, † 1997.

SZÖVŐ László, * Gúta 1915. febr. 27., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Budapest, Szent István Kórház, 1940 Drégelypalánk, 1941 Nagykér, 1942 Szentmihályfa, 1944 hok. Ipolyság, 1945 lk. Taksony, slk. Pered, lk. Illésháza, 1948 lk. Litva, 1945–1948 Illésháza, † 1960.

ZÁRECZKY István, * Galánta 1913. ápr. 4., á. sz. Esztergom 1939. jún. 18., slk. Tótmegyer, 1941 Sárisáp, 1944 Nagysurány, 1945–1950 lk. Nagylég. 1949-ben börtönbe zárták, és 8 hónapig ogságban tartották Mindszenty Józseffel való kapcsolata miatt, ezután Pozsonyban lett plébános, majd kanonok és a *Pacem in terris* békepapi mozgalom megszervezője. Pozsony † 1995.

1940-ban áldozópappá szenteltek:[20]

ANDRÁSFAY Ödön, * Jászberény 1916. nov. 5., á. sz. Esztergom 1940. jún. 23., slk. Kőhídgyarmat, 1941 lk. Garamkövesd, lk. Köbölkút, 1942 Nemeskajal, 1943–1949 lk. Vága, 1949 lk. Budapest, 1961 Esztergom, 1994 nyug., † 1997.

BAHORECZ Mihály, * Lekér 1915. júl. 16., á. sz. Esztergom 1940. jún. 22., slk. Érsekújvár, 1946 lk. Pozsonynádas, 1961–1983 Zsitvabesenyő, † 1987.

BÁLINT István, * Zsolna 1912. aug. 20., á. sz. Esztergom 1940. jún. 23., slk. Komárom, 1943 Esztergom, 1944 Komárom a *Mariánum Intézet* igazgatója. 1945–1958 pl. Keszegfalva. Letartóztatták Mindszenty-kapcsolata miatt, és a pozsonyi rendőrségre vitték, több hónapon át fogva tartották, 1949. december 28-án a tárgyalás után szabadon engedték. 1958 pl. Szőgyén, 1992 nyugdíjasként Magyarországra visszatér, Érd † 1994.

HORONY András, * Nagyfödémes 1911. ápr. 28., á. sz. Esztergom 1940. jún. 23., slk. Márianosztra, Alsógyőröd, 1943 Zseliz, lk. Érseklél. 1949. február 26-án letartóztatták, és a Pozsonyi

[20] *Schematismus venerabilis*, 1948., 234., 323., 325., 340., 343., 359., 367., ill. BEKE, 2008. 24., 36., 52., 280., 577., 621., 698.

börtönbe vitték azzal a váddal, hogy Csehszlovákia területét Magyarországhoz akarták csatolni. 1948–1978 Illésháza, † 2000.
JUHÁSZ Antal, * Bajta 1910. márc. 27., á. sz. Esztergom 1940. jún. 23., slk. Vágselye, 1942 Tokod, 1943 Ipolyság, Zseliz, 1946–1964 lk. Garamkövesd, † 1971.
PETHEŐ Károly ThDr., * Bezeréd 1917. szept. 4., á. sz. Wien-Mődling 1940. jún. 29., slk. Szenc, 1942 hok. Szenc, 1943 pl. Szenc. 1947-ben a Csehszlovák-Magyar Meghatalmazott Hivatalban működik Pozsonyban mint szakértő. 1948 Budapest, 1950 slk. Budapest, † 1980.
RESTÁLY Mihály, * Nagyszarva 1915. márc. 31., á. sz. Esztergom 1940. jún. 23., slk. Bajna, 1941 Udvard, 1943 Komárom, 1958–1987 Nádszeg, † 1987.
SZALAY Jenő, * Pénteksúr 1913. nov. 7., á. sz. Esztergom 1940. jún. 23., slk. Léva, 1948 lk. Garamkeszi, 1948–1978 Ipolyfödémes, † 1978.

1941-ben áldozópappá szenteltek:[21]
KOVÁCS Ferenc, * Bény 1916. júl. 2., á. sz. Esztergom 1941. jún. 22., slk. Lekér, 1941 Bény, 1943 Párkány, 1945 egyúttal lk. Ipolyszakállas, 1944–1945 Párkány, 1945–1972 Ipolyszakállos, † 1972.
BARTAL Lajos, * Ipolyvisk 1917. máj. 14., á. sz. Esztergom 1941. jún. 15., slk. 1941 Karancsság, 1942 Nemeskajal, 1942 Endrefalva, 1943 lk. Endrefalva, 1943–1973 Felsőzellő, 1973–1988 Palást, Ipolyvisk † 1992.
CZIGÁNY Imre, * Egerszeg 1917. ápr. 14., á. sz. Esztergom 1941. jún. 15., slk. Verebély, 1943 Érsekújvár, 1945 lk. Garamkövesd. 1945 október-decemberben politikai okokból bebörtönözték. 1946 slk. Gúta, 1949 március 5-e előtt letartóztatták titkos gyűlés vádjával, mert adatokat töltött ki Mindszenty József kérésére a papság helyzetéről. A pozsonyi börtönbe vetették, ahonnan július 23-án szabadult. Ügyészi tárgyalásra csak 1949. december 28-án került sor, 1951-ben felmentették, ezután lelkész volt Érseklélen, majd Bácsfán, később Somorján. 1957–1958 Vágkirályfa, 1958–1976 Nagysalló, 1976–1983 Ghímes, † 1985.
JÓZAN Lajos, * Csallóköznyék 1913. aug. 17., á. sz. Esztergom 1941. jún. 15., slk. Rimóc, 1942 Hidaskürt, 1943 Komját, 1945 Tótmegyer, Dunaszerdahely, 1946 Vágselye, 1947 lk. Barsbesse, 1951-1997 Hidaskürt, † 1997.
LAKATOS Imre, * Ekel 1916. aug. 16., á. sz. Esztergom 1941. jún. 15., slk. Gúta, 1944 tábori lk., 1947 slk. Holics, Radosa, 1948 slk. Verbó, 1950–1951 Köbölkút, 1952–1958 Nádszeg, 1958–1965 Vága, † 1965.
SZEKANEK István, * Érsekújvár 1917. jún. 3., á. sz. Esztergom 1941. jún. 15., slk. Hédervár, 1944 lk., 1945 slk., egyúttal tábori lk. Kurtakeszi, 1945–1979 Marcelháza, † 1979.
VÉGH László, * Vízkelet 1914. aug. 17., á. sz. Esztergom 1941. jún. 15., slk. Nagysalló, 1942 Marcelkeszi, 1943 Galánta, 1946 lk. Bajtava, 1946–1948 Bajta, 1948–1951 Barsbesse, 1950 Negyed, 1952–1959 Balony, 1964–1974 Nemeskajal, † 1991.

[21] *Schematismus venerabilis*, 1948., 235., 343., 346., 349., 374., ill. BEKE, 2008. 46., 793.

1942-ben áldozópappá szenteltek:[22]

BERTA Ferenc, * Tardoskedd, 1917. okt. 21., á. sz. Esztergom, 1942. jún. 14., betegszabadság Esztergom, 1942–1945, slk. Mohora 1945–49, nyugdíjazva, 1949–72, lk. Ságújfalu 1972, Esztergom † 1996.

HARSÁNYI Gyula, * Gúta 1918. jan. 14., á. sz. Esztergom 1942. jún. 14., slk. Komáromszentpéter, 1946–1947 Tardoskedd, 1948 slk. Nagytapolcsány, 1949 lk. Pozsonypüspöki, Fél, 1951 pl. ugyanott, 1968 pl. Szenc, esp., 1973 kanonok, 1973 prel., Gúta † 2005.

KABLA János, * Bart 1916. febr. 3., á. sz. Rozsnyó 1942. máj. 30., slk. Somoskőújfalu, 1943 slk. Losonc, Rimaszombat, 1948 pl. Guszona, Stósz, Szádalmás, 1958 esp., nyug., † 2008.

KOVÁCS VENCEL, * Nagymácséd 1917. dec. 19., á. sz. Esztergom 1942. jún. 14., slk. Patak, 1944 Dunaszerdahely, Esztergom, 1945 Hidaskürt, 1946 Nagysurány. 1947-ben a szlovák állami hatóságok kiutasították. 1948 Szomor, 1949 Dejtár, † 1997.

OROSZLÁNY György, * Ipolynagyfalu 1917. márc. 6., á. sz. Esztergom 1942. jún. 14., slk. Pered, 1944 Érsekvadkert, 1945 Muzsla, Ipolynyék, 1946 Ipolyság, 1964–1964 Muzsla, 1964–1979 Lekér, † 1979.

1943-ban áldozópappá szenteltek:[23]

BELTOVSZKY László, * Monor, 1920. jan. 4., á. sz. Esztergom, 1943. jún. 13., pl. Ballony 1943, slk. Gúta 1943–46, pl. Csicsó 1948–1952, slk. Gúta 1952–55, pl. Keszegfalva 1955–59. Csehszlovák állampolgárság hiányában egyházi szolgálaton kívül helyezték 1959–63 között. slk. Püski 1963–65, Esztergom 1965–69, pl. Nagysáp 1969–71, lk. Szentendre-Izbég 1971–76, 1976 templomigazgató Budapest, MÁV-telep.

DANIS Endre, * Egeg 1919. nov. 19., á. sz. Esztergom 1943. jún. 13., slk. Verebély, 1946 Selmecbánya, 1947 lk. Hodrusbánya, 1957–1973 Palást, 1973–1985 Ipolyszakállos, † 1985.

DIAN Dénes, * Farnad 1920. okt. 1., á. sz. Esztergom 1943. jún. 13., slk. Ipolytölgyes, 1944 Vágselye, 1945 Nagymegyer, 1946 Somorja, Nyitraludány, 1947 Nagysurány, 1950–1960 Nagykér, 1960–1982 Tallós, † 1982.

GÁBRIS János, * Szenc 1919. dec. 12., á. sz. Nagyszombat 1943. jún. 13., slk. Piszke, Tokod, 1945 Tallós, 1946 Nyitraegerszeg, 1947 Jác, Ludány, majd Alsószerdahely, 1948 Alsószerdahely, Felsőleszéte, 1949 Nyitrabajna, Ürmény, Lekér, Csata, 1954–1977 Csiffár, 1977–2006 Vásárút, 2006 nyug.

LELOVICS Endre, * Pered 1920. aug. 18., á. sz. 1943. jún. 13. Esztergom, slk. Esztergom, 1944 slk. Fél, 1945 slk. Drégelypalánk, Budapest, 1955 beosztás nélküli, 1958 Karitász otthon, Podolin, 1958 Karitász otthon, Jászó, 1962 pl. Köpcsény, 1963–1994 pl. Nagymagyar, 1994 nyug., Vágselye † 1998.

---

[22] *Schematismus venerabilis*, 193., 337., 340, 347., 357. , ill. BEKE, 72., 392., 551.

[23] *Schematismus venerabilis*, 1948., 129., 326., 331., 332., 335., 339., 360., 367., 370., 377., ill. BEKE, 2008. 63., 75., 143., 221., 428., 584., 706., 738., 750.

MATUŠKA (BÉRCES) Pál, * Csiffár 1917. febr. 5., á. sz. Esztergom 1943. jún. 13., slk. Verebély, 1944 Udvard, 1946 slk. Nagyölved, 1947 slk. Szőgyén, Újlak, pl. Szántó, 1965 pl. Szőgyén, 1969 pl. Komárom, esp., 1973 t. kanonok, † 1985.
PÍRY József, * Egeg 1918. nov. 2., á. sz. 1943. jún. 13. Esztergom, slk. Nógrádmarcal, 1945 lk. Vágselye, egyúttal pl. Ipolyszécsényke 1945–1953, lk. Léva, pl. Zsemlér, 1973 pl. Kőhídgyarmat, 1977–1994 Köbölkút, 1994 nyug., Egeg † 2004.
SZENTEI Ferenc, * Kolozsnéma 1918. okt. 11., á. sz. Esztergom 1943. jún. 13., slk. Naszvad, 1945 Érsekújvár, hok. Esztergom. 1946-ban a szlovák állami hatóságok kiutasították, 1948. június 12-én letartóztatták Esztergomban az iskolák államosítása elleni izgatás miatt, 4 évi börtönbüntetésre ítélték. 1952–1981 slk. Budapest, 1981 nyug., Székesfehérvár † 1986.
TIHANYI Ferenc, * Csesztve 1920. szept. 2., á. sz. Esztergom 1943. jún. 13., slk. Marcelkeszi, 1944 Sárisáp, 1945 slk. Gidrafa, 1946 Jacó, 1947 Bazin, 1949 Zseliz, 1950 Borsós, 1952 Alistál, 1954 Dénesd, 1959–1964 Baka, 1964 Sárrét, 1966 Pozsony, 1980 nyug., 1992-1995 Egyházkarcsa, 1995 Párkány, † 2004.
TÓTH Károly ThDr., * Nógrádmárcal 1919. júl. 1., á. sz. Budapest 1943. dec. 18., 1943–44. hok. Keszegfalva, 1944–50 slk. Budapest, 1950 Esztergom, 1950–54, Endrefalva 1954–55, Mohora 1955–57, Budapest, 1957-61 Budapest, 1961–70 pl. Varsány, 1970. érseki tanácsos, 1977 tb. kanonok, Esztergom †1979.

Ötödik időszak 1945–1951

Megtorlások

A hontalanság évei a lelkipásztoroknak és híveiknek nagy megpróbáltatást jelentettek: deportálást és kitelepítést. A csehországi pasztorációban az összesített és a megkapott adatok alapján 1947 végéig az alábbi lelkipásztorok vettek részt.[24]

Havasi Gyula írja: „öt hetet pasztoráltam Prága, majd Dvůr Králové környékén. Tizenhét faluban miséztem, prédikáltam, meggyóntattam ötszáz lelket, 25 beteget. Felkerestem százhúsz családot ötven faluban." Rajta kívül a deportáltak közt pasztoráltak: Burián László káplán tavasszal két hetet, július-december között fél évet. Lénár Lajos adminisztrátor tavasszal két hónapot. Vida Tivadar pozsonypüspöki káplán tavasszal egy hónapot. Molnár József alistáli plébános tavasszal egy hónapot, ősszel két hetet. Fehér Damáz bencés tavasszal két hónapot, nyáron egy hónapot. Szepessy Walter bencés nyáron egy hetet. Horváth Károly bakai plébános hívei között pár hetet. Cseri István nagymegyeri esperes nyáron két hetet. Mészáros Gyula szentmihályi káplán nyáron pár hetet. Drozdy Gyula ipolyszalkai plébános nyáron egy hónapot. Győri Miksa egyházgellei plébános nyáron pár hetet. Cigány Imre gútai káplán decemberben pár hetet és Szőcs Béla is pár hetet.

Az alábbiakban felsorolom azt a 61 papot, akik az Esztergomi főegyházmegye szolgálatában működtek, és akiket a második világháború után Magyarországra kiutasítottak

[24] Remény. Katolikus Hetilap 1994. 12. sz.

és kitelepítettek. Tiszteletükre is emléktáblát kellene emelni, mert ha ezt elmulasztjuk, akkor a történelem lassan szitáló pora a felnövekvő nemzedék előtt végleg a múltba temeti emléküket.

1. Alár István (1911–1975), Kőkeszi
2. Andrásfay Ödön (1916–1997), Vága
3. Bartal Rafael (1893–1965), Palást
4. Beltovszky László (1920), Keszegfalva
5. *Bertók János* (1910–1985), Csata
6. *Bozó Gyula* (1915–1984), Pered[25]
7. Brinzík József (1910–1993), Szőgyén
8. Bús József (1909–1987), Salgótarján
9. Cseri István (1903–1959), Nagymegyer
10. Debrei Vilmos (1915–1957), Dunaszerdahely
11. Donát József (1900–1978), Csúz
12. Draskovits Károly (1913–1972), Keszegfalva
13. Falusi Károly (1899–1968), Nagycétény
14. *Fábián János* (1918–2000), Szenc
15. *Felber Gula* (1890–1969), Nagycétény
16. *Gyetven Pál* (1892–1962), Párkány
17. *Gróf Károly* (1903–1978), Nagylég
18. *Havasy Gyula* (1920–1996), Ekecs
19. Hóka Imre (1901–1973), Naszvad
20. Horváth István (1902–1969), Szőgyén
21. Horváth József (1912–1985), Ballony
22. Horváth Rezső (1887–1968), Garamkövesd
23. Kass Frigyes (1913–1970), Somorja
24. Keil Mihály (1909–1954), Köbölkút
25. Király József (1897–1960), Csicsó
26. Kisőrsi Pál (1904–1971), Illésháza
27. Klima István (1887–1981), Nagycsalomja
28. Kovács Vencel (1917–1997), Nagysurány
29. Körös József (1919–1981), Ipolyság
30. Kövér Gábor (1912–1967), Albár
31. *Lakner Ferenc* (1910–1957), Bajta
32. Lengyelfalusy Letocha József (1888–1947), Galánta
33. *Lupkovits László* (1906–1962), Ipolyvarbó
34. Miklós Antal (1919–1985), Diószeg
35. Moncz Boldizsár (1906–1952), Nemeskajal
36. Nagy Péter (1883–1964), Márcelháza
37. Paksy László (1911–1976), Nagycsalomja
38. Petheő Károly (1917–1980), Szenc
39. Pogonyi Tibor (1912–1986), Ipolyszalka
40. Pordán László (1919–1985), Érsekújvár
41. Porubszky Géza (1887–1971), Kéménd

42. Pölczer Frigyes (1914–1989), Vágsellye
43. Prenner Béla (1894–1983), Érsekújvár
44. Sághy Ferenc (1919–2008), Ipolynyék
45. Sasvári István (1914–1975), Kurtakeszi
46. Semptey László (1909–1980), Lekér
47. Simon Gyula (1915–1976), Szőgyén
48. Stibló Ágoston (1868–1953), Vámosladány
49. Szentey Ferenc (1918–1986), Érsekújvár
50. Szentey János (1914–1980), Dunaszerdahely
51. Szepesdi Ervin (1918–2002), Ipolyság
52. Tarnai (Tóth) Béla (1917–2003), Ipolyfödémes
53. *Tenk József* (1914–1975), Nemesoroszi
54. Tóth Ignác (1883–1959), Felsőtúr
55. Tóth János (1907–1969), Sárrét
56. Troll József (1912–1973), Ipolyszécsényke
57. Túry Lajos (1914–1990), Léva
58. Udvardy Ferenc (1892–1959), Pereszlény
59. Vida Tivadar (1922), Nagysáró
60. Weisz Ferenc (1910–1982), Naszvad
61. Zoltványi László (1900–1988), Hontfüzesgyarmat

1944-ben áldozópappá szenteltek:[25]

KÁTAI Imre, * Érsekújvár 1920. okt. 30., á. sz. Esztergom 1944. jún. 18., slk. Komárom, 1947 Nagyrépény, 1948 Krakovány, 1949-1951 Palást, 1951–1957 Nagysáró, 1957–1961 Barsbesse, 1966–1968 Dercsika, 1968–1974 Fél, 1974–1976 Dunamocs, 1976–1989 Komáromfüss, † 1999.

MIKLÓS ANTAL, * Nagymácséd 1919. nov. 7., á. sz. Esztergom 1944. dec. 24., slk. Galánta, Somorja, 1946 Diószeg. 1947-ben a szlovák állami hatóságok kiutasították. 1957-ben az ÁVH elhurcolta, és kényszervallomásra akarta bírni Shvoy Lajos püspökről, a sikertelen kísérlet után az ÁEH eltávolította Székesfehérvárról.1990 nyug. Székesfehérvár papi otthon, † 1995

PAXY László, * Zsitvabesenyő 1920. okt. 31., á. sz. Esztergom 1944. jún. 18., hok. Nagymaros, 1945 Kőhídgyarmat, Komját, egyúttal Nagyölved. 1946 betegszabadság. Börtönbüntetést szenvedett magyarsághűsége miatt a pozsonyszentgyörgyi integráló táborban, de a szlovák hívek közbenjárásával néhány hónap múlva kiszabadult. slk. Zsitvaapáti, pl. Mellek, 1947 lk. Felsősipék, 1954 Helemba, 1958 Újbars, 1966–1974 Eperjes, 1974–2003 Egyházfa, † 2005.

SZOKOLAY Antal, * Nemeskajal 1879. nov. 8., á. sz. Esztergom 1903. júl. 14., hok. Budapest, 1907 hok. Budapest, 1910 slk. Budapest-Vár, 1959–1988 Nagyfödémes, † 1988.

---

[25] *Schematismus venerabilis*, 1948., 344., 353., 358., 367., BEKE, 2008.718., ill. HETÉNYI VARGA Károly: *Papi Sorsok A Horogkereszt És A Vörös Csillag Árnyékában I.*, Lámpás Kiadó, Abaliget, 1992. 353. (A továbbiakban HETÉNYI VARGA, 1992.)

1945-ben áldozópappá szenteltek:[26]

MÉSZÁROS Gyula, * Egyházgelle 1918. jan. 3., á. sz. Esztergom 1945. jan. 1., slk. Szentmihályfa. 1947-ben a karlsbadi Szudéta-vidékre utazott, hogy a deportáltaknak misét mondjon, a kapucinus templomba 3000 magyar jött el, ahol a *Boldogasszony Anyánk* c. éneket is elénekelték. 1949. március 3-án letartóztatták, a pozsonyi rendőrségi börtönbe szállították, Szeredre vitték, onnan Árva megyébe, minderről a magyar kormányt is értesítették. 1949 slk. Stomfa, 1956 pl. Izsa, 1965–1993 Felbár, † 1999.

SZITÁS Béla, * Sókszelőce 1920. aug. 15., á. sz. Esztergom 1945. júl. 8., slk. Nagysalló, 1946 Hidaskürt, 1947 Búrszentmiklós. Tiltott határátlépés miatt 2 és fél év börtönbüntetésre ítélték, hivatását nem engedték gyakorolni, ezért kitanulta a gázszerelést, egy pincében találtak rá holtan, a kiömlő gáz ölte meg. † 1968.

VIDA Tivadar, MUDr., * Ipolyság 1922. febr. 6., á. sz. Pozsony 1945. márc. 31., slk. Pozsonypüspöki, 1948 lk. Pozsonypüspöki, 1949 Szakolca, pl. Nyitrasárfő, 1951 Bozók, 1953 Imely, 1956 Garamkövesd, 1959–1960 Nagysáró. 1960 január 1-jén megvonták tőle az állami működési engedélyt, ezért Hárskúton lakott és az erdőben munkásként dolgozott, majd Pőstyénben egy szállodában fűtő, majd az asztaloskombinát segédmunkása volt. 1962. december 3-án öccséhez költözött Budapest-Máriaremetére, itt a Csepel Vállalatnál kézbesítő volt, majd az Országos Orvostörténeti Könyvtár részére latin, német, szlovák, francia, olasz, cseh és lengyel nyelvű fordításokat készített, az új igazgató, Antall József tudományos kutatói feladattal bízta meg. 1975 slk. Székesfehérvár, 2002 Esztergom kanonok.

WEISS János, * Palást 1920. okt. 16., á. sz. Esztergom 1945. jan. 1., slk. Komját 1948-1997 Bátorkeszi, Palást † 1999.

1946-ban áldozópappá szenteltek:[27]

ANDÓDI András, * Vághosszúfalu 1921. dec. 11., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23., slk. Pobedény, 1947 Sopornya, 1949 Pozsonypüspöki, 1958 Pozsony, 1959 Gúta, 1959 Pozsony-Ligetfalu, 1959–1992 Vághosszúfalu, † 1992.

BURIÁN László, * Szenc 1922. aug. 19., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23., slk. Nyitrakoros, 1947 slk. a Csehországba deportált magyarok között, 1948 slk. Pőstyén, 1950 lk. Nagylévárd. 1951-ben az illavai börtönbe került, 1953 áprilisában szabadult. 1953–56 szolgálaton kívül, 1956 slk. Pozsony, 1958 pl. Helemba, 1959–1974 Ipolyszalka, 1974–1984 Bart, 1976–1979 Bény, 1984–1988 Párkány, 1984- Ebed

ELEK Lajos, * Ógyalla (Zöldállás) 1921. okt. 9., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23., slk. Ógyalla, 1947 Galánta, Léva kórház lk., 1948 slk. Ógyalla, 1954–1963 Ipolynyék, 1963–1967 Alsónyárasd, 1967–1998 Nagykér, † 2007.

---

[26] *Schematismus venerabilis*, 1948., 352., 367., 374. , ill. BEKE, 486., 716., 795. ill. HETÉNYI VARGA, 1992., 246.

[27] *Schematismus venerabilis*, 1948., 323., 328., 333., 334., 346., 349., 354., 370., ill. BEKE, 2008. 108., 137., 376.

FARKAS Jenő, * Szenc 1922. jan. 18., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23., slk. Nyitraeperjés, Barstaszár, 1948 Szenc, 1949–1952 Nádszeg, 1956–1959 Csicsó, 1960–1961 Bajta, 1973–76 Nagymegyer, 1976–1979 Albár, † 1979.

KOLLER Gyula, * Pozsonypüspöki 1921. ápr. 1., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23., slk. Zseliz, majd Érsekújvár, 1948 Aranyosmarót, 1949 börtön, majd vizsgálati fogság, slk. Nagytapolcsány, 1950 Mellek,1951–1957 Vágkirályfa, 1957 Somorja, 1966 Vajka, 1970–2001 Boldogfa. 1990. február 20-án részt vett a Glória Társulat megalapításában, majd a *Remény* című újság elindításában 1990. ápr. 10-én. 2001 nyug.

LORMUSZ Lajos, * Egeg 1921. ápr. 13., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23., slk. Bozók, Nagykosztolány, 1948 slk. Felsőrados, Rohov-Nagyszarva, Ipolynyék, 1949 slk. Aranyosmarót, Sopornya, 1951 pl. Egyházgelle, 1954 slk. Szomolány, 1955 slk. Nyitraújlak, 1957 slk. Gúta, 1959 pl. Gúta, 1959–1960 Tornóc, 1960–1984 Nagysáró, 1972–1984 Zsemlér, 1986–1993 Egeg, † 1993.

MOLNÁR István, * Medve 1920. márc. 23., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23. slk. Nyitraludány, Nagytapolcsány, 1947 slk. Ürmény, 1949 kap. Érsekújvár, 1953 spr. f. Kürt, 1962–1963 Csúz, Kürt † 1989.

NAGY Antal, * Gúta 1917. nov. 24., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23., slk. Alsószerdahely, 1947 Hidaskürt, 1953–1957 Barsbesse, 1957–1978 Ipolyszécsényke, 1979–1981 Ipolyfödémes, † 1981.

TAKÁCS József, * Kelenye 1919. szept. 3., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23., slk. Nyitrabajna, 1947 Lednickisfalu, 1948 Nagykosztolány, 1954–1957 Felsőtúr, 1957–1969 Nagycsalomja, 1969–1983 Alsószemeréd, Ipolyfödémes † 1993.

TIMÁR Imre, * Hidvég 1920. okt. 21., á. sz. Pozsony 1946. jún. 23., slk. Ipolynyék, 1948 Szomolány, 1951–1953 Barsbesse, 1970–1973 Felsőtúr, 1973–1981 Zseliz, † 1986.

1947-ben áldozópappá szenteltek:[28]

CSERI János, * Balog 1920. szept. 14., á. sz. Pozsony 1947. jún. 29., slk. Jác, 1956–1985 Nagyölved, † 1985.

GODA Károly, * Dunaradvány 1920. febr. 27., á. sz. Pozsony 1947. jún. 22., slk. Alsókorompa, majd Szárazpatak, 1955–1964 Muzsla, 1964–1974 Garamkövesd, 1974–1986 Ipolyszalka, 1986–1986 Szőgyén.

MÁCSADY István, * Nagyölved 1918. ápr. 1., á. sz. Pozsony 1947. jún. 22., slk. Bozók, Pobedény , † 1977.

PETRÓ Imre ThDr., * Vágselye 1923. febr. 3., á. sz. Pozsony 1947. jún. 22., slk. Szomolány, 1948 slk. Vágújhely, Érsekújvár, 1949 slk. Tardoskedd, 1952 pl. Lukanénye, 1956 pl. Nemeskajal, 1959 pl. Keszegfalu, 1970 pl. Galánta, 1973 esp., Galánta † 1978.

MARCZELL Tibor, * Illésháza 1921. jún. 27., á. sz. Regensburg 1948. jún. 29., slk. Regensburg-Prüfening, 1951 Róma tanulmányok, 1951 lk. München, 1954-84 kanonok Esztergom, München † 1990.

---

[28] *Schematismus venerabilis*, 1948., 330., 336., 352., BEKE, 2008. 130., 141., 463., ill. HETÉNYI VARGA, 1992. 164.

1948-ban áldozópappá szenteltek:[29]

BENDE Tivadar, * Pered 1923. febr. 3., á. sz. Pozsony 1948. jún. 20., slk. Nemcsény, 1949 slk. Selmecbánya, 1950 slk. Komárom, 1952 slk. Dunaszerdahely, 1954 slk. Ipolyság, pl. Alsószemeréd, 1958 pl.Vághosszúfalu, 1959 pl. Dénesd, 1960 pl. Nyitranagykér, 1967 pl. Alsónyárasd, 1978 pl.Várkony, † 1995.

KOLLER József, * Várkony 1924. jún. 8., á. sz. Pozsony 1948. jún. 20., slk. Nyitrakoros, 1949 slk. Sopornya, Alsórados, 1951 slk. Ógyalla, 1953 slk. Tardoskedd, 1955 slk. Zseliz, 1956 pl. Vágfarkasd, 1959 pl. Nemeskajal, 1964–1992 pl. Csallóközkürt, † 2001.

KUZMA József, * Felsőtúr 1923. aug. 22., á. sz. Pozsony 1948. jún. 20., slk. Alsószerdahely, 1949 slk. Nagysalló, 1950 slk. Pozsonypüspöki, 1951–2001 pl. Nemesoroszi, † 2001.

LÉNÁR Károly, * Inám 1923. ápr. 7., á. sz. Pozsony 1948. jún. 20., slk. Cífer, 1949 slk. Érsekújvár, 1950 pl. Lukanénye, 1951 szolgálaton kívül, 1970 pl. Udvard, 1987–2002 Tardoskedd, † 2005.

ÜRGE Alajos, * Zsigárd, 1922. jún. 14, á. sz. Bécs, 1949. júl. 10., slk. Wien-Augarten, †1997.

1949-ben áldozópappá szenteltek:[30]

CSUDAI Sándor, * Lekér 1924. nov. 2., á. sz. Pozsony 1949. jún. 12., slk. Nemcsény, 1951 slk. Nagysalló, 1952 slk. Komárom, pl. ugyanott, 1955-1999 pl. Deménd, † 2007.

DANCZI Lajos, * Kürt 1925. júl. 7., á. sz. Pozsony 1949. jún. 12., slk. Nyitrakoros, Taksonyfalva, Kürt, 1950 slk. Ipolyság, Gerencsér, 1951 slk. Pozsony-Téglamező, 1952–1962 pl. Ghymes, 1962–1969 pl. Zsély, 1969–2002 pl. Vága, † 2007.

GILÁNYI László, * Léva 1925. jan. 10., á. sz. Pozsony 1949. jún. 12., slk. Alsókorompa, Nagysalló, Gúta, Verebély, katonai szolgálat, 1954 slk. Diószeg, 1955 Taksonyfalva, 1956 slk. Vágsellye, 1956 slk. Zseliz, 1957–1959 pl. Nagysáró, 1959–1959 Csicsó, 1959–1962 Zsély, 1962–1970 Ghymes, 1971–1973 Zseliz, 1973–1994 Felsőtúr, † 1994.

RABLÁNSKY Szilveszter, * Egyházfa 1924. nov. 23., á. sz. Pozsony 1949. jún. 12., slk. Ekel, 1949 slk. Zseliz, 1951 slk. Perbete, 1953 slk. Somorja, 1956 slk. Gúta, 1958 slk. Ipolyság, pl. Zsemlékes, 1962 pl. Zsigárd, 1969–1795 pl. Csáb, 1975–1976 pl. Vásárút, 1977–2003 pl. Csiffár, † 2006.

1950-ben áldozópappá szenteltek:[31]

BERKES Imre, * Nagycétény 1922. nov. 5., á. sz. Pozsony 1950. máj. 6., slk. Barsfüss, 1951 pl. Ipolyfödémes, 1963–1965 pl. Őrsújfalu, 1965 pl. Komáromszentpéter, 1974–1993 pl. Gúta, † 1993.

JÓNÁS Dezső, * Diószeg 1925. nov. 1., á. sz. Pozsony 1950. máj. 6., katonai szolgálat, 1954 slk. Szenc, 1958 slk. Érsekújvár, 1962–1975 pl. Bajta, 1975–1985 pl. Kisgyarmat, Szőgyén † 1985.

KÓTOR András, * Lekér 1926. jan. 21., á. sz. Pozsony 1950. dec. 23., slk. Ipolyság, Ipolynyék, 1954 pl. Taksony, 1955 pl. Felsőszeli, † 1987.

---

[29] *Schematismus venerabilis*, 1948., 104., 124., 128., 129., *Esztergomi Főegyházmegye Névtára és Évkönyve*, Esztergom 1982. 378., ill. BEKE, 2008. 767.

[30] *Schematizmus Slovenských katolíckych diecéz SSV*, Trnava, 1978. 107., 108., 114., 143.

[31] *Schematizmus Slovenských katolíckych diecéz SSV*, Trnava, 1978., 104., 121., 125., 147.

SLEZÁK Szilveszter, * Egyházfa 1925. dec. 29., á. sz. Pozsony 1950. máj. 6., slk. 1951 Ipolyság, 1953 slk. Érsekújvár, 1955 slk. Vágsellye, szolgálaton kívül, 1957 slk. Diószeg, 1958 slk. Nagyszombat-Tulipán, 1959 slk. Pozsony-Ligetfalu, 1962 pl. Jablánc, 1964 pl. Pozsony-Lamacs, 1965 pl. Pozsony-Főrév, Hegysúr † 1990.

1951-ben áldozópappá szenteltek:[32]

MOROVICS István ThDr., * Vágkirályfa 1928. júl. 4., á. sz. Pozsony 1951. jún. 29., slk. Léva, 1952 slk. Gúta, 1953 slk. Ógyalla, 1954 slk. Galánta, 1957 pl. Pozsonyeperjes, 1963 pl. Csúz, 1967 pl. Galánta, esp. 1963–1967 Csúz, 1970–1978 Ballony, 1978–1993 Dunaszerdahely, Bacsfa † 1993.

WEIBL Lipót, * Pozsonypüspöki 1926. júl. 3., á. sz. Esztergom 1951. jún. 17., slk. Esztergom-Szent Anna 1951–52, Nógrádmegyer 1951–54, Nagymaros 1954–57, Ságújfalu 1957–64, lk. Annavölgy 1964–67, pl. Pilisszentlélek 1967–69, Püski 1969.

Jelmagyarázat

á. sz.	áldozópappá szentelve
esph.	esperes helyettes
hok	hitoktató
ker.	kerületi
lk.	lelkész
nyug.	nyugdíjas
prel.	prelátus
érs. tan.	érseki tanácsos
pl.	plébános
slk.	segédlelkész
szert.	szertartó
tanf.	tanfelügyelő
*	született
†	elhunyt

[32] *Schematizmus Slovenských katolíckych diecéz SSV*, Trnava, 1978. 136., *Esztergomi Főegyházmegye Névtára és Évkönyve*, Esztergom, 1982. 380., ill. BEKE, 2008. 807.

ZHRNUTIE

Vo svojej práci som sa zameral na výchovu katolíckeho kňazstva maďarskej menšiny na Slovensku od konca dualizmu po sovietsku éru. Prácu som delil na 5 častí podľa historických etáp 20. storočia. Ako zásadné charakteristické črty jednako platia na všetkých päť období.

1. Výchova katolíckeho kňazstva maďarskej národnosti bola mimoriadne zložitá ohľadom na politické zmeny, lebo všetky éry mali svoje osobitné charaktery. V živote mladšej generácie viackrát sa opakovala zmena štátnosti a režimu, čo spôsobila u nich aj otázku identity. Zásadným poslaním kňazstva je ohlasovanie evanjélia a byť na prospech pre spoločenstvo.

2. Miesto kňazských vysviacok poukazuje na historické zmeny a zmeny štátnych hraníc, ktoré opätovne nasledovali aj zmeny hraníc diecéz. Vysviacka kňazov sa uskutočnila v Nitre 4, v Bratislave 43, v Ostrihome 53, v Rožňave 2, v Košiciach 2, v Ríme 1, vo Viedni 2, v Olomouci 1, v Trnave 39, v Budapešti 1 a v Regensburgu tiež 1. Tieto nasledovali aj biskupské i farárske vymenovania. Rozhodne najťažším obdobím bolo obdobie bez vlasti. Zoznam kňazov je výňatok z väčšej mojej práce, ktorá zhrnie v sebe zoznam kňazov 20. storočia.

3. Doktorandské štúdium bolo sťažené, lebo Katedra teológie pri Univerzite Komenského v Bratislave bola akreditovaná len v roku 1936, a hneď na to nasledovala Viedenská arbitráž, následne ktorej kňazi maďarskej národnosti v Bratislave nemohli dosiahnuť titul doktorátu. Jediná výnimka bola Béla Szőcs, ostatní si dosiahli akademický titul v zahraničí.

4. V hojnom počte boli kňazi spisovatelia, ktorí tvorili pre budúcnosť. Tlačou vydané práce tohto obdobia sú čiastočne spracované a sú na dosah v archíve a ostatné sú spracované v Slovenskej národnej knižnici v Martine od roku 1918 do roku 1938. Ďalšie etapy čakajú na spracovanie.

5. Zo životopisných údajov vyplýva to, akú dôležitú rolu zohrala cirkevné školy, strata ktorých (1945-48) čo znamenalo pre spolky, zväzky, a pre kňazov z pohľadu spoločenstva.

Ďaleko siaha cez tieto obdobia Medzinárodný eucharistický kongres v Budapešti v roku 1938 a Ostrihomský Arcidiecézny Kongres v roku 1941.

Všetko to sa zmenilo so vstupom sovietskej éry, keď cirkev bola nútená pohybovať sa pod štátnym dozorom na nútenej dráhe. To sa dá vydedukovať z mojej práce.

Cúthné Gyóni Eszter

Ciszterciek a vádlottak padján – 1951

1950. augusztus 30-án a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia képviselői és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának megbízottai aláírták az egyezményt, amely – annak ellenére, hogy sem a katolikus egyház kánonjaival,[1] sem a magyar joggal nem összeegyeztethető[2] – a következő negyven év folyamán meghatározta a magyar katolikus egyház és a magyar állam kapcsolatának alakulását.

Az aláírást megelőző tárgyalásokat katolikus részről Grősz József kalocsai érsek, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke vezette[3] és az egyezmény egyik aláírója is ő volt.[4] Az egyezményhez szorosan kapcsolódik a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása. A szerzetesek zaklatása, deportálása[5] volt az egyik kényszerítő erő, amelynek

---

[1] A magyar katolikus egyház az egyetemes egyház részeként az Apostoli Szentszékhez tartozik, nincs olyan önálló és demokratikus szervezete, mint a protestáns egyházaknak. Ezért a kánonjog szerint a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia nem volt felhatalmazva arra, hogy a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának megbízottaival egyezményt kössön. A kommunista hatalom sokéves „munkájának" köszönhető, hogy a püspöki kar képviselői végül leültek velük tárgyalni és sikerült aláíratni velük az egyezményt. Grősz József az egyezmény aláírása után levelet küldött XII. Pius pápának, amelyben az egyezmény megkötésének körülményeiről, kényszerű voltáról írt. Rómából a megállapodást helytelenítő, elmarasztaló válasz érkezett. A levelek fordításait közli: *A Grősz-per előkészítése, 1951.* Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította: SZABÓ Csaba. Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2001. (a továbbiakban: SZABÓ 2001) 20 a és b dokumentum, 162–174.

[2] Tisztázatlan közjogi jellege miatt nem jelent meg a Magyar Közlönyben. A Kis Újság 1950. szeptember 1-jei száma és a pártlap, a Szabad Nép 1950. augusztus 31-i száma közölte.

[3] A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke 1990-ig a mindenkori esztergomi érsek volt. Mindszenty József bíboros esztergomi érseket 1948. december 26-án letartóztatták, 1949. február 8-án életfogytiglani börtönre ítélték, ezért alapítását tekintve a második érsekség, a kalocsai érseki szék birtokosa, Grősz József töltötte be a Püspöki Konferencia elnöki tisztségét.

[4] A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa nevében Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia nevében Grősz József kalocsai érsek, Dr. Czapik Gyula egri érsek, Dr. Dudás Miklós hajdúdorogi püspök, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Dr. Pétery József váci püspök írták alá az 1950-es egyezményt. BALOGH Margit, GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. kötet 1944–2005.* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005. (a továbbiakban: BALOGH – GERGELY 2005) 946.

[5] Az 1950. június 9-ről 10-re virradó hajnalon deportálták a szerzeteseket a nyugati határ mellől, és a Jugoszláviával szomszédos déli határsávból. Pécsről, Szentgotthárdról és Bajáról 32 ciszterci szerzetest hurcoltak el (ez összesen 320 szerzetest és 600 szerzetes nővért érintett). Június 18-19-én (ekkor már folytak a tárgyalások a kormány képviselőivel) a Bernardinumból és Székesfehérvárról hurcoltak el 30 ciszterci atyát (összesen kb. 2000 szerzetest és szerzetesnőt). SULYOK Ignác

hatására a püspöki konferencia képviselői vállalták a tárgyalásokat és a kényszerű egyezményt. 1950. szeptember 7-én – nem az egyezmény részeként, de ahhoz szorosan kapcsolódva – az állam rendeletileg megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét.[6] Ezzel azonban nem ért véget a katolikus egyház ellen már 1945 óta tartó támadássorozat. Az egyezmény nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket – a katolikus egyház teljes gúzsbakötését – ezért a párt vezetősége elhatározta egy nagyszabású kirakatper előkészítését.[7] A monstre persorozat végül a tárgyalásokat vezető és az egyezményt aláíró főpap, Grősz József köré csoportosult.[8]

Tanulmányomban a Grősz-pert mutatom be a szokásostól kissé eltérő szempontból. A perben a kalocsai érsek mellett nyolc vádlott állt a bíróság elé, köztük két ciszterci szerzetes, Endrédy Vendel zirci apát, hatodrendű, és Hagyó-Kovács Gyula, a ciszterciek előszállási birtokának jószágkormányzója, hetedrendű vádlottként. Szeretném felvázolni meghurcolásuk történetét és szerepüket a Grősz József és társai elleni koncepcióban.

Bár a Grősz-perhez kapcsolódó mellékperekben több ciszterci szerzetes-kispapot[9] és egy volt ciszterci diákot, Papp Ervint[10] is elítéltek, tanulmányom nem tér ki ügyükre, de említés szintjén érinteni fogja azokat.

Először arra keresem a választ, miért nem volt elegendő, hogy a Ciszterci Rend magyarországi részét[11] 1948-ban megfosztották nagynevű iskoláitól, 1950-ben pedig működését is betiltották. Miért nem volt a Ciszterci Rend annak a négy rendnek az egyike, amelyek 1950 szeptemberétől, korlátozott létszámmal ugyan, de folytathatták

---

János O. Cist.: *Ciszterciek Kunszentmártonban.* In: Ártér – Bajai Kulturális Szemle, 3. (1992) 1. sz. 57–69.

6 1950. évi 34. sz. törvényerejű rendelet. In: Magyar Közlöny, Budapest, 1950. szeptember 7. 155–156.; BALOGH – GERGELY 2005. 947–948.

7 A Magyar Dolgozók Pártja Titkársága 1951. május 4-i határozata. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) M-KS 276. f. 54/142. ö. e. 1-12.; ÓLMOSI Zoltán: *Proletárdiktatúra és egyház, 1951.* In: História, XIII. (1991) 5–6. szám. (a továbbiakban: ÓLMOSI 1991) 23–27.; SZABÓ 2001.100–109.

8 Mai tudásunk szerint 24 mellékperre került sor és 15 személyt halálra ítéltek és kivégeztek. BALOGH Margit, GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia.* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1993. 296.

9 A ciszterci kispapok ügyét 1951. július 13-án, a Grősz-per mellékpereként a Budapesti Megyei Bíróság zárt ajtók mögött tárgyalta. Hat kispapot 4 év börtönbüntetésre ítéltek tiltott határátlépésért, Lékai Imre Ányost 7 évre ítélték tiltott határátlépésért, szökés szervezésért és kémkedésért, Kis-Horváth Mihály Paszkált 4,5 évre ítélték tiltott határátlépésért és szökés szervezésért. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XXV. 4. f. 00431/1951; 444/1990. Lékai Imre és társai.

10 Miután tanúként vallomást tett a Grősz-perben, mint röpcédulázó, szabotázsokat előkészítő összeesküvő csoport vezetőjét a Grősz-per egyik mellékperében 1951. július 19-én halálraítélték és kivégezték. BFL XXV. 4. f. 001193/1951; 414/1990. Papp Ervin és társai.

11 Itt a „Ciszterci Rend" a Zirci Apátságot jelenti. II. József idejében teljesen tiltva volt a Szentszékkel való kapcsolat, így lett egy-egy apátságból vagy tartományból „Rend", jóllehet ez csak egy része a tényleges Rendnek.

oktató-nevelő tevékenységüket. Miért kellett 1951-ben a Ciszterci Rend két vezetőjének a vádlottak padjára kerülnie, pellengérre állítva így az egész rendet, illetve (a pálosokkal együtt)[12] képviselniük – Révai József szavait idézve – „az erkölcsi mocsárban élő" szerzetesség egészét.

A Ciszterci Rend a 19. századtól az egyik legjelentősebb tanítórenddé vált hazánkban.[13] Az első világháború előtt már öt gimnáziumban[14] folytattak színvonalas oktató-nevelő tevékenységet, ciszterci vezetésű volt az egyik legelitebb ifjúsági szervezet, az Foederatio Emericana,[15] illetve részt vettek a cserkész mozgalomban is, így igen kiemelkedő szerepük volt a magyar ifjúság nevelésében. A ciszterci szerzetesek – teológiai végzettségük mellett – valamennyien tanári diplomával rendelkeztek. Minden örökfogadalmas rendtag felszentelt pap is volt egyben. Tizenkilenc plébánia vezetését látták el. A Zirci Apátságban a szerzetesi fegyelem és lelkiség az 1945 és 1950 közti időszakban érte el a legmagasabb fokot.[16] A szerzetesek életének három pillére volt: a monasztikus szerzetesi élet, a lelkipásztori tevékenység és a pedagógusi munka. A rendtagok szerény, de szükségleteiket kielégítő körülmények között éltek és dolgoztak. Birtokaikon mezőgazdasági üzemeket működtettek 1945-ig,[17] ezek jövedelméből tartották fenn a gimnáziumokat, plébániákat, valamint a rendi tanárképző intézetet és teológiai főiskolát, a Bernardinumot. Már önmagában ennyi is elegendő lett volna a politikai vezetés számára, hogy minden módon ellehetetlenítse a Ciszterci Rend fennmaradását, hiszen nem kívánták a keresztény, nemzeti szellemiséget visszaállítani a háború után, még kevésbé

---

[12] A Grősz-perben két pálos szerzetest vádoltak. Csellár István Jenő rendfőnököt, akit 10 év börtönre ítéltek és Vezér Ferenc Pálos szerzetest, akit halálra ítéltek és kivégeztek.

[13] A pásztói ciszterciek 1779-ben kezdtek tanítani az 1773-ban feloszlatott jezsuita rend helyett az egri gimnáziumban. II. József 1782-ben megvonta a működési engedélyt „a hasznos tevékenységet" nem folytató rendektől, így a ciszterciektől is, hiszen ekkor még nem tartozott vállalt feladataik közé az ifjúság nevelése. (A zirci konvent folytathatta a működését, mert ők a heinrichaui apátsághoz tartoztak és felszámolásuk politikai bonyodalmat okozott volna a porosz kormánnyal.) 1802-ben I. Ferenc király rendelete, a Diploma Restitutionale engedélyezte számukra újra a működést, cserébe gimnáziumok működtetését kellett vállalniuk (ahogyan a benceseknek és a premontreieknek is). LÉKAI Lajos O. Cist.: *A ciszterciek.* Szent István Társulat, 1990. (a továbbiakban: LÉKAI 1990) 485–487.; BALOGH Margit, GERGELY Jenő: *Állam, egyház, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. I. 1790–1944.* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005. 155.; BÉKEFI Remig O. Cist.: *Hogyan lettek a Ciszterciek tanítórenddé Magyarországon.* Budapest, Szent István Társulat, 1902.

[14] Eger, Székesfehérvár, Pécs, Baja, Budapest.

[15] Foederatio Emericana (Imrés Szövetség): Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Szövetség. 1921-ben alapította Bitter Illés O. Cist és Schwartz Elemér O. Cist. A szervezet korporációkra tagolódott és egybefogta a még tanuló diákokat és a végzett, a közéletben, tudományban vagy a gazdasági életben sikeres tagokat. Az Emericana a Szent Imre kultusz szellemében szerveződött és működött. Virágkora az 1930-as évek elejére esett. 1946-ban a Belügyminisztérium az első egyesületek között tiltotta be az Emericana működését. *Magyar Katolikus Lexikon III.* Szerk.: dr. VICZIÁN János. Budapest, Szent István Társulat, 1997. 720.

[16] LÉKAI 1990. 489.

[17] A legnagyobb ciszterci birtok a 30 000 holdas előszállási uradalom volt, amelynek jószágkormányzója 1924-től a mezőgazdasági akadémiát végzett kiváló szakember, Hagyó-Kovács Gyula volt.

kívánták az ifjúságot e szellemiség jegyében nevelni. Annak azonban, hogy a Ciszterci Rend volt az egyik[18] a szerzetes-papi tanítórendek közül, amely nem kapott vissza iskolát 1950-ben, így még a korlátozott működést sem engedélyezte számára az állam, minden bizonnyal személyes ellentét volt az oka. Rákosi Mátyás Mindszenty bíboros mellett az egyik „legreakciósabb" főpapnak tartotta a zirci apátot, akit „Mindszenty rossz szellemeként" emlegetett.

Endrédy Vendel Hadarics Kálmán néven született.[19] A Ciszterci Rendbe való belépésekor vette fel a Vendel nevet, vezetéknevét pedig zirci apáttá választásakor változtatta szülőfaluja után Endrédyre. A soproni, majd a győri bencéseknél végezte gimnáziumi tanulmányait, kitűnő eredménnyel. A gimnázium után a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karára iratkozott be, emellett az egyetemen matematikát és fizikát hallgatott. A papi és a tanári pályára egyaránt elhivatottságot érzett, ezért kérte felvételét a Ciszterci Rendbe 1917-ben. 1919. december 28-án szentelték pappá és 1921 augusztusában tett ünnepélyes (örök) fogadalmat.[20] 1920-tól tizenhét éven keresztül tanított a Ciszterci Rend Budapesti Szent Imre gimnáziumában fizikát és matematikát. 1938-ban lett a gimnázium igazgatója. Diákjai nagyszerű tanárként és nagyszerű emberként emlékeztek vissza rá. A fizika és a matematika törvényszerűségei mellett és azokon keresztül képes volt megláttatni tanítványaival Isten nagyszerűségét és mindenhatóságát.[21] 1927-től a rend Tanárképző Intézetében is tanított, 1936-tól pedig a mennyiségtan tanulmányi felügyelője lett a budapesti tankerületben. Nem maradhatott sokáig a gimnázium élén, mert a Zirci Apátság irányítását kellett átvennie. Az 1939-től a rend szétszóratásáig tartó, megpróbáltatásokkal teli időszak a rend magyarországi történetének talán a legkeményebb és a legtöbb változást hozó időszaka volt. Vendel apát bölcsen és határozottan vezette a rá bízott apátság életét. Apátként tevékenyen részt vett a közéletben, a karitatív és szociális munkában is.

A második világháborút követő átmeneti időszakban Endrédy Vendel, még az esztergomi érsek megbízásából, többször tárgyalt Rákosi Mátyással az egyházi birtokok és iskolák államosítása ügyében, viszonyuk ekkor mérgesedett el. Halász Piusz, ciszterci atya így emlékezett vissza egyik találkozójukra: *„A rend teljesen új helyzetbe került, amikor az iskoláinkat is elvették. Ezt már előre lehetett látni. Apát urunk a püspöki kar nevében tár-*

[18] A premontreiek sem kaptak vissza gimnáziumot 1950-ben. Nekik három gimnáziumuk volt 1948-ig, Keszthelyen, Szombathelyen és Gödöllőn.

[19] A család neve Hadarits volt, csak Kálmánt anyakönyvezték Hadaricsként. A családban volt egy másik Hadarits Kálmán (édesapja unokatestvére), a megkülönböztetés miatt írták a kis Kálmán nevét „cs"-vel a végén. A későbbiekben sokszor – tévesen – „ts"-sel írták le nevét. ŐRFI Mária: *Lángolj és világíts.* Budapest, Szent István Társulat, é. n. (a továbbiakban: ŐRFI é. n.) 10.

[20] HETÉNYI Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I.* Pécs, Pro Domo, 1999. (a továbbiakban: HETÉNYI VARGA 1999) 208.

[21] ŐRFI é. n. 22–26.

gyalt Rákosival, és Rákosi fölháborodottan kifakadt: - Csak nem képzeli, hogy az én nevelt fiam majd a maguk oktatását fogja hallgatni!"[22]

Az 1950-es egyezményt megelőző tárgyalássorozaton (amelyen Endrédy Vendel nem vett részt) Rákosi világossá tette, bár számára egyik szerzetesrend olyan, mint a másik, mégsem engedheti, hogy az a rend, amelyet egy olyan ember vezet, mint Endrédy Vendel tovább működhessen.

„A ciszterciek rendfőnöke, Endrédy 1945 nyarán azt kérte, azonnal adjuk vissza az erdeiket és 4000 hold szántót, mert ők mangalicatenyésztők és ők megegyeztek a jobbágyaikkal, hozott egy listát erről. Később Mindszenty rossz szelleme volt. Ő volt az utolsó időkig a legaktívabb békeellenes. 70 rend közül az ő rendjét, melyet egy ilyen ember vezet, nem tudom támogatni."[23] –fakadt ki a pártvezér az egyik tárgyaláson.

A ciszterci iskolák működését Endrédy Vendel személye miatt vétózta meg Rákosi Mátyás. A Püspöki Konferencia képviselői elfogadták volna, ha csupán az ő személyén múlik a nagyhírű ciszterci iskolák ügye, akkor a szükséges intézkedéseket megteszik, de a kultuszminisztériumban ezt a megoldást sem tartották lehetségesnek.[24] Kádár János, aki az utolsó, nyolcadik tárgyalási napon (1950. augusztus 24-én) Rákosi Mátyást helyettesítette,[25] meg nem nevezett politikai okokra hivatkozva utasította vissza ennek a rendnek a működését. Bővebb indoklást nem fűzött a válaszhoz. A ciszterciekkel kapcsolatban kijelentette, hogy Endrédy és még néhányan olyan utakra vitték a rendet, hogy – mint Kádár János fogalmazott – ha választaniuk kell a ferencesek és a ciszterciek között, akkor inkább a ferenceseket választják.[26]

Vendel apát tisztában volt azzal, hogy előbb vagy utóbb sor kerül letartóztatására. Erről biztos forrásból kapott információt, amikor 1948 végén három hétig Rómában tartózkodott. Itt hivatalos levelet kapott Londonból.[27] E levélből megtudta, hogy Moszkva utasította a magyar kormányt, hogy 1948-ban karácsony és újév között Mindszenty Józsefet tartóztassák le és utána nem sokkal később még öt katolikus főpapot. Négynek a nevét nem tudták, azonban annyi bizonyos volt, hogy az első helyen Endrédy Vendel szerepelt. A hírt Domenico Tardini[28] – aki tisztségét tekintve a Rendkívüli Egyházi Ügyek

---

[22] KULICS Ágnes, TÖLGYESI Ágnes:*...Kövek fognak kiáltani...Szerzetesvallomások 1988–1989.* Budapest, Gondolat, 1991. 83.

[23] GERGELY Jenő: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon.* Budapest, Vigília Kiadó, 1990. (a továbbiakban: GERGELY 1990) 239.

[24] GERGELY 1990. 279.

[25] GERGELY 1990. 259.

[26] GERGELY 1990. 281.

[27] Az információ Baranyai Lipóttól, a neves közgazdásztól származott, aki ekkor Angliában élt és dolgozott.

[28] Domenico Tardini (1888–1961): 1921-től dolgozott a szentszéki államtitkárságon, 1935 és 1937 között helyettes államtitkárként. 1937-től 1952-ig a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára. 1953-tól Prosecretarius, 1958-tól bíboros. XII. Pius pápa kommunistaellenes politikájá-

Kongregációjának titkára volt ekkor – megerősítette számára.[29] Az írásban szereplő másik négy főpap valószínűleg Grősz József kalocsai érsek, Pétery József váci püspök, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, Csávossy Elemér jezsuita tartományfőnök lehettek. A kommunisták katolikus egyház elleni propagandája, a Mindszenty bíboros letartóztatását követő felszólítások (4 püspököt szólított fel a belügyminisztérium, hogy mondjanak le, mert a kompromittálódhatnak az esztergomi érsek elleni perben) és a következő évek katolikus főpapok elleni támadási alapján feltételezhető ez. A zirci apát is erre a négy névre gondolt, ezért ő maga, a kalocsai érsek és Csávossy Elemér megtanulták a levél szövegét. Amikor elfogták őket, egymástól függetlenül elmondták a pontos szöveget. Kihallgatóik erre ordítva támadtak ellenük, hogyan képzelik, hogy egy független ország egy másik ország vezetőitől kaphat parancsot saját állampolgárai letartóztatására.[30] Endrédy szerint emiatt nem tartóztatták le Pétery Józsefet, „csupán" internálták, Shvoy Lajost pedig háziőrizetben tartották. Endrédy Vendel a levél tartalmának ismeretében mégis úgy döntött, hazatér Magyarországra rendje illetve kezesei[31] iránti lojalitásból. A Ciszterci Rend Rómában tartózkodó generális apátjánál[32] azonban hagyott egy dokumentumot, melyben kijelentette, letartóztatása esetén minden nyilatkozata érvénytelennek tekintendő.[33] Ennek a nyilatkozatnak a példájára hagyott hátra egy hasonló írást Mindszenty bíboros letartóztatása előtt.[34] Amikor 1951 májusában sor került Grősz József kalocsai érsek elfogására, a hatalom emberei mindent átkutattak, nehogy utána is maradjon egy ilyen, a rendszer számára meglehetősen kínos írás.

Endrédy Vendel elfogatására 1950 október végén került sor, az állam és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia egyezményének aláírása,[35] illetve a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után. Endrédy október végén utolsóként hagyta el a Zirci Apátságot. Néhány nappal később, október 29-én az ÁVH emberei letartóztatták – elsőként a későbbi Grősz-per vádlottai közül. Hagyó-Kovács Gyula, jószágkormányzó, a Zirci Apátság vagyonának kezelője, november 9-én került az ÁVH fogságába.[36]

---

nak követője. SZABÓ Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években.* Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, 2005. 490.

[29] ŐRFI é. n. 65.

[30] ŐRFI é. n. 66.

[31] Bánáss László veszprémi püspök és Cavallier József, aki 1945-től a Külügyminisztériumban dolgozott mint főosztályvezető és meghatalmazott miniszter felelősséget vállaltak hazatéréséért. ŐRFI é. n. 65.

[32] Edmondo Bernardini

[33] HETÉNYI VARGA 1999. 200.

[34] MINDSZENTY József: *Emlékirataim.* Budapest, Szent István Társulat, 1989. (a továbbiakban: MINDSZENTY 1989) 228.

[35] *Kis Újság*, 1950. szeptember 1.; *Szabad Nép*, VIII. (1950. augusztus 31.) 202. sz. 1.

[36] HETÉNYI VARGA 1999. 229.; *A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989.* Válogatta és szerkesztette: Havasy Gyula. Budapest, A szerző kiadása, 1990. 417.

A zirci apátot letartóztatása után az Andrássy út 60-ba szállították és azonnal megkezdték a kihallgatását. 1950. december 21-én szállították át a Gyorskocsi utcába, majd 1951. január 25-én a Markó utcába, itt őrizték az ítélethirdetésig, 1951. június 28-ig. A vizsgálati fogság nyolc hónapja alatt nem kapott se könyvet, se írószert. Az ítélethirdetés előtti napon fölajánlották neki, hogy kérhet négy könyvet. Ő a Szentírást, Fanfanitól a Szerzetesjogot, Grimschl-Thomashektől a Fizikát és Weber-Wellsteintől a Matematikát választotta. Az első kettőt rögtön kihúzták, az utolsó kettőt pedig szabadulása napján kapta kézhez 1906-os kiadásban.

„Minden lelki és fizikai erőmmel azon dolgoztam, hogy lefoglaljam magam pozitív irányban. Minden, ami jó és szép volt az életemben, azt többször átéltem. Így duplázódott meg bennem az Isten kegyelme, amely állandóan erősített a rabéletben."[37]

Hogy elméjének épségét megőrizze, minden reggel a dátum pontos meghatározása után elsorolta érettségiző diákjainak névsorát. Számolási lehetőséget először egy a kenyérhéjában található faszéndarabka biztosított számára, amellyel a körmére írt képleteket. Már a letartóztatását követő első napon kérte, hogy misézhessen. Ezt először 1950 karácsonyán engedték meg neki, majd legközelebb 1951 húsvétján. 1951. május 3-tól, áldozócsütörtöktől kezdve öt és fél éven keresztül minden nap misézhetett. Eleinte zavarták őrei, de amikor látták, hogy ezzel nem érnek célt, felhagytak vele.

Rákosi Mátyás az 1950-es egyezményt megelőző egyik tárgyaláson, amikor arról beszélt, miért nem engedélyezheti a ciszterci rend további működését, kijelentette: *„Endrédy valóban egy ember, én nem akarom őt bántani, neki egy haja szála sem fog meggörbülni, de ő képviseli rendjének szellemét."*[38]

Az ígérettel ellentétben válogatott kínzásokkal kényszerítették az akkor ötvenhat éves főpapot beismerő vallomásra.[39] Már vizsgálati fogsága elején közölték vele, hogy megcáfolhatatlan bizonyítékaik vannak államellenes bűntetteiről, összeesküvés szervezését, kémkedést és valutaüzérkedést fognak rábizonyítani.

Ekkor még nem a Grősz elleni koncepcióba illesztették a vádakat, hiszen a kirakat per szálait csak a következő év tavaszán kezdték el szőni a párt vezetői. Jellemzi a per mechanizmusát, hogy először a vádlottak és a tanúk letartóztatására került sor, ezután a korábban gyűjtött információk és a kikényszerített vallomások alapján kapcsolták össze a különböző szálakat, így állt össze a vádanyag. A Magyar Dolgozók Pártja Titkársága 1951. május 4-i határozota és tervezete már körvonalakban tartalmazta a későbbi per lényegét és a ciszterciek szerepét a perben.[40]

„A per politikai körvonala a következő legyen: a per vádlottjait 'amalgám' [sic] *módszerrel kell kiválogatni: a pálosokon kívül vádlott legyen a ciszter rendfőnök, néhány püspök, akik ellen komoly bizonyítékaink vannak* [...]

---

[37] ŐRFI é. n. 76. o.; HETÉNYI VARGA 1999. 217.

[38] GERGELY 1990. 248. (augusztus 19-i tárgyalás)

[39] ŐRFI é. n. 67–77.

[40] MOL M-KS 276. f. 54/142. ö. e. 1-12.; ÓLMOSI 1991. 23–27.; SZABÓ 2001.100–109.

C. A pernek bizonyítania kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek illegalitásba vonultak, szervezett államellenes működést fejtenek ki, a reakciós püspökök tudtával és segítségével.

D. A pernek bizonyítania kell, hogy a szerzetesrendek tagjai erkölcsi mocsárban élnek." – fogalmazta meg a célokat Révai József.[41]

A per elsőrendű vádlottját, Grősz Józsefet május 18-án tartóztatták le. Ekkor már az ÁVH nyomozók kezében volt a vádanyag nagy része, csak az érsekre kellett szabni azt. Június 11-re elkészült a vádirat végső verziója. A zirci apát és a volt jószágkormányzó ellen koholt koncepciót úgy mutatták be, hogy az tökéletes összhangban álljon a Magyar Dolgozók Pártja Titkársága által megfogalmazott célokkal. Grősz József és társai perét 1951. június 22–28. között rendezték meg a Budapesti Népbíróságon. Endrédy Vendel és Hagyó Kovács Gyula ciszterci szerzetesek kihallgatására a per második napján került sor.[42] Mindketten bűnösnek vallották magukat a koholt vádpontokban.

Endrédy Vendelt a „demokratikus államrend" megdöntésére irányuló szervezkedéssel, kémkedéssel, valutaüzérkedéssel és külföldre szöktetéssel vádolták. Kapcsolatba hozták a volt ciszterci diák, Papp Ervin összeesküvésével: *„Endrédy Vendel irányította Papp Ervin, volt kispap és társai „Magyar Szabadság Front" elnevezésű összeesküvő csoportját. Ez a csoport fasiszta röpcédulákat terjesztett és szabotázs akciókat szervezett. Papp Ervin később Bozsik Pál vádlottal is közvetlen kapcsolatot létesített."*[43]

A Bozsik Pál-Papp Ervin féle szálon kapcsolódott össze a Mindszenty-per és a Grősz-per. Bozsik Pált a Grősz-per másodrendű vádlottjaként 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1952. június 3-án a váci börtönben hunyt el. Papp Ervin a főperben még tanúként szerepelt, az egyik mellékperben 1951. július 19-én halálraítélték és kivégezték. A zirci apát így emlékezett vissza a Papp Ervinnel kapcsolatos kihallgatásokra: *„Az ávós kihallgatások során a legkevésbé értettem azt a vádat, mely így hangzott: demokrácia elleni csoportokat szerveztem. Később így mondták: Papp Ervin volt budai diák által szervezett diverziós illegális csoport eszmei irányítása. Papp Ervinnek szóban és írásban kifejeztem, hogy a jelenlegi helyzetben kilátástalannak, veszedelmesnek és képtelennek tartok minden szervezkedést. Ezt Papp Ervinnek írásba is adtam, kérve, hogy a levelet mindjárt égesse el. Nem égette el. Szabadulásom után több fiatalember felkeresett, akiktől megtudtam, hogy Papp Ervin mégiscsak szervezkedett, és ez robbantotta ki megkínoztatásomat. (...) Papp Ervin ügyében ki-*

---

[41] KAHLER Frigyes: *III/III-as történelmi olvasókönyv II.* Budapest, Kairosz, 2002. 44.; ÓLMOSI 1991. 25.

[42] BFL XXV. 4. f. 001211/1951; 744/1990. Grősz József és társai. 657–695.; *Grősz József és társai bűnpere.* Budapest, Szikra, 1951. (a továbbiakban: *Grősz József és társai bűnpere.* 1951) 98–116. A hatodrendű vádlott, Endrédy Vendel kihallgatása. *A Grősz-per.* Szerk.: BALOGH Margit, SZABÓ Csaba. Budapest, Kossuth Kiadó, 2002. (a továbbiakban: BALOGH – SZABÓ 2002) 137–152.; BFL XXV. 4. f. 001211/1951; 744/1990. Grősz József és társai. 696–718.; *Grősz József és társai bűnpere.* 1951. 117–129. A hetedrendű vádlott, Hagyó-Kovács Gyula kihallgatása. BALOGH – SZABÓ 2002. 153–162.

[43] *Szabad Nép,* IX. (1951. június 19.) 141. sz. 3.; BFL XXV. 4. f. 001211/1951; 744/1990. Grősz József és társai. 496–508.; *Grősz József és társai bűnpere.* 1951. 5–14.; SZABÓ 2001. 308–318.; BALOGH – SZABÓ 2002. 70.

noztak, de sok száz kérdés közül egy sem vonatkozott Papp Ervinre. (...) Ezután már többet a büntetőszobába nem vittek és külön büntetés sem volt. Mindvégig megmaradtam amellett, hogy Papp Ervin társaságát én nem szerveztem, nem tudtam róla, így nem is irányíthattam. Jó fél évvel később szembesítettek Papp Ervinnel. Az volt a benyomásom, hogy neki tényleg volt szervezete. Akkor vállaltam a vádat, de minden alkalommal megmondtam: nincs részem benne, de ha segíthetek, vállalom. Ezt nem vették jegyzőkönyvbe soha."[44]

A kémkedés vádjához Endrédy vatikáni kapcsolatait, a már említett 1948-as római útját, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai megbízottai számára a szovjetek által elrabolt ciszterci javakról készített listát, valamint az apát egyéb nyugati kapcsolatait használták fel.

„Endrédy Vendel vádlott 1945-től kezdve kémkedett az egyik imperialista állam követsége részére. [...] *1948 őszén Mindszenty József utasítására a Vatikánba utazott. Itt a Mindszenty által összeállított titkos adatokat jelentette. Visszatérve Mindszentynek és Grősznek a kapott utasításokat átadta."*[45]

1948-ban, Rómából való hazatérése után Endrédy valóban Esztergomba utazott Mindszenty bíboroshoz. Átadta neki XII. Pius pápa, a vádban említett bizonyos levelét, amely a szerzetesi szegénységi fogadalom megszüntetéséről szólt. A pápa engedélyezte, hogy minden egyházi személy a saját belátása szerint rendelkezzen a keresetével, azzal a meghagyással, hogy rászoruló társait segítse vele. Endrédy az eredeti példányt magánál tartotta, míg a többi rendfőnöknek másolatot küldött.[46]

Vádként szerepelt a szerzetesek „illegalitásának" megszervezése – Grősz József tudtával és irányításával – és egy szerzetes csoport külföldre „szöktetése". Valóban, 1950. szeptember 6-án, még mielőtt a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról szóló rendelet megjelent volna, tizenkilenc fiatal ciszterci kispap és két ciszterci atya, illegális úton, fegyveres vezetők segítségével, átlépték a magyar-osztrák határt. Erről minden valószínűség szerint tudtak a rend vezetői – bár a résztvevők visszaemlékezései szerint velük soha nem beszéltek erről.[47] Nagy Menyhért Mojzes atya visszaemlékezésében feltételezte, hogy a rendi elöljárók nem tudtak a „szökés" szervezéséről: *„Válaszom, természetesen „igen" volt, s utána már csak az indulás napját vártam. De érdeklődni – még kevésbé sürgetni az indulás idejét – nem lehetett, mert azt sem tudtam, hogy ki volt a szervező; csak annyit sejtettem, hogy az elöljárók nem voltak beavatva a dologba."*[48]

---

[44] Endrédy Vendel magántulajdonban lévő visszaemlékezéseit idézi: ŐRFI é. n. 74–76.

[45] *Szabad Nép,* IX. (1951. június 19.) 141. sz. 3.; BFL XXV. 4. f. 001211/1951; 744/1990. Grősz József és társai. 496–508.; *Grősz József és társai bűnpere.* 1951. 5–14.; SZABÓ 2001. 308–318.; BALOGH – SZABÓ 2002. 70.

[46] HETÉNYI VARGA 1999. 204.

[47] BÁN Zoltán Elizeus O. Cist.: *Első külföldi utam.* Kézirat – jelzet nélkül. Zirc, Zirci Apátság Levéltára. é. n. (a továbbiakban: BÁN é. n.) 1.; NAGY Menyhért Mojzes: *Egy ciszterci pap „szökésének" története.* In: Szent István Városa – Az Egyházmegyei Művelődési Központ és Székesfehérvár Katolikus Egyházközségeinek Lapja, XII. (2003. március 30.) 3. sz. (a továbbiakban: NAGY 2003) 6–7.

[48] NAGY 2003. 6-7.

Bán Zoltán Elizeus, egy másik határátlépő ciszterci szerzetes így emlékezett vissza az indulás előtti nehéz időszakra: *„Döntésem nehezen született meg. Feltételeztem, hogy az elöljárók tudnak a tervről, sőt talán kívánják is, hogy igent mondjak. Ellene szólt, hogy féltem minden törvénytelenségtől. Ez meg még életveszélyes is volt, hiszen a határőrök lelőhetnek. Csiklandozott az ambíció, hogy római egyetemen tanulhassak, világot láthassak, de azért nem ilyen áron. Hogy mégis igent mondtam, az a megfontolás sugallta, hogy ebben a kínálatban Isten akaratát kell látnom, és biztosan az elöljárók is ezt kívánják, ha üzentek nekem. Elmentem gyónni Lóránt atyához, és reméltem, hogy szóba hozza az ügyet, de nem tett róla említést. Hát ez a „disciplina arcani", a titokfegyelem, vagy ahogy a politikában nevezik, a „konspiráció szabálya", hogy az ember hazugság nélkül vallhassa majd az ÁVO előtt /ha úgy adódik/: „Nem tudom XY tudott-e róla"."*[49]

Évekkel később, 1974-ben, amikor ügyének tisztázását kérte az igazságügy minisztertől Endrédy Vendel így írt erről: *„Azokat a fiatal rendtársakat, akik a Ciszterci Rend működési engedélye megszüntetése után itthon nem tudták volna követni szerzetesi hivatásukat, nem küldtem külföldre, hanem csak engedélyt adtam rá és fedeztem a költségeket."*[50]

A szerzetesi csoport határátlépése Ausztriába sikeres volt. Itt két kisebb csoportban folytatták útjukat. Nyolc szerzetest, Lékai Ányos Imre vezetésével – köztük Elizeus atyát is – elfogták és kiszolgáltatták a magyar állambiztonsági szerveknek. A Grősz-perhez kapcsolódó egyik mellékperben, a nyilvánosság teljes kizárásával, négytől hét évig terjedő börtönbüntetésre ítélték őket.[51]

Endrédy Vendel vallatásai során kiderült, hogy a ciszterci és a jezsuita rendtagok voltak a legellenállóbbak a deportálás idején, éreztetvén rendjeik sajátos lelkiségét.[52] Azok a szerzetesnővérek, akiket 1950. augusztus elején a Zirci Apátságba szállítottak, csak azért maradtak együtt, mert a zirci apát együtt tartotta őket – állították vallatói. Kétségtelen, hogy az egyébként mindenki számára kínos szerzetközi társaság, a ciszterci atyák vendégszeretete és gondoskodása révén, mégiscsak otthonosan érezte magát az apátságban. Azonban senki nem tiltotta meg az apácáknak, hogy távozzanak, ami csak akkor lett volna lehetséges, ha kivetkőznek és kilépnek rendjükből. A hatalom másképp nem engedte meg a szerzeteseknek és szerzetesnővéreknek kényszertartózkodási helyük elhagyását.

A valutaüzérkedés bűntette, és általában a hatalmas ciszterci birtok és vagyon igen hangsúlyos szerepet kapott a vádiratban és a kihallgatáskor. Ennek oka, hogy a per egésze nagy sajtónyilvánosságot kapott,[53] az ilyen hatalmas vagyonok, és az ezekkel elkövetett bűntettek pedig gyűlöletesek voltak a kor embere számára. Ezt használta ki a propaganda, hogy a szerzetesek ellen fordítsa a közhangulatot.

---

[49] BÁN é. n. 1.

[50] *Hitel*, II. (1989. május 24.) 11. sz. 20.

[51] BFL XXV. 4. f. 00431/1951; 444/1990. Lékai Imre és társai.

[52] ŐRFI é. n. 73.

[53] A Szabad Nép beszámolt, nemcsak a vádakról, hanem a vádlottak vallomásairól is.

Itt térek rá arra, miért volt fontos Hagyó-Kovács Gyula szerepe a perben. Hagyó-Kovács Gyula 1908-ban kérte felvételét a Ciszterci Rendbe. 1913-ban szentelték pappá. Felsőfokú oklevelét a mezőgazdasági akadémián szerezte. 1917-től a Zirci Apátság előszállási birtokának másod-, majd 1924-től teljes jogú jószágkormányzója volt. Fejér megye választott küldötteként a Felsőház tagja volt 1939-től.[54] Kitűnő gazdasági szakemberként a két háború között felvirágoztatta a Zirci Apátság gazdaságát, ami azután állami kézbe került. 1940 szeptemberében az akkori miniszterelnök, Teleki Pál felajánlotta neki a földművelésügyi miniszteri posztot,[55] amit Hagyó-Kovács Gyula szerzetesi hivatására hivatkozva nem fogadott el. 1942-ben alapítványt hozott létre az előszállási uradalomban tíz tehetséges cselédgyermek iskoláztatására. Az 1945-ös földreform idején, apátja utasítására, segítette a ciszterci birtokok felosztását az uradalmon élők között. A szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után tagja volt a szerzetesek szociális ügyeivel foglalkozó bizottságnak.[56] A Grősz-perben – egy valóban megtörtént szerencsétlen balesetre alapozva, amelyhez csak áttételesen volt köze a jószágkormányzónak[57] – gyermekgyilkossággal hozták kapcsolatba.

„Hagyó-Kovács Gyula, a harmincezer hold kormányzója csak olyan parasztnyúzó, mint a többi jószágkormányzó, földesúr volt. Persze nem mind úgy gyilkolta a parasztgyermekeket, hogy vasvillára tűzte, mint az ördög a pokolban. [...] – olvashatjuk róla a korabeli sajtóban szokásos módon hangszerelten.[58]

A ciszterci jószágkormányzót azonban elsősorban gazdasági bűntett-sorozat elkövetésével vádolták, így is bizonyítva a közvélemény felé a szerzetesek „romlottságát". 1945 után kétszer vették őrizetbe – először egy szovjet katona német fogsága juttatása miatt, másodszor a földreform helytelen végrehajtása miatt – az ekkor gyűjtött anyagot vették elő újra az ÁVH nyomozói, amikor az új vádanyag kidolgozásához fogtak. A Hagyó-Kovács Gyula ellen felhozott vádak népellenes bűntettek, a „demokratikus államrend" megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel, valutázás és „feketézés" voltak.[59] A valutázás, és az értékes fizetőeszközök zugárfolyamon való értékesítése gyakori vád-

---

[54] BALOGH – SZABÓ 2002. 263.

[55] HETÉNYI VARGA 1999. 228.

[56] Az 1950-es egyezmény nem tartalmazta a szerzetesrendek működési engedélyének megvonását, hiszen a püspöki konferencia nem járulhatott hozzá (sem erkölcsileg, sem a kánonjog értelmében) egy ilyen intézkedéshez. Az egyezmény aláírása után ún. paritásos bizottságot hoztak létre. Ez a bizottság intézte a szerzetesrendek működési engedélyének megvonását. Ötször ülésezett, Szeptember 19-én, 26-án, október 4-én, 18-án és november 15-én. Ezután megszüntette a működését Az 1951. évi I. tr. intézkedett az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról, amely azután a bizottság feladatait is ellátta.

[57] 1935-ben történt a baleset. A birtok egyik halastavát orvhalászok rabolták. Az intéző vasvillákat rakott a tóba, ezek felnyársaltak egy ott fürdőző cselédgyermeket. Hagyó-Kovács Gyulának csak közvetve volt tudomása az ügyről.

[58] *Szabad Nép,* IX. (1951. június 30.) 151. sz. 1.

[59] 1950. évi 30. számú törvényerejű rendelet alapján.

pont volt a korszak koncepciós pereiben. Tény, hogy a katolikus főpapok nem szívesen jelentették be a Nemzeti Bankban a külföldről kapott valutákat, ennek oka, gazdasági szempontok mellett, a rendszerrel szembeni bizalmatlanság lehetett.[60] Az összegeket minden esetben a papság és a hívők megsegítésére fordították. Ezek a pontok és általában ciszterciek gazdasági helyzete igen nagy hangsúlyt – más perekkel összevetve nem szokatlanul nagy hangsúlyt – kaptak a kihallgatás előre megszerkesztett szövegében. Hagyó-Kovács Gyula tehát a gazdasági bűnöző és a „parasztnyúzó" szerzetes szerepét volt hivatott reprezentálni a perben.

1951. június 28-án Endrédy Vendelt 14 évi börtönbüntetésre ítélte Budapesti Népbíróság Olti Vilmos vezette különtanácsa. Alapy Gyula ügyész vádbeszédére Melléky Kornél kirendelt védőügyvéd, az Ügyvédi Kamara alelnöke a következő védőbeszéddel válaszolt: *„T. Büntetőbíróság! Amidőn Endrédy Vendel felett ítélkezik a bíróság, cselekményeinek társadalmi veszélyessége mellett nyomatékosan vegye figyelembe azt, amit a vádlott kérdésemre maga adott elő, hogy tízgyermekes parasztcsalád ivadéka, testvérei ma is dolgozó szegényparasztok. Ha a vádlott nem került volna gyermekségétől kezdve papi nevelés alá, bizonyára nem jutott volna abba a helyzetbe, hogy főbenjáró bűnök miatt bíróság elé kelljen állnia. Neveltetése, az a középkori feudális szellem, amelyet a papi nevelés áthatott, kétségkívül a legkedvezőtlenebbül befolyásolta személyiségének kialakulását. Az összeesküvők által visszakívánt királyság idején, a szegény parasztgyermek, ha tehetséget mutatott, csakis a papi vagy a katonai pályán juthatott ki abból a kasztból, amelybe beleszületett. Mindkét hivatásra nevelés pedig fő céljának azt tartotta, hogy az illetőt osztályától elszakítsa és az uralkodó osztály kiszolgálójává tegye. Milyen más a felszabadult, kizsákmányolásmentes társadalom ifjúságának életútja és jövője. Nyilvánvaló, ha a vádlott nem a feudálkapitalista korszakban, hanem a népi demokráciában indul el életpályájára, mint dolgozó parasztcsalád gyermeke, nem került volna a nép ellenségeinek, a népi demokrácia ellen összeesküvést szervezők sorába. A fiatal korban magába szívott szellemi mételyen kívül végzetesen befolyásolta őt Mindszenty József, Grősz József és főképpen a Vatikán előtte ellenállhatatlan tekintélye is."*[61]

E védőbeszéd, úgy vélem, kiválóan összhangban áll a kirakatper céljával, a „reakciós" egyházi vezetők lejáratásával. Az utolsó szó jogán Endrédy Vendel a szerzetesekhez fordult, egy előre meghatározott üzenettel: *„Kérem a feloszlatott szerzetesrendek tagjait, elsősorban a volt szerzetesnővéreket, szolgálják teljes odaadással, mindegyikük a maga hivatásának megfelelően, véreinket, a magyar népet, a kórházakban, az iskolákban és a többi munkaterületen."*[62]

A zirci apátot éveken keresztül elkülönített fogolyként őrizték. Nevét nem jegyezték be a börtön nyilvántartásába, csupán a 475-D-975-ös törzskönyvi számmal szerepelt.[63]

---

[60] A Magyar Nemzeti Bank átváltó árfolyama általában egyharmada volt a „szabad" (fekete) piacinak. MINDSZENTY 1989. 263.; SZABÓ 2001. 31.

[61] *Grősz József és társai bűnpere.* 1951. 301.

[62] *Grősz József és társai bűnpere.* 1951. 320.

[63] *Hitel*, II. (1989.május 24.) 11. sz. 19.; ŐRFI é. n. 96.

Elkülönített rabnak rajta kívül – mint később megtudta – két fogoly számított: Grősz József és Szakasits Árpád.[64] Unokaöccse és rendtársai is kutattak utána, minden eredmény nélkül. Szabadulása előtt, 1956 nyarán a belügyminisztérium engedélyezte számára unokaöccsével, Endrédy Istvánnal a találkozást.

A forradalom kitörése után, 1956. november 1-jén hagyhatta el a börtönt. A forradalom alatt és az utána következő időszakban a piaristák budapesti rendházában talált menedéket. Meghurcolásának történetét itt diktálta le egyik rendtársának, Palos Bernardinnak. 1957. március 1-jén egy házkutatás alkalmával talált rá a rendőrség a zirci apátra. Ekkor újra börtönbe került, köztörvényes bűnözők közé zárták. Május 15-én egészségi állapota miatt áthelyezték a rabkórházba. Augusztus 23-án Grősz József közbenjárására bocsátották szabadon. A piaristák rendházába tért vissza. A belügyminisztérium 1957 végén Pannonhalmát jelölte ki számára kényszertartózkodási helyül. Élete végéig megfigyelték, levelezését és látogatóit számon tartották. Haláláig a bencés apátságban élt. A Fővárosi Bíróság 1990 májusában rehabilitálta.[65]

Hagyó-Kovács Gyulára 13 év börtönbüntetést szabtak ki, amelyet Vácott töltött. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején szabadult. 1957. június 13-án újra letartóztatták. Grősz érsek közbenjárására augusztus 23-án szabadult. A pannonhalmi Szociális Otthonban, apátja közvetlen közelében élt haláláig. 1960. március 9-én szívinfarktusban hunyt el. A Fővárosi Bíróság Elnöki Tanácsa 1992. február 17-én nyilvános tárgyaláson hozott határozatban törvénysértőnek minősítette az ellene hozott ítéletet és megállapította, hogy nem követett el bűncselekményt.[66]

E két ciszterci szerzetes meghurcolása is jól példázza a Grősz-per, és általában a korszak koncepciós pereinek működését. Természetesen e tanulmány nem teljes, hiszen a Grősz József és társai elleni per anyaga is szövevényes, számos szálon kapcsolódik más koncepciós perekhez, így bőséges anyag áll rendelkezésünkre a téma feldolgozásához. A visszavonultan élő ciszterci szerzetesek zaklatása is folytatódott. 1961-ben tizenegy ciszterci atyát fogtak perbe, közülük tízet súlyos börtönbüntetésre ítéltek. Meghurcolásuk története további kutatásra ad lehetőséget. Remélem, mégis sikerült magyarázatot adni arra, miként ágyazódott Endrédy Vendel és Hagyó-Kovács Gyula ügye az 1951-es egyház elleni eljárás sorozatba.

Cistercians in the prisoner's box – 1951

The Cistercian Order is one of the oldest monastic orders in Hungary. They have lived and worked here since 1142. They have worked as a teaching order since 1802, according to the decree of King Francis I called Diploma Restitutionale. In the period between the two World Wars the Cistercian

[64] HETÉNYI VARGA 1999. 217.

[65] BALOGH – SZABÓ 56.

[66] BALOGH – SZABÓ 56.

Order (and in general the monastic life) flourished. The white monks had five famous secondary schools, they had significant role in education, and monastic discipline was at a high level. After World War II the Hungarian Communist Party seized power with significant help from the Soviet Union's Army. The new authority was materialistic and atheistic, which is why they treated religiousness and churches as highly dangerous enemies of the state. This essay deals with one of the frame ups of the period, the trial of József Grősz archbishop of Kalocsa and his companion of 1951. Our point of view on the trial is slightly different than other essays'. We study the role of two Cistercian monks sentenced in the trial of Grősz: Vendel Endrédy abbot of Zirc, and Gyula Hagyó-Kovács land-steward of the Cisctercian Order in Hungary. Both of them were pious monks and excellent experts of their fields. We're looking for answers regarding why they had to suffer an especially violent prosecution and why they had to be committed for trial; what kind of example did they have to serve with their vilification? We conclude the reasons are various: the characteristic spirituality of the Cistercian Order, their wealth, their good political agenda and relationships under the previous political course and the particular, personal antipathy of the communist leader, Mátyás Rákosi for Vendel Endrédy, the head of the order in Hungary.

KISEBBSÉGI KÉRDÉS

Vesztróczy Zsolt

A szlovák nemzeti mozgalom és városok kérdése a felső-magyarországi megyék közigazgatási bizottságainak jelentésében (1900–1914)

A dualizmus idején a nemzetiségi kérdésre adott válaszok skálája az erőszakos asszimiláció szorgalmazásától a spontán, tehát önkéntes beolvadást elősegítő lépések előmozdításáig terjedt. Ezen utóbbi alternatívák egyike a városok és ipartelepek fejlesztésének szorgalmazása volt, melyek a korabeli statisztikák szerint egyfajta társadalmi „olvasztótégelyként" komoly eredményeket hoztak a magyarok létszámának növelése terén a kiegyezés óta eltelt mintegy három évtized alatt. E jelenség felismerése és szorgalmazása nemcsak a társadalomtudományi irodalomban, hanem a magyar politikai élet különféle szintű képviselőinek, így a felső-magyarországi törvényhatóságok közigazgatási bizottságainak részéről is többször előfordult, melyek a szlovákkérdés megoldását részben ettől várták.[1] Írásomban a régió városainak képét kívánom bemutatni a szlovákkérdés szempontjából ezen testületek jelentései alapján a századfordulótól az első világháborúig terjedő időszakban, ami nemzetiségi részről a politikai és gazdasági aktivitás felerősödésének az stádiuma volt.

A közigazgatási bizottságokat az 1876. évi VI. tc. alapján hozták létre. Ennek az intézkedésnek a célja a törvényhatóságok hatáskörének csökkentése, a megyei közigazgatás, illetve a törvényhatósági szintű állami szervek felügyelete és koordinációja, valamint a dualista rendszer védelme volt. A testület 21 főből állt, amiből hatot az állam (főispán, királyi ügyész, adófelügyelő, tanfelügyelő, államépítészeti hivatal vezetője, kerületi postaigazgató), ötöt pedig a törvényhatóság delegált, továbbá tízet a törvényhatósági bizottság választott.

A testület hatásköre az adóügyekre, a közlekedésre, a tanügyre, a postára, a katonai nősülési engedélyek kiadására, a börtönök feletti felügyeletre, gyámsági és gondnoksági ügyek egy részére terjedt ki. A megyei közgyűlés határozatainak végrehajtása is a feladata volt, de ezeket jogában állt felfüggeszteni is. Ezzel a törvényhatóságok jogköre csökkent, és velük szemben a testület egyfajta biztosító szelepként is működhetett, ha ott esetleg a függetlenségi ellenzék vagy a nemzetiségek jutnának többségre.[2]

---

[1] A felső-magyarországi régió területéhez 16 vármegyét (Árva, Liptó, Nyitra, Bars, Pozsony, Trencsén, Turóc, Zólyom, Sáros, Szepes, Hont, Nógrád, Gömör-Kishont, Abauj-Torna, Ung, Zemplén) és három törvényhatósági jogú várost (Pozsony, Kassa és Selmecbánya) sorolok, ahol a szlovák népesség többséget vagy jelentős kisebbséget alkotott.

[2] SARLÓS Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, Akadémiai, 1976. 117-125., 138-139. (A továbbiakban SARLÓS, 1976.); KOZÁRI Mónika: *Tisza Kálmán*

A közigazgatási bizottságok létrehozása a népiskolai hatóságok addigi felügyeleti jogát is megváltoztatta. Az Eötvös József-féle népoktatási törvény értelmében addig ugyanis a választott iskolaszékeké és a tankerületi tanácsoké volt a döntő szerep, amit az 1876. évi XXXVIII. tc. megszüntetett. Ezek hatáskörét ettől kezdve a közigazgatási bizottságok vették át, például a tanítók választását is jóvá kell hagyniuk, és ezek jelentették az első fokú hatóságot fegyelmi ügyekben, ami egyfajta ellenőrzési lehetőséget jelentett a nem nemzetiségi iskolákkal szemben, bár azok az egyházi autonómiának köszönhetően ezt nagyban tudták tompítani.[3]

A felső-magyarországi vármegyék közigazgatási bizottságainak jelentéseiben a szlovákkérdés három nagy témakör, vagyis politikai és társadalmi önszerveződésük különféle formái, a közoktatás és a kivándorlás kapcsán került szóba. A beszámolók részletes tájékoztatást adtak a helyi nemzetiségi mozgásokról, és különféle javaslatokat tettek e probléma rendezésére. A megoldási javaslatok között több általános, a dualizmus kori nemzetiségi politikában gyakran szorgalmazott alternatíva is szerepelt (pl.: nemzetiségi törvény eltörlése, büntetőtörvénykönyv megszigorítása, állami népiskolák telepítése), de a különféle helyi jelenségek kapcsán (pl.: kivándorlás, szlovák bankok elleni fellépés szorgalmazása, bizonyos közoktatási és területfejlesztési kérdések) ezek az indítványok már az egyes törvényhatóságok adottságaihoz igazodtak. Ezen utóbbiak között a felső-magyarországi városok és ipartelepek is gyakran kerültek szóba, mint a magyarosodás és a magyarosítás felgyorsításának lehetséges eszközei, mely elgondolás a dualizmus idején több évtizedes múltra tekintett vissza.

Az urbanizáció és az asszimiláció összefüggéseire a történelmi Magyarországon az 1880-as népszámlálást követően figyeltek fel a kortársak. A magyarul tudók aránya országos szinten az önálló földművelők körében 10,2% volt, míg a városlakók között 27,4%, de ez utóbbi kategórián belül a nem magyar nemzetiségű iparosok aránya már 30,65%, míg a kereskedőkében 44,33% volt a kétnyelvűek aránya. Szlovák viszonylatban a népesség 9,82%-a tudott magyarul, de ezen belül az iparosok, illetve a kereskedők közül már 24,56% és 31,65% bírta mindkét nyelvet, ami az idő előrehaladtával egyre markánsabb eltéréseket mutatott.[4] Ezzel párhuzamosan pedig a városi lakosság nemzetiségi összetétele is komoly változásokat mutatott, mivel 1880 és 1910 között a szlovák régió városainak magyar lakossága mintegy 100.000 fővel nőtt.[5]

Ez a folyamat alapvetően a dualizmus kori gazdasági modernizációnak volt köszönhető, mely felgyorsult ipari fejlődéssel, gyors urbanizációval, a foglalkozásszerkezet átalakításával és nagyfokú társadalmi mobilitással járt. Ennek során több új, nagy ipari köz-

---

és kormányzati rendszere. Budapest, Napvilág, 2003. 293-295.

[3] SARLÓS, 1976. 138-139.

[4] SZARKA László: *Duna-táji dilemmák*. Budapest, Ister, 1998. 47. (A továbbiakban SZARKA, 1998.)

[5] SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika*. Kalligram, Pozsony, 1995. 66.

pont is kialakult az ország területén, melyek közül kettő, a gömör-szepesi és a vág-völgyi, a szlovák régió területére esett. Az iparososodás révén a foglalkozásszerkezet is átalakult, a mezőgazdaságból élők pedig megélhetés híján tömegesen kezdtek az ország központi, magyarlakta területeire átvándorolva munkát vállalni. Ez a délre irányuló, belső migráció a dualista korszakban mintegy 400.000 szlovákot érintett, és főként az iparral nem rendelkező megyék (pl.: Árva, Trencsén, Nyitra) területéről indult ki. A központi, magyarlakta területeken letelepedett nem magyar nemzetiségűek tömeges méretekben asszszimilálódtak, mint például a korabeli Budapesten.[6]

Ez a spontán asszimiláció a nemzetiségi többségű területeken már nem érvényesült, így a szlovák többségű vagy nyelvhatáron fekvő megyékben számottevő változásra csak az iparosodás útjára lépett városokban került sor, elsősorban Zólyom és Trencsén megyékben.[7] 1910-re Nyitra, Besztercebánya, Zólyom, Kassa, Jolsva, Nagyrőce, Eperjes és Dobsina abszolút magyar többségűvé vált, de ez nem a szlovákok, hanem a zsidók asszimilációjának[8] és a nagy számban odaköltöző magyar ipari munkásság betelepülésének volt köszönhető. Bár a kisvárosokban továbbra is a szlovákok voltak többségben, a magyarok aránya és száma a városok méretével egyenes arányban nőtt, és a régió 10.000-nél több lakossal rendelkező városai közül mindössze Nagyszombat maradt szlovák többségű.[9]

---

[6] SZARKA, 1998. 35-47., A városokban lejátszódó asszimiláció elsősorban a szórványban élő, alacsonyabb státuszú társadalmi rétegeket érintette, ami a mindennapi élet "kényszere" által kiváltott spontán folyamat volt, nem pedig az etnikai asszimilációt célzó politikai vagy társadalmi kényszer "gyümölcse," mint az emelkedő középrétegek esetében. HANÁK Péter: Urbanizáció és asszimiláció Budapesten a dualizmus korában. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Szerk.: HANÁK Péter - NAGY Mariann. Pécs, University Press, 1997. 229-232.

[7] A szlovák régióban ugyanakkor több olyan város is létezett, melyek az iparosodás útjára léptek, ám ott mégsem került sor ilyen mérvű etnikai változásra, mint például Rózsahegy, Zsolna vagy Liptószentmiklós esetében sem. Az utóbbi például megyeszékhely volt, ráadásul a Kassa-Oderberg vasút is érintette, ám a magyar intelligencia mégis teljesen elszigetelődött a városban, az etnikai arányok pedig nem mutattak lényeges változásokat.

[8] 1871-ben Viliam Pauliny-Tóth „Levelek a zsidókhoz" címmel egy cikksorozatot tett közzé, melyben a szlovákokhoz fűződő viszonyukat viszonyát kívánta rendezni. Ebben felkínálta a számukra a valódi jogegyenlőség és a társadalmi tisztelet biztosítását, amiért cserébe a szlovákok politikai elismerését és zsidóság beléjük olvadását, de felhívásának nem volt semmiféle hatása. RYBÁŘOVÁ, Petra: Židia v Uhorsku medzi emapcipáciou a asimiláciou. In: *Hľadanie novej podoby Strednej Európy. (Fenomén integrácie a dezintegrácie od osvietenstva po 1. svetovú vojnu).* Zost.: SLÁDEK, Kamil – ŠKVARNA, Dušan. Bratislava, Centrum pre európsku politiku, 2005. 198-199.

[9] SZARKA, 1998. 65-73., Van olyan vélemény is, mely a szlovák régió városainak esetében a nemzetiségi arányok ilyen mérvű megváltozását az erőszakos asszimiláció és a „statisztikai" magyarosítás számlájára írja. PODRIMAVSKÝ, Milan: *Národnostný vývoj miest na Slovensku v období dualizmu*. In: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Zost.: MARSINA, Richard. Osveta, Martin, 1984. 230-233. Bár ezt az állítást nem lehet elfogadni, az valóban tény, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben az 1910-es népszámlás alkalmával már nem az anyanyelvre, hanem a leggyakrabban használt nyelvre

Ezt a jelenséget korabeli magyar közvélemény a magyarosodás előfeltételének tekintette, a későbbi népszámlálások hasonló adatai és a városok magyarosodása pedig a sok társadalomtudósban és politikusban is azt a meggyőződést keltette, hogy az urbanizáció lehet a nemzetiségi, ezen belül pedig a szlovákkérdés megoldásának egyik lehetséges alternatívája. Ettől kezdve műveikben szép számmal szerepeltek különféle elemzések és javaslatok ezzel kapcsolatban, amelyekben a szlovák régió városai is komoly szerepet kaptak.[10]

A statisztikus Jekkelfalusy szerint „e számok (...) egyúttal útmutatásul is szolgálnak arra nézve, hogy miként erősíthetjük a magyarságot. Fordítsunk ugyanis minél több gondot iparunk és kereskedelmünk fejlesztésére. Ez míg egyrészt a legjobb nemzetiségi politika is úgy másrészt hatalmas és jóformán egyedüli eszköz arra, hogy hazánkat nagygyá, gazdaggá és virulóvá tegyük." [11]

A városi kérdés ügyének fő ideológusa a dualizmus idején Beksics Gusztáv volt, aki ezzel kapcsolatos nézeteit a „Magyarosítás és magyarosodás különös tekintettel városainkra" című művében fejtette ki. Álláspontja szerint „város csak az, melynek van ipara, kereskedelme, ingó tőkéje, értelmisége, s mely legalább egy vidéknek gazdasági, társadalmi és politikai központja. S várost csak oly faj tud alkotni, melyben mind e tényezők megvannak," amire fejlettségük alapján csak a magyarokat és a németeket tartotta alkalmasnak. Mivel Jekelfalussy adataira hivatkozva látta a magyarul tudók magas arányát, úgy vélte, hogy az ipar és a kereskedelem magyarosodik, ami „a városok magyarságát jelenti." Álláspontja szerint a „természetes fejlődés is biztosítja a magyar ügy teljes diadalát," de nem szabad egyedül a spontán magyarosodásra hagyatkozni, hanem ezt a folyamatot fel kell gyorsítani különféle társadalmi és állami eszközök segítségével (pl.: közigazgatás, igazságszolgáltatás, közoktatás, vasutak).[12]

Beksics úgy látta, hogy a városok „minden kényszer nélkül terjesztik nyelvünket. Ha városaink magyarokká lesznek, a magyarosításának leghatalmasabb társadalmi eszközeit fogják képezni. Hatalmasabbat az állami eszközöknél, az igazságszolgáltatásnál és közoktatásnál." Amint azt az angol és ír példa is megmutatta, „a városok nyelve minden

---

kérdeztek rá, ami tovább „javította" a statisztikai mutatókat nemzetiségi szempontból. KARÁDY Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció*. Budapest, Cserépfalvi, 1997. 159-160.

[10] Ezt a folyamatot Benisch Artúr úgy modellezte, hogy részben a kormánypolitikának is köszönhetően „a közéletben egyre kizárólagosabban a magyar nyelv érvényesült, s a magyar hivatalok és középiskolák a legfélreesőbb városokba is kisebb-nagyobb magyar szigeteket vittek be. A városi lakosság jelentékeny része foglalkozásánál fogva kényszerül az államnyelvet elsajátítani, ott, hol a magyar lakosság benyomulása erősebb s a régi lakosokban hiányzott a kiéleződött nemzetiségi öntudat, megindult az asszimilációs folyamat. BENISCH Artúr: *Városaink nemzetiségi viszonyai*. Magyar Figyelő, 4. évf. (1914) 10. sz. 259-260. (A továbbiakban BENISCH, 1914.)

[11] JEKELFALUSSY József: *Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálás szerint*. Budapest, MTA, 1882. 22-23.

[12] BEKSICS Gusztáv*: Magyarosítás és magyarosodás különös tekintettel városainkra.* Budapest, Athenaeum, 1883. 50-51. (A továbbiakban BEKSICS, 1883.)

kényszer, minden nemzetiségi mártíromság nélkül megeszi a vidék nyelvét."[13] A szerző a szlovák régióból konkrétan három város: Pozsony, Trencsén és Kassa fokozott fejlesztését és magyarosítást javasolta.[14]

Grünwald Béla egy 1887-ben, a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Nemzetbiztonsági bizottságában tartott előadásában foglalkozott ezzel a kérdéssel. Bár a tömbben élő szlovákok elmagyarosítását lehetetlennek tartotta, de azt érzékelte, hogy a „városokban, a forgalom és a kultúra központjaiban, a magyar nyelv erősen terjed," főként a fiatalok között. Ezt annak tulajdonította, hogy „a közélet, a hivatalok, az iskola, az irodalom nyelve a magyar s idővel azzá fog válni a kereskedelem nyelve is, s a következő nemzedék talán megéri, hogy Magyarországnak igazi magyar nyelvű polgársága lesz."[15]

A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület egyik vezetője, Kostenszky Géza „Nemzeti politika a Felvidéken" című művében foglakozott a városokkal, melyeket az egyetlen lehetőségnek tartott a térség elmagyarosítására. Ezeket egyfajta olvasztótégelyeknek tekintette, melyek „segítenek kiegyeztetni a nemzeteket elválasztó osztály- és felekezeti különbségeket," de a nemzetiségi különbségeket is. Olyan helyeken ugyanis, ahol „egy nemzetben még vannak beolvasztásra váró idegen elemek, ott első feladat a városok nemzeti jellegét biztosítani, és ha ez biztosítva van, a városok fejlődésének előmozdításával növelni azon befolyás súlyát és terjedelmét, melyekkel az idegen elemekre bír."[16]

Kostenszky szerint a környék lakossága a mindennapi életben sok szállal kötődik a városhoz. Emiatt „természetes tehát, hogy akarva nem akarva alkalmazkodik az ott uralkodó viszonyokhoz, hogy az apró folytonos hatások végre is egész lényének a városban uralkodó szellembe való beolvadását eredményezik."[17]

Ennek elősegítésére „a magyar nemzeti politikának súlypontját a városokra kell fektetnünk," és ezekből iparfejlesztéssel termelési központokat kell kialakítani, mivel e folyamat alapfeltétele az, hogy az adott város megfelelő gazdasági fejlettsége révén nyújthasson a környező vidék lakosságának.[18]

Kostenszky több várost (pl.: Pozsony, Trencsén, Nyitra, Léva, Besztercebánya, Losonc, Lőcse, Eperjes, Kassa, Ungvár) is alkalmasnak tartott erre a szerepre, mivel ott a „fejlődés mindig hazafias irányú lesz és egy-egy nagy vidék természetes központjait képezik." Ezzel ellentétben Árva, Turóc, Liptó megyékben a komolyabb fejlődés jeleit nem észlelte, mint például Turócszentmárton esetében sem, mely „fészke a pánszlávizmusnak."

---

[13] BEKSICS, 1883. 55-56.

[14] BEKSICS, 1883. 61.

[15] GRÜNWALD Béla: Zólyom megye. In: *Megyei monográfiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén.* I. kötet Szerk.: KŐRÖSI József. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891. 27-31.

[16] KOSTENSZKY Géza: *Nemzeti politika a Felvidéken*. Singer és Wolfner, Budapest, 1893. 67. (A továbbiakban KOSTENSZKY, 1893.)

[17] KOSTENSZKY, 1893. 71.

[18] KOSTENSZKY, 1893. 75.

Úgy vélte, hogy ott vagy komoly állami támogatással „magyar városokat kell teremteni, vagy pedig őket sorsukra hagyni, mert a félrendszabályok csak azt eredményeznék, hogy a pánszlávoknak is lennének városaik."[19]

Ajtay József új vármegyei rendszer létrehozását javasolta erős magyar központok kialakításával, mivel „a nemzetiségi tömbök megbontását, ipari központok teremtésével, városok magyarrá tételével mozdíthatjuk elő." Álláspontja szerint mindez „a haladottabb magyarságot és németséget természetes vonzó erővel a nemzetiségi vidékek felé tereli," és ott „szigetként kiemelkedő" városok jönnek majd létre. A szerző viszont azt is érzékelte, hogy ez a folyamat a szegény és elmaradottabb megyék (pl.: Trencsén, Liptó, Árva, Sáros) esetében, ahol ráadásul a szlovákok tömbben élnek nem érvényesül.[20]

Jászi Oszkár szerint egyes városok (pl.: Budapest vagy Kassa) megmagyarosodása „tényleg a magasabb városi kultúra beolvasztó erejéről beszél, de ez csak úgy vált lehetségessé, hogy első sorban magyar bevándorlók lepték el a nemzetiségi telepeket." Ha ez nincs meg, akkor „a magyarosodás folyamata előrehalad ugyan, de sokkal lassúbb léptékben."[21]

Ezek a folyamatok a szlovák közvéleményt sem hagyták érintetlenül. Íróik (pl.: Svetozár Hurban Vajanský, Ján Čajak, Elena Maróthy Soltésová) potenciális veszélyforrást láttak a modern nagyvárosokban, melyek nemzeti szempontból elnyeléssel fenyegették oda beköltöző honfitársaikat, ezért műveikben meglehetősen sötét képet festettek ezekről. Ugyanakkor a szlovák politikai és értelmiségi elitet a reformkor óta foglalkoztatta egy nemzeti centrum kialakításának gondolata, az idők folyamán pedig több város neve is szóba került ennek kapcsán. A negyvenes években először Pozsony, az ötvenes-hatvanas években pedig Besztercebánya tűnt erre a legalkalmasabbnak, de törekvéseiket a magyar ellenállás meghiúsította. A hatvanas években a zólyomi megyeszékhelyen kívül szlovák részről még Pest-Budával és Turócszentmártonnal is számoltak, az utóbbi pedig a hetvenes-nyolcvanas években a lehetőségeihez mérten valóban át is vette a vezetést. Az 1890-es évektől a stagnáló turóci megyeszékhely helyett már több más, dinamikusan fejlődő város neve is szóba került, ám egy új szlovák nemzeti központ nem jött létre, csak több regionális centrum (pl.: Zólyom, Rózsahegy, Liptószentmiklós).[22]

---

[19] KOSTENSZKY, 1893. 75-76. A Grünwald-epigonnak tekinthető R. Miticzi Béla szintén ezt a gondolatmenet vetette fel, azzal a különbséggel, hogy ő más városokat is alkalmasnak tartott erre a szerepre (pl.: Zólyom, Jolsva, Rimaszombat, Rozsnyó, Somorja), de a jelentős német lakossággal bíró városokkal is számolt (pl.: Körmöcbánya, Dobsina, Késmárk, Igló, Gölnicbánya). R. MITICZI Béla: *A pánszlávizmusa és ellenszerei*. Huszár István, Nyitra, 1902. 74, 103-106.

[20] AJTAY József: *A nemzetiségi kérdés. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület nemzetiségi értekezlete eredményeinek összefoglalása*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 7. évf. (1914), 2. sz. 117-119.

[21] JÁSZI Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Gondolat, 1986. 183-187. (A továbbiakban JÁSZI, 1986.)

[22] ŠKVARNA, Dušan: Od hľadania mestského centra k hlavnému mestu Slovenska. In: *Acta Historica Neosoliensia*. Zost.: NAGY, Imrich – KOŽIAK, Rastislav. Banská Bystrica, Katedra

A városok kérdése a közigazgatási bizottságok jelentéseiben is gyakran felbukkant, ám ez nem minden értelemben szerepelt valamiféle sikertörténetként. A szlovák politikai és társadalmi önszerveződés különféle formáinak megjelenése ugyanis először a városokban volt észlelhető, és ez egyben egyfajta hídfőállást jelentett a környező vidék felé. A századforduló környékén több évtizedes passzivitás után ugyanis a szlovák nemzeti mozgalom aktivizálódott.[23] Egyrészt ismét elkezdett részt venni a választásokon, a parlamentbe bejutott képviselői 1905 februárjában pedig részt vettek a Parlamenti Nemzetiségi Párt megalakításában, bár ez kevés gyakorlati eredménnyel járt. Másrészt ezzel párhuzamosan viszont sorra jöttek létre a szlovák bankok, részvénytársaságok és gazdasági szervezetek, melyek működése nem ütközött olyan akadályokba, mint a kulturális és közművelődési tevékenységet folytató egyesületeké, bár ezeket magyar részről egyfajta politikai szerveződéseknek tekintették.

Társadalmi és politikai aktivizálódásuk okait, annak megjelenési formáit a magyar politikai élet eltérően módon értelmezte. Az Árva megyei főispán egyik jelentése szerint például az ottani szlovákok „eddig általában minden izgatástól távol állanak s a tót nemzetiségi eszmék, nagyobb buzgalommal úgyszólván kizárólag csak a »Tátra bank« alsó-kubini fiókjánál alkalmazott hivatalnokok propagálják; ezeken kívül csak egy ágostai hitvallású evangelikus pap és két ügyvéd számítható a túlzó nemzetiségiek közé."[24]

Ez a megközelítés még azt a tradicionális megítélést tükrözte, ami a szlovákokról a XIX. első felében kialakult. Eszerint nemzeti mozgalmuk nem több egy maréknyi „pánszláv" bujtogató, vagyis néhány túlbuzgó pap, lelkész és tanító tevékenységénél, akik félrevezetik a népet, mely tévképzetet a Szlovák Nemzeti Párt több évtizedes tartó passzivitása tovább erősítette. Ennek tükrében nem véletlen, hogy egy 1890-es jelentés szerint Pozsony, Liptó, Nyitra, Trencsén, Árva és Turóc megyékben tudtak a párt létezéséről, de annak helyi szervezeteivel nem találkoztak, csak szlovák érzelmű emberekkel.[25]

Sokkal reálisabban értékelte ezt a jelenséget a liptói főispán, aki szerint a szlovákok „társadalmi jellegű egyletekbe és körökbe szervezkednek most már nemcsak a góczpontokat képező városkákban, de egyes falvakon is, a mi világosan jelzi mozgolódásuk tért foglaló irányát." Ezek hatósági ellenőrzése, „bár a külszín megóvását biztosítja, nem akadályozhatja meg azt, hogy az együvé tartozandóság érzetének fejlesztése révén az egyesületek az adott esetekben nyomós politikai tényezőkké ne váljanak épen úgy, mint a

---

története FHV UMB, 2008. 304-308., KODAJOVÁ, Daniela: Úvahy slovenských národovcov o význame mestských centier. Uo. 313-319.

[23] Turóc megye 1901-ről szóló jelentése szerint „az itteni tót nemzetiségiek a legutóbbi időkben megtartott bizalmas összejövetelük alkalmával elhatározták, hogy az évek hosszú során át tanúsított passivitásukból kilépve, a folyó évben megejtendő általános képviselőválasztásoknál active fognak részt venni." Magyar Országos Levéltár. Miniszterelnökség, Közigazgatási bizottsági jelentések. (MOL ME KBJ) K 26 Turóc megye 1698. cs. 53/1901.

[24] MOL ME KBJ K 26, Árva megye 1676. cs. 8. / biz. 1902

[25] PODRIMAVSKÝ, Milan: *Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia.* Bratislava, VEDA. 1983. 108-109.

nemzetiségi kézen lévő gyárak, pénzintézetek, gazdasági szövetkezetek, melyek (...) rendeltetésük ellenére köztudomás szerint legerősebb factorai a panslavismusnak."[26]

Más megyék jelentései (pl.: Zólyom Nógrád, Nyitra, Turóc, Liptó) szintén így jellemezték ezt a jelenséget, ami jól jelezte a szlovák társadalmi és gazdasági aktivizálódást. Nógrád megyében például a megyeszékhelyen, Losoncon egy szlovák bank létrejötte komoly felhördülést váltott ki, mivel ezt a cseh-szlovák együttműködésnek tulajdonították. Álláspontjuk szerint céljuk „az egész felvidéket ily nemzetiségi célok szolgálatában álló pénzintézetekkel behálózni s minden gazdasági vállalkozás czélzatos kisajátítását lehetővé tenni igyekszik."[27] Turóc és Zólyom megyéből szintén arról szólnak jelentések, hogy a szlovák bankok a klienseiket kölcsöneik révén az érdekkörükbe vonják, és valamennyien az állam közbelépésében látták a megoldást (pl.: állami bankok és vállalatok alapítása, olcsó hitelnyújtás, a bankok tevékenységnek korlátozása).[28]

A szlovák bankok az 1880-as évektől jelentek meg a térségben, cseh-morva és amerikai-szlovák tőkével működtek, a legerősebb közülük pedig az 1884-ben megalakult Tátra Bank volt. Ezek a szlovák gazdasági élet bizonyos tényezőinek nyújtott hitelek mellett (pl.: mezőgazdaság, kis- és középipar) adományokkal segítették a különféle egyleteket és társadalmi köröket is, ezért magyar részről állandó támadások céltáblái voltak. A megyék az 1890-es évektől folyamatos ellenlépéseket követeltek velük szemben, a különféle kabinetek elképzeléseiben pedig olyan elképzelések szerepeltek, mint egy állami tőkével működő, de szlovák hitelintézeteknél alacsonyabb kamatokkal dolgozó konkurens bank létrehozása, új kereskedelmi és egyleti törvény megalkotása vagy a hitelviszonyok javítása. Bár ezek az elgondolások több egymást követő kormány napirendjén is szerepeltek, ám gyakori bukásaik és liberális gazdasági ideológiájuk mindig meghiúsította ezeket a terveket.[29]

A jelentésekben a legtöbbet nem a magyar politikai közvélemény által a pánszlávizmus központjának tartott Turócszentmárton, hanem a Liptó megyei Rózsahegy neve szerepelt. Ez azért is érdekes, mert a város egyrészt járási székhely volt, másrészt regionális szinten iparilag is jelentős volt, viszont 1905-től a szlovák katolikus mozgalom vezéralakja, Andrej Hlinka szintén ott volt plébános.

Az 1905-ös jelentés arról szól, hogy a választások alkalmával a politikai küzdelmek „a nemzetiségi küzdelmeket és gyűlölködést csaknem a végsőkig fokozták s a társadalmi térre is átvitték." Emiatt „a megye székhelyén s ezen kívül számos községben hosszabb

---

[26] MOL ME KBJ K 26, Liptó megye 1688. cs. 28/főisp. 1903.

[27] MOL ME KBJ K 26, Nógrád megye 1691. cs. 504/1912.

[28] MOL ME KBJ K 26, Turóc megye 1698. cs. 741/1902.; MOL ME KBJ K 26, Zólyom megye 1701. cs. 1049/közig. biz. 1903., 299./1906., 259/1914.; MOL ME KBJ K 26, Nyitra megye 1691. cs. 315./f. i. 1903.; MOL ME KBJ K 26, Liptó megye 1691. cs. 504/1912, 2814/1912.

[29] SZÁSZ Zoltán: *A magyar kormány tervei a nemzetiségi pénzintézetek állami ellenőrzésére*. Századok, 100. évf. (1966) 1. sz. 124-136.

időn át katonai karhatalomra volt szükség, hogy a nép fanatismusa nyílt tettlegességben és erőszakoskodásban ki ne törjön."[30]

Egy későbbi jelentés szerint ekkor „első ízben jelentkezett a tót nemzetiségi izgatás önálló, mélyreható politikai mozgalom gyanánt," ami nagy hatással volt a köznépre, és ebben a katolikus papság vitt vezető szerepet. A jelentés szerint a képviselőválasztást követően „egyházi jellegű körmenetek által tartották ébren a nép fanatismusát," amelyeket hatóságilag betiltottak. Rózsahegyen az ott állomásozó katonaságnak és a hatósági intézkedéseknek köszönhetően a mozgalom elcsendesedett, de a hamu alatt változatlanul ott maradt a parázs.[31] Ennek köszönhetően 1907-ben az 1886. évi XXII. tc. 61. §-a alapján a rózsahegyi képviselőtestületet is feloszlatták.[32]

A bizottságok jelentéseiben a másik fontos problémát az oktatásügy jelentette. Bár ennek a magyarosítás terén szintén fontos szerepet szántak, ám valódi eredményekről csak a városi és ipartelepi iskolák kapcsán esik szó.

A kiegyezéstől a századfordulóig terjedő időszak a szlovák anyanyelvi oktatás fokozatos visszaszorulását hozta. A nemzetiségi törvény ellenére a pesti egyetemen nem alapítottak számukra nyelv és irodalom tanszéket. A középfokú oktatásban a három gimnáziumukat megszűntették, a többi pedig tisztán magyar tannyelvűvé vált, ahol még az anyanyelv-művelés különféle formáit is nem egyszer büntették. A népoktatásban is sorra hozták a magyar nyelv előretörését biztosító törvényeket és rendeleteket, ami ott is az anyanyelvi oktatásuk visszaszorulását eredményezte, elsősorban a városokban.

A városoknak és a közigazgatási központoknak oktatáspolitikai szempontból nagy jelentőséget tulajdonítottak a törvényhatóságok. Bars megye bizottsága szerint ugyanis „a nemzeti irányú oktatásnak és a magyar nyelv terjesztésének a járási központból kell kiindulnia."[33]

Pozsonynak mindezeken felül is kiemelt szerepet jutott határszéli helyzete miatt, mivel a jelentés szerint ez „a nagy császárváros árnyékában a magyar kultúrának a nyugatra messze előretölt éber őrszeme, melynek fokozatos magyarosodása az egész vidékére egy nagyobb erő vonzását gyakorolja." Ezen felül az ottani ipari iskolának különösen nagy szerepet tulajdonítottak, mivel annak kellett ellensúlyoznia a szlovákok számára nyújtott határszéli cseh és osztrák szakképzési lehetőségeket, megelőzve az azzal járó politikai hatásokat.[34]

A régió két törvényhatósági jogú városában, Pozsonyban és Kassán a századfordulón a népoktatás már kizárólagosan magyar nyelvű volt. Pozsony város 1907-es jelentése szerint az Apponyi-féle népiskolai törvények „a gyakorlatban túl vannak haladva," mert az iskolák, ismétlő tanfolyamai és a tanonciskolák is magyar nyelvűek, ami nagyon

[30] MOL ME KBJ K 26, Liptó megye K 26, 1688. cs. 640. kb. / 1905.

[31] MOL ME KBJ K 26, Liptó megye 1688. cs. 720/1906. k. b.

[32] MOL ME KBJ K 26, Liptó megye 1688. cs. 70 k. b./1908.

[33] MOL ME KBJ K 26, Bars megye 1678. cs. 1936/1906.

[34] MOL ME KBJ K 26, Pozsony város 1673. cs. 224/168. jkv. 1901.

fontos az északnyugatról érkező szlovák diákok miatt.[35] Ugyanakkor a helyi népoktatási intézményeknek változatlanul fontos szerepet tulajdonítottak, elsősorban a külvárosok és a munkásnegyedek esetében. Kassán például külön kiemelték, hogy az iskolákban a „külvárosi tótajkúaknak magyarosítása a legszebb sikerrel folytattatik," bár mindez a város dinamikus fejlődésére volt visszavezethető, ami felgyorsította az urbanizációs folyamatot.[36]

Hasonló volt a helyzet Pozsonyban a dinamitgyári vagy a rendezőpályaudvari iskola esetében. Ezeken a helyeken különböző nemzetiségű, nem egyszer külföldről érkezett munkások dolgoztak, így gyerekeik a „legvegyesebb nyelvűek" voltak, ráadásul a „socialistikus eszme" is felbukkant, így nemcsak a népiskoláknak, hanem az óvodáknak is fokozott szerep jutott ezekben a negyedekben. [37]

Egy pozsonyi jelentés a városban a magyar tannyelv előretörését a hazafias érzelmű tanítók munkájának tulajdonította, ami a városi népiskolákat már „nemcsak a magyarosodás, hanem a magyar közművelődés tényezőivé tette."[38] Ugyanakkor érdekes módon a városon belül a nyelvhasználat miatti viták nem a szlovákokkal, hanem az ott élő németekkel folytak, elsősorban törvényhatóság és a városi színház kapcsán.[39]

A pozsonyi és kassai példával szemben bizonyos eltérést mutat a régió harmadik törvényhatósági jogú városa: Selmecbánya. Itt a gazdasági stagnálásnak köszönhetően a lakosság létszáma nem nőtt lényegesen, így a város továbbra is szlovák többségű maradt. Emiatt a külváros két római katolikus népiskolájában, a bankaiban és a steffultóiban a külváros etnikai viszonyaira való tekintettel a magyar tannyelv mellett a szlovák „használtatik kisegítő és értelmező nyelvül, egyelőre."[40]

Ezzel ellentétes tendencia is érvényesült a régióban a jelentések tanúsága szerint, noha annak városaiban a szlovákok számára ekkor már csak alapfokú oktatás

---

[35] MOL ME KBJ K 26, Pozsony város 1673. cs. 319./k. b.

[36] MOL ME KBJ K 26, Kassa város 1671. cs. 177./K. B./1901.

[37] MOL ME KBJ K 26, Pozsony város, 1673. cs. 427/K. B. 1906.

[38] MOL ME KBJ K 26, Pozsony város 1673. csomag 224/ 168. jkv. 1901. Benisch Artúr, ehhez hasonlóan, a régió városainak elmagyarosodását a Trefort által ott létesített középiskolákban látta. Álláspontja szerint „a most magyarrá lett s a közel jövőben magyarrá váló felvidéki városokat a magyar tanárság hódította meg. Az ő csöndes, de buzgó s kitartó munkásságuk emelte, mint az óceán koralljai, a szláv tengerben a magyarságnak eme értékes szigeteit, melyek egy újabb emberöltő múlva megsokasodva be fogják népesíteni az egész északi Magyarországot." BENISCH, 1914. 262-266.

[39] MOL ME KBJ K 26, Pozsony város 1673. cs. 229. főisp./1901., 224/168. jkv. 1901., 427/K. B. 1906.

[40] MOL ME KBJ K 26, Selmecz- és Bélabánya 1673. cs. 1018/901.

létezett egyre szűkülő mértékben. Hont megye például 1906-tól többször is egy gimnázium felállítását kérte Ipolyságon a vallás- és közoktatási minisztertől. Álláspontját részben azzal is indokolta, hogy ennek híján a megye szlovák fiataljait olyan iskolákba viszik, melyek „tót vidéken tót városokban vannak s így alkalmuk van a tót vidék nemzetiségi irányzatainak mind azon hazafias értelmeket, melyeket az iskola szíveikbe juttatna mielőtt gyökeret vernének kiirtani."[41] Ezzel ellentétben viszont „magyar városban, magyar intelligentia és iskola nevelésének hatása alatt, megyénk tótajkú polgárainak gyermeki is hazafiak lennének," mivel a középiskola „a közép osztály hazafias nevelésének eszköze."[42]

Speciális, a pozsonyi munkásnegyedekben található oktatás intézményekhez hasonló szerepet töltöttek be Gömör-Kishont megyében az ottani iparvállalatok és az általuk fenntartott népiskolák. Egy főispáni jelentés szerint ugyanis „a magyar államesze és a magyar nyelv terjesztése érdekében nagy segítségére vannak az államnak a vármegye nagy ipari vállalatai, melyek hazafias szellemű, magyar népoktatási intézeteket tartanak fenn és éppen azokban a községekben, melyekben nélkülük az államnak kellene ily iskolákat fenntartani."[43]

A megyében a legfontosabbak a Rimamurányi Vasmű Részvénytársaság ipartelepein található vállalati népiskolák voltak, de a cég emellett községieket is segélyezett. Ezekben a tanulók létszáma meglehetősen magas volt, ám ezen intézmények rendkívül jól felszereltek voltak rendesen fizetett tanítókkal, noha a tandíjmentességet csak 1917-ben vezették be.[44] Ezen kívül még Nógrád megyében volt jelentős számban nagyvállalati iskolahálózat, melyeket a Salgótarjáni Kőszénbánya és az Északmagyarországi Kőszénbánya és Iparvállalat Részvénytársaság tartott fenn.[45]

---

[41] Egy dátum nélküli levél a znióváraljai tanítóképző esetében ugyanilyen gondokról számol be, ráadásul el is ismeri, hogy a környezet ellenséges megnyilvánulásai az ott tanuló szlovák nemzetiségű fiatalokra „tagadhatatlan befolyással bírnak." Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. 1884. Fol. Hung. 72-73. A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület éves jelentése szerint pedig az znióváraljai egyesületi óvoda „az ottani lakosság hazafiatlan érzelmű tagjai között ellenszenves," ez a megállapítás pedig később többször is megismétlődött. *Jelentés az 1889-90. évi működésről*. K. n. Nyitra, 1890. 35.

[42] MOL ME KBJ K 26, Hont megye 1685. cs. 1190./1906. K. B., 1/1908. kb., 1908. I. – 1827/1908. K. B., 1908. II. – 1/1909. K. B. A kérést 1913-ra teljesítették, így ennek az államfordulat miatt már nem volt gyakorlati hatása. MÉSZÁROS István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája (996-1948). (Általánosan képző iskolák)*. Budapest, Akadémiai, 1988. 195.

[43] MOL ME KBJ K 26, Gömör-Kishont megye, 1683. cs. 169/1902. főisp.

[44] RÉTI R. László: *A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története*. Budapest, Akadémiai, 1977. 134-135.

[45] SZOMSZÉD András: Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság társulati népiskoláinak története. In: *Egyesületek, iskolák, nemzetiségek Nógrád vármegyében a 18-20. században*. Szerk.: Á. VARGA László. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 1990. 229-239.

Egy 1906-os jelentés szerint a Rimamurányi Vasmű Részvénytársaság Likéren, Nyustyán, Rákoson, Rimabrezón, Nadráson, Szirken, Turcsokon és Vashegyen részben teljesen maga tartott fenn iskolákat, vagy segélyezte őket. A nagyszabosdi papírgyár új iskolaépület emeltetett, míg a hacsói magnezitipari művek magyar tannyelvű iskolát állított fel a telepen, de más nagyvállalatok is többször tettek hasonló felajánlásokat (pl.: Újantalvölgy, Rudna). A megye közigazgatási bizottsága a Rima folyó felső folyásánál (pl.: Rimafűrész, Klenócz, Rimakokova, Rimabánya, Kecege, Rimarahó, Fazekaszsaluzsány, Osgyán, Rimatamásfalva), illetve a Murányalja-Pelsőcz vonalon található települések esetében (pl.: Murányalja, Murányszabadi, Hizsnyó, Lubény, Kövi, Mikolcsány, Jolsva) állami iskolák létesítését kérte több-kevesebb sikerrel, „részint mert e vidéknek tótsága összeköttetésben áll a zólyomi tótsággal, a honnan erős pánszláv irányzatok tapasztalhatók, részint mert e vidék úgy forgalmi, mint ipari szempontból jelentékeny fontossággal bír."[46]

A népoktatásnak a magyar nyelv terjesztésén felül az állampolgári nevelés terén is nagy jelentőséget tulajdonítottak, mivel sokáig ennek elsajátításától várták az állammal való érzelmi azonosulás elérését. Ennek legfőbb gátját az egyházi kézben lévő nemzetiségi iskolák jelentették, ahol a magyar nyelv oktatása jóval kisebb jelentőséggel bírt a nem egyszer magyarul sem tudó tanítók miatt, akik ráadásul nem feltétlenül a magyar állameszme szellemében tevékenykedtek. Ezt az ellentmondást a kortársak is észlelték, a törvényhatóságok pedig megoldásként állami iskolák létesítését kérték a megbízhatatlannak tartott egyházi tanintézetek ellensúlyozására vagy a nemzetiségi szempontból veszélyeztetett településekre.

Egy nyitrai jelentés szerint például az 1907-es népoktatási törvényjavaslatok életbe léptetést azért is szorgalmazták, mer a vármegye a szlovák nemzeti mozgalom egyik fészke, melynek képviselői „új alapon, gyakorlati eszközökkel (egyesületek, sajtó és könyvekkel)" szervezkednek, tevékenységük hatására pedig „a tót ajkú köznép tudatosan kezdi hangoztatni tótságának nyelvi és faji különállását s követel teret és jogokat a szeparált tót faj és nyelv részére." A törvényhatósági bizottság álláspontja szerint „ennek a veszélyesen terjedő kóros jelenségnek egyik leghathatósabb ellenszere a magyar nemzeti szellemben tartott állami népoktatás."[47] Más megyék tanfelügyelői (pl.: Trencsén, Turóc, Zólyom, Árva, Liptó, Gömör) szintén hasonló álláspontón voltak, és a szlovák nemzeti mozgalom visszaszorítása mellett a csehekkel való együttműködés megakadályozását is állami népiskolák telepítésétől várták.[48]

Ugyanakkor a kortársak közül már többen is rájöttek arra, hogy az állami népiskola önmagában nem vezet sikerre, ha ez tisztán nemzetiségi területeken van, és az élet nem követeli meg a magyar nyelv mindennapi használatát.

---

[46] MOL ME KBJ K 26, Gömör-Kishont megye, 1683. cs. 369./kb.

[47] MOL ME KBJ K 26, Nyitra megye, 1691. cs. 2592 kb/906.

[48] Magyar Országos Levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium K 802, 3054/eln. 902, 51 eln./1902, 1177/1902, 2060/902, 12 eln./1902, 1911/1903

Kossuth Lajos egy 1877-es levelében erről úgy nyilatkozott, hogy „pusztán iskoláztatás által a nyelv nem válhatik az élet nyelvévé," mivel „a hol (helyben maradó népnél) az iskola nyelve a házi tűzhely nyelvével ellentétbe jő, ott okvetlenül az iskola húzza a rövidebbet."[49]

Megoldásnak azt javasolta, hogy „magyar gyülpontokat kell e végre teremteni, melyek társadalmilag akként hassanak az iskola művére, mint eső s napfény hat az elvetett magra. A családi tűzhelyre, a társadalmi érintkezésekre kell gondolni, az egyéni érdekeket kell kapcsolatba hozni a nemzetiségi érdekekkel s az életet coordinálni az iskolával."[50]

Mocsáry Lajos szintén úgy vélte, hogy „nem lehet elérni semmi czélt olyan helyeken, hol a nemzetiségi pórnép nagy tömegekben vegyületlenül lakik, ily helyeken a kis magyar tudomány úgy fog elenyészni, mint a hogy felissza a nyár derekán szomjas föld a ráhullott néhány csepp esőt. Otthon nem érti meg senki, ha alkalmazni akarja a gyermek mit az iskolában tanult, a mint kilép az iskolából, elfelejti a mit tanult csakhamar, sokkal előbb, minthogy támogathatná saját gyermekét, mikor már ez kerül iskolába." Az egész csak pénzkidobás, aminek eredménye „csak a tanítás általános sikereinek akadályozásában, a beolvasztási törekvések által felköltött ellenséges visszahatásban és a nemzetiségi viszály kiélesítésében nyilatkozhatik."[51]

A statisztikus Kovács Alajos szerint „a magyar tanítási nyelvű iskolák, ha azok távol esnek a magyar nyelvterülettől, rendszerint alig tudnak eredményt elérni, ellenben a magyar iskola ott, a hol az élet is segíti munkájában, csodálatos eredményeket érhet el a magyarosítás terén." Álláspontja szerint ezért az a helyes politika, mely „a nyelvhatárokon, ipari pontokon és forgalmi vonalakon erősíti és terjeszti a magyarságot."[52]

Jászi szerint a „kényszerasszimiláció nyelvi eredményei ott, ahol megfelelő forgalmi és gazdasági helyzet az iskola munkáját nem támogatja, minimálisak és az általános szellemi színvonal lesüllyedéséhez vezetnek."[53]

Erre a jelenségre Pozsony város törvényhatósági bizottsága is felfigyelt, mely az iskolát szintén hatástalannak minősítette abban az esetben, ha az illető „ki nemzetiségi területen belül valamely hegyi faluban él, hol a magyarosodás szempontjából a mindennapi iskolát elvégzett növendék a fajmagyarsággal való érintkezés hiányában pár év múlva visszafejlődik."[54]

---

[49] Kossuth Lajos levele Hermann Ottónak 1877. március 22-én. In: *Kossuth Lajos Iratai*. IX. kötet. Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferencz. Budapest, Athenaeum, 1902. 171. (A továbbiakban KOSSUTH, 1902.)

[50] KOSSUTH, 1902. 175.

[51] [MOCSÁRY Lajos]: *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés*. Kókai Lajos, Budapest, 1886, 13.

[52] Kovács Alajos: *A bányászat és nagyipar hatása a magyarosodásra*. Közgazdaság Szemle, 33. évf. (1909). 1. sz. 17.

[53] JÁSZI, 1986. 237-238.

[54] MOL ME KBJ K 26, Pozsony város, 1673. csomag 407/K. B. 1905.

A századfordulótól az első világháború kitöréséig terjedő időszak mind a régió, mind az ország életében a gyors modernizáció időszakát jelentette, ami mindenhol a városok kisebb-nagyobb mértékű magyarosodásával járt. Ez a fejlődés a korabeli szlovák társadalmat sem hagyta érintetlenül, melynek gazdasági, társadalmi és politikai önszerveződése szintén megkezdődött, elsősorban a városokban. A közigazgatási bizottságok ekkor született jelentései részben ezeket a jelenségeket diagnosztizálják, részben kitérnek az általuk javasolt válaszlépésekre, ami jól jellemzi a megyei elit szlovákképét és a nemzetiségi kérdésben vallott álláspontját.

The Slovak national movement and the aspects of the towns in the reports of the Upper-Hungarian administrative committees (1900–1914)

The administrative committees in Upper-Hungary during the dualistic era were very important local political organizations. These organizations sent their reports to the central government about the life of their county twice a year. In these reports they often dealt with the Slovak question from the point of view of emigration, education and the existence of the Slovak national movement. These organizations often connected the Slovak question with the problem of urbanization and assimilation, in which they saw a possible answer to it. This idea already existed, as in the 1880s in Hungary many politicians and researchers of social history recognized that far more people can speak Hungarian and are willingly assimilated to Hungarians in the big towns than in the villages and small towns. As a result of this phenomenon the administrative committees started to urge the development of towns. It meant their industrialization and the improvement of the local educational system in order to accelerate this process, but despite of all their suggestions, the liberal governments of the dualistic era did not interfere in the economic life in such a way. These reports not only diagnosed these processes, but they gave a true description of how the local Hungarian political elite saw the Slovak national movement at the turn of the 20th century and also their viewpoint on the nationality question.

Csajányi Melinda

Az antiszemitizmus búvópatakja az Új Nemzedék című újság 1939. évi olvasói levelezésében

Van-e bármilyen történeti, politikai üzenete annak, hogy az európai zsidóság egyik utolsó mentsvárának számító Magyarországon – „Szűz Mária országában" – nyerte minden addigit felülmúló, utolsó erőtartalékait az európai zsidóságot égő áldozattá tevő gyűlölet?

Vajon, amiképp Oroszországot bizánci típusú fejlődési utat bejárt országnak igyekszünk megérteni, Iránt iszlám államként helyezzük el, s nem csodálkozunk Izrael alaptörvényeinek vallási kitételein, miképp kell vélekednünk a két világháború közötti Magyarországról, mint önmagát kifejezetten „*keresztény*" államként meghatározó alakulatról?

Talán – történetileg, szociológiai tekintetben – e ponton válik igazán „botránnyá" a holokauszt, és ez valójában a *kereszténység botránya*[1] lett, hiszen miként viszonyulhat a belső vagy a külső szemlélő egy, a maga – sok évszázada vallott – értékrendjének *alapelveivel* élesen meghasonló állam „ideológiai egészségéhez"?

Szűcs Jenő írja Bibó István gondolatai kapcsán – az egész magyar történelem szempontjából nagyhatású tanulmányában –, hogy a „történések" mögött a századokon átnyúlóan hosszú távon is bizonyos „szerkezetek" lényegesek, melyek a jelen számára egyszerre jelölnek ki határokat és kínálnak lehetőségeket.[2]

A kereszténység és zsidóság „vészkorszakbeli" kapcsolatának feltárása olyan lehetőséggé válhat, mely európai keresztény társadalmunk struktúrájának – jobb megértésen alapuló – jobb működését szolgálhatja.

A valódi vészkorszak kérdése

Jelen tanulmány legtágabban fogalmazott kérdése, hogy *valójában mikor, hol s legfőképp hogyan kezdődött a „vészkorszak."* Lehetséges-e kezdőpontot megjelölni így, a történtek egészen pontos, dokumentált ismeretében?

Sokan, akkoriban úgy vélték tudni – például Serédi Jusztinián hercegprímás[3] –, hogy a diszkriminatív intézkedések (zsidótörvények) egy valós társadalmi probléma megoldásaként, épp hogy elkerülhetővé tették a zsidókat esetleg fenyegető nagyobb veszélyeket.

Ezt el kell fogadnunk. Ám nem a háttér és a következmények vizsgálata nélkül kell elfogadnunk. Az igazi tartalmi és történelmi tanulságot is hordozó kérdés az, *miként*,

---

1 SICHER, E.: *The Scandal of the Holocaust*. The European Legacy, Volume 6, Number 5., 1October 2001. 639-641. (3)

2 SZŰCS Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Társadalmi Szemle, 36. évf., 1981. 3.sz. 313.

3 BRAHAM, Randolph L.: *A magyar holokauszt*. Bp., 1988. 360. (A továbbiakban BRAHAM, 1988)

milyen módszerekkel „ágyazott meg" az 1920–1944 közötti időszak a hagyományos értelemben vett „vészkorszak" szinte akadálytalan lezajlásának.

Jelen tanulmány kísérletileg kitágítja a „vészkorszak" fogalmának értelmezését, s különösen az 1939. esztendő jelentőségét állítja fókuszba.

1939 különös jelentőségű esztendő volt a katolikus egyház, a világ és hazánk történetében is. A katolikus egyház feje meghalt, új pápa került az egyház élére, kitört a második világháború. Magyarország a növekvő zsidó ellenes diszkrimináció közepette miniszterelnököt cserélt, lezajlottak a teljesen titkos országgyűlési választások, kilépett az ország a Népszövetségből, és – a korábbi háborúban elveszített – területeiből jelentős nagyságrendben kapott vissza.

1939 a zsidókérdés kiemelkedő éve volt a keresztény-nemzeti Magyarországon. Nemcsak ekkor születtek a zsidóságra nézve diszkriminatív jogszabályok, de ez volt az esztendő, mely hivatott volt az előzőek társadalmi elfogadottságát erősíteni és azok hatását lemérni.

Ebben az évben fogadták el az új zsidótörvényt, és szintén ez az év volt hivatott levezényelni az országgyűlési választást, melynek olyan politikai erőt kellett hatalomra juttatnia, mely megoldhatatlannak tűnő bel- és külpolitikai kérdéseket old meg.

1939 már előkészítette a zsidótörvények következő felvonásait s a végkifejletet is.

A kereszténység mint vallás és megjelenési formái a két világháború közötti Magyarországon

Vizsgált korszakunk Magyarországának kormányzati rendszerét „nemzeti keresztény kurzusként" nevezték meg a kortársak és az utókor is. Első renden nyilván nem vallási besorolást takar a kifejezés, ám épp mire megértette volna a társadalom a trianoni Magyarország első évtizedének új szabályait és új rendszerét, elveszítette a „keresztény" szó természetes értelmét, s az ideológiai szélsőségek viharát túlélt „magyar" lassan elfeledte már kérdezni, „hol van itt a kereszténység?".

A két világháború közti Magyarországon római katolikus volt a lakosság 64-66%-a, református 21%, evangélikus 6%, az izraelita vallásúak összességében mintegy 5%-ot tettek ki, ám az ő területi megoszlásuk közel sem volt szórtnak nevezhető, 56%-uk Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban élt.[4]

Az egyházak szerepe nemcsak a trianoni szerződés utáni rendszer – melynek kétséget kizáróan *új* keretek között, *új* társadalomból kellett egészen *új* országot létrehívnia – egyik tartóoszlopaként volt rendkívüli jelentőségű. A társadalmi tudat formálása és fenntartása – mai értelemben vett média hiányában – még mindig nagymértékben egy-egy „jó orgánumú" prédikátor vagy „szép szavú" pap hatásától függött.

---

[4] ROMSICS Ignác*: Magyarország története a XX. században*. Bp. 2005.189. (A továbbiakban ROMSICS, 2005)

Nemcsak az egyházi iskolák kiterjedt hálózata biztosította elvileg a kereszténység gondolatának változatlan erejű hatását, hiszen a hivatalos, állami iskolák tantervei is nagy hangsúlyt fektettek a vallásos nevelésre. A húszas évek új tanterveiben csökkent az értéksemleges intellektualizmus becsülete, viszont erősödött a keresztény és nemzeti szellem.[5]

Különösen nagy szerep jutott a modernizálódni kívánó, s így valóban modernizálódó társadalomban a „keresztény szellemiségű" sajtónak. A 30-as évek folyamán az állam szintjén is jelentkező és fokozatosan erősödő politikai jobbratolódás épp a „keresztény szellemű" média primátusát igyekezett minden erővel biztosítani az újságok, a film és az egyre izmosodó rádió esetében is.

A zsidótörvények egyre megalázóbb intézkedései a kikeresztelkedettekre is érvényesek voltak, s ez lassan a keresztény egyházak tiltakozását vonta maga után.[6] Olybá tűnik, a keresztség aktusa mint közösségformáló erő volt egyedül elegendően erős kapocs ahhoz, hogy megmozdítsa Krisztus egyházának vezetőit az „övéiért." Valóban, ahogyan Randolph L. Braham is alátámasztja kutatásaival, a zsidó származású áttértek érdekeivel való törődés a legtöbb egyházi vezető magatartására jellemző volt a háborús időszakban.[7]

A keresztény egyházak megkísérelték tehát folytatni azt a viszonyulást a zsidósághoz a vészkorszakban is, melyet az elmúlt néhány évszázadban: más *vallásúakként* kezelni a csoportot, melyet a megkülönböztető intézkedések sora ért. Ez a megnyugtatónak vélt álláspont azonban nagyon komoly ellentmondások között találta magát már az 1939-ben született, második zsidótörvény kapcsán, mely a keresztény vallású zsidó származásúakra épp úgy érvényes diszkriminációkat hozott, mint az izraelitákra.

E helyzet egyértelmű nyomait olvashatjuk ki az ideológiai és erkölcsi zűrzavarral küzdő keresztény kispolgárság soraiból, melyek a vizsgált, Bangha Béla által alapított és keresztény-nemzeti szellemű *Új Nemzedék* című napilap *Levelesládájába* címzett üzeneteikben jelenik meg.

A zsidóság mint vallás és megjelenési formái Magyarországon a XX. században

„Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilváníttatnak. Minden ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetik" – az 1867. évi XVII. tc., az ún. emancipációs törvény ebben a formában zárta le, vagy vélte lezárni a megkülönböztetés, a megjelölés „középkorát,"

---

[5] ROMSICS, 2005. 820.

[6] BRAHAM, 1988. 358.

[7] GONDA László: *A zsidóság Magyarországon 1526 – 1945*. Bp. 1992. 222. (A továbbiakban GONDA, 1992)

s vélt új korszakot nyitni, melyben győztes lehetett a magyarországi zsidóság, s az őket befogadó magyarság is.

A századfordulóra – a 19. század végi felekezeti rendezés után – a zsidóság egy egységes felekezetként három szervezetileg elkülönülő egységével: a kongresszusi (neológ), az ortodox és az egyik ágazathoz sem tartozó, *„status quo ante”* csoportjával nyert elfogadást. Ezáltal teremtődött meg valóságosan a magyarországi zsidóság teljes befogadásának lehetősége.

A polgári emancipáció és a vallási recepció olyan asszimilációs lehetőséget biztosított, melynek során a zsidóságnak nem kellett feladnia zsidóságát, és megteremtődött a zsidó-magyar kettős identitás lehetősége, s ez a biztonságos, prosperitást ígérő helyzet valóban egyedülállónak látszott Európában.

Az együttélés kisebb-nagyobb – természetesnek vett – zökkenőkkel sikeresnek tűnt, az újkori magyar gazdasági fellendülésben elévülhetetlen érdemeket szerzett a magát magyarnak tartó zsidóság.

Háború, forradalmak, iszonytató békék következtek, melyek válságokat és új háború árnyát szülték. Ezek részletes tárgyalása nem, ám következményeinek gondos számba vétele e tanulmány tárgyát képezi. A magyar történelemben nem először indult meg a „bűnbakkeresés,” de – társadalmi méretet öltve – ennek során a 20. század első harmadában találtatott meg a zsidóság először, mint a bajok „valódi” okozója.

A kérdés, hogy valójában mikor s miképp kezdődött a vészkorszak, s kiket, „mely zsidókat” érte el. Létkérdéssé lett sokaknak, megválaszolhatatlan, folyton változó válaszlehetőségeket, menekülési lehetőségeket felvillantó, aztán bezáró létkérdéssé. A bevett vallású s nemzettudatában javarészt asszimilált magyar zsidóság kétségbeesetten kereste identitását az 1938 utáni Magyarországon, a hazában, mely eddig, ha meg is különböztette, de megóvta őket, s sokan vallásuk elhagyásában vélték elkerülhetőnek az érthetetlenül közelítő halálos veszélyt. Nem először. A zsidóságban leginkább az összefogás szükségességét erősítette meg már a XX. század elején az újkonzervatív ideológia talaján kibontakozó zsidóellenesség is.[8]

A rabbinikus felfogás szerint azonban a zsidó státusz nem szüntethető meg semmi módon, a kitérés eredménye nem egy „goj,” hanem egy bűnös zsidó. E felfogás súlya alól nyilván a neológ szellemben nevelkedett, és azt szem előtt tartva élő zsidóknak is igen nehéz lehetett kivonni magukat, mégis Magyarországon több alkalommal is megjelent a kényszerű „kitérési hullám.”

Ám, míg eddig a legvészterhesebbnek tűnő időszakokban is valamelyest menedék lehetett a vallás elhagyása, a névváltoztatás útján való – elvártnak vélt – közösségvállalás a befogadó társadalommal, ez utóbbi alkalommal – mint tudjuk azóta már – legtöbb esetben nem jelentett védelmet. Vajon megértette ezt a keresztény magyar társadalom s az áldozatként vele szemben álló – vallási identitását gyakran már elhagyott – magyar zsidóság?

---

[8] GONDA, 1992. 177.

Az antiszemitizmus és megjelenési formái „Mária országában”

Az, hogy Magyarország keresztény ország, nem csupán azt jelentette, hogy a keresztény államok sok évszázada fennálló közösségének tagja. Magyarországot – Franciaországgal, Bajorországgal, Ausztriával, Lengyelországgal és Csehországgal együtt – esetünkben Szent István legendás felajánlását alapul tekintve, Mária országának tekintették. Szűz Mária mint az ország patrónája évszázadokon át rendkívül fontos szerepet töltött be a nemzeti identitás alakulásában. Ugyan e toposz a vezető egyházi értelmiség körében alakult ki, a népszerű egyházi műfajok segítségével gyorsan eljutott a szélesebb néprétegekhez. Ez – az elhagyatottság-tudattal élő – magyarság szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró tényező volt: a nemzetnek egy mindenkinél hatalmasabb égi patrónusa van.[9] Vajon miképp alakult István király – sokat és hiába idézett – intelmei után, a keresztény úri osztályokban gyakorlatilag kötelező „szalonzsidózáson” keresztül, a néha a templomok szószékén is megjelenő antiszemitizmusig az út?

1944-ben a mohácsi evangélikus lelkész hivatása teljesítéseként fogta fel alábbi levelének – a kitért zsidók érdekében történt – megírását, mellyel állást foglalt a faji alapú törvények szelleme mellett, ha betűjével nem is értett egyet:

„*Tudom azt, hogy a zsidóság idegen test volt a nemzet testén, amelyet el kellett távolítani. Nem is ez ellen, hanem ennek kivitelezési módja ellen van minden jóérzésű magyar embernek kifogása. Én most panaszaimat kizárólag az Istentől reám bízott zsidó fajú, protestáns testvéreimre korlátozom.”*[10]

Ugyanekkor azonban Győrben Apor Vilmos püspök a következőket mondta:

„És aki megtagadja a kereszténység alaptörvényét a szeretetről, és azt állítja, hogy vannak emberi csoportok és fajták, melyeket gyűlölni szabad, és azt hirdeti, hogy az embereket kínozni szabad, legyenek azok akár négerek, akár zsidók, az bármennyire is kérkednék is azzal, hogy keresztény, olyan, mint a pogány és nyilvánvalóan bűnös.”[11]

Az pedig, hogy a keresztény magyar társadalom miképp volt képes elhelyezni önmagát „ideológusai” megnyilvánulásai között nagyban a keresztény sajtó hozzáállásán is múlott.

A német fasizmusnak az újpogányság nyújtott ideológiai alapot. Alfred Rosenberg híres könyve, *A XX. század mítosza* – kötelező olvasmányként a korszakban minden német iskolában – ki is fejti ezt az irányzatot, épp a kereszténységgel szemben megfogalmazva lényegét:

„[az északi ember] [...] *nem ismeri a bűnt. Ha egyáltalán bűnt ismerünk, úgy az nem lehet más, mint a kereszténység nagy, hatalmas, soha ki nem engesztelhető bűne az embe-*

---

[9] KNAPP Éva—TÜSKÉS Gábor: Magyarország – Mária országa. *Irodalomtörténeti Közlemények*.104. (2000. 5-6.) 573-602.

[10] BRAHAM, 1988. 37.

[11] HOSSZÚ Gyula: *Utak a holokausztoz, történetek a holokausztról*. Bp. 2001. 291.

riségen. [...] *Amikor az ember ezzel a mai ifjúsággal beszél, néha szinte megrémül attól a kereszténység elleni lobogó gyűlölettől, ami ezekből a fiatal lelkekből kitör."*[12]

Magyarországon, ehhez hasonlóan, a keresztény kultúrkör nem ingott meg, sőt – s épp itt rejtekezhet kutatásunk valódi tárgya – igenis keresztény alapon működött a rendszer, s tette talán ezáltal lehetetlenné a kereszténység eszmekörének hatékonyságát a második világháborút követő évtizedekben, s segítette elő, hogy a magyar társadalom viszonylag csekély ellenállással nyitott ajtót nagyon is keresztényellenes ideológiáknak.

A „keresztények" a vészkorszakban

A vonatkozó irodalom a diszkriminációval kezdődő és a megsemmisítésig vezető folyamat – áldozatokon kívüli – résztvevőit az *elkövetők*, a „*bystanderek*" és a *mentők* csoportjába sorolja. Míg az elkövetők és a mentők szélsőségesen aktív – és pozitív vagy negatív irányban történelmi jelentőséget szerző – tevékenysége sokoldalú feldolgozást nyert az elmúlt évtizedek során, a magyarul nehezen megfogható, mert *nem* kívülálló „*bystanderek*," akik minden bizonnyal a legnagyobb tömeget jelentették, s voltak a *keresztény magyar társadalom derékhada*, feltáratlan, ám nem érdektelen témát jelentenek.

A „*bystanderek,*" a hétköznapi, dolgos, gyereket nevelő, munkába és templomba járó, adófizető, újságot olvasó tömeg *viselkedésének indítékai*, gondolkodásának *motivációi* – feltételezésünk szerint – sokkal többet árulnak el a „valós keresztény, magyar" társadalomról, mint a cselekedeteikkel valamiképp kiemelkedő, épp ezért atípusos „elkövetők" vagy „mentők," akikre hivatkozva mégis sokkal hajlamosabb mind a szakirodalom, mind a népszerű történelemírás sommás képet alkotni a „vészkorszakról."

Ezen tömegek nemcsak elszenvedték a vesztes háború következményeit, a forradalmakat, a világgazdasági összeomlást, hanem szavazataikkal 1939-ben már irányíthatták is az eseményeket. Nagy kérdés, miként és milyen úton válik valaki az események valamilyen szintű irányítójából kívülállóvá, „nézővé."

Nem csupán Bethlen István – aki különös módon, szintén épp ez esztendő májusában jelenti be a közélettől való visszavonulását – lesz a maga szintjén „*bystander*," hanem 1938-tól 1944-ig a magyar társadalom legnagyobb része is. E folyamat kezdeteibe enged betekintést – kétség kívül sajátos aspektust biztosítva – az *Új Nemzedék* egész 1939. évi *Levelesládájának* alapos átolvasása.

Az Új Nemzedék

Az érintett időszak lapjai közül az *Új Nemzedék* (délutáni budapesti lap), kiemelkedő jelentőséggel bírt a fővárosi katolikus lakossága körében. A keresztény-nemzeti eszmerend-

[12] CZAKÓ Gábor: A holokausztés a kereszténység. – http://www.gondola.hu/cikk.php?szal=20669 (2009.11.06.)

szert artikuláló lapot – több más mellett – Bangha Béla alapította 1919 szeptemberében a „destruktív zsidó sajtó háttérbe szorítására."[13]

1939-ben Saly Dezső állt a lap élén, akit Varga László[14] „legendás főszerkesztőnek" nevez. A 70000-es példányszám a lap jelentőségét húzza alá, és olvasói körének behatóbb tanulmányozását igényli.

A hangvétel megmaradt az eredeti alapítói szándék mentén, illusztrációt adva annak, hogy a – szélső jobboldaltól is hangsúlyozottan elzárkózó – keresztény-nemzeti szellemiségű rétegek miként fogadták a zsidótörvényeket, és teremtették meg egyúttal azok társadalmi hátterét, befogadó közegét és okát.

Az olvasói levelek...

Az emberek, akik keresztény magyar kispolgárnak számítottak, sokan épp e lap hasábjain vélték hangjukat hallhatóvá artikulálni e rovat által. A legtöbb üzenetet névvel és a foglalkozás megjelölésével – nem ritkán pontos címmel – látták el íróik, leginkább azonban az üzenetek tartalma ad bizonyosságot a lap azon közönségének összetételéről, amely kommunikálni kívánt a szerkesztővel problémáiról. Tényszerűen meg kell állapítanunk, hogy a panasszal, kéréssel a „Szerkesztő Úrhoz" forduló olvasók a laphoz hangsúlyozott bizalommal viszonyultak: *„Szerkesztő úrhoz,* ***aki szívesen karolja*** *[a szerző kijelölése] fel a közérdekű ügyeket."*[15]

A Jobb közlekedést a ceglédi vonalon!-üzenet[16] olyan keresztény lapnak titulálja az *Új Nemzedéket*, mely mindig bátran síkra szállt a kisemberek jogaiért. Jobbára pontosan határozza meg a lap közönségét az építendő óvóhelyek ügyében hozzászóló, aki nagyon népszerűnek mondja a *Levelesládát*, mert Budapest összes lakosához szól.[17]

A jelen tanulmány tárgyát képező kutatás témája, a megbúvó és felbukkanó antiszemitizmus – az 1939. év adottságainak megfelelően – valóban primátust élvez a levelek tárgykörét illetően, az olvasóközönséget jelentős mértékben foglalkoztató további témák azonban hiteles hátteret adnak a zsidótörvényeket befogadó és újabbakat indukáló, keresztény társadalom állapotáról.

Egy gazdasági, politikai és értékválságos időszakot élő nagyvárosi polgárság valamennyi jellemző problémás ügye megjelenik az *Új Nemzedék* 1939.évi számainak *Levelesládájában*, ám az alábbi témakörök oly elsöprő erővel tematizálják a levelezést, hogy rendszerezésükre „fiókokat" lehet kialakítani.

A témák előfordulásuk növekvő sorrendjében:

---

[13] KÓKAI György—BUZINKAY Géza—MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Bp. 2001. 208.p.

[14] VARGA László: Tanmese. *Élet és irodalom*, 50. évf. 2006. júl. 14.

[15] MÁV-utasok panasza – *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 18.

[16] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 13.

[17] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 1.

1. A közelítő háború előszele
2. A szélsőjobb szervezett erők megjelenése és erősödése
3. A magyarországi németség asszimilációs problémái
4. Szociális problémák (A visszacsatolt területek lakossága esetében speciálisan is)
5. A „keresztényibb" Magyarország megvalósításának célja
6. A zsidójavaslat és a zsidótörvények keltette (gondolkodás- és ítélkezésbeli) zavar

Az első két, kevésbé gyakran érintett téma területéről elegendő „ízelítőként" egy-egy levelet idéznünk. A szélsőjobboldali gondolkodást egyértelműen és különböző stílusban utasítják el a keresztény nemzeti lap olvasói, és egészen sajátos, hogy a közelítő háború veszélyével – a zsidóság fenyegetéséhez képest – mennyire kis súllyal foglalkoznak.

„Kinek a nevében beszél dr. Basch?"-címmel a megalakult *Volksbund* vezetőjének programja és tevékenysége alapján egy teljes oldalon keresztül inkriminálja annak tevékenységét egy *"nem asszimilált sváb*."[18] Egy másik olvasó az előző – dr. Basch szervezetével kapcsolatos – levélre hivatkozva mondja, hogy kőbe kellene vésni az írás egyes szavait és röplapokon terjeszteni. Szerinte a *Volksbund* működése szembe fogja állítani a hazai németséget a magyarokkal.[19]

„Mi van a házak falán?"-cím alatt arról esik szó, hogy miért engedi a rendőrség, hogy vandálok éjszakánként telefirkálják Budapest falait *„torz keresztekkel, egy a magyar bíróság által jogerősen elítélt egyén éltetésével. Azt hiszik ezek, hogy a magyar nép bedől ezeknek az elkoptatott fogásoknak? Nem."*[20]

A közelítő háború szele minden bizonnyal érezhető volt, mégis az olvasói levelezésben alig van nyoma:

„Építsünk óvóhelyeket"-címmel említi a levélíró, hogy minden nap olvashatók hírek a növekvő feszültségről, arról, hogy mennek a légoltalmi gyakorlatok. Már a múlt szeptemberben megjelent a rendelet az óvóhelyek építéséről, de sem határidő, sem szankció nem volt hozzá. *„Pedig hozzá kellene fogni a munkához*."[21]

Egy másik írás a háborús készülődés ritka – olvasói levélbeli – megjelenési formái közül már az antiszemitizmus búvópatakját bocsátja e téren felszínre:

„Felháborodott olvasó" cím alatt olvashatjuk, hogy a levélíró *„súlyos büntetést kér a honvédség ellen vétőkre"* egy múlt heti cikk kapcsán, melyben arról tudósítanak, hogy egy sárospataki zsidó hentesmester romlott húst szállított a hadseregnek, és csak 10 napi elzárásra és 50 Pengőre büntették. Szerinte a bitófa se lenne sok.[22]

Jóval nagyobb számban vannak jelen az olvasói levelek között a levélírók fizikai – gazdasági és pénzügyi determináns alatt – és – politikai és eszmei instabilitás miatti – lelki állapotát tükröző panaszok, kérdések, felháborodott és néha örömteli megnyilvánulások.

---

[18] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 5.
[19] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 11.
[20] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 25.
[21] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 1.
[22] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 4.

E szociális feszültségeket tükröző levelek közül legtöbb a közszolgák és a nyugdíjjal, biztosítással nem rendelkezők életkilátásaival foglalkozik.

„Mi lesz, ha elbocsátanak?" – teszi fel a kérdést egy levélíró annak kapcsán, hogy a törvényhozás megszavazta a férjes női tisztviselők elbocsátásáról szóló törvényt, mely sajnos nem foglalkozik azokkal, akik olyan kisebb vállalatnál vannak alkalmazva, ahol nincs elismert nyugdíjpénztár.[23]

Miért nem kap ingyenes kezelést a falusi OTBA beteg?

Mi lesz a gazdatisztekkel? – A miniszterelnök a földműveseknek nyugdíjat ígért, de mi lesz a gazdatisztekkel?

Pörbölyön tandíj van az általános iskolában – Nagyon rossz szociális körülmények között várják az ingyenes népoktatás bevezetését.

A Dunagőzhajózási Társaság szociális politikája – A Nagynémet Birodalom tulajdona lett, mint ahogyan a Mohács-Pécs vasút is. A vasútnál jelentősen csökkentették az alkalmazottak számát, a fizetések pedig jóval alacsonyabbak, mint máshol. Lakbér nincs, helyette minimális pótlék van. *„Miképp lenne mód ezt a vállalatot szociálisabb alkalmazott- politikára rávenni?"* [24]

Háztartási alkalmazott vagyok – Az *Új Nemzedék*hez fordult az olvasó, mert *„az felkarolja a kisemberek ügyét."* Most karácsonykor annyi dolga volt, hogy még templomba sem jutott el. Jó lenne, ha a törvény szabályozná az ő terhelhetőségüket is.[25]

Akik 6 éve „ideiglenesek"a Nemzeti Banknál. – Kb. 100 alkalmazottat nem véglegesített az MNB ígéretei ellenére, s kétségbeejtő a helyzetük. Ne engedje az MNB (szemben az altisztekkel) a diplomásokat sem éhen pusztulni![26]

„56 ezerre becsülte az adóhivatal, 35 ezerért bárkinek eladom" – Igazságtalannak tartja a vagyonadót a „kisház birtokos". Szívesen fizeti a köteles adót, de a vagyonadó tekintetében (ironikusan) inkább eladja a házat.[27]

„Az is küldhesse a gyerekét óvodába, kinek nincs 1 pengője" – Kell állami óvoda Zalalövőre is.

„Előbb lássák el munkával a kisiparost" – Ne a tanonc minimálbéreket húzzák fel, hanem lássák el előbb munkával a kisiparost, hogy tudjon fizetni! Schreil János, hadirokkant bádogos tollából.

Szerény megélhetést a képzett gazdáknak is! – Akik nem tudják elméleti és gyakorlati tudásukat kamatoztatni, mert nagyon alacsony bérért alkalmazzák őket. *„Most, amikor az ország vezetői a törpebirtokosokon és a mezőgazdasági munkásokon segíteni igyekszik, ne hagyják magukra a képzett szakembereket"*[28]

---

[23] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 14.

[24] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 19.

[25] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 20.

[26] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 25.

[27] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 28.

[28] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 1.

Hol a családi pótlék? – A közalkalmazottak a hatályos rendelkezések ellenére még nem kapták meg a megemelt családi pótlékot, a korábban érvényesített ötszöri illetménycsökkentést mindig egyik napról a másikra érvényesítették.[29]

Nyolcgyermekes kisiparoscsalád *heti étlapja* (káposzta, krumpli, borsó*) „így nevelkedik 6 magyar gyermek, pedig ki ad több katonát...?"*[30]

Egészen speciális a **visszacsatolt területek** lakosságát érintő problémák tömeges megjelenése.

Tardoskeddről egy 10 gyermekes felvidéki anya (Ványa Pálné) nyílt kérelmet intéz a MÁV-hoz, mivel hogy most „*ismét*" magyarok, alkalmazza *ismét a férjét*. Mind a 10 gyerekbe „magyar szívet" ültetett. (Ők kint rekedtek, s akik korábban elmenekültek már el tudtak helyezkedni.)

Amit megadott a C. S. D. (csehszlovák vasút) adja meg a MÁV is! – Egy lelkész 50%-os kedvezményt kér mint hittan-tanár, a tanárokhoz hasonlóan. Rendezzék – a csehszlovákokhoz hasonlóan – a katolikus klérusnak a kongruát és a vasúti kedvezményt is! [31]

„*Kenyeret adok a mezőgazdasági munkásoknak*" – Az író felvidéki magyar munkásokat vár és 12-15 éves kislányt helyezne el átmenetileg, míg szüleik sorsa jobbra nem fordul.

A Felvidékről kiüldözött, gyakran hajléktalan magyar családokból egynek *szobakonyhás lakást ajánl.* (Pottermann Lajos földbirtokos – Becske, Nógrád v.m.)[32]

1939 nem csupán a magyar zsidóság számára volt sokkoló és baljós év, de a magyarországi német nemzetiség számára is sorsfordító volt, mind szemléletmódjuk, mind megítélésük változásának tekintetében. E – jelentőségéhez mérten – ritkábban említett változást artikulálják a néha valódi diskurzust képező olvasói levelek is:

Pomázi névelemzés – A hazai németség érdekeinek védelme címszó alatt már-már beavatkozás folyik a magyarság életébe, holott maga Baldur v.Schirach mondta, hogy csak kulturális követeléseik és jogaik lehetnek. Pomázon, névelemzés alapján, magukat magyarnak valló szülők gyermekeit kényszerítették német iskolába.

A levélíró százalékos számításokba bocsátkozik, hogy egy vegyes házasság esetén mi is a helyzet generációkon keresztül, s megállapítja, hogy egyik fél sem emelhet kifogást „vérveszteség" címen, mert a *„magyar vér a házasság révén már belekerült a gyerekbe."* Szerinte, a hazai németség a török hódoltság óta a legjobb magyar földeken él, de semmivel nem volt nagyobb mértékű a német-magyar keveredés, mint a németek keveredése más népekkel Németországban. „*Ha pedig a németek* [az olvasó szerint igazolhatóan]

---

[29] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 2.

[30] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 4.

[31] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 11.

[32] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 27.

szláv származású kiválóságaikat németnek tartják, miért ne tenné ezt Magyarország is a német származású magyarokkal."

Szerinte az ilyen pomázi eseteket *„próbálkozásoknak kell felfogni, hogy vajon meddig lehet elmenni az öntudatlan magyarsággal szemben"* (Dr. Halmágyi László – aláírva)[33]

Solymári németek nyilatkozatot tesznek közzé, mi szerint őket lázítják. *„Ők nem németek, hanem keresztény magyarok, akik németül is tudnak. A haza ellen forduló s magukat idegennek érző állampolgárok alávalóbbak a gazdasági élet vérkeringését gátlóknál is!"*[sic!] Fenyegetőznek, hogy nehogy átlépje a falu határát az, aki őket hovatartozásukban megkérdőjelezné. (9 név aláírva)[34]

A magyarországi németség helyzete tárgyilagos kisebbségi szemszögből – Az olvasó szerint a német törekvések váltják ki a mostanában megfigyelhető idegességet német kisebbség kapcsán. Rögzíteni kívánja, hogy nem lehet panasza a német kisebbségnek a kisebbségi politika miatt, és hogy sosem volt erőszakos magyarosítás. Hangsúlyozza továbbá, hogy olyan vezető kell, aki kifejezetten magyarországi német kisebbség érdekeit védi, és megóvja őket az idegen ideológiáktól.[35]

A pomázi ügyhöz III. – 100%-os, 250 itt élő sváb nevében kérdezi, miért akarják most kiölni belőlük a hazaszeretetet. A Pest környéki svábok szerinte eddig csak '48-as képviselőt választottak, most sem akarnak Basch és Kuschbach után menni. (Véber Lipót, Törökbálint)[36]

A „keresztényibb Magyarország" megvalósítását célzó olvasói levelek stílusukban és tartalmukban már erős kapcsot jelentenek a kifejezetten a zsidókérdést érintő levelekhez.

Furcsa kis vígjáték – Egy rádióbeli operett-vígjátékot inkriminál az olvasó, melyben a lumpolás, válás, megcsalás köznapi jelenségként szerepel. Felteszi a kérdést, vajon az ilyennek a szerepeltetése használ-e a keresztény magyar hírlapirodalom és kritika mostanában eredményes küzdelmének és a családvédelemnek. (37.121. sz. rádióelőfizető)[37]

„Magyarul mulasson a magyar" – *„Magyarok vagyunk, s ezt most régi területeink egy részének visszaszerzése után még büszkébben valljuk."* – Miért nincsen a báli táncrendekben palotás, ha már a meghívókon „kötelező" a magyar vagy magyaros viselet? (Kelemen Irén)[38]

Heller Ágnes teszi fel a kérdést tanulmányában, vajon miképp folytatódott volna az erősödő antiszemitizmus hazánkban, ha a német csapatok nem foglalják el Magyarországot

---

[33] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 11.
[34] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 12.
[35] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 14.
[36] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 27.
[37] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 11.
[38] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 29.

1944 márciusában. A filozófus szerint a népirtás politikáját a német hadsereg hozta el Magyarországra.[39]

Az alábbi – zsidójavaslattal, zsidótörvényekkel kapcsolatos – olvasói levelek, s különösen a mögöttük rejlő indulatok, tisztázatlanságok teszik különösen aktuálissá a filozófus számára feltehető, a történésznek mindig tabu, „mi lett volna ha" kérdést:

„Régi, kötelességtudó szavazó," [aki mindig,] *„ha kellett anyagilag is hozzájárult a keresztény nemzeti alapon álló pártok győzelméhez"* fogadkozik, hogy többet nem megy szavazni. Ugyan *„nem érdekli a zsidótörvény,"* de nem hajlandó most ő költséges és időrabló procedúrával kereszténységét igazolni, holott évtizedek óta fenn van a választói névjegyzéken. Nagyszülei közül három nemesi származású, a negyedik egy igen kitűnő sváb, aki *„ha most élne, bizonyára Hitler híve lenne."*[40]

Miután január 6-i számában az *Új Nemzedék* elsőként teszi közzé a „zsidójavaslatot" magyarázatokkal,[41] az olvasói levelek egyre nagyobb számban reagálnak a társadalomra e téren nehezedő nyomásra.

„Idegen helyett idegen?" – Sokan érdeklődnek külföldről nagy cégek iránt, melyet az olvasó a várható zsidó kivándorlás előhangjaként értékel, és ugyan bízik Imrédyben, aki a legjobban ismeri a magyar gazdaság állapotát, mégsem felejti, mennyi keserűség fakadt az idegen cégvezetők intézkedései nyomán, s nem szeretne most meg cseh és német vezetőket látni a legprosperálóbb magyar cégek élén.

„Az Üdvözítő köntöse" – Az olvasó katolikusként üdvözli a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozását, de inkriminálja annak módját. Szerinte az egyház tanítása szerint *„zsidónak csak az evangéliumi szellemtől idegen szellemi közösségben, a mienktől élesen eltérő, zsidó erkölcsi törvények alapján élőket"* tarthatjuk. Nehezményezi, hogy a katolikus zsidókra is kiterjed a törvény hatálya. Hivatkozza, hogy a Szentszék is elítéli a fajelméletet, mivel az *Osservatore Romano* január 1-jei száma a fajelméletet „újpogányságnak" nyilvánítja.

„Micsoda sajnálatos eltévelyedés az, mely az „újpogányságot" Üdvözítőnk köntösébe takargatva akarná hazánkba becsempészni"[42]

„Nagy Béla esperes-plébános a zsidótörvényről" – Először is határozottan rögzíti a levélíró: katolikus pap, távol áll a politikától, és nem folyik zsidó vér az ereiben. Helyesli a származási alapú megítélést, mert a vérségi kötelék a legszorosabb szerinte. A „félvérek" közül azokat, akik keresztények lettek, szerinte kár lenne visszataszítani a zsidó fajközösségbe és pusztulni hagyni 50% magyar vért. Azt a „félvért," aki kereszténynek született, vagy 1938 jan.1-je előtt keresztelkedett ki, tehát nem félelemből szakított a zsidó kultúrközösséggel, szerinte kereszténynek kell tekinteni.[43]

---

[39] HELLER Ágnes: *Auschwitz és Gulág*. Bp., 2002. 44.

[40] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 4.

[41] *Új Nemzedék*, 1939/702. sz.

[42] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 6.

[43] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 15.

„Hozzászólás a pozsonyi levélhez" – A levélíró a dél-bácskai, igen kevert lakosságú népességben szerzett tapasztalati alapján állítja, hogy a magyarországi nemzetiségek valamennyien magyarnak tartják magukat és gyermekeiket is így nevelik. Felteszi a kérdést: *„Mi lenne az országnak a sorsa, ha minden család a származását kutatná? Keresem a hazámat, de nem találom. Apai résztől nagyapám francia, nagyanyám német. Anyai ágról nagyapám német, nagyanyám magyar. De mindegy. Ahol a dajka álomba ringatott, oda tartozom élettel és halállal. Nem szabadna engedni, hogy a tévelygő fiatalok rossz úton maradjanak!"* (Lovasy Dezsőné Legrand Margit)[44]

„Jár- e az ebédidő?" – A Fenyves Áruházban az olvasó „kihallgatta" a tulaj és az alkalmazottak beszélgetését, hogy a vásár alatt az alkalmazottnak, Katókának, nem jár ebédidő, s hogy mégis elment, ezért megfenyegette, a Fenyves úr, hogy kidobja. [45]

„Jókai filmbe – Jókait!" - Nem tetszik az olvasónak (Chikán Zoltán Tibor, joghallgató)

a szellem, amiben a magyar film készült. Happy end-et csináltak a Szegény gazdagokból. *„Értse meg végre a filmgyárak vezetősége, hogy a magyar filmet nem a Lipótváros közönsége számára kell írni. Nem egyes pesti kozmopolita körök ízlése az irányadó."*[46]

„Ez történt az Ormánságban!" – Az árverésre került Benyovszky-földeket nem a nép igényének ítélte a Baranya megyei gazdasági albizottság, hanem a vevőként jelentkező Schmidt Vilmosnak és feleségének, Seifert Máriának, akiknek egyáltalán nem lenne létkérdés, mert jól menő pécsi ügyvéd. A *„Láz Lajosok, Foris Józsefek, Ambrus Jánosok"* föld nélkül maradnak továbbra is.[47]

„Válás a rádióban" – Másról sincs szó, mint a nemzetnevelésről, a zsidók által meghonosított laza erkölcsiség ellen küzdendő ne legyen olyan színdarab a rádióban, mely dicsőíti a válást – véli az olvasó.[48]

„Mit tapasztal a vidéki Budapesten?" – Inkriminálja a levélíró, hogy a húsvét előtti bevásárláskor nem tudhatja, mennyi magyarosított név takar egy hangzatos cégjelzést. Körülnézve azt látja, hogy a zsidó kereskedelem vágja zsebre a húsvéti bevásárlás hasznát.[49]

„Veszélyben a Sváb-hegy legszebb pontja" – Még a zsidótörvények életbelépte előtt sikerült egy *„tőkeerős vállalkozó szellemű"* szanatórium-bérlőnek megvenni a telket a Svábhegyen, és most társasház és strandfürdő címen építkezésbe kezdett. *„... a poszáták és a fülemülék ijedten menekülnének a szaxofon elől, a zongoránál Polly vagy Molly nyekeregné világgá hamis érzelgését, s a rég divatjamúlt holdvilág szégyenkezve bújnék el a vakító neonfény reklámok elől"*[50]

---

[44] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. jan. 19.
[45] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 1.
[46] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 2.
[47] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. márc. 9.
[48] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. máj. 11.
[49] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. ápr. 15.
[50] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. aug. 3.

Nem várt anomáliákat is okoznak a zsidókat korlátozó intézkedések, melyek belső megosztottságot és komoly eszmei zűrzavart indukálnak alap olvasói körében.

„Zsidó férjek keresztény feleségei" – Az olvasó szerint a második zsidótörvény a keresztény asszonyokról, akik vegyes házasságokban élnek megfeledkezik, pedig szerinte ők a legnagyobb áldozatok. A keresztény férfi esetében nincs joghátrány a zsidó feleségre, de fordítva – teljesen jogtalanul – van. *„Ma elítélik a vegyes házasságot, de ez a ma nemzedéke, őket senki nem figyelmeztette, milyen hátrányok fogják érni!"*[sic!] Pedig ezek a nők missziós munkát végeztek, mikor férjeiket megtérítették, gyerekeiket keresztény szellemben nevelték. *„Micsoda fajvédelem ez?"* – Még kivándorolni sem tudnak, hiszen minden ideköti őket, az olasz zsidótörvények – szerinte – jobban védik a keresztényeket.[51]

„Keresztény gyerekek zsidó apja" – Addig ne bocsássák el a keresztény családot fenntartó zsidó származásúakat, míg az adott munkahelyen bármilyen más zsidó származású egyén van – követeli a levélíró. Egyébként elsőként a vállalatok épp őket fogják elküldeni, és munka nélkül maradnak, mert zsidó nem alkalmazza őket, hisz keresztény a házastársuk, keresztény sem, mert zsidók, önálló ipart nem folytathatnak. Így a törvény – szándékával ellentétben – épp a keresztény családokat sújtja leginkább.[52]

„Van elég keresztény kereskedősegéd" – Vitatja az olvasó a felvetődött kérdést, hogy csak egymástól tudják a kereskedők a segédeket átcsalni, mert a zsidótörvény megritkította a szakmabelieket.[53]

„A helyes és a túlzó fajvédelem" – Klénáncz Ottó plébános szerint nevetséges az eljárás, mellyel Imrédyt lemondatták, hogy zsidó őst találtak. Szélsőjobbos módszernek titulálja, s szerinte így Zrínyi, Kossuth (tót), Petőfi (szerb) Hunyadi (román) számunkra nem lehetne nemzeti hős. Az aradi 13 közül egy sem *„fajmagyar."* Nemzetgyilkos okoskodásnak tartja alapvetően az ilyet, bár megjegyzi*: „a zsidó, mindig zsidó marad, nehezebben asszimilálódik."* Kiválasztottság tudatuk irritálónak hat, de csak míg meg nem keresztelkednek. Szerinte – aki német vére ellenére mindig magyarnak tartotta magát – Magyarországon igazi szükség van ésszerű fajvédelemre, különösen a zsidósággal szemben, de ezt nem lehet tisztán fajra építeni nálunk. A baj – szerinte – az idegen eszmék átplántálása, pedig valami *„sajátosan magyar"* megoldást kellene találni. Az eredet mellett figyelembe kellene venni az egyén nemzeti hitvallását, érzését, a hazáért való tetteit. *„Az Imrédy-féle magyarok jobbak azoknál, akik »tiszta vérrel« gáncsot vetnek.Summa lex, summa injuria."* – összegzi a plébános.[54]

„Segítsenek az árjakutatóknak!" – Ha már a zsidótörvény állásvesztés terhe mellett arra kötelez, hogy igazolja árja származását, miért nem segítik őt ebben? – veti fel a levélíró.[55]

---

[51] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 2.

[52] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 10.

[53] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 25.

[54] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. febr. 29.

[55] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. nov. 5.

A példaként bemutatott olvasói levelek végén álljon itt egy, mely kiválóan foglalja össze, mennyire félreérti a korszak kispolgára saját problémáinak megoldási lehetőségeit, s mennyire köti őt egy már anakronisztikus világrendhez való ragaszkodás:

„Kisemberek, nagyáruház és szociális politika" – „ A zsidótörvény rendelkezéseinek életbe léptetésével végre odáig jutottunk, hogy keresztény kezekre akarják bízni a magyar gazdasági életet. A szépen fejlődő magyar szociális politikának egyik nagy lépése lenne, ha megszűntetné a nagyáruházakat! Ez visszaadná a kiskereskedők önbizalmát és életlehetőségeit!"[56]

Olvasva az *Új Nemzedék* olvasói leveleit a vészterhes és baljós 1939. évben, meg kell állapítanunk, hogy a lap önmagukat keresztény-nemzeti szelleműnek tartó olvasói nem akartak antiszemiták lenni, „csupán igazságosak." Ez a „morális igény" azonban nagyon messze vezette 1939 magyarországi társadalmát épp a biztonságot ígérő, ősi keresztény hit védelme alól.

Mindenkit.

Anti-semitism on the pages of *Új Nemzedék* in 1939

Between the two worldwars in the so called Christian Hungary – famously named as the Country of the Blessed Virgin – Holocaust had become a real scandal of Christianity. The important question is how the period of 1920 – 1944 did prepare the inevitable process of the deportation of the Jews. The responsibility of Churches is seeming to be truly significant and this might also had been one reason for the Hungarian society to turn so easily away from Christianity after the war. How could the rest of this society become a bystander to these terrible events? Had this attitude come straight and directly from the structure of society or was the contemporary media helping it? How did Christianity help this aspect, or was it in fact a bar to develop the hate among Hungarian people of the churches?

The viewpoints from letters published in the conservative – so called christian – Budapest paper „Új Nemzedék" can show us a very interesting and truthful view on this theme. These are letters of common Hungarian inhabitants who were all somehow touched by the discriminative law for Jews having had been inarticulated in 1939. Some of the letter-writers were turned out to be satisfied indeed with the growing lack of chances and opportunities left for Jews, while some were displeased because everyday life without Jewish people didn't seem that easy and pleasant – not even for christians; still quite a little were indignant in the name of Christianity.

The recently ideological basis seeker Europe could get some answers about lately christianity understanding the motivations of the hungarian christian bystanders in the holocaust.

[56] *Új Nemzedék (Levelesláda)*, 1939. dec. 15.

Marchut Réka

A Pest megyei németek kitelepítése a kitelepítési névjegyzékek alapján

Bevezető

A magyarországi németek Németországba való kitelepítése a kitelepítési névjegyzékek alapján történt. Az 1945. december 29-én kihirdetett 12.330/1945. M.E. számú rendelet alapján névjegyzéket készítettek a kitelepítendőkről, mentesítettekről, kivételezettekről, illetve azokról, akik lakóhelyükön nem tartózkodtak.[1] Ezek alapján megtörtént a kitelepítés 1946/47-ben.

Majd 1947. október 28-án újabb rendeletet hoztak (12.200/1947. Korm. Rendelet), amely újbóli névjegyzék összeállítását írja elő,[2] részletesen azonban csak a rendelet végrehajtási utasítása (84.350/1947. B.M. sz. rendelet) tárgyalja. A kormányrendelet alapján áttelepülésre kötelezett, aki az 1941. évi népszámlálás alkalmával magát német nemzetiségűnek vallotta, Volksbund tagja volt, nevét visszanémetesítette vagy az SS-be önként belépett, a BM rendelet úgy rendelkezik, hogy a német anyanyelvűeket is össze kell írni, a községi elöljáróságoknak küldött végrehajtási utasítás pedig már nem tesz különbséget az SS-be önként jelentkezett vagy kényszersorozott személy között.[3]

A községi elöljáróság a belügyminiszter által rendelkezésére bocsátott névjegyzék, valamint a hatóságoktól kapott adatok alapján külön-külön összeírólapot készít, majd azt megküldi a Belügyminisztérium által létrehozott Összeíró Bizottsághoz. Ezután a Bizottság az összeírólapok adatai alapján névjegyzéket készít, amit megküld a községi elöljáróságnak, amely a névjegyzéket a községházán öt napig közszemlére köteles kitenni, majd azt köteles visszaküldeni az Összeíró Bizottságnak.[4] Felmerül a kérdés, hogy miért a Belügyminisztérium készíti a névjegyzéket, és miért nem a községi elöljáróság állítja össze. Ennek két oka is lehet: egyrészt a BM kapta meg a Központi Statisztikai Hivataltól (továbbiakban: KSH) a népszámlálás adatait, másrészt a kitelepítésben érintett községekben a tárgyalt időszakban gyakran cserélődtek a jegyzők, illetve az egész elöljáróság, és az újonnan odakerülők nem rendelkeztek semmiféle helyismerettel.

---

[1] 12.330/1945. M.E.sz. rendelet Magyar Közlöny 1945. 211.szám

[2] 12.200/1947. Korm. sz. rendelet Magyar Közlöny 1947. 245.szám

[3] PML V-1017-Db. 1399/1947.

[4] 84.350/1947. B.M. sz. rendelet Magyar Közlöny 1947. 269.szám

A csaknem hiánytalanul előkerült névjegyzékeket a KSH dolgozta fel településenként és összesítve.[5] A KSH több szempontot figyelembe véve dolgozta fel a jegyzékeket településenként és megyénként összesítve.

Országosan 1614 településről áll rendelkezésünkre névjegyzék, Pest megyéből pedig 96 településről. Tanulmányomban egyrészt a már meglévő feldolgozást vettem alapul, másrészt pedig négy községet (Budaörs, Csobánka, Dunabogdány, Nagykovácsi) vizsgáltam a kitelepítési névjegyzékek alapján. A kiválasztás szempontja az volt, hogy mind a négy településen kimagasló volt a német lakosság aránya: Budaörsön és Nagykovácsiban 100%, míg Csobánkán és Dunabogdányban 90%.

Kutatásom során a következő kérdésekre próbáltam választ találni:

1. Milyen volt a névjegyzékre kerültek nemenkénti és életkori megoszlása?
2. Milyen életkorú embereket érintett leginkább a kitelepítés?
3. A Volksbundnak milyen életkorú emberek között volt a legnagyobb bázisa?
4. Hogyan érintette a volksbundosokat a kitelepítés?
5. Kiknél van feltüntetve Wehrmacht, illetve SS-szolgálat?
6. Közülük hányat telepítettek ki?

A névjegyzékben fellelhető adatok

A névjegyzékek jellege leltárszerű, személyi és vagyoni összeírás, a vagyoni összeírás azonban mindmáig ismeretlen. Megjegyzendő, hogy a 84.350/1947. BM. Sz. rendelet kimondta, hogy mentesítést kapnak a kitelepítés alól azon személyek, akik az adott településen nélkülözhetetlen ipari, bánya vagy mezőgazdasági munkát végeznek, kivéve ha három katasztrális holdnál nagyobb ingatlannal, vagy azzal egyenértékű vagyonnal rendelkeznek. Ez egy újabb bizonyítéka a szakirodalomban már hivatkozott utalásnak, tudniillik hogy a kitelepítésnek vagyoni vonatkozása is volt.

A fejlécben a község neve szerepel. Oldalanként 20 név szerepel, mindegyik külön folyószámmal. A név után az anyja neve, majd a születés helye és éve következik, azonban ez községenként változó, hogyan írják be. Ezután következik a lakcím, ami egy utcanevet és egy házszámot tartalmaz. Ez a lakcím azonban az összeíráskori lakcím,[6] a kitelepítettek új lakcímére vonatkozólag nincsen bejegyzés. Ezt a rovatot követi a foglalkozás, ahol viszont nem azt tűntetik fel, hanem a névjegyzékbe vétel indokát. A következő rovatok (összeírási névjegyzék jele, törzsszáma, statisztikai adatok; kivételezett-e, mentesítve

[5] CZIBULKA Zoltán: *Az 1941. évi népszámlálás és a magyarországi németek kitelepítése.* Budapest, KSH, 2004. (a továbbiakban: CZIBULKA, 2004.)

[6] Czibulka Zoltán szerint a névjegyzéken szereplő lakcím az 1941. évi, ezt viszont leginkább Budaörs példáján tudom cáfolni, ahol olyan utcanevek szerepelnek, mint Marx Károly út, Sztálin utca, Lenin utca (ld: MOL XIX-B-1-at 35.d. 998/1948.) Budaörsön az 1945. április 28-i képviselőtestületi gyűlésen határoztak az utcanevek megváltoztatásáról. (ld. Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban: PML) V-1017-Da-293/1945. Képviselőtestületi Jegyzőkönyvek)

van-e, áttelepülésre kötelezett-e, önként jelentkezett-e, az áttelepítés időpontja (év, hó, nap), szerelvény száma, vagyonleltár száma, megjegyzés) községenként teljesen eltérően vannak kitöltve. Amit megtudhatunk ezekből a rovatokból: kitelepített-e,[7] mentesített-e (itt minden esetben a paragrafus számát jelölik, azonban ez az adat Budaörsnél csak a *Megjegyzés* rovatban szerepel), meghalt-e, Németországba szökött-e (Budaörs és Csobánka kivételével a másik két általam vizsgált községben ez a *Megjegyzés* rovatban szerepel, Csobánkánál viszont a kitelepítettekkel egy rovatban van *Németországba szökött* megjegyzéssel), fogságban van-e, elköltözött-e illetve ismeretlen-e? A jegyzékek végén a Belügyminisztérium Német Kitelepítési Összeíró Bizottságának a pecsétje szerepel a lezárás dátumával, valamint az összeállítók aláírásával, de ez sem minden esetben van így, mert például Dunabogdánynál és Nagykovácsinál nincsen sem aláírás, sem pecsét.

Névjegyzékbe vétel

A névjegyzékek összeállításánál az 1941-es népszámlálás adatait is felhasználták annak ellenére, hogy gróf Teleki Pál, aki szakemberként is résztvett a népszámlálás előkészítésében, megígérte, hogy szigorúan csak statisztikai számbavétel céljából kérdeznek rá a nemzetiségi hovatartozásra, és „bármilyen nemzetiségnek vagy anyanyelvnek az adatszolgáltatása által történő teljesen szabad bejegyzése utóbb semmiféle politikai vagy egyéb hátránnyal nem fog járni."[8] A kitelepítés és egyéb jogfosztás után a magyarországi németség bizalmát vesztette a népszámlálásokban, ezért 1949-ben a következő népszámlálás alkalmával sokan nem merték vállalni nemzeti hovatartozásukat. Az 1949. évi népszámlálás alkalmával összesen 19 487-en vallották magukat német anyanyelvűnek.[9] Ez csupán alig 0,3%-a volt az összlakosságnak.

A KSH egyéni adatokat ezt megelőzően az 1929. évi XIX. statisztikai törvény alapján csak adatszolgáltatónak adott ki, hivatalnak nem. Már 1945 tavaszán, nyarán konfliktus volt emiatt. A KSH-t megkérték, hogy állítson össze névjegyzéket az 1941-es népszámlálás német anyanyelvű és nemzetiségű egyéneiről. A Politikai Rendőrség ilyen irányú kívánságaival kapcsolatban miniszterelnöki engedély alapján a KSH a bizalmasság hangsúlyozásával kiadott egyéni adatokat hatóságoknak. A Politikai Rendőrség kérésére 1945. április és május hó folyamán a KSH Népszámlálási Osztálya a miniszterelnöktől Zöld Sándor államtitkár útján érkezett szóbeli engedély alapján néhány hivatali alkalmazott

[7] Csobánkánál „Németországba kitelepült 1946. márc." megjelölés, Dunabogdánynál és Nagykovácsinál pedig a vagon számát találhatjuk a kitelepítettek esetében. A budaörsi listán azt olvashatjuk, hogy „Németországba áttelepült" – ebből viszont nem tudunk egyértelműen következtetni arra, hogy az illető valóban kitelepített-e vagy 1944-ben elmenekült, ugyanis a két kategóriát nem különböztetik meg. Ez, mint a későbbiekben látni fogjuk, számos problémának a forrása.

[8] CZIBULKA, 2004. 17–18.

[9] Csak a névjegyzékkel rendelkező településeken.

segítségével névjegyzéket állított össze azokról, akik Pest megyében 1941-ben német anyanyelvűnek, illetve nemzetiségűnek vallották magukat. Ezt a névjegyzéket a Politikai Rendőrségre vitték. A belügyminiszter arra hívta fel a Hivatalt, hogy anyanyelvi és nemzetiségi statisztikai adatokat belügyminiszteri engedély nélkül sem magánosoknak, sem hatóságoknak ne szolgáltathasson ki. Ezt Bibó István írta alá. Bibó közölte, hogy „az engedélyezés nyilván nem egyedül a már időközben el is távozott Zöld Sándor államtitkár személyes befolyására történt, aki nem vette figyelembe, hogy a kiszolgáltatás az országos statisztikai érdekek igen súlyos sérelmével járhat és a jövőben a bevallások őszinteségét és valódiságát nagymértékben veszélyezteti nem csak anyanyelvi és nemzetiségi téren, hanem más adatfelvételeknél is."[10] Bibó István értekezlet összehívását javasolta, amelyre október 24-én sor került. A szakértői értekezleten részt vett a Belügy-, Igazságügy Minisztérium, a Miniszterelnökség és a KSH munkatársai. Az értekezletről egy emlékeztető készült, amely szerint az alábbiakban állapodnak meg: „A törvény rendelkezéseitől eltérően a volksbundisták (német nemzetiségűek) névjegyzéke kiadható, de csak olyan hatóságnak, melynél nem forog fenn a visszaélés vagy rosszhiszemű felhasználás (párt- vagy egyéni szempontok érvényesítése). […] Így helyi hatóságoknak nem adható ki, mivel itt tág lehetősége van a nem megfelelő felhasználásnak, közhírré tételnek."[11] A névjegyzéket a Belügyminisztériumba kell küldeni. Ezzel tették tulajdonképpen törvényessé a KSH adatszolgáltatását a kitelepítési névjegyzékek összeállításához.

Országosan 511 672 személyt vettek fel a névjegyzékbe, akik közül 449 348-an népszámlálási válasz alapján kerültek a kitelepítendők körébe. Ha ezt az adatot összevetjük az 1941-es népszámlálás adataival (477000 német anyanyelvű, 303000 német nemzetiségű), akkor láthatjuk, hogy ez a szám meghaladja mind a német nemzetiségűek, mind a német anyanyelvűek számát, mivel a kitelepítéshez egy indok is elegendő volt. A legtöbb személyt Baranya megyében vették jegyzékbe: 99 422 főt, közülük 90 680-an népszámlálási válasz alapján. Pest megyében névjegyzéken szerepel 61 623 fő (országos adat 12%-a), akik közül 54 695-en vallották magukat német anyanyelvűnek vagy nemzetiségűnek. A Pest megyei kitelepítendők több mint 16%-a (10 074 személy) Budaörsön élt (országos szinten a harmadik legnagyobb németajkú település Sopron és Bácsalmás mögött). 9759 budaörsi népszámlálási válasz miatt került a listára. Így számszerűleg is láthatjuk, hogy a névjegyzékeken több személy szerepel, mint akik a népszámlálás alkalmával magukat németnek vallották. Ez abból a szempontból érdekes, hogy akkor nyilván voltak olyanok, akik ugyan nem vallották magukat német anyanyelvűnek vagy nemzetiségűnek, de Volksbund-tagok, vagy fegyveres német alakulatnak a tagjai voltak.[12]

---

[10] 1945. szeptember 17. Thirring Lajos jelentés-tervezete Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek – KSH Könyvtár. Kézirattár VB884. A második világháborút követő béketárgyalásokhoz összeállított előkészítő anyag (Thirring Lajos hagyatéka) Közli: CZIBULKA, 2004. 108–109.

[11] 1945. október 25. KSH Könyvtár. Kézirattár VB885. A sváb kitelepítés dokumentumai (Thirring Lajos hagyatéka) Közli: CZIBULKA, 2004.

[12] Erre a Volksbund-tagság tárgyalásakor még visszatérek.

Budajenőn, Budaörsön, Nagykovácsiban, Ürömön és Zsámbékon a listán több személy szerepel, mint a település lakosainak száma 1941-ben. Ezt magyarázhatnánk természetes népszaporulattal, azonban az általam vizsgált Nagykovácsiban ez a magyarázat nem állná meg a helyét, ugyanis 1941–1946. májusa között 258 gyermek született, a halálozások száma viszont 169 volt az adott időszakban, ugyanakkor a névjegyzéken 283 személlyel több szerepel, mint a népszámláláson.[13] Lehetséges magyarázatként a beköltözöttek száma lenne, viszont ezt nem lehet a lista alapján eldönteni, tehát további kutatásokig ez a kérdés nyitva marad.

A névjegyzéken szereplők neme és életkora

Országosan névjegyzékre vettek 249 254 férfit és 262 418 nőt.[14] Ez a korabeli összlakosság nemenkénti megoszlásának megfelelő. A legtöbb nő 1885 előtt született, tehát a kitelepítés idejében már 60 éven felüliek voltak. A legtöbb férfi 1906–1915 között született, tehát a kitelepítéskor 30–40 év közöttiek voltak. Láthatjuk a táblázatból azt is, hogy nagyon magas a gyerekek száma. A névjegyzékbe kerültek 18,7%-a, tehát majdnem minden ötödik potenciális kitelepítendő gyermek, akiknek nyilván semmilyen „bűnt" felróni nem lehetett, azonban az indokok megjelölésénél ezt megtették...

A névjegyzéken szereplők nem és kor szerinti megoszlása

Település	1885 előtt		1886–95		1896–1905		1906–15		1916–25		1926–30		Gyermek
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	1931-től
Budaörs	595	711	424	563	635	662	874	868	711	855	483	497	2291
Csobánka	61	85	70	77	77	94	141	130	127	129	115	88	485
Dunabogdány	137	195	123	170	170	196	216	190	165	172	129	141	629
Nagykovácsi	151	185	134	138	187	163	221	233	256	238	178	178	904
Országosan	37778	46 878	23697	29051	36965	37428	39432	38857	37912	37850	21997	22077	95434

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 998/1948. Budaörs
MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1001/1948. Csobánka
MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948. Dunabogdány
MOL JGy. XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948. Nagykovácsi

[13] 1941-es népszámlálás: 2883 fő, névjegyzék: 3166 fő (CZIBULKA, 2004.-ben 3215 névjegyzéken szereplő személy van, ez a szám azonban a folyószámmal egyezik, de a tényleges személyek száma ennél kevesebb, mivel több esetben egyes személyek megegyeznek). A nagykovácsi névlistán 49 ismeretlen személy is szerepel, de ha még őket le is vonjuk a tényleges létszámból, akkor is több a névjegyzéken szereplő személyek száma.

[14] CZIBULKA, 2004. 258.

Az általam vizsgált településeknél más arányokat találunk, mint országos szinten, de még a négy település között is különbségek vannak. Budaörsön, Csobánkán és Nagykovácsiban a nők többsége 1906–1925 között született, Dunabogdányban viszont 1896–1905 között, bár csak eggyel többen, mit 1885 előtt. Budaörs, Csobánka és Dunabogdány esetében a legtöbb férfi (hasonlóan az országos adatokhoz) 1906–1915 között született, Nagykovácsiban viszont egy évtizeddel fiatalabb a legnépesebb férfi generáció, ott 1916–1925 között születettek a legtöbben. Ha a felnőtt lakosságot összesítjük, akkor azt láthatjuk, hogy Budaörs, Csobánka és Nagykovácsi esetében ugyanazon időperióduson belül született a legtöbb nő, illetve férfi. Dunabogdányban nem ennyire kiegyensúlyozott a nemek közötti arány, mert a legtöbb nő idősebb (10–20 évvel), mint a legtöbb férfi.

Megint csak nagyon beszédes a gyermekek aránya: Budaörsön 22,5%, Csobánkán 28,8%, Dunabogdányban 23,9%, Nagykovácsiban pedig 28,6%. Azt mondhatjuk, hogy jóval az országos átlag fölött van ezeken a településeken a gyermekek aránya az összkitelepítendők között. Budaörsön és Dunabogdányban valamivel alacsonyabb az arányuk, mint Csobánkán és Nagykovácsiban. Dunabogdányban ez magyarázható azzal, hogy a legtöbb nőnek magasabb az életkora.

Összességében ezekből az adatokból elmondhatjuk, hogy a vizsgált községeknek a társadalma egy fiatalodó társadalom volt (legfőképpen igaz ez Nagykovácsira).

Volksbund-tagság

A Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége, VDU) 1938. november 26-án alakult Basch Ferenc vezetésével. A szervezet a magyarországi németség minden területen való megszervezését tekintette feladatának. Az 1939 januárjában jóváhagyott alapszabályzat szerint a szervezet csak kulturális feladatokat ellátására kapott engedélyt. Változás a második bécsi döntés nyomán következett be, ugyanis miután Magyarország jelentős területeket kapott vissza, a náci Németország „benyújtotta a számlát", és hazánk jelentős engedményeket tett a Birodalomnak. 1940. augusztus 30-án köttetett az ún. bécsi-német népcsoportegyezmény, amelyben a magyar kormány a hazai németséget népcsoportnak ismerte el, amelynek kizárólagos képviseletét a Volksbund látta el. A Volksbund teljes szervezkedési szabadságot kapott, és biztosították számára a nemzetiszocializmus széleskörű terjesztését.[15]

A névjegyzékbe vett személyek közül 92 910-nél volt a Volksbund-tagság indokként megjelölve.[16] Ez a szám jóval kisebb, mint a trianoni Magyarország határain belül lévő

[15] VITÁRI Zsolt: *Kínálkozó alkalom vagy bosszú? Elűzések Magyarországon*. In: FRANZEN, K. Erik – LEMBERG, Hans: *Elűzöttek. Hitler utolsó áldozatai*. Ford.: Vitári Zsolt. h.n., Canissa Kiadó, 2001. 300–341. (a továbbiakban: VITÁRI, 2001.)

[16] CZIBULKA, 2004.

Volksbund-tagok becsült száma, ugyanis az 150 000.[17] Ez a Balogh Sándor által közölt adat valószínűleg 1942 őszére vonatkozik, amikor a Volksbund-tagok száma a csúcsponton volt. Később azonban az SS-önkéntesek és a kiábrándultak távozásával a tagság létszáma folyamatosan csökkent (nyugatra menekülés 1944-ben).[18]

A Volksbund által leginkább érintett megyék Baranya (20 769 fő – 20,9%), Tolna (14 988 fő – 14,7%) és Bács-Bodrog (7 170 fő – 19,9%) voltak.[19] Pest megyében a Volksbund-tagok száma a névjegyzékek szerint 6 110 fő volt, a jegyzékbe vettek kb. 10%-a. A legnagyobb létszámban Budakeszin, Dunabogdányban és Pilisszentivánon voltak. A legnagyobb arányban Pilisszentivánon voltak (29,7%) – megjegyzendő, hogy Pilisszentivánról nem volt kitelepítés. Ennek az az oka, hogy ezen a településen túlnyomórészt munkások, bányászok éltek, akik mentesültek a kitelepítés alól – egyrészt azért, mert a bányamunka nagyon mostoha és állandó létszámhiány volt, másrészt pedig ezeknek az embereknek nem volt számottevő földjük, amit elvehettek volna tőlük. Érdekességként meg szeretném említeni az Acsa nevű kis községet, ahol az 1941-es népszámlálás alkalmával 1 fő vallotta magát német anyanyelvűnek, a névjegyzéken viszont 95 fő szerepel, akik közül 94-en Volksbund-tagság révén kerültek be a kitelepítendők listájára. Felmerülhet a kérdés, hogy hogyan lehet ez? Erre a magyarázat valószínűleg az lehet, hogy az ottani német származásúak már asszimilálódtak, és magyarnak vallották magukat. Ez adhat magyarázatot arra is, hogy a névjegyzéken többen szerepelnek, mint amennyien német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallották magukat.

A következőkben pedig azt szeretném bemutatni, hogy melyik korcsoportot érintette leginkább a Volksbund, és mi lett az ő sorsuk. Lássuk tehát, mint már fentebb jeleztük, mindezt Budaörs,[20] Csobánka, Dunabogdány és Nagykovácsi példáján:[21]

Volksbund-tagok Budaörsön

Születési év	1885 előtt	1886–95	1896–1905	1906–15	1916–25	1926–30	1931 előtt	Összesen
Volksbund-tagok száma	1306/28 (2,1%)	987/23 (2,3%)	1297/28 (2,2%)	1742/43 (2,5%)	1566/110 (7%)	980/54 (5,5%)	2291/25 (1,1%)	10169/311 (3,1%)

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 998/1848. Budaörs

[17] BALOGH Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája*. Budapest, Kossuth, 1982. 85. (a továbbiakban: BALOGH, 1982.)

[18] VITÁRI, 2001. 313.

[19] A százalékok a névjegyzéken szereplők számának az arányában lettek kiszámítva.

[20] Budaörs esetében nem lehet olyan táblázatot készíteni, mint a másik három település esetében, mivel nem ismeretes a kitelepítettek köre. Ld. 16. lábjegyzet.

[21] Az *Összesen* oszlopban az első szám az adott időben születettek összességét jelenti, a második szám az adott periódusban született Volksbund-tagok számát jelenti, zárójelben lévő százalék pedig az első és második szám közti százalékos arányt jelöli.

Volksbund-tagok Csobánkán

Születési év	Kitelepített	Mentesített	Németországba szökött	Elköltözött	Fogságban	Meghalt	Összesen
1885 előtt	28	2				1	146/31 (21,7%)
1886–1895	50		2			3	147/55 (37,4%)
1896–1905	55	3			2		171/60 (35,1%)
1906–1915	57	1	1		6	3	271/68 (25,1%)
1916–1925	49	1		2	3	3	256/57 (22,3%)
1926–1930	15						203/15 (7,4%)
Gyermek 1931-től	19						485/19 (3,9%)

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1001/1948. Csobánka

Volksbund-tagok Dunabogdányban

Születési év	Kitelepített	Mentesített	Németországba szökött	Elköltözött	Fogságban	Meghalt	Összesen
1885 előtt	19	11	5	3		1	332/39 (11,7%)
1886–1895	45	38	6	6			293/95 (32,4%)
1896–1905	65	37	10	10		1	366/123 (33,6%)
1906–1915	54	39	7	10		1	406/111 (27,3%)
1916–1925	35	33	17	16	1	1	337/103 (30,6%)
1926–1930	25	17	7	5	2	1	270/57 (21,1%)
Gyermek 1931-től	8	1	1				629/10 (1,6%)

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948. Dunabogdány

Volksbund-tagok Nagykovácsiban

Születési év	Kitelepített	Mentesített	Németországba szökött	Fogságban	Meghalt	Összesen
1885 előtt	10		2			336/12 (3,6%)
1886–1895	38	2	5			272/45 (16,5%)
1896–1905	49	1	27		1	350/78 (22,3%)

1906–1915	22		13	1		454/36 (7,9%)
1916–1925	13	1	11	3		494/28 (5,7%)
1926–1930	9		1			356/10 (2,8%)
Gyermek 1931-től	1		1			904/2 (0,2%)

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948. Nagykovácsi

A gyermekeknél csak nagyon ritka esetben tüntetik fel a Volksbund-tagságot, különösen igaz ez Nagykovácsi esetére, ahol meg kell jegyeznem, hogy sok esetben odaírták a *ht.* jelzést, ami hozzátartozót jelent.[22] Ahol ez a jelzés ott volt, azokat a gyerekeket nem számoltam, bár nagy valószínűséggel a két Volkbund-tagként jelölt gyerekhez is oda kellett volna írni, hogy hozzátartozó – ezt azonban szándékos vagy véletlen emberi mulasztásból nem tették meg.

Csobánkán és Nagykovácsiban az 1926–1930 közöttieket is kevésbé érintette a Volksbund, ez azonban Dunabogdánynál már nem mondható el, és még kevésbé Budaörsnél. Budaörs kivétel abból a szempontból is, hogy ott az 1916–1925 között született lakosság körében volt a legnépszerűbb a Volksbund. Ezen a településen a fiatalabbak léptek be inkább a Volksbundba. A másik három településen a Volksbund-tagok nagy része 1886–1905 között született, a második világháború alatt ők 36–56 évesek voltak, tehát a középkorúak sorából tudott a leginkább toborozni a Volksbund. Ez majd összefügg az SS-toborzásokkal, amire majd később térek ki. Az alábbi táblázatban összesíteni szeretném az adatokat:

Volksbund-tagok összesítve

Település	Volksbund-tagság	Akik közülük már nem éltek a községben	Akik még ott éltek a kitelepítéskor	Kitelepített Volksbund-tagok	Mentesített Volksbund-tagok
Budaörs	311 (3,1%)				4 (1,3%)
Csobánka	305 (18%)	25	280	273 (97,5%)	7 (2,5%)
Dunabogdány	538 (20,4%)	111	427	251 (58,8%)	176 (41,2%)
Nagykovácsi	211 (6,7%)	65	146	142 (97,3%)	4 (2,7%)

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 998/1948. Budaörs
MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1001/1948. Csobánka
MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948. Dunabogdány
MOL JGy. XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948. Nagykovácsi

Az előzmények ismeretében talán nem meglepő, hogy a Volksbund a vizsgált községek közül Dunabogdányban volt a legerősebb,[23] a leggyengébb viszont Budaörsön. Ezzel

[22] CZIBULKA, 2004.

[23] A táblázatban szereplő adatok a Volksbund-tagság számát illetően eltérnek kissé (Dunabogdánynál jobban) a Czibulka Zoltán könyvében közölt adatoktól. Ennek több oka is lehet. Én nem számol-

talán megdőlni látszik az a korabeli sajtóvélekedés, hogy Budaörsön „volksbundista svábok" laknak[24] vagy, hogy „Budaörs tűzfészke és fertőző góca volt a magyarországi svábságnak, innen indultak ki a Volksbund-borzalmak, miután a község lakossága meggyőződéses nácipárti volt."[25]

A táblázat második rovata – *Akik közülük már nem éltek a községben* – azokra vonatkozik, akik Németországba szöktek, elköltöztek, meghaltak, fogságban vannak. A negyedik oszlopból láthatjuk, hogy a kitelepítés legkevésbé a dunabogdányi volksbundosokat érintette, a leginkább viszont a Csobánkaiakat és a Nagykovácsiakat. Fura módon a Volksbundnak az ereje és a kitelepítés fordítottan arányosak egymással. Ha itt visszautalunk Pilisszentiván esetére, akkor elmondhatjuk, hogy a kitelepítésnek nem a volksbundosoktól való „megszabadulás" volt a célja, hanem inkább gazdasági érdekek húzódtak e mögött.[26] Budaörsről, Csobánkáról és Nagykovácsiból szinte alig mentesítettek olyan személyt, akinek a Volksbund-tagság volt megjelölve indokként.

Érdekes figyelnünk a Németországba szököttek számára is. Már fentebb említettem, hogy 1944 őszére jelentősen megcsappant a Volksbund-tagok száma a nyugatra menekültek miatt. A táblázatokból láthatjuk, hogy Csobánka esetében ugyan elenyésző, de Dunabogdány és Nagykovácsi esetében jelentős a szököttek száma. A dunabogdányi Volksbund-tagok közül 53-an szöktek (kb.10%), a nagykovácsiak közül pedig 60-an (kb.28%). Nyilván ezek az adatok községenként teljesen eltérőek – ez attól függött, hogy a Volksbund mennyire szervezte meg az érintett községek evakuálását –, így még nagyon sok mintavételből sem lehet országos arányokra következtetni.

Wehrmacht- / SS-szolgálat

Az SS-toborzások illegális keretek között már 1941-ben kezdetüket vették. Ezek a toborzások a bácskai részen történtek, és ezt a magyar kormány tudomásul vette. Az önkéntesek Bécs érintésével kerültek egy Brünn melletti kiképzőtáborba, ahol – rádöbbenve helyzetükre – többen meg akarták tagadni az SS-egyenruha felöltését és az Adolf Hitlerre való eskü letételét. Többségük a Szovjetunió megtámadásakor a finnországi frontra került. A Honvédelmi Minisztérium és az Államvédelmi Központ adatai szerint, 1944.

---

tam bele azokat, akiknél a ht. megjelölés oda volt írva, illetve az ismeretleneket. Úgy gondoltam, hogy így pontosabb képet kaphatunk a Volksbund-tagságról.

[24] *Világ,* 1945. július 29. (63. sz) 1.

[25] U.o. 1946. április 30. (278. sz.) 2.

[26] Dunbogdány birtokviszonyai 1945-ben: 1-3 kat.holddal rendelkezett 169 család, 3-5 kat.holddal rendelkezett 62 család, 5-10 kat.holddal rendelkezett 25 család. A községben nagybirtokos nem volt. In: BONIFERT Márta: *Kitelepítettek és hazatérők (A dunabogdányi svábok kálváriája) Emlékkönyv a dunabogdányi svábok kitelepítésének 50. évfordulójára.* Dunabogdány, Dunabogdányi Polgármesteri Hivatal, 1997. (a továbbiakban: BONIFERT, 1997.)

január 1-je előtt 1247 magyar állampolgár (tehát magyar nemzetiségű és népi német egyaránt) állt be az egyezményeken kívül, illegálisan az SS-be.[27]

Az első legális SS-toborzásra 1942-ben került sor Magyarországon. Kikötötték, hogy csak önkéntesek toborozhatóak, és azonnal honosítják őket Németországban, és így elvesztik magyar állampolgárságukat. Az önkénteseket az 1912–1924 között született férfiakból toborozhatták függetlenül attól, hogy az illető Volksbund tag volt-e vagy sem.[28] A létszámot 20 000 főben maximálták, a toborzás lebonyolítását pedig – a sajtó és a nyilvánosság teljes kizárása mellett – a Volksbundra bízták. Csaknem két hét alatt 15 329 fő jelentkezett az SS sorozóbizottságainál, zömük (10 585) fő a bácskai magyar részekről.[29] Pest megyéből a jelentés szerint 707 fő jelentkezett.[30] Helyenként a besorozástól való félelmükben, illetve azért is, mert sokan megmaradtak németmagyarnak, a fiatal férfilakosság egy része kilépett a Volksbundból.[31] Egy hónappal a toborzások kezdete után azonban a lelkesedés alábbhagyott. Újabb két hét múlva már csak mindössze 4492 fő jelentkezett.[32] Német adatok szerint Magyarországon a toborzások 52 napja alatt összesen 25 709 fő népi német jelentkezett a Waffen-SS önkéntes szolgálatára, akik közül az SS követelményei szerint 7566 főt találtak alkalmasnak, 10 294 főt pedig a Wehrmacht követelményei szerint. Az SS-toborzások tárgyában kötött, 1942. februári német-magyar szóbeli egyezmény nem rendelkezett a magyarországi SS-önkéntesek családtagjainak állampolgári jogállásáról, így szükségessé vált, hogy egy további, kiegészítő rendelkezést hozzanak. A magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy az önkéntesek családtagjai a háború befejezéséig – vagy a kérdés végleges rendezéséig – teljes jogállású magyar állampolgárok maradhassanak.

A második önkéntes SS-toborzásra az 1943-ban került sor. Ekkor kiterjesztették a toborozhatók körét az 1908–1925 között születettekre.[33] Az SS-be jelentkező magyarországi népi németek továbbra is elveszítik magyar állampolgárságukat, de jogilag a háború befejezéséig a magyar állampolgárokkal egyenjogúak. Az önkéntesek családtagjainak állampolgárságát csak a háború befejezésével rendeznék.

---

[27] KOVÁCS Zoltán András – SZÁMVÉBER Norbert: *A Waffen-SS Magyarországon.* Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 2001. 46–48. (a továbbiakban: KOVÁCS-SZÁMVÉBER, 2001.)

[28] PLANCK Antal: *Pomáz a Budahegyvidéken*. Pomáz, 1982. (a továbbiakban: PLANCK, 1982.)

[29] KOVÁCS-SZÁMVÉBER, 2001. 52.

[30] Visegrád 20fő, Pomáz 18 fő, Pilisborosjenő 10 fő, Nagykovácsi 5 fő, Szigetszentmárton 13 fő, Dunaharaszti 4 fő, Pilisvörösvár 67 fő, Piliscsaba 30 fő, Törökbálint 14 fő, Perbál 4 fő, Budakeszi 120 fő, Vecsés 27 fő, Csobánka 20 fő, Üröm 12 fő, Szigetújfalu 16 fő, Taksony 16 fő, Pilisszentiván 38 fő, Torbágy 14 fő, Budajenő 3 fő, Dunabogdány 36 fő, Budakalász 19 fő, Szigetbecse 4 fő, Szigetcsép 4 fő, Solymár 21 fő, Budaörs 120 fő, Zsámbék 51 fő, Telki 1 fő – Adatokat közli: KOVÁCS-SZÁMVÉBER, 2001. 51.

[31] u.o. 52.

[32] Budaörs 60 fő, Törökbálint 7 fő, Budakeszi 40 fő, Piliscsaba 7 fő, Szigetújfalu 4 fő – Közli: KOVÁCS – SZÁMVÉBER, 2001. 57.

[33] PLANCK, 1982.

A Volksbund propagandája minden eszközzel igyekezett az SS létszámigényeit kielégíteni, sőt az alacsony teljesítések miatt helyi szinten számos személycserére is sor került. Az SS második toborzóakciójával kapcsolatban nem rendelkezünk összesített adatokkal. Becslések szerint az SS-toborzások második hulláma során – a német népiségi sajtót alapul véve – megközelítőleg ugyanannyian álltak be az SS-hez, mint a korábbi toborzás alatt.[34]

1944. április 13-án kötötték a harmadik megállapodást, az ország időközbeni megszállását követően, de ekkor immár nem önkéntes toborzásról volt szó, hanem kényszersorozásról. Ez a megállapodás nem szóbeli jegyzék volt, ahogy az előzőek, hanem írásbeli megállapodás. Az egyezmény szerint „német népiséghez tartozónak tekintendő az, aki életmódja és népiségi ismertetőjegyei alapján magát németnek mutatja, illetőleg magát önként németnek vallja."[35] Egy nagy különbség az előző két sorozással szemben, hogy aki ekkor lépett be az SS-be, nem veszítette el magyar állampolgárságát. A harmadik sorozás korosztályos határait kiszélesítették az 1894–1927 között születettekre, vagyis minden 17 és 50 év közötti, német származásúnak vélt férfire. 80 000—100 000 személyt soroztak be.[36] Összességében elmondhatjuk, hogy az SS/Wehrmacht kötelékében szolgálatot teljesítők kb. 120–140 000-en voltak.

A kitelepítési névjegyzékekben 111 857 főnél jelölték meg a Wehrmacht/SS-szolgálatot (a továbbiakban: W/SS-szolgálat). Ez a szám reálisnak tűnik, ha összevetjük a ténylegesen szolgálatot teljesítők számával (meg kell azonban jegyeznünk, hogy több településnek nem került elő a névjegyzéke). Ha megnézzük az 1. táblázatot, és összeadjuk azon férfiak számát, akik hadkötelesek lehettek (1894–1927),[37] akkor is reálisnak tűnik ez a szám, viszont azt jelenti, hogy ez az érintett férfi lakosság gyakorlatilag 100%-át érinti. Ennek az az oka, hogy a kitelepítési rendelet nem tesz különbéget önkéntesek és kényszersorozottak között.

Országosan a névjegyzéken szereplők kb. 22%-nál szerepel a W/SS-szolgálat. Mind szám szerint (27 362 – az országos adat 24,5%-a), mind arányaiban (44,4%) Pest megyében volt a legtöbb személynek ez az indok megjelölve.[38] Kicsit kisebb, de kirívóan nagy arány figyelhető meg még Győr-Moson-Pozsony (35,7%) és Sopron (42,3%) vármegyékben. Ez az arány azonban nagyon gyanús, és felmerül az a kérdés, hogy akkor vajon a W/SS-szolgálat, mint indok jelzi-e a tényleges szolgálatot teljesítők számát? A válaszom erre egyértelműen nem, és az alábbiakban ezt szeretném alátámasztani.

Ha megnézzük a Pest megyei települések összesítő adatait, akkor azt vehetjük észre, hogy azokon a településeken, ahol nagyarányú volt a kitelepítés, a W/SS-szolgálat a névjegyzékre kerülők több mint felénél szerepel. Ez az arány abszurd, hogy ha az indok megjelölése valós szolgálatot takar, ugyanis ilyen arányban nem lehet a hadkötelezett

---

[34] KOVÁCS-SZÁMVÉBER, 2001. 61–64.

[35] PLANCK, 1982. 90.

[36] KOVÁCS-SZÁMVÉBER, 2001. 71.

[37] 1896–1925 között 114 309 férfi született. Ld. 1. táblázat

[38] CZIBULKA, 2004.

férfi lakosság száma a település teljes lakosságához viszonyítva. A választ a problémára az alábbi táblázat adja meg:

A W/SS-szolgálat, mint indok megoszlása

Település	Férfi	Nő	Gyermek 1931-től	Összesen
Budaörs	1560	2331	960	4851
Csobánka	367	447	378	1192
Dunabogdány	370	353	233	956
Nagykovácsi	807	757	514	2078

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 998/1948. Budaörs
MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1001/1948. Csobánka
MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948. Dunabogdány
MOL JGy. XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948. Nagykovácsi

A táblázat azt mutatja, hogy W/SS-szolgálatot mint indokot, nőknél és gyermekeknél is jelölték, nyilván hozzátartozói alapon. Persze az már a névjegyzékek elkészítőinek szándékos vagy véletlen mulasztása, hogy nem írták oda a ht. megjelölést, ami nyilvánvalóvá tette volna, hogy csupán hozzátartozóról van szó, és nem tényleges katonáról. Megjegyzendő, hogy Nagykovácsi esetében az 1941. után született gyermekek kb. 90%-nál szerepel a ht. (őket nem számoltam bele, tehát a táblázatban szereplő adat azokat a gyerekeket mutatja, akiknél nem volt ht. jelölve).

Nők és gyermekek esetében – szinte egy-két kivételtől eltekintve – mindenki, akinél a katonai szolgálat indokként volt megjelölve – kitelepítésre került.[39] Férfiak esetében azonban nem ilyen homogén a kép (Csobánka kivételével, ahol mindenkit kitelepítettek, akinek ez az indok meg volt jelölve):

Férfiak, akiknél indok volt a W/SS

Település	Kitelepített	Mentesített	Németországba szökött	Elköltözött	Fogságban	Meghalt
Dunabogdány	250	71	25	17	3	4
Nagykovácsi	581	16	175		26	9

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948. Dunabogdány
MOL JGy. XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948. Nagykovácsi

Férfiaknál a W/SS-szolgálatosok közül Dunabogdánynál 67,6% a kitelepítettek aránya, míg Nagykovácsinál 72%. Nagykovácsiban nagy a szököttek száma[40] – ugyanez volt

[39] Budaörs esetében a 16. lábjegyzetben említett ok miatt ez nem kimutatható.

[40] Érdekességképp megjegyzendő, hogy a szökötteknél általában SS-indok volt megjelölve, és nem Wehrmacht, illetve még az, hogy SS-indokkal rendelkező személyek közül sokkal több volt a

a tendencia a Volksbund-tagoknál is. Fontos még megjegyezni azt is, hogy azokban a családokban, ahol a férfit mentesítették, vagy szökött, elköltözött, fogságban volt, meghalt, a hozzátartozóknál nem jelölték a fegyveres szolgálatot. Ez ad választ arra, hogy miért egységesebb a kép a nők és a gyermekek esetében.

Azonban még a férfiaknál jelölt W/SS indok sem jelent minden esetben szolgálatot, mert az 1927—1930 között és 1894 előtt született férfiak nem voltak hadkötelezettek. A budaörsi névjegyzéken például 1560 férfinál szerepel a W/SS szolgálat mint névjegyzékbe vétel indoka. Levéltári források szerint azonban Budaörsön 912 önkéntes és kényszersorozott SS-katona volt.[41] A két forrás közötti különbség eredendően abból adódik, hogy az 1930 előtt születetteket egy csoportba vettem, holott nem mind volt hadkötelezett. Az tehát biztos, hogy a ténylegesen W/SS-szolgálatosok létszáma kevesebb, mint amennyi férfinél, az én feldolgozásom szerint, ez az indok jelölve van. Akkor viszont felvetődik egy másik kérdés is: hogyan lehetséges az, hogy az országos adat nagyjából megegyezik a levéltári források alapján számított létszámmal? Válaszként megint csak Pilisszentiván példáját hoznám: a névjegyzékbe vettek közül 12 személynél volt jelölve a W/SS szolgálat holott, amint már fentebb a 34. lábjegyzetben jelöltem, csak 1942 februárjáig 38 fő jelentkezett önként az SS-be. Vagy említhetnénk a Komárom vármegyei Felsőgallát, ahol 74 főnél szerepelt ez az indok,[42] viszont ugyancsak 1942 februárjáig 160-an jelentkeztek.[43] Ami közös a két településben, hogy nem volt kitelepítés.[44] Tehát, amit megállapíthatunk, hogy a névjegyzékeket összeállító bizottságnak nem volt érdeke, hogy annyi W/SS-szolgálatost mutasson ki ezekben a településekben. Azoknál a településeknél viszont, ahol a kitelepítés súlyosan érintette a németséget, célszerű volt több W/SS-szolgálatost kimutatni. Mindezek ismeretében mondhatjuk azt is, hogy a névjegyzékekben szereplő W/SS-indokok száma véletlenül közelíti meg a szolgálatot teljesítők valódi számát.

Kitelepítettek

Magyarországról a névjegyzékek alapján 148 030 személyt telepítettek ki.[45] Tudjuk, hogy ez a szám valójában jóval nagyobb. 1948. július 26-án kelt belügyminiszteri jelentés szerint: *„A kitelepítési rendelet hatálya alá tartozó 536 000 személyből az 1948. évi június*

---

mentesített, mint a Wehrmacht szolgálatosoknál, holott a kitelepítési rendelet nem tett különbséget a két fegyveres alakulat között.

[41] Községi jegyző levele a járási főjegyzőhöz a német állampolgárok internálása ügyében, PML V-1017-Db-1d-450/1945. – Közli: GRÓSZ András: *„Honvágyat mindig érzek" A budaörsi németek elűzése (1946/47.)* In: *Kommentár* 2007/5. 17.

[42] CZIBULKA, 2004. 290.

[43] KOVÁCS-SZÁMVÉBER, 2001. 51.

[44] Czibulka Zoltán ugyan jelöl Pilisszentivánon 207 főt a kitelepült, kitelepített rovatban, de ez a létszám az 1944-ben Németországba szököttek száma. – Vö.: MOL XIX-B-1-at. 37.doboz. 1064.sz.

[45] CZIBULKA, 2004.

hó 15. napjáig 166 000 főt telepítettünk ki." Az ország területén maradt svábok száma kb. 230 000-re tehető, még kb. 10 000 fő lesz áttelepítésre kötelezett – áll a BM jelentésben.[46] Ugyanezen jelentés mellékletében szerepel, hogy az amerikai zónába 116 783 főt, az orosz zónába pedig 49 511 főt, összesen 166 294 főt telepítettek ki.[47] A különbség abból adódik, hogy több olyan település is van, amelyeknél névjegyzék nem áll rendelkezésünkre, bár tudjuk, hogy nagy számban telepítettek ki onnan is németeket. Pest megyéből ilyenek: Perbál, Piliscsaba, Szigetújfalu és Vecsés.

Ha csak a névjegyzékek adatait nézzük, akkor a magyarországi németek kb. 30%-át telepítették ki.[48] A legnagyobb arányú kitelepítés Győr-Moson-Pozsony vármegyében (kb.60%), Pest megyében (kb. 50%) és Bács-Bodrog vármegyében (kb. 39%) volt. Szám szerint Pest megyéből telepítették ki a legtöbb német ajkú személyt (31 223 fő – ami az országosan kitelepítettek kb. 21%-a). Pest megyében a legtöbb személyt Budakesziről, Budaörsről, Solymárról és Zsámbékról űztek el. A legnagyobb arányú kitelepítés Budakeszit, Budaörsöt, Csobánkát, Nagykovácsit, Pilisborosjenőt, Solymárt, Törökbálintot, Ürömöt és Zsámbékot érintette.

Az alábbiakban az általam vizsgált községek kitelepítési adatait szeretném bemutatni életkor szerinti megoszlásban:[49]

Kitelepítettek kor szerinti megoszlása

Település	Gyermek 1931-től	1926–30	1916–25	1906–15	1896–1905	1886–95	1885 előtt	Összesen
Csobánka	485/433 (32,8%)	203/170 (12,9%)	256/177 (13,4%)	271/203 (15,4%)	171/136 (10,3%)	147/115 (8,7%)	146/88 (6,7%)	1450/1322 (91,2%)
Dunabogdány	629/250 (30%)	270/79 (9,5)	337/78 (9,4%)	406/121 (14,5%)	366/147 (17,6%)	293/108 (12,9%)	332/51 (6,1%)	1924/834 (43,3%)
Nagykovácsi	904/656 (32,8%)	356/235 (11,8%)	494/262 (13,1%)	454/279 (14%)	350/212 (10,6%)	272/186 (9,3%)	336/169 (8,5%)	2116/1999 (94,5%)

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1001/1948. Csobánka
MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948. Dunabogdány
MOL JGy. XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948. Nagykovácsi

[46] 1948. július 26. Vándor József miniszteri osztálytanácsos – MOL M-KS-276-65/203 Közli: CZIBULKA, 2004. 180.

[47] U.o. 183.

[48] Illetve ez a százalékos arány még valamivel nagyobb, mert a névjegyzéken szerepeltek meghaltak, Németországba szököttek és ismeretlenek is.

[49] A táblázatban az első szám jelöli az adott korcsoportba tartozók összességét, a perjel után a második szám a kitelepítettek számát, az alattuk lévő százalék pedig azt mutatja, hogy az adott községben az össz-kitelepítettekhez viszonyítva hány százalék található az adott korcsoportban. Az Összesen oszlopban az első szám azt jelöli, hogy a községben a kitelepítés idejében hányan voltak, a második szám pedig a kitelepítettek száma, a százalék pedig e két szám aránya.
Budaörsnél ezek az adatok a 16. lábjegyzetben említettek miatt nem kimutathatóak.

A táblázatból láthatjuk, hogy a három település közül a kitelepítésben leginkább érintett Nagykovácsi és Csobánka volt, míg Dunabogdányból a névjegyzékbe kerültek kevesebb, mint felét telepítették ki.[50] A százalékos aránynál a községben a kitelepítés idejében helyben lakó lakosságot vettem alapul, mert úgy gondolom, hogy így pontosabb képet kapunk. Az alábbi táblázatban részletezem a községben már nem élők adatait:

Akik már nem laktak a településen a kitelepítéskor

Település	Meghalt	Elköltözött	Ismeretlen	Fogságban	Németországba szökött	Összesen
Csobánka	64	40	63	41	27	235
Dunabogdány	221	163	202	15	108	709
Nagykovácsi	169		49	49	815	1082

Forrás: MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1001/1948. Csobánka
MOL JGy. XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948. Dunabogdány
MOL JGy. XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948. Nagykovácsi

Amit mindhárom településről el lehet mondani az az, hogy a gyermekek közül került ki a kitelepítettek egyharmada, ami nagyon nagy szám. Ők biztosan ártatlanok voltak, és nem lehetett semmi „bűnük". Ami még hasonlóság mind a három községben, hogy az 1885 előttieket érintette a legkevésbé a kitelepítés, nyilván azért, mert közülük már sokan nem éltek. Ezek azonban csak a számok – a kitelepítés nyilván az idősebbeket viselte meg legjobban, és talán a gyerekeket a legkevésbé. Csobánkánál és Nagykovácsinál az 1906–1925 között születtek adják a gyermekek után a kitelepítettek túlnyomó részét. Ha ezt a táblázatot összevetjük a Volksbund-tagság életkori táblázatával, akkor láthatjuk, hogy nem azt a csoportot érintette a leginkább a kitelepítés, amelyben a Volksbund-tagok aránya a legnagyobb volt. A W/SS-szolgálatosok száma kétségtelen az ebben a periódusban születtek között volt a legnagyobb. Ebből arra is következtethetünk, hogy a Volksbund-tagság és a W/SS-szolgálat sok esetben nem járt együtt, leginkább nem a kényszersorozások alkalmával. Dunabogdányban a kitelepítettek nagy része 1896–1915 között született. Ha itt ugyancsak végzünk egy összehasonlítást a Volksbund-táblázattal, akkor azt láthatjuk, hogy 1896–1905 között születtek körében a legtöbb a Volksbund-tag, de 1906–1915 között születteknél már nem annyira jelentős.

A Budaörsről kitelepítettek számáról sajnos nem kapunk pontos képet a névjegyzékből. Amit tudunk: az 1944-ben szököttek és 1946/47-ben kitelepítettek[51] száma

[50] Czibulka Zoltán csupán 625 fő kitelepítését közli Nagykovácsiból, ez a szám azonban nem valós (nem tudom, hogy ez a hiba miből ered). Csobánka esetében is adódik 97 fős eltérés, ami nagyon jelentős. Dunabogdánynál 39 fős eltérés van.

[51] Budaörsről két hullámban is volt kitelepítés: 1946 januárjában és 1947 decemberében. A névjegyzékből nem lehet megállapítani, hogy kit mikor telepítettek ki.

összesen 8706 fő.[52] 1946-ban 7 szerelvény vitte a budaörsi kitelepítetteket Németországba[53] összesen kb. 6600 főt.[54] 1947. augusztus 23-án újból volt Budaörsről kitelepítés. Ez 80 családot érintett 357 személlyel.[55] Jelenlegi ismereteink szerint levéltári forrásokkal nem pontosan alátámasztható az 1944-ben elmenekültek száma.

Összegzés

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a kitelepítési névjegyzékek nagyon fontos forrásul szolgálnak a hazai németség kitelepítésének kutatása során annak ellenére, hogy vannak buktatói. A névjegyzékek vizsgálatakor mindenképpen szükségesek levéltári anyagok adatai, az azokkal való összevetés. Mindamellett a névjegyzékek feldolgozása során kapott adatokból képet kaphatunk a kitelepítés mikéntjére, végrehajtására is. A tanulmányban megerősítést kapott az is, hogy a kitelepítettek kiválasztásakor nem az indokok voltak a döntőek, hanem sokkal inkább a vagyoni helyzet. A számok mögött azonban vegyük észre az embert is, aki talán egymaga csak egy ezreléket képez a százalékokban, de a sorsa tanúként áll a kitelepítés egészére.

Die Vertreibung der Ungarndeutschen aus dem Komitat Pest nach den Vertreibungs-Namensverzeichnissen

Im Jahre 1947 erschien eine Regierungsverordnung, dass ein Namensverzeichnis mit den Vertreibenden zusammengestellt werden soll. Diese Liste enthält aber nicht nur diejenigen, die zur Zeit in Ungarn lebten, sondern auch diejenigen, die schon vertrieben oder von Vertreibung befreit waren; so konnte diese für die ungarische Regierung als „Inventar" dienen. Um diese Liste als Quelle für den Prozess der Vertreibung nutzen zu können, muss man diese mit anderen Archivquellen jeder einzelnen Gemeinden vergleichen. In dieser Studie analysiert die Autorin vier Gemeinden: Budaörs, Nagykovácsi, Csobánka und Dunabogdány.

Die Namensverzeichnisse wurden aus verschiedenen Aspekten untersucht. Die Verteilung nach dem Alter der Personen in den Listen zeigt, dass jeder vierten-fünften potenziellen Vertreibender noch Kind war, die Sünde gegen das Land kaum begangen hätten. Unter den Gründen der Vertreibung beschäftigte sich die Autorin mit der Volksbund-Mitgliedschaft und mit dem Waffendienst in Wehrmacht und SS. Die Konklusion ist, dass diese Gründe bei der Vertreibung nicht ganz dominierend waren. Die Schlussfolgerungen sind mit der Hilfe der Tabellen bewiesen.

Die Studie bekräftigt die in der Fachliteratur schon erwähnte Tatsache, dass die Vertreibung der Ungarndeutschen nach Vermögensverhältnissen durchgeführt wurde. Ausserdem macht die Autorin Aufmerksamkeit darauf, dass der Quellenwert dieser Listen nur sehr vorsichtig behandelt werden darf.

---

[52] MOL JGy. XIX-B-1-at. 35.d. 998/1948. Budaörs

[53] HAUSER József: *Budaörsi krónika.* Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1985. 171. (HAUSER, 1985.)

[54] www.ungarndeusche.de (2009.04.30.)

[55] HAUSER, 1985. 172.

AKCIÓ, AGITÁCIÓ, PROPAGANDA

Széchényi András

A Turul Szövetség akciói: a Magyar Egészség Hete és a Magyar Nép Hete

Bevezetés

A Horthy-kori ifjúsági bajtársi egyesületek között a Turul Szövetség volt a legerősebb. Az 1919-ben alakult szervezet erős jobboldali ihletettséggel bírt, tagjai között a radikális szélsőjobboldallal rokonszenvező diákság nagy számban képviseltette magát. Tömegbázisát a honi tudományegyetemeken és a budapesti közgazdasági karon tanuló fiatalság jelentette.

Hozzá hasonló ideológiával rendelkezet két, szintén az első világháború után megalakult diákszervezet: a műegyetemi Hungária Magyar Technikusok Egyesülete és a Csaba Bajtársi Egyesület (amely később beolvadt a Turulba.) A fajvédelemben gyökerező, jobboldali, antiszemita, irredenta arculatuk erősen rányomta bélyegét a kor társadalmára és egyetemi életére. Ugyanakkor a Turul a 20-as, 30-as években számos társadalmi akciót is szervezett. Ide tartozik, hogy „numerus nullust" követelt, vagyis a nem magyar „fajú" elemeknek teljes kizárását a felsőoktatásból. Jellemző, hogy az 1920. évi XXV. törvénycikket (numerus clausus) túl enyhének találta, annak 1928-as módosítását pedig elfogadhatatlannak tartotta. Ám miközben a Bethlen-korszak konszolidációja elején a még 1920–1921-ben virulens szélsőjobboldali társadalmi szervezetek, titkos társaságok komoly befolyással bírtak, a stabilizációval párhuzamosan befolyásuk és erejük lecsökkent. A Turul Szövetség ellenben mindvégig megtartotta radikális hangvételét, sőt 1928 után tovább radikalizálódott.[1] Jóllehet a Turul megőrizte keresztény-konzervatív értékrendjét is, számos vonatkozásban az ellenforradalmi rendszer fajvédő vonulatát tartotta az egyedül követendőnek.

Ekkortól kapcsolódott be fokozatosan a szövetség ideológiájába egy új elem. Ennek gyökere a népi írók 1920-as évek végén történő megjelenésével, illetve a népi mozgalom kialakulásával, majd az 1930-as évek elején való megerősödésével hozható kapcsolatba. A szélsőjobboldali követelések addig is a rendszer kritikájával is párosultak, ekkortól viszont felerősödött nézeteikben és megfogalmazásaikban – faji alapon – a hagyományos népi értékek, a parasztság védelme. Ennek gyökere az a gondolat, hogy a magyar nemzet megtartó ereje a parasztság, amelynek vezető pozícióba helyezésével egy, a rossz, nagybirtok által elnyomott, antidemokratikus választójoggal sújtott, zsidók által teret nyert „úri" Magyarország megreformálásával új, színmagyar állam épülhet.

---

[1] Áttekintő felépítésére lásd: KEREPESZKI Róbert: A Turul Szövetség. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948.* Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, Osiris, 2009. 341-376. (a továbbiakban: ROMSICS, 2009) és SZÉCSÉNYI András: A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban. In: *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok.* Főszerk.: GERGELY Jenő. Budapest, ELTE BTK, 2009. 214-232.

Az ifjúsági szervezetek és a parasztkérdés

Az említett gondolat, miszerint a parasztság mint komplex egész a társadalom alapja, lényeges szemléletváltozás eredménye volt. A népi mozgalom gazdasági-társadalmi gyökerei a 19. század utolsó harmadában fellépő gabonaválságban, az ezzel egy időben megszűnő nagy infrastrukturális beruházások megszűnésében keresendők, továbbá abban, hogy az első világháború után Magyarország elveszítette vámvédelmét, és kikerült az ekkorra óriási konkurenciával bíró világpiacra. Az agrárválság nyomán a paraszti földek aprózódása, zselléresedés figyelhető meg, amit csak részben tudott orvosolni a nagyvárosokba áramlás és a századfordulón jelentkező kivándorlás. Mivel Trianon után a népesség jelentős része az agráriumból élt, fokozódott a parasztság meggyengülése, ráadásul az elszakított területek nagyvárosainak hiánya még kiáltóbbá tette a város-vidék között meglévő ellentéteket. A folyamatot az agrárszektorban 1928-tól érezhető gazdasági világválság tetőzte be, amelyből csupán 1937-re sikerült kilábalni.[2] Nem szabad figyelmen kívül hagyni a Horthy-korszakban a gazdaadósságokat és a továbbélő rossz agrárszociális állapotokat sem: míg az ipari munkásság tekintetében 1927–28-ra már jelentős kedvezmények voltak, és 1937–1938-ra biztosításuk köre tovább bővült, addig az alsóparasztság számára csupán az 1938. évi XII. tc. hozott megkésve némi javulást, amely a mezőgazdasági munkavállalókra is kiterjesztette az öregségi biztosítást.

A falukutató mozgalom jelentős mértékben az egyetemi ifjúságból nőtt ki – legyen elég az 1930-ban alakult Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumára utalni – s 1932-től az egyetemi bajtársi szervezetekben is egyre-másra jutottak szóhoz a falukutatók. Az 1932-ben hatalomra került Gömbös Gyula elsőként látta meg a népi mozgalomban rejlő lehetőségeket. Gömbös, akinek politikai nézetei centrumában a fajvédelem állt, elsősorban keresztény gazdaságokat, magyar fajú kisbirtokokat akart. Ennek – nézete szerint – a zsidóság elleni küzdelemnek leginkább a parasztság felelt meg. Ezért számtalanszor hangoztatta általános elveit: anya- és csecsemővédelem, egyke elleni harc, közegészségügy államosítása, vidéki egészségügyi viszonyok javítása.[3] A népi írók szóhasználata és bizonyos pontokon ideológiája megegyezett Gömbösével. Sikerük kulcsa – miképp Lackó Miklós megállapította[4] – az ezen időszakban szellemi felhajtó erővel bíró nacionalizmus

---

[2] GUNST Péter: A falukutató mozgalom gazdasági-társadalmi gyökerei. In: *A falukutatás fénykora 1930-1937.* Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc. Budapest, OPKM, 2002. 35-41 (a továbbiakban: PÖLÖSKEI, 2002.); GUNST Péter: *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között.* Budapest, MTA, 1987. 61-63; GUNST Péter: A magyar agrártársadalom 1919-1945 között. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyfelszabadítástól napjainkig.* Szerk.: GUNST Péter. Budapest, 1998. 261-263.

[3] Összefoglalóan lásd: VONYÓ József: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. In: ROMSICS, 2009. 251-255.

[4] LACKÓ Miklós: Az Új Szellemi Front történetéhez. In: *Válságok-Választások.* Szerk.: LACKÓ Miklós. Budapest, 1975, Gondolat. 52-152.

és a baloldal korabeli gyengesége volt, kiegészülve ez előző fél évtized szellemi megágyazottságával. Ehhez hozzátehetjük, hogy a rendszer liberális és szociáldemokrata ellenzéke nem is keresett szövetséget velük, ezt – felemásan és rendszertelenül – a kommunisták tették meg. Az igen heterogén népi írók, amikor kiderült, hogy a kormányfőnek nincs határozott szándéka és ereje a földkérdésen, az iskolázottság növelésén, a közegészségügy helyzetén döntően változtatni, jórészt elfordultak tőle. A kormányzat felől az 1935-re végbemenő elitváltásban helyet kaptak a reformnemzedék tagjai is, köztük azoknak a radikális jobboldali szervezeteknek a vezetői, akik egyszersmind egyetértettek az említett programmal. Így lett parlamenti képviselő Bánsághy (Velcsov) György, a Csaba vezére, a Turul Szövetség alapító tagja és Végváry (Verbovszky) József orvos, a Turul fővezére is.[5] Mandátumuk – és immár a Turulra vonatkoztatva alsóbb szinteken megjelenő segítségnyújtások sorozata – természetesen magával vonta a Gömbös-kabinetnek való elköteleződést is. Ez persze nem volt nehéz és átmenet nélküli, hiszen a Turul ideológiájában egyébként is fajvédő alapokra épített. Emellett a szövetségen belüli, Fitos Vilmos fémjelezte népi szárny soraiban is felerősödött az igény, hogy a „törzsökös" magyarság problémáit fel kell mutatni, ezáltal kell majd – földosztással egybekötött demokratikus reform révén – az általuk hanyatlásnak indult nemzetet újjáépíteni. *„A falut meg kell menteni!"*-jelmondat, sőt néha a munkásság, és a középosztály egyes csoportjai felé nyitás igénye[6] tehát egyre terjedt, és az ifjúság körében jelentkező társadalmi változtatási igénynyé terebélyesedett.

Így kapcsolódott össze a népi mozgalom és a kormánypolitika közös óhaja, amely számos eredményt hozott a későbbiekben is.[7] Az alábbiakban bemutatott két kisebb, kevésbé ismert, a Turul Szövetség által szervezett, de a NEP mérvadó körei által támogatott akció ide is sorolható.

A Magyar Egészség Hete

Már 1935 nyarán felmerült, hogy a Turul, mint az egyetemi és főiskolai ifjúság legbefolyásosabb szervezete közös fellépést szervezzen egyrészt a képviselőházi választások hajrájában a népi mozgalom eredményeinek felhasználásával propagandaakció céljaira, másrészt azért, hogy felhívja a fővárosi lakosság figyelmét a mezőgazdaságból élő népesség súlyos problémáira. Erre alapot adott, hogy Végváry József[8]szoros kapcsolatban

---

[5] GERGELY Jenő: A politikai elitváltás Magyarországon az 1930-as évek első felében. In: PÖLÖSKEI, 2002. 172-173.

[6] Pl. A Turul vezére és a baloldal képviselője örülnek egymás programjának. *Csütörtök* XII. évf., 1937. január 20. 1-2. sz. 9. – 1937-ben a 40 órás tisztviselői munkahét bevezetése is a Turul kezdeményezésére valósult meg.

[7] PAPP István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig.* Budapest. Napvilág, 2008. 123-177.

[8] Az 1933 óta fővezér orvos Végváry és a jogász Dérczy egyaránt a szövetség németellenes szárnyához sorolhatók. 1938-ban Imrédy megbuktatta őket, és a magánszférában helyezkedtek el.

állt a Nemzeti Egység Pártja és a magyar kormány befolyásos tagjaival. Az akcióprogram kidolgozásával mellette Dérczy Ferenc országos szociális vezért bízták meg, aki a IV. kerületi Petőfi Sándor u. 9. szám alatt működtettek programirodát.[9] A Turul céljait híven tükrözi a Hóman Bálintnak szeptember 18-án írt levél, amely alapján *„A Turul Szövetség [...] a népegészségügy fájó és nehéz problémájának megoldásában látja a legsürgősebb reformfeladatokat és elhatározta, hogy lelkes bajtársi szervezeteit és hatalmas tömegeit ennek a nagy munkának szolgálatába állítja. Kint a falvak százaiban bajtársaink gyűjtik máris össze a közegészségügy és szociográfia fontos és alapvető adatait, a központ pedig hatalmas iramban készíti elő az október 19-28 között tervezett egészségügyi propaganda hét rendezésének széleskörű munkálatait."* A levél részletesen szólt a *„propagandaakció"* tervezetéről és kérte a szaktárcát, az egészségügyi intézményekhez hasson oda, hogy vegyenek részt benne, valamint propagálja a tervezett kiállítás megtekintésére kedvezményes csoportjegyek megvételét.[10] A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban (VKM) Szily Kálmán láttamozta a levelet, és a tudományegyetemek Tanácsainak megküldött, október 3-án kelt levélben közölte, hogy figyelemmel az akció jelentőségére az orvostudományi kart felhívja a kiállításon való részvételre és a Turul haladéktalan szakmai támogatására. Továbbá intézkedett, hogy minden iskolában tartsák meg *„az egészség óráját"*.[11] A programiroda fennmaradt irata szerint csak a mintegy húszezres taglétszámú, és a nép iránt elkötelezett Turul Szövetség van hivatva megteremteni az *„Egészség Országát."* E tervezet már nagy vonalakban tartalmazta a rendezvénysorozat programjait is, amiket a média minden eszközével segíteni kellett, továbbá nyomatékosította, hogy a Nemzeti Munkaterv 95 pontjából 62 *„elválaszthatatlanul összefügg"* a közegészségügy problémáival.[12]

Feltehetően az év szeptembere folyamán elkészült egy terv, amelynek keretében szociográfiai felmérések segítségével a *„magyar falu"* jelen állapotainak és főként devianciáinak felmérését tűzték ki célul, az összegyűjtött adathalmazt pedig reprezentatív kiállítás formájában kívánták bemutatni. A jó szervezésnek köszönhetően a tanévkezdést követően mintegy 2000 egyetemista bevonásával a kitűzött célt megvalósították. Ennek nyomán Kozma Miklós belügyminiszter (egyúttal a Turul primus magistere) közbenjárására a székesfővárostól a városligeti Iparcsarnok egész területét megkapták a rendezvény céljaira. A folyamatos egyeztetés véglegesítette az akciót, amelynek időpontját október 20-28. között határozták meg. A kiállítás két részből állt. Az elsőben egyrészt helyet kapott számos támogató ipari és kereskedelmi intézmény és vállalat propaganda-anyaga egy-egy pavilonban. Mellettük helyezték el az egészségügyi intézmények, állami és fővárosi

– Budapest Főváros Levéltára (BFL) B V-88720. és Nb. V-117633.; Végváry 1948-tól az államvédelmi szervek ügynöke volt Magyarországon és Ausztriában. – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3. 2. 4. K-338.

[9] Magyar Országos Levéltár (MOL) K 636 c.704. doboz, 98-37. 32.

[10] A levélből a VKM-ben átirat is készült. MOL K 636 c. 704. doboz, 98-37. 27-28.

[11] MOL K 636 c. 704. doboz, 98-37. 27-28.

[12] MOL K 636 c. 704. doboz, 98-37. 30-34. és 41.

intézetek szakanyagait, utána pedig lengyel, német, olasz és osztrák egészségügyi cégek kis pavilonjai sorakoztak. A Székesfővárosi Közegészségügyi és Bakteriológiai Intézet, a Népegészségügyi Múzeum mellett vegyészeti gyárak, de még a Posta is képviseltette magát érdekes tárgyak, leírások formájában, utóbbi pavilonjában a postás jóléti intézményekről láthattak képes-szöveges bemutatót.[13] A bemutató lényegi része az Iparcsarnok mintegy felét elfoglaló Népegészségügyi Kiállítás volt, amelynek koncepcióját Végváry és Dérczy alakították ki. Szendy Károly polgármester segített összehozni a tárlatot, tudományos anyagát pedig Antal Lajos főorvos és Born József tisztiorvosok dolgozták ki a Turul bajtársainak előzetes falufelméréseit is felhasználva.[14]

Az egyes intézmények pavilonját egy-egy saját szakember készítette. A Turul Szövetség azonban nemcsak ezt, hanem költségkímélés végett az installációk megtervezését, egy részének kivitelezését és a szerelési munkálatokat is önkéntes munkában magára vállalta. A tárlók, berendezések legyártására a VKM külön – ismeretlen nagyságú – pénzforrást biztosított. A korabeli források dicsérték az elrendezés logikáját, a hatásos szövegeket, a tetszetős és modern kivitelezést. A termeket színpadiasan reflektorokkal megvilágították, szép és hatásos installációkat kiviteleztek, és rendkívül sok magyarázó szöveg is felkerült, amelyek erőssége pátosz nélküli, szociografikus megoldásukból eredt. Dr. Wolff Károly kórházigazgató rendezésében a téma bonyolultsága és a helyhiány ellenére a kórházak fő tevékenységeit, érdekességeit mutatták be képek, táblázatok, grafikonok, modellek, mulázsok, kórházi eszközök segítségével.

Az Országos Egészségügyi Kiállítás 1935. október 19-én, szombaton 10 órakor nyílt meg, a hazai sajtó és közélet, a politikai, gazdasági és kulturális elit egészének élénk érdeklődése, részvétele közepette. Végváry megnyitóbeszédében saját érdemein túl Gömbös nyílt dicsőítésébe fogott: *„Nagyméltóságod a magyar nép egészsége érdekében nemcsak megértést tanúsított, hanem energikusan bebizonyította azt is, hogy ezen a téren nemzeti munkaprogramjának megfelelően tetteket produkál."* A kormányfő ezt követő megnyitóbeszédében kijelentette, hogy a Nemzeti Munkatervnek megfelelően a vidék, elsősorban az Alföld közegészségügyi viszonyait rendezni fogják. Mindennek kimenetele a magyarság fizikai és számszerű megerősítése lesz. Az ifjúság – zárta szavait a miniszterelnök – amely tüntetések, kritikák helyett ilyen ügyeket vesz kezébe, *„méltó ahhoz, hogy résztvegyen a sorsközösség munkájában."*[15]

A tárlaton bemutatott nyomorgó földműves réteg éles kontrasztban állt az egészségügyi cégek pavilonjaiban bemutatott modern eszközökkel. A Népegészségügyi Kiállítás négy nagy tematikai egységet ölelt fel: 1. pusztuló magyarság; 2. népbetegségek; 3. egész-

[13] MOL K 636 c. 704. doboz, 98-37. 40.

[14] (F. F.): Gömbös Gyula miniszterelnök megnyitotta az Egészségügyi Kiállítást. *Nemzeti Figyelő*, IX. évf., 1935. október 20. 42. sz. 5.

[15] Az uj Magyarországot egészséges emberekből kell felépiteni. *Budapesti Hírlap*, LV. évf., 1935. október 20. 240. sz. 3-5.

ségvédelmünk; 4. egészségesebb jövőt, 33 teremre, pavilonra tagoltan.[16] Az érdekességek között kórbonctani gyűjtemények, (többek között öngyilkosok konzervált szervei, fényképek rákos daganatokról), a székesfőváros szakintézetei gazdag anyaggal és statisztikákkal szerepeltek.[17] Az Országos Egészségügyi Kiállítás legerősebb eleme a magyar nép egészségügyi viszonyait bemutató pavilon volt, amely nemcsak dokumentált, de rá is mutatott a gyógyítás módjára: egészségesebb birtokmegoszlás, telepítés, egészségvédelem, az egészségbiztosítás kiterjesztése, iskolai sportoktatás erősítése. A pavilon 30 fülkét rejtett, mindegyikben egy-egy problémát mutattak be. A kiállítás képek, statisztikák, térképek révén kiemelten foglalkozott a szegényparasztság szaporulatával, elsősorban a sürgősen orvosolandó devianciáival, kiemelten az 509 egykéző község egyikével. Nagy térképeken az ormánsági egykés településeket,[18] egy másik fülkében a betegségeket mutatták be, külön kiemelve a tuberkulózist visszaszorulását, hála a gondozó-intézeteknek, de amely kór 1920 és 1930 között így is 200 000 áldozatot követelt. Az érdeklődők pontos adatokat és felvilágosítást nyerhettek a fertőző- és nemibetegségekről, az illemhelyek helyes használatáról és a falusi építkezés visszásságairól egyaránt. A kiállítást Törzsök Jenőnek Horthy Miklósnét életnagyságban ábrázoló szobra zárta, amint átveszi és szívére szorítja a segítséget kérő parasztok kérvényét, másik kezével pedig adakozásra szólít fel.

A tárlat minden nap 10 és 17 óra között díjtalanul volt látogatható,[19]a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság (BSzKRt) különjáratokat, a MÁV jelentős vasúti kedvezményeket biztosított a várt „százezres tömeg" kiszolgálására.[20] Az akció idejére október 27-én különvonatokat indított minimum 500 utas kérésére, jelentős vasúti kedvezményekkel. Menettérti jegyre csak az volt jogosult, aki megvásárolta az egészségügyi kiállítás belépőjegyét is, és a jegypénztárban azt fel is mutatta.[21] 20-án 17 órakor a magyar rádió helyszíni közvetítésben tárlatvezetést adott. A kiállítást október 26-ig kb. 50 000-en tekintették meg.[22] Sikere bejárta a sajtót, 27-én a kormányzói pár is körbesétált rajta, végül csak november 3-án zárt be.

Az akció másik eseménye a Magyar Királyi Orvosegyesület székházában (Bp. VIII. Szentkirályi u. 21.) rendezett Népegészségügyi Kongresszus megrendezése volt. Az eredetileg egyhetesre tervezett – neves orvosokkal (Scheff-Dabis László, Petrilla Aladár) falukutatókkal (Kerék Mihály, Féja Géza), közgazdászokkal (Matolcsy Mátyás), politikusokkal (Mecsér András) felvértezett – tanácskozást a kisebb érdeklődés miatt október 23-a és 25-e közötti időre rövidítették. Az egyes ülésnapok a következő tematikát járták

---

[16] G. A.: 3, 868.010 falusi magyar él mindennemű egészségügyi gondozás nélkül. *Pesti Napló*, 86. évf., 1935. október 19. 239. sz. 10.

[17] Ld. a 16. sz. jegyzetet!

[18] Ifj. BÓKAY János: Fajtánk védelmében. *Budapesti Hírlap*, LV. évf., 1935. október 20. 240. sz. 1-2.

[19] Uo. 3-4.

[20] MOL K 636 c. 704. doboz, 98-37. 41.

[21] Különvonatok az „Egészségügyi Hét" alkalmából. *Magyarság*, XVI. évf., 1935. október 24. 243. sz. 11.

[22] A magyar népegészség és a gyógyfürdők problémája az Egészségügyi Kongresszuson. *Budapesti Hírlap*, LV. évf., 1935. október 27. 245. sz. 4.

körül: népesedéspolitika és telepítés; népélelmezés; népegészségügy; népbetegségek; város és falu egészségügyének kapcsolata; társadalombiztosítás és munkaegészségügy; fürdők.

A Magyar Egészség Hete rendezvényei nem merültek ki az Országos Egészségügyi Kongresszus szakelőadásaiban és az iparcsarnoki kiállításban. Sor került ún *„népszerű előadások tartására"* is. Az egyik tervezet szerint a propaganda széles eszközeivel akarták elsősorban a falusi népességet, de a társadalom széles rétegeit is szakszerű egészségügyi felvilágosításban részesíteni úgy, hogy a Városi Színházat kibérelve – megfelelő szakerők bevonásával – a parasztság egészségügyi állapotáról, a vidék higiéniás viszonyairól a Turul Szövetség által felkért OTI-szakemberek előadásokat tartottak nőknek, ipari és kereskedelmi tanulóknak, közigazgatási alkalmazottaknak, tanügyi szakembereknek, földműveseknek, az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak és a társadalmi egyesületek kiküldöttjeinek. A mezőgazdasági dolgozók számára a helyes táplálkozás elősegítése érdekében a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége és Budapest Székesfőváros Gázművei ingyenes bemutatókat tartottak az *„egytálételek"* készítéséről és hasznáról a Gázművek Vilmos császár út 3. alatti előadótermében.

Hasonló célból tervezték a rádióban népszerű előadások tartását ugyanezekről. A tervbe vett iskolai kötelező *„egészségóra"* megszervezésére ellenben nem maradt energia. További terv volt, hogy az egészségügyi, mezőgazdasági, ipari, és kereskedelmi érdekképviseleteket felkérték, hogy a célnak megfelelő ünnepi üléseket vagy propaganda-előadásokat tartsanak. Ugyanakkor csupán az Országos Közegészségügyi Intézet népszerűsítő előadásairól tudunk, amelyek keretében október 24-e és 26-a között orvosok, állatorvosok tartottak előadást egészségügyi, háztartási kérdésekről.

Az eseménysort október 23-án, csütörtök este a Vigadó nagytermében rendezett dísztábor zárta, amelyen egyetemi professzorok mellett Szendy Károly főpolgármester és maga Gömbös is megjelent.[23] Az officiumon a fővezér és Sipeki Balázs egyetemi tanár mellett Bojtár Imre, a szervezési ügyosztály vezére és Tóbiás Kornél tettek jelentést, egyaránt sikernek ítélve a programokat. Ezt követően társasvacsorát ültek. A zsúfolásig megtelt teremben a gaudium előtt Gömbös, Salló és Végváry mondott nagy tetszéssel fogadott beszédet. A hazai lapok többsége bőven tudósított a dísztáborozásról, s egyúttal a Magyar Egészség Hete sikeréről is szóltak. Többségük véleménye az volt, hogy végre sikerült egy tömegrendezvényen bebizonyítani a szegényparasztság és munkásság égető problémáit. A kormánypárti sajtó – láthattuk – elősegítette a rendezvényeket, de meg is lovagolta annak sikerét: az akciót előkészítő, a VKM által jóváhagyott tervezet utal a Nemzeti Munkatervvel való összefüggésekre. Amikor még a hét folyamán Kozma Miklós belügyminiszter látogatást tett Békésben, ezt úgy állították be, mintha egy tudatos *„Népegészségügyi és szociális Szemlén"* vett volna részt, és hamarosan egészségügyi és telepítési törvényre is sor kerül.[24] Tény ugyanakkor, hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesület

[23] Amikor az öreg fa helyet ad a csemetének. *Magyarság*, XVI. évf., 1935. október 25. 243. sz. 4.

[24] Kozma Miklós Békésben. *Budapesti Hírlap*, LV. évf., 1935. október 30. 249. sz. 2. és 4.

elnöke, gróf Sommsich László vezetésével éles sajtótámadást intézett a Hét rendezvényei ellen, amennyiben azok a nagybirtok elleni izgatást tartalmaztak.[25] Sommsich attakját a miniszterelnök dísztábori beszédében igyekezett leszerelni. Az országos vezetés helyi szinten is propagálta akcióját: 27-én vasárnap megalakult a Turul Szövetség egészségügyi bizottsága és az egyes bajtársi egyesületek és törzsek felsőbb kezdeményezésre rendre egészségügyi dísztáborozásokat, ankétokat rendeztek. A Turul központi hetilapjában, a Bajtársban bújt ki a szög a zsákból, a népegészségügyi kérdések mellett kérlelhetetlenül bemutatva a szövetség mögöttes céljait. Kostyál László a gömbösi politikát dicsőítő cikket közölt, amely ugyanakkor túlmutatott a rendezvénysorozat lényegén, és erősen fajvédő, antiszemita jelleget sugárzott: *„Egy férfinak kellett jönnie, hogy lehulljanak a reánkerőszakolt szellembilincsek. Csak ezután következhetett a változás, kezdődhetett az újjáépítés, az alkotó munka.*

Jött ez a férfi, a szürke magyar hétköznapok diadalmas katonája, megnevezte és előhívta a névtelen magyar ifjúságot. És egyszerre mi történt? A visszaszorított, elhallgatott, félrelökött, elmellőzött, megnemlátott névtelen hadak csatasorba álltak. A Turul szárnyat bontott. A mozgalom megindult. [...]

A Magyar Egészség Hete nekünk azt jelenti: az ifjúság diadalünnepét és a magyar fajvédelem egyik pozitív irányát: a vér tisztaságának intézményes biztosítását.

Ámde a vér és a faj nem ugyanaz. A vér élő valóság – a faj szellemiség, nemzeti tudat és a vér ennek a faji eszmének csak egyik kifejezője.

Ez a faji eszme, a mi faji felfogásunk tehát nemcsak vért jelent; jelenti az ősi magyar eszményeknek, az igazságosságnak és az igazi szabadságnak: a szellemrabságban szenvedő magyar millióknak felszabadulásának tanát.

Éppen ezért, amikor most a Magyar Egészség Hetének delén, a gyönyörűen berendezett hatalmas Iparcsarnokban a színes pavillonok között megállunk, nem megnyugvást érzünk, hanem alkotásvágyat művünk teljessége iránt. Még csak félmunkát végeztünk. A vér védelme megindult. A tuberkulózis, szívbaj, a nemibetegségek, a csecsmőhalandóság nem jelent egész fajvédelmet. Az emberi „egészség" nemcsak testi egészséget, hanem testi és lelki egészséget is jelent.

A Magyar Egészség Hete jelenti a magyar vér védelmét, de a teljes fajvédelem akkor fog megvalósulni, amikor az egész nemzet lelkesedéssel fogja ünnepelni a Magyar Eszme Hetét."[26]

Látható tehát, hogy a Turul, bármennyire is erős gyökerekkel kapaszkodott ekkorra a népiek követeléseihez, nem tudott elszakadni a mögöttesen mindvégig jelenlévő fajvédelmi töltettől, ami ugyanakkor propagandájának gátló tényezőjévé is vált.

---

[25] Gömbös miniszterelnök a „Turul" dísztáborozásán válaszolt az OMGE-nek és Az OMGE elnöke osztályellenes izgatást lát a Turul Szövetség előadásaiban. *Pesti Napló*, 86. (1935. október 25.) 244. sz. 7. és A nemzeti újjáépítés és a fiatalság problémájáról beszélt Gömbös miniszterelnök a Turul Szövetség dísztáborán. *Népszava*, 1935. október. 25. 244. sz. 10.

[26] THARNÓY KOSTYÁL László: Vér és faj. *Bajtárs,* VII. évf., 1935. október 26. 31-32. sz. 4.

A Magyar Nép Hete

A Turul Szövetség országos vezetése a Magyar Egészség Hete sikerén felbuzdulva elhatározta, hogy a kiállítási anyagot újra hasznosítja, mégpedig úgy, hogy vonatszerelvényre szerelve, lerövidítve országszerte vándoroltatni fogják.[27] Ezért a következő év első felében megalakult az Egészség Vonata Rendezőbizottsága, melynek sikerült elérnie, hogy a MÁV-tól kölcsönkapjanak egy 23 vagonból álló vonatot. Lobbijuk ismét azért lehetett sikeres, mert a kormányzat felismerte a Turulban lévő propagandalehetőségeket, és Gömbös, Kozma és Winchkler István kereskedelemügyi miniszter is nagyon jó véleménnyel voltak Az előző évi kiállításról.[28] 1936 júniusában Bornemisza Géza elnökletével az Iparügyi Minisztériumban, július 21-én a Közegészségügyi Intézetben tárgyaltak róla, ahol az iparügyi miniszter, illetve Mikecz Ödön, a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője támogatásáról biztosította a Rendezőbizottságot.[29] (Az említett politikusok egytőlegyig a Turul Szövetség patrónus vagy dominus tagjai voltak.) Ennek megtörténte után Végváry és Dérczy irányításával a Magyar Egészség Vonata néven propagandaakció vette kezdetét, védnökségét Szendy Károly budapesti polgármester és Kozma Miklós vállalta magára. A Gyermekvédő Liga által rendelkezésre bocsátott szerelvény 1936 októberében néhány hét alatt 35 állomáson állt meg, ahol az érdeklődők 20 filléres jegy ellenében megtekinthették a vonatbelsőbe zárt tárlatot, és meghallgathatták a vonatot kísérő turulisták és orvosok népegészségügyi előadásait, melyekben centrális szerepet kapott a telepítés.[30] Minden állomáson ajándékokat adtak a legegészségesebb családnak és gyermeknek és egy aznap született gyermek számára életbiztosítási kötvényt, s a MÁV is kedvezményeket biztosított. Ugyanakkor pozitívumnak tekinthető, hogy a bajtársaknak a vonat ezúttal is alkalmat adott, hogy pénzt keressenek azáltal, hogy a kiállítás installációinak elkészítésében, a plakátok kivitelezésében, a vonat kísérésében munkát biztosított számukra.[31] Az akció reklámbevételekből fedezett költségei 25 000 pengőre rúgtak.

Végváry és Dérczy folyamatosan tájékoztatta Kozmát a Magyar Egészség Vonatáról, a készülő Magyar Nép Hetéről egyaránt. A vonaton látható volt annak a mintaháznak a modellje, amit Tibolddarócon épített a kormány egy barlanglakó családnak, és a rádió és az MTI bőségesen tudósított mindkét akcióról. [32]

A Magyar Egészség Vonata – a forrásokban kiegészítő rendezvényként felbukkanva – bevezette az előző év folytatásának tekinthető testvérakciót: A Magyar Nép Hetét,

---

[27] A magyar egészség vonata. *Budapesti Hírlap*, LVI. évf., 1936. július 22. 166. sz. 1.

[28] Szent István hetében országjáró útjára indul a Turul Szövetség Egészség Vonata. *Bajtárs*, VIII. évf., 1936. július 18. 17-25. 1-2.

[29] Indul a Magyar Egészség Vonata. *Budapesti Hírlap*, LVI. évf., 1936. július 22. 166. sz. 3.

[30] A Nyugati-pályaudvaron épül az ezüsttetejű Egészség-Vonat. *Bajtárs*, VIII. évf., 1936. augusztus 22. 26-30. sz. 1-2. Az 1936. évi XXVII. tc. július 15-én került kihirdetésre.

[31] Indul a Magyar Egészség Vonata. *Budapesti Hírlap*, LVI. évf., 1936. július 22. 166. sz. 3.

[32] Vö. *Magyar Világhíradó*, 1936. október. 3.

amelynek gondolata a Magyar Egészség Hete idején megfogalmazódott. A Hét konkrét nyomai 1936 nyár elején mutatkoztak meg, amikor Rendezőbizottságot hoztak létre, amelyben Végváry és Dérczy Ferenc mellett Tóbiás Kornél, Salló János,[33] Halka Sándor és Kató Sándor kaptak helyet – vagyis a szövetség népi és jobboldali irányzatának mérvadó figurái. E bizottság azonnal nekilátott a programok szövetségen belüli megszervezéséhez. Ezzel egy időben a kormánnyal való tárgyalások is sikerre vezettek, a rendezvényekre és helyszínfoglalásokra engedélyt kaptak. A Rendezőbizottság, amelynek kezdeményezésére október 2-a és 11e között véglegesítették az időpontot, megjelentetett az akciót bemutató – becses forrásértékű – könyvecskét is.[34] E kiadványból kiderül, hogy a Turul Szövetség hierarchikus felépítéséből adódóan remekül kihasználta a témára vonatkozó riportfelmérésekben rejlő lehetőségeket, a falukutató mozgalomnak és a Szövetség nem sokkal korábban létrehozott falukutató csoportjának köszönhető szociográfiai felmérések eredményeinek összegzését és a szinte minden tudományterületről jövő, mintegy 2000 egyetemista szellemi kapacitását a szervezéstől a kiállítási installációk elkészítéséig.

Jóllehet az állam – ezúttal is ismeretlen mértékű –, de jelentős támogatásban részesítette a Turul Szövetséget a hét megrendezésében, annak nagy méretei szétfeszítették a költségvetés kereteit. Végváry és Dérczy épp ezért 2000 pengő külön segélyt kért és kapott a kultuszminisztériumtól.[35] Az akcióhét tematikája nagyban igazodott az előző évihez. Középpontját az 1936. október 1-jén megnyílt 6000 m²-en fekvő, Czebe László tiszteletbeli dominus rendezte iparcsarnoki mamutkiállítás jelentette (bejárata egy óriási csodaszarvas-stilizáció volt), amelynek felépítése ugyancsak két részre tagolódott: mintegy 340 pavilon volt látható, ahol másfélszáz hazai intézmény és cég (pl. Vízművek, MÁV, OTI, MABI, Magyar Külkereskedelmi Hivatal, BSzKRT) külön-külön mutatták be tevékenységüket.[36] Szintén ebben a részben, külön blokkban szerepelt a munkatáborkiállítás, amelyen grafikonok, fotók, tárgyak segítségével mutatták be a férfi és női munkaszolgálatosok tevékenységét. Benne az 50 db ásó-kerítéssel körülvett térség főbejáratát diadalkapu alkotta. Ezzel szemben állt az ún. munka testvériségének tornya, amely egy 7 méter magas, négyszög alapú téglatorony volt, tetején hatalmas fekete turulmadár-szoborral, amelynek kék hátteréből pirosan emelkedett ki egy 4 méter nagyságú ásó; ennek hegyénél három sötétzöld hullámvonal jelképezte az Alföldet. A torony oldalának körbefutó felirata a következő volt: *„Mindenható Isten! Adj munkát és kenyeret minden dolgozó magyarnak!”*[37] A Turul számára reklámozott, de a látogatóknak is sokrétű

[33] Érdekesség, hogy a nemzetiszocialista Sallót (pártja, a Nemzeti Front használta a Turul emblémáját) az 1937-es miskolci követtáboron éppen a náciellenes Végváry szorgalmazására zárták ki az egyesületből. – BFL B V-88720. 90. és ÁBTL 4. 1. A-734, 16/5

[34] *Turul Szövetség. A Magyar Nép Hete program. Kiállítás, kongresszus, előadások. 1936. október 2-11.* Budapest, Turul Sajtóvállalat Kft, [1936.] (a továbbiakban: MNH 1936)

[35] MOL K 636 c. 704. doboz, 98-37. 8 és 11.

[36] MNH 1936. 16-17. és 40-47.

[37] MNH 1936. 17-18. – A felirat a Magyarországon elsősorban a Turul Szövetség kezdeményezésére bevezetett egyetemi önkéntes munkaszolgálat jelmondata.

információt szolgáltatott tevékenységükről. A tárlat centruma azonban az 1000 m²-en elterülő, 12 m magas homlokzatú és 10 m magas belső szerkezetű, modern installációs és muzeológiai eszközökkel operáló, hat teremre tagozódó tudományos riportkiállítás volt, melynek tematikáját Czebe László tiszteletbeli dominus szövegezte meg, öntötte végleges formába.[38] Az első terem az „ősfoglalkozások" fejlődését mutatta be a honfoglalástól napjainkig. A második etapban a népegészségügy kérdéseit boncolgatta. A harmadik – kör alakú – egység a Nép és Föld címet viselte, és elsősorban a jelen birtokviszonyairól szólt: az egyik félkörben a földproblémákról, a másikban az erre adott társadalmi válaszokról. Középpontjában a földnélküli mezőgazdasági réteg élete állt, illetve a nagybirtokos-rendszer kárhoztatása és a kisbirtokok, a telepítés favorizálása jellemezte. A negyedik, A Magyar Jövendő útjai című terem ugyanezt bontotta ki: a kisbirtokok termelési, jótékony szociális és egészségügyi hatását ismertette gazdag nyugat-európai kitekintéssel. *Kenyeret!, Földet!, Egészséget!, Kultúrát!* című alrészei határozták meg mondanivalóját. A kiállítás ötödik tematikai egysége (falu és város) még jobban kihangsúlyozta a községek és a városok közötti ellentéteket. E rész – jórészt fényképes riportsorozatokkal illusztrált – mondanivalója szerint a városi munkalehetőségek híján a magyar parasztság vissza fog térni a faluba.[39] Az egészet plasztikusan összefoglalta egy fővezéri feljegyzés: *„Újszerű formákban, rajzban, képben, a fénytechnika minden eszközének igénybevételével tesszük mindenki számára, még a legfiatalabb nemzedék részére is érthetővé a kiállításnak nagy gonddal összegyűjtött anyagát. Tanulságos történelmi visszapillantással és összehasonlítással szolgálunk Magyarország ezeréves történetére a néptáplálkozás tükrében és vázoljuk annak ezeréves fejlődését: a harcos ősmagyartól – a mai kultúra harcosáig; a nomádságtól – a milliós Budapestig; a sátortól az O.T.I. tizenhat emeletes palotájáig.*

Bemutatjuk az ősfoglalkozások fejlődését a gyűjtögetéstől a hatalmas exportig, az ősmagyar pákásztól – a nagyhírű halgazdaságainkig, a nyíllal üldözött fehér szarvastól a vadászat mai állapotáig, az állattenyésztés fejlődését a harci méntől, az áldozati fehér lótól – a mai tenyésztési eredményekig. Végül rámutatunk az e téren megoldásra váró problémákra és azok megoldási lehetőségeire. E kiállításunkkal közelebb visszük a magyar falut és tanyát és népét Budapest székesfőváros lakosságához.

[...] azzal a tisztelettelteljes kéréssel fordulunk Nagyméltóságodhoz, hogy méltóztassék lehetővé tenni az összes budapesti állami középiskoláknak, illetőleg tanulóinak kiállításunk tanulságos anyagának megtekintését."[40]

A notabilitások, újságírók övezte megnyitón a Kozma Miklós által mondott politikai ízű beszédben a Turul Szövetség és a kormány összefogásáról volt szó a mezőgazdasági lakosság felemelése érdekében.[41] Végváry, megköszönve a támogatást, kifejtette: *„A*

---

[38] Fényes külsőségek között nyílik meg a Magyar Nép Hete október 2-án. *Bajtárs*, VIII. évf., 1936. szeptember 19. 31-34. sz. 3.

[39] MNH 1936 31-37.

[40] MOL K 636 c. 704. doboz, 98-37, 9-10.

[41] Kozma Miklós belügyminiszter nyitotta meg a Turul Szövetség Nép Hete riportkiállítását. *Nemzeti Figyelő*, X. évf., 1936. október. 4. 40. sz. 3.

magyar ifjúság nem akarja félreverni a harangot, hanem ellenkezőleg, bizonyítani kívánja azt, hogy a betegség nem gyógyíthatatlan."[42]

A szövetség ezúttal is kiaknázta a benne rejlő csaknem összes propagandalehetőséget. Központi utasításra végzett vidéki szervezőmunkájának köszönhetően a megnyitó előtt 2624 város és község jelentette be delegációkkal való képviseletét. A nagy érdeklődés okán a belügyminiszter mint fővédnök, szeptember 30-a és október 4-e között a kiállításra menettérti 50%-os vasúti jegyek kibocsátását engedélyezte. A lengyel és német rádió is helyszíni riportot adott a megnyitón. Végvárynak sikerült elérnie, hogy a kiállításra jövő külföldiek e hétre vízummentességet kaphassanak. Az ismertető programfüzetet országosan és külföldön is terjesztették, a Turullal kapcsolatban lévő külföldi diákszövetségek delegáltjainak pedig szállodai elhelyezést biztosítottak. Éppen ezért a rendezvénysorozatnak nemcsak felvilágosító, hanem az idegenforgalomban betöltött szerepe is jelentősnek tekinthető.[43] A Turul diákpályázatára több száz dolgozat érkezett be, amelyekből kiderült, hogy sokan a tudományos kongresszus előadásaira is elmentek.[44]

Emellett október 5-e és 10-e között Nép-Föld-Egészség címmel nagyszabású konferenciát tartottak a Magyar Mérnök és Építész Egylet termében (Budapest, IV. Reáltanoda u. 13-15.). A rendezvénynek ez a része ugyancsak ismételte a megelőző évit. Scholtz Kornél államtitkár és Végváry József megnyitóbeszéde után a szellemi élet olyan kiválóságai tartottak előadást, mint a népiekhez sorolható Kerék Mihály, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Féja Géza, Veres Péter, Illyés Gyula írók, Matolcsy Mátyás közgazdász, Born József, Scheff-Dabis László orvos, a szélsőjobb képviseletében Oláh György és Rajniss Ferenc.[45]

Tagadhatatlan azonban, hogy a Magyar Nép Hete rendezvénysorozatot már nem övezte akkora társadalmi lelkesedés, mint a korábbit. Ennek egyik oka, hogy október 5-én zajlott Budapesten a falu problémáival súlyozottan foglalkozó katolikus naggyűlés, s még inkább Gömbös Gyula október 1-jén bekövetkezett halála kiszorította a sajtóból. Másrészt sokan a gömbösi társadalompolitika újabb erőtlen kísérletének, sőt egyik propagandafogásának ítélték az egészet.[46] Másutt a Turul önreklámjának aposztrofálták, amilyen *„népünnepélyből"* a falunak is elege van.[47] Emellett a kiállítás jobboldalról is bírálatot kapott, mondván a mondanivaló nem elég „nemzeti" és zsidó szerzők is helyet kaptak benne.[48] A mezőgazdasági munkásság és cselédség sorsát tényszerű adatokkal

---

[42] A nemzet kulturszinvonalától függ a falu népének jövője. *Budapesti Hírlap*, LVI. évf., 1936. október 3. 226. sz. 5.

[43] Fényes külsőségek között nyílik meg a Magyar Nép Hete október 2-án. *Bajtárs*, VIII. évf., 1936. szeptember 19. 31-34. sz. 3,.

[44] Ötszázhetvenhat pályázat érkezett a Turul Szövetség Magyar Nép Hete kiállításának pályázatára. *Bajtárs*, VIII. évf., 1936. október 24. 38-39. sz. 2.

[45] MNH 1936 30-39.

[46] ESZE Tamás: Vissza a faluhoz. *Magyar Út*, V. évf., 1936. október 15. 20. sz. 2.

[47] A „Magyar Egészség Hete" egészséges önpropagandát fejtett ki. *Nemzet Szava,* X. évf., 1936. 11. 1. 44. sz. 5.

[48] FALUS: Magyar Nép Hete Kiállítás. *Fáklya,* V. évf., 1936/8. sz. 26.

ábrázoló tárlókat viszont szakmai és közéleti szimpátia övezte.[49] Figyelemreméltó, hogy a Népszava is dicsérte a felhalmozott és bemutatott adatsorokat, amelyek ugyanakkor a következtetések levonását, az eddigi kormányok agrárpolitikájának következetes bírálatát ráhagyták az olvasóra.[50] A tárlatot legrészletesebben elemző Darvas József szerint is örvendetes, hogy *„a nemrég még csupán nagyhangú demagógiával, zsidóellenes jelszavakkal, legfeljebb memorandumokkal jelentkező hivatalos főiskolai ifjúságvégre eljutatott a tényekkel, a társadalmi valósággal való leszámolásig."* Míg azonban a Magyar Egészség Hete megmaradt a tények világában, valóban hasznosnak bizonyult, addig ezt a tárlatot *„ideológiai tisztázatlanságok jellemzik"*, ugyanis hiába mutatja be a falusi viszonyokat, ha a megoldásokat nem kéri számon a kormányzaton. Másik hibája, hogy szövegezése általánosságban fogalmaz a faluról, de nem ír a mezőgazdasági népesség rétegezettségéről. Harmadrészt pedig Darvas szerencsésnek tartotta volna, ha a városi munkássággal való párhuzamokat nem hallgatják el.[51] Mindezzel együtt az is tény, hogy a Turul Szövetség testvérakciói több ezres közönséget vonzottak és juttatták el a vidék problémáit a fővárosba látogatókhoz. Nemcsak a korabeli ismertetés igaz, miszerint a Hét *„kiemelkedő eseménye az évnek"*,[52] de utólag is sikeresnek értékelhetjük, hiszen ifjúsági egyesületnek a korszakban közel hasonló színvonalú és erejű rendezvénysorozatáról nincs tudomásunk. Jelzi ezt, hogy Végváry és Dérczy 1945-ös népbírósági perükben számos alkalommal büszkén hivatkoztak e két akcióra, mint mentőkörülményre.[53] A volt fővezér a Népbíróságok Országos Tanácsához írott, keltezetlen levelében ráadásul bizonyítékként kiemelte, hogy mandátuma alatt a Turul nem faji, hanem szociális kérdésekkel foglalkozott, s *„ezekért voltakép dicséretet érdemlek és nem büntetést."*[54]

Láthattuk, hogy ez természetesen nem volt igaz, hiszen a Turul Szövetség fajvédő követelései és a népi szárny szociális igényei – még ha bizonyos személyek esetében elvágólagosságot is mutatnak – az egyesület vezetésében és az ideológiában sosem váltak külön. A két akció is az e törésvonal mentén szerveződött demagóg és haladó igények egybeeső megnyilatkozási formájaként értelmezhető.

---

[49] R. M.: A„Magyar Nép Hete" kiállítás az Iparcsarnokban. *Pesti Napló*, 87. évf., 1936. október 2. 225. sz. 2.

[50] Nép-Föld-Egészség. Riport a riportkiállításról. *Népszava*, LXIV. évf., 1936. október 3. 225. sz. 6.

[51] DARVAS József: A Magyar Nép Hete. *Gondolat*, 2. évf., 1936 8. sz. 482-484.

[52] Hat teremben az egész magyar élet. *Újság*, XII. évf., 1936. október 2. 225. sz. 7.

[53] BFL B V-88720. 13-14. ill. BFL V-117633 177.

[54] BFL B V-88720. 87-89.

Actions of the Turul Association: The Week of Hungarian Hygiene and the Week of Hungarian People

The study presents two actions of the Turul Association, the largest youth organization of the universities between the two world wars.

This right-wing organization of the Horthy-era gave up with its exclusive antisemitic, racist character in the first part of the 1930s. As a new phenomenon (for the influence of country researchers like writers Gyula Illyés, János Kodolányi) Turul started to pretend helping Hungarian, non-Jewish peasantry, because most of the Hungarian peasents were considered to be rough and seemed to be underclass. This outlook had become widespread in Turul, when József Végváry came to power followed by an inner change of power. Racist politician prime minister Gyula Gömbös (1932–1936) also patronized efficiently Turul's peasant-helping efforts because of his own agenda.

For these purposes, leaders of this youth organization (especially supreme commanderVégváry and general commander Ferenc Dérczy) arranged a one-week-long palatial programme-series (called Week of Hungarian Hygiene) in October 1935 in order to point out the problems of the peasantry. Thus they arranged a huge propaganda exhibition at Iparcsarnok in the heart of Budapest, and held an erudite conference among various other smaller programmes. This programme-series proved to be very succesful both financially and propagandically. Therefore the next year Turul arranged a similar series called Week of Hungarian People with the support of the government and the governor party called NEP. The study also presents these programme-serieses in detail.

The Week of Hungarian Hygiene and the Week of Hungarian People exemplify the power of Turul's new trend as well as the interweave of the mainstream Hungarian policy. Moreover they point out the fact that prominent figures from ultra right to the left were formally cooperating with the youth organization.

1945 UTÁN, 1989 ELŐTT

Englert György

A Külügyminisztérium újjászervezése és átszervezése 1945–49

A háború utáni külügyminisztérium újjászervezése három, gyakorlatilag egymástól független helyszínen indult meg. Az egyik Debrecen, ahol az Ideiglenes Kormány külügyminisztere Gyöngyösi János, két tisztviselővel a régi debreceni pénzügyhatósági épület három helyiségét foglalta el.[1] A másik két helyszín Budapest, azaz Pest és Buda, ahol a harcok elcsitultával lényegében egymástól függetlenül indult meg a munka.

A budai tagozat megalakulásának első lépései már a Buda felszabadulását követő napon, 1945. február 13-án megindultak.[2] Dr. Barcza Béla és dr. Kertész István követségi titkárok jelentkeztek a Nemzeti Felszabadító Bizottság által Buda polgármesterének kinevezett Makra Zsoltnál.[3] A „polgármestertől Közi-Horváth képviselővel és a Nemzeti Felszabadító Bizottsággal egyetértésben azt a megbízatást kapták, hogy a nyilas kormány előtti külügyminisztérium Budán tartózkodó tagjait felkutassák, velük az érintkezést felvegyék és így a Külügyminisztériumnak egy budai részlegét felállítsák, mely hivatva lenne a Budapestre beérkező Dálnoki Miklós-kormány külügyminiszterének a Külügyminisztérium Budán maradt személyi és anyagi állagáról jelentést tenni."[4] A Külügyminisztérium épülete ekkor részint bomba, részint tűzkár révén olyannyira megrongálódott, hogy „néhány bútoron és a sajtóosztály szekrényeiben található adminisztratív jellegű ügyiratokon kívül semmi sem maradt".[5] A Budán maradt külügyminisztériumi tisztviselők közül február 18-ig sikerült érintkezésbe lépni további hét személlyel. A kormány Budapestre érkezéséig megállapodtak egy munkatervben is:

1. A nehéz elhelyezési és közlekedési viszonyok ellenére is az érintkezés kölcsönös fenntartása.
2. A Külügyminisztérium esetleges további személyzetének felkutatása.
3. A szabad mozgás biztosítása, lehetőleg orosz parancsnokság illetve politikai rendőrség által jóváhagyott igazolvány által.
4. A Külügyminisztérium tagjai, ezen pontokba foglalt működésének biztosítása, illetve a romeltakarítási munkaszolgálattal összhangba hozása hasonló igazolványok útján.

---

[1] Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) XIX J-1-k Vegyes 30. doboz 4/fd 1349/pol/1949 jelzet 1. p.

[2] MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1001-1945 jelzet

[3] MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1001-1945 jelzet

[4] MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1001-1945 jelzet

[5] A jegyzőkönyv itt utal arra is, hogy a nyilas kormány december 23-i menekülése előtt minden egyéb ügyiratot vagy megsemmisített, vagy elhurcolt.

5. Esetleg tekintetbe vehető helység felkutatása.
6. Meglevő ügyiratok összegyűjtése.
7. Kertész István követségi titkár mint a politikai osztály béke-előkészítő referense által a béke-előkészítésre vonatkozó adalékok és ügyiratok összegyűjtése.
8. A Budapestre érkező külügyminiszter részére az összes személyi és politikai tapasztalatoknak összegyűjtése, illetve rendelkezésre bocsátása.
9. A Nemzeti Felszabadító Bizottság, illetve a budai polgármesterrel karöltve a külügyminiszter fogadásának előkészítése.

A budai csapat élére a következő két nap valamelyikében Sebestyén Pál miniszteri osztályfőnök kerül, valószínűleg rangidőssége alapján, és mint a többi tisztviselő megbízottja február 20-án kéréssel fordul a Nemzeti Bizottsághoz, hogy a Szállasi-kormánnyal szembehelyezkedett és Budán maradt tisztviselői számára tegye lehetővé, hogy amíg a kormánnyal az érintkezést felvehetik, megtehessék a legszükségesebb intézkedéseket a minisztérium levéltári, irattári és egyéb anyagának felkutatása és biztosítása iránt. Továbbá, hogy – az eddig említett munkatervben nem szereplő új elemként – a Budapesten székelő idegen külképviseleti hatóságokkal az érintkezést felvehessék és fenntarthassák, és hogy e hatóságok és a Nemzeti Bizottság, valamint a polgármester között összekötő szervként működhessenek. A munka zavartalan ellátásához (szabad mozgás, minisztériumba való belépés) kérik a Bizottságot, hogy a nevezett tisztviselők számára megfelelő igazolványokat bocsássanak rendelkezésre.[6]

Ezen időpontig, azaz 20-ig, a budai tagozat egymással kapcsolatot fenntartó tisztviselőinek létszáma már tizenötre emelkedik.

A kérelemre 1945. február 22-én a Budai Nemzeti Bizottság felhatalmazása alapján Makra Zsolt budai polgármester megbízza Sebestyén Pált, hogy a külügyminisztérium Budán tartózkodó tisztviselőit szervezze meg, a levéltári, irattári és egyéb anyag felkutatása és biztonságba helyezése érdekében szükséges intézkedéseket tegye meg, minden munkálatot a rendelkezésre álló erőkkel végeztessen el és a kormány beérkezte után felettes hatóságának jelentését tegye meg. Egyben megbízta azzal is, hogy a Budapesten székelő idegen követségekkel az összeköttetést vegye fel, tartsa fenn és működjék összekötő szerv gyanánt e követségek és a Budai Nemzeti Bizottság, valamint maga a polgármester között.[7]

Sebestyén megtudva, hogy Perényi-Lukács György és Nemestóthy Dénes Debrecenbe készül utazni, megkérte őket, hogy jelentkezzenek a külügyminiszternél, tájékoztassák őt a külügyi tisztviselők munkába állásának körülményeiről, a folyó munkákról. Fejezzék ki nevében és a szolgálattételre jelentkezett budai és pesti külügyminisztériumi tisztviselők nevében készségüket arra, hogy az ország újjáépítésében a külügyi szolgálatban szerzett szaktudásukkal odaadóan közreműködnek, valamint, hogy az addig történtek ter-

[6] MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1002-1945 jelzet

[7] MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1005-1945 jelzet

mészetesen csak ideiglenes jellegűek, amelyről a miniszter úrnak számot fog adni, várva addig is utasításait.[8] Mivel a közlekedési viszonyok bizonytalan utazási feltételeket tettek csak lehetővé, ezért az üzenet átadását együttesen és külön-külön is feladatul szabta a két tisztviselőnek, hozzáfűzve, hogy az járjon el, aki előbb érkezik Debrecenbe.[9]

A tisztviselők már említett igazolványokkal való ellátására két bizottságot hoztak létre. A két bizottság döntéseiben a legjobb tudásuk szerint, valamint a jelentkezők által kitöltött jelentkezési kérdőív alapján mérlegelték a jelentkezők esetleges politikai előéletét.[10]

A budai tagozat létszáma napról napra jelentős mértékben növekedhetett, mert a budai tagozat március 9-ére datált névjegyzékén már 142 főt számlálhatunk meg.[11]A tisztviselők ilyen nagy arányú növekedése és a munka folytatása, illetve bizonyos területeken elkezdése, újrakezdése több problémát is felvetett.

Az adminisztratív munka újrakezdése, az iratok biztonságba helyezése hivatali helységeket igényelt. A tönkrement Dísz téri épület helyett kellett találni egy másik, használható épületet, vagy mint kiderült, először csak helyiségeket, szobákat. Sebestyén Pál február 22-én értesíti Kertész Istvánt arról, hogy a XI. kerületi Szabolcska Mihály utca 3. III. emelet 1. szám alatti lakás két szobáját a Külügyminisztérium céljaira igénybe vette.[12]

Közben a pesti oldalon is folyt a megfelelő irodai helység kialakítása. Egy március 5-én kelt irat a Külügyminisztérium székhelyét az V. kerület Szabadság tér 15. szám alatti ház második emeletére teszi át. Ennek bejelentésével együtt, Petravich követségi tanácsos – a pesti tagozat vezetője – felhívja a külügyminisztérium tisztviselőit és alkalmazottait,[13] hogy teljes számban jelentkezzenek az új székház kitakarítási és rendbehozatali munkálatainak sürgős elvégzésére. Ennek minél nagyobb biztosítására a tisztviselők és egyéb alkalmazottak részére újonnan nyomtatott igazolványokat csak akkor adnak ki, ha ezekben a munkálatokban részt vesznek, valamint a pénzügyminiszter kilátásba helyezi, hogy azok számára, akik tényleges munkát végeznek, egy havi bérüket folyósítani fogja. A munkálatok vezetésével Blaskovich Miklós követségi tanácsost bízták meg, akinek a hivatali helységek rendbehozatalával kapcsolatos utasításait mindenkinek kötelessége

---

8 MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1006-1945 jelzet

9 Ennek a realitását mutatja Barcza Béla esete, aki 1945. március 19-i Debrecenbe rendelésének 1945. április 5-ig még mindig nem tudott eleget tenni, részben közlekedési eszköz hiányában, részben betegség miatt. MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1071-1945 jelzet

10 MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1012-1945 jelzet

11 MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1045/1013-1945 jelzet

12 MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1003-1945 jelzet

13 Nagy valószínűséggel csak a pesti tagozatról van szó. Ezen időpontban a Pest és Buda közti közlekedés igen nehézkes, az átkeléshez szükséges papírokat is nehéz beszerezni. Egy március 10-én kelt, feltehetően Sebestyén Pál által Petravics Gyulának címzett iratban olvashatjuk, hogy „Budán jóformán lehetetlen valami olyan irat birtokába jutni, amelyikkel az ember az utat Pestre nagyobb rizikó nélkül megtehetné". MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1014/1945 jelzet

volt betartani. Végül kiderül a hivatalos munkaidő is, amelyet a következő naptól kezdve reggel kilenctől délután kettőig szabnak meg.[14]

A munka (legalábbis a budai oldalon) nem ment zavartalanul, mert az időközben, március 19-én Barcza Bélával és Vájlok Sándorral Debrecenbe, szolgálattételre és a magyar kormánytól való utasítások átvételére[15] rendelt Sebestyén Pál által – a külügyminiszter rendelkezésének megfelelően – kinevezett[16] Kvassay László I. osztályú főkonzul, március 21-én Makra Zsolt budai polgármesterhez fordult azzal a kéréssel, hogy a külügyminisztérium budai tagozatába jelentkezett több mint százötven főből gondosan összeállított névjegyzéket jóváhagyó záradékkal lássa el, mert a budai orosz parancsnok, akitől ezt a feltételt kapta, csak így adja meg a budai tagozatban ténylegesen működő alkalmazottak igazolványaihoz a szabad mozgást biztosító orosz bélyegzőt. Erre azért volt szükség, mert a külügyminisztérium tisztviselőit teljesen rendszertelenül, sokszor még az épületen belül is összegyűjtötték, és elvitték közmunkára.[17] A romeltakarítás és iratmentés zavartalan biztosítása érdekében a budai tagozat az épületre az orosz katonai parancsnokság védelmét nyújtó feliratot is kért. A háború után az iratok papírként és tüzelőként való hasznosítása komoly veszélyt jelentett a külügyminisztérium megmaradt anyagára nézve, de a védelem nem csak az iratokra szólt, hanem más értékekre is, és azon illetéktelenek ellen, akik csak valami használhatót kerestek a romok között. Lehetett az takaró, használati tárgy, vagy akármi, ami ilyen ínséges időkben kellhet. A munkaidő letelte után az épületet csomaggal elhagyókat felkérik, hogy azt a földszinten lakó Szentadorjáni Géza tiszteletdíjasnak szíveskedjenek megmutatni, ezzel is nagyobb biztonságot teremtve a vagyon- és iratvédelem számára.[18]

Az ország életében a szovjet hadsereg meghatározó szerepe, a Külügyminisztériumban (legalábbis a budai tagozatban) az orosz nyelv tanulásának elrendeléséhez vezet. Először Vájlok Sándor ad orosz nyelvórákat a budai tagozat tisztviselői és egyéb alkalmazottai számára március 17-től, minden nap[19] délelőtt 11 órakor, majd április elejétől már rendelet közli az oroszórák hétfő-szerda-pénteki, napi egy órás elfoglaltságát.[20]

Petravichnak egy április 4-én kelt leveléből kiderül, hogy a hivatalos teendők napról napra szaporodnak, és hogy kéri – az általunk nem ismert – címzettet mint jövendő

---

[14] MOL XIX J-1-j Vegyes 11. doboz 4/fa 18/1945 jelzet

[15] MOL XIX J-1-j Vegyes 35 doboz 4/fc 1025-1945 jelzet Sebestyén Pálra vonatkozik, 1032-1945 jelzet Barcza Bélára vonatkozik, az 1036-1945 jelzet pedig Vájlok Sándorra vonatkozik.

[16] MOL XIX J-1-j Vegyes 35 doboz 4/fc 1043/1945 jelzet

[17] MOL XIX J-1-j Vegyes 35 doboz 4/fc 1047-1945 jelzet

[18] MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz szn. 1945 (1945. március 12-én kelt irat)

[19] Ennek gyakorlati megvalósulását bizonytalanná teszi Vájlok március 19-ei Debrecenbe rendelése, de a 71/1945 Küm. szerint (MOL XIX J-1-j Vegyes 36. doboz 4/fc), amely március 27-ei keltezésű, még mindig „csak" készül a debreceni szolgálattételre, így elképzelhető, hogy megtartotta jelzett napi orosz nyelvóráját.

[20] MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1073-1945 jelzet

vezetőt, hogy kívánatos volna, ha valamelyik nap át tudna fáradni hozzájuk „egy és más dolgot" megbeszélni. Hozzáteszi azt is, hogy jó volna, ha Králik Dénes mielőbb átjönne Pestre, és de facto a vezetést itt átvenné, valamint minél több tisztviselőt a Szabadság téri hivatalba való bejárásra lenne szíves utasítani.

Április 11-én az ideiglenes kormány Budapestre költözik és az ezt követő második napon megalakul a Külügyminisztérium budai tagozatának felszámoló csoportja Kvassay László vezetésével. Feladatuk a budai épület kiürítése, „maradékának" pestre szállítása, valamint a pesten fel nem használható, vagy nem szükséges dolgok eladása. A budai tagozat felszámoló csoportjából „kimaradt" tisztviselőket a Szabadság térre, az elnöki osztály vezetőjéhez, Szelle Lajoshoz irányítják.[21] Ugyanezen a napon levelet küldenek a Népszava szerkesztőségéhez, amelyben közlik, hogy a Külügyminisztérium megkezdte hivatali működését a Szabadság tér 15. szám alatt.[22]

Az immár egységes magyar külügyminisztériumban azonban még biztosan el kellett telnie pár hónapnak a konszolidálódáshoz, ugyanis a Szociáldemokrata Párt Központi Titkársága augusztus 23-án levelet küld Gyöngyösinek, amelyben a külügyminisztériumban uralkodó áldatlan állapotokra hívja fel a miniszter figyelmét. „A minisztérium még most is úgyszólván a teljes szervezetlenség állapotában van, mikor már a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét, a béke-előkészítést kellene vinni. Nincs kinevezve a miniszter állandó helyettese, nincs vezetője a gazdaságpolitikai osztálynak, a sajtóosztálynak, provizórium áll fenn a politikai osztályon, úgy hogy több alkalmas ember is állományban van. tisztviselők több mint fele nem kapott szolgálati beosztást, részben nem is jár be hivatalába, vagy ha bejár munkát ott nem végez, egyes osztályokon torlódik a munka, a béke-előkészítő osztálynak nem áll rendelkezésére megfelelő számú ember, két kis szobában zsúfolódik szűkös anyagi eszközökkel, politikai vezetés nélkül. Az új demokratikus erők bekapcsolása – amit a külügyminiszter maga követelt – csak csekély mértékben, fontosabb posztokon egyáltalán nem történt meg. A személyzeti ügyek kizárólag a régi rendszer és a régi szellem képviselőinek kezében van. Némely külföldi misszió egyáltalában nincs helyesen informálva az ország belső helyzetéről".[23]

A külügyminisztérium egyes osztályainak személyzeti beosztásáról az első átfogó képet[24] a december 27-i és a február 1-i állapotokat bemutató osztálybeosztásból,[25] és az annak megfelelő személyi állapotokról[26] kaphatjuk. Most lássuk előbb a december végi személyzeti beosztást:

---

[21] MOL XIX J-1-j Vegyes 35. doboz 4/fc 1080-1945 jelzet

[22] Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 283f 12.127 11/MK.-1945 jelzet

[23] PIL 283f 12.127 Az SzDP K.T.-a Gyöngyösi Jánosnak, 1945.augusztus 23-án kelt irat.

[24] Létezik egy december eleji hasonló állapotleírás is, de a december végi és február eleji osztálybeosztás között csak kisebb különbség van.

[25] MOL XIX J-1-k Vegyes 25. doboz 4/fd 6616/1/1945 jelzet

[26] MOL XIX J-1-j 36. doboz 4/fc 6628/1-1945 jelzet

Külügyminiszter:	Gyöngyösi János
helyettese adminisztratív ügyekben:	Sebestyén Pál miniszteri osztályfőnök
helyettese politikai ügyekben:	nincs betöltve
Miniszter kabinetje:	Pődör László miniszteri osztálytanácsos
Politikai osztály:	nincs betöltve
Nyugati Csoport vezetője:	Szakasits György követségi tanácsos
Keleti Csoport vezetője:	Heltai György miniszteri osztálytanácsos
Orosz előadó:	Vájlok Sándor miniszteri titkár
Béke-előkészítő osztály:	Kertész István miniszteri tanácsos
helyettese:	Papp Álmos miniszteri titkár
Békeelőkészítő bizottság:	nincs adat
Sajtóosztály politikai vezetője:	Keszthelyi Nándor miniszteri tanácsos
adminisztratív vezetője:	Mészáros István miniszteri tanácsos
Fegyverszüneti osztály:	Pokorny Hermann vezérőrnagy
helyettese:	Durugy Ferenc miniszteri osztályfőnök
A külügyminiszter képviselője a SZEB magyar Gazdasági Hivatalát Irányító Tárcaközi Bizottságnál:	nincs adat
SZEB Magyar Gazdasági Hivatala:	Soós Géza számv. igazgató
1. Elnöki osztály:	Kvassay László I. osztályú főkonzul
helyettese:	Bokor Béla miniszteri osztálytanácsos
Fordító iroda:	nincs adat
Főigazgatói iroda:	nincs adat
Beszerzési csoport:	nincs adat
Futáriroda:	nincs adat
2. Költségvetési osztály:	Fekete Ervin miniszteri osztálytanácsos
Számvevőség:	nincs adat
Házipénztár:	nincs adat
3. Protokoll osztály:	Szelle Lajos I. osztályú főkonzul
helyettese:	Rubido-Zichy Iván miniszteri titkár
4. Gazdaságpolitikai oszt. ideigl.vez.:	Czikann-Zichy Móric miniszteri titkár
5. Rejtjelosztály:	Ujfalussy Béla miniszteri tanácsos
helyettese:	Dörgei Ferenc miniszteri tanácsos
6. Kulturális osztály:	Czinkotszky Jenő miniszteri tanácsos
helyettese:	Ember Nándor[27] miniszteri osztálytanácsos
7. Nemzetközi munkaügyi osztály:	Tóth Béla munkaügyi tanácsos
8. Levéltári és tudományos osztály:	Radisics Elemér miniszteri osztálytanácsos
helyettese:	Beke Andor I. osztályú konzul
9. Külföldi magyarok ügyeit intéző osztály:	Papp Gábor követségi tanácsos

[27] A Nándor keresztnév valószínűleg elírás vagy második keresztnév.

10 Jogi csoport:	Szondy Viktor miniszteri osztályfőnök
10/a Jogi osztály:	Miske-Gerstenberger Jenő min. oszt. főnök
10/b Utazási és útlevélosztály	Polonyi Rezső miniszteri osztálytanácsos
10/c Hadifogoly osztály:	Szondy Viktor miniszteri osztályfőnök

Hasonló képet mutat az 1946. február 1-jei állapotleírás is.[28] A különbségek röviden összefoglalhatók. Itt szerepel már a

Békeelőkészítő Bizottság, amelynek *elnöke*:	Sebestyén Pál rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter;
tagjai: Kuhl Lajos, Baranyai Zoltán, Bartók László, Pődör László és Sztankay Zoltán	
Fordítóiroda vezetője:	Pontsy Jenőné
Főigazgatói iroda vezetője:	Balinski-Csepecz Bronislav I. osztályú konzuli igazgatási főtanácsos
Futáriroda vezetője:	Dudás Ferenc konzuli igazgatási felügyelő
Protokoll-osztály vezetője:	nincs megjelölve
Jogi csoport mint csoport nincs feltüntetve[29]	
Jogi osztály vezetője:	Morlin Ervin nyug.miniszteri osztályfőnök
helyettes vezetője:	Szibenliszt Henrik ítélőtáblai bíró
Hadifogoly osztály vezetője:	Miske-Gerstenberger Jenő
A miniszter közvetlen rendelkezése alatt:	Szent-Iványi Domokos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Lukács György II. osztályú követségi tanácsos

A bizonyos szempontból konszolidáltnak tekintett Külügyminisztérium személyzeti állománya a következőképpen tevődött össze, a három külügyi tagozatból. Az elemzésre a változások szempontjából leginkább alkalmas december eleji[30] és végi[31] osztályvezetők és helyettes osztályvezetők 31, illetve 30 fője közül, biztosan megállapíthatóan, mindkét esetben 4-en a debreceni (~13%), 14-en a budai (~46%), és 3-an a pesti (~10%) tagozatból kerültek ki, vagy maradtak vezető beosztásban. A februári bővebb közlés esetében a december végi számítási elv alapján megvizsgált februári eredmény: 3 debreceni (10%), 13 budai (~43%), és 4 pesti (~13%) tisztviselőt mutat. Lényegi eltérést tehát nem kapunk. Az ismert tisztviselők a vizsgált létszám 2/3-át teszik ki. Az általunk nem ismertek

[28] MOL XIX J-1-k Vegyes 25. doboz 4/fd. A magyar Külügyminisztérium ügy- és személyzeti beosztása 1946. február 1-i állapot szerinti irat.

[29] A későbbi szervezeti beosztásokon újra feltűnik és szintén Szondy vezetése alatt, ezért valószínűleg itt csak annak kihagyásáról van szó.

[30] MOL XIX J-1-j Vegyes 4/fc 36. doboz 5378-1945 jelzet

[31] MOL XIX J-1-j Vegyes 4/fc 36. doboz 6628-1945 jelzet

1/3-os aránya valószínűleg a szűk pesti és debreceni tagozatra vonatkozó forrásállományt, valamint az esetleges újonnan kinevezetteket tükrözi, az viszont ebből a számításból is kiderül, hogy a budai tagozat dominánsnak tűnik a másik kettő rovására.

Inkább érdekes az összehasonlítás a Külügyminisztériumot újjászervező tisztviselői gárda összetétele vonatkozásában. Az összehasonlításban, az újjászervezésben vezető beosztásban (osztályvezető-helyettesi szintig) működő tisztviselők korábbi életútját próbáltam megvizsgálni és így kideríteni, hogy a régi gárda milyen mértékben vett részt az újjászervezés folyamatában. Az újjáépítés kezdetétől, és az általam ismert és közölt, vezető beosztású tisztviselők száma 59 fő.[32] Ebből 46 (~78%) betöltött valamilyen posztot a külügyminisztériumban 1944 elején. 10 főről nem találtam adatot (~17%) és valószínűleg 3 fő (~5%) biztosan nem töltött be tisztséget korábban a minisztériumban. Ugyanezt a vizsgálatot a december eleji állapotok metszetében elvégezve 31 főből 21 (~68%) volt tisztviselőt, 3 (~10%) valószínűleg korábban nem külügyminisztériumi tisztviselőt és 7 (~22%) egyelőre ismeretlen előéletűt találunk.

Ez a december végi állapotok szerint a 30 főből 19 (63%), 3 (10%), 8 (~27%)-ra módosul.

A külügyminisztérium 1945 végi, 1946 eleji személyi állományát[33] összevetve az 1944 eleji állapotokkal megállapíthatjuk, hogy a külügyminisztérium újjászervezését nagy részben a volt külügyi apparátusban dolgozó tisztviselők irányították.

Az igazolási eljárás 1946. március 25-i állapota szerint[34] igaznak bizonyul a Gyöngyösit korábban ért vád, miszerint az igazolási eljárásban alkalmatlanoknak, vagy elbocsátásra ítélteknek tartott személyeket nevezett ki.[35] A személyi kérdések az év további részében különösen fontossá válnak, ugyanis a B-listázás alkalmat ad az idáig rendezetlen, vagy annak tartott pozíciók betöltésére. A B-listázás júliusban kezdődik, és ahogy a későbbiekben ez kiderül, a tervezett harminc százalékos leépítést bizonyosan túllépték. A külügyminisztériumi alkalmazottak létszámára vonatkozóan 1946-ban állományba vett tisztviselőnek számítanak a tényleges szolgálatot teljesítő, akár hivatalosan nem kinevezett, alkalmazottak, a jelen lévő de szolgálatot nem teljesítő alkalmazottak, valamint a távollévők, akik között bizonyára szerepelnek a (még) haza nem tért korábbi tisztviselők is. A távollevők csoportja a külügyminisztérium tisztviselőgárdájának nagyjából 35%-át

[32] Ez a szám a Békeelőkészítő Bizottság tagjait is tartalmazza.

[33] A 974/1/1946 szerint „ez a személyzeti beosztás jelenti immár a minisztérium alkalmazottainak hivatalos beosztását". MOL XIX J-1-j Vegyes 11. doboz 4/fa 974/1/1946 jelzet

[34] Az adatok a státusz által készített létszámjegyzék, az igazoló-bizottság jegyzőkönyvei és egyes tisztviselők bemondásai alapján lettek összeállítva. Az összeállítás időpontja bizonytalan. PIL 283f 12.122

[35] Az MKP külügyi bizottságának iratai között található egy összefoglaló a külügyminisztérium egy éves fennállásának összefoglalásáról, kiemelve a még megoldatlan problémákat. Személyi vonatkozásaiban a következők olvashatók: „A külügyminisztériumba tömegével érkeznek vissza nyugatról a tisztviselők és egymás után rehabilitálják az állásvesztésre ítélteket". PIL 274f 10.3. 1946. december 22-én kelt irat.

teszi ki, ami nem csak számarányában jelentős és fontos, hanem azért mert B-listára kerültek azok a külföldön tartózkodó magyar külügyi tisztviselők is, akik nem tettek, vagy nem tudtak eleget tenni a külügyminiszter azon felszólításának, hogy legkésőbb 1946. április 1-ei határidővel térjenek haza.[36] Ezek a személyek automatikusan elbocsátottnak tekintendők, de B-listázásuk azért történt, hogy elbocsátásuk végleges legyen, és később hazajőve jogaikat ne tudják érvényesíteni.

Visszatérve az B-listázó eljárás túlméretezett végrehajtására, annak következménye az lett, hogy tíz százalékos visszavételi eljárásra került sor. Ennek következtében „a külügyminisztérium részéről olyan B-listára tett személyeket kívánnak a miniszterelnök és helyettesei tanácsa elé terjeszteni, akiknek megmaradása a Külügyminisztériumban az amúgy is sovány B-lista eredményt teljesen tönkretenné, és akik éppen a legsúlyosabb B-listázottak közül valók."[37] Ilyen például Kuhl Lajos, akit az igazoló bizottság már korábban állásvesztésre ítélt, és az irat szerint Márffy-Mantuano Tamás is. Nekik „minden machináció ellenére" B-listán kell maradniuk, írja a szerző és megjegyzi, hogy Kuhlt az oroszok is ejtették. A Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyeztetett álláspontja alapján egyetlen követ és miniszteri osztályfőnök sem tartható vissza, semmi esetre sem úgy, ahogy azt a Külügyminisztériumban szeretnék, azaz csak a magas rangú tisztviselők megtartását. Ez a „fiaskó" amiatt jöhetett létre, hogy a központból politikai magatartásuk miatt elbocsátandó alkalmazottakat („engedékenység következtében") mint létszámfelettieket tették B-listára, és ezért a visszavételi eljárás során potenciális jelöltként szerepelhettek.

A külügyminisztérium tisztviselői karának a koalícióban résztvevő pártokból történt kinevezésekor a külügyi szolgálatban szükséges minimális ismeretek megállapítására alkalmas vizsga még nem volt előírva, így előfordult, hogy teljesen alkalmatlanok is bekerültek az apparátusba.[38] Ezt szeretnék megakadályozni a külügyminisztériumban, és a Gyöngyösi, Bolgár Elek, Pődör között lefolyt megbeszélésből[39] az derül ki, hogy a már elindult fogalmazó-gyakornoki tanfolyamon végzetteket, illetve a számba jöhető tiszteletdíjasokat neveznék ki, majd az ez után fennmaradó helyek betöltésére vonatkozólag a miniszter megbeszélést kezdeményezne a pártok vezetőivel és természetesen érvényesíthetve vétójogát és esetenként bizonyos képességi- illetve alkalmassági vizsgát (akár egy egyszerű négyszemközti beszélgetést) kötelezővé téve nevezné ki a jelölteket. Így megszüntethető volna a legkülönbözőbb helyekről történő ajánlásoknak eddig szokásos rendszere, amely lehetetlenné tette, hogy tiszta képet kapjanak azokról az erőkről, amelyek a külügyi szolgálatnak rendelkezésére állnak és megszűnne az alkalmatlanok kinevezése akár fontos külszolgálati posztokra is. Ezért kívánatosnak tartják azt is, hogy a követi

[36] PIL 283f 12.122 Az SZDP V. kerületi szervezete külügyminisztériumi csoportjának 1946. október 15-én kelt irata.

[37] PIL 283f 12.124 Dr.Sz/VR. 1048/1946 jelzet

[38] MOL XIX J-1-k Vegyes 30. doboz 4/fd 1349/pol/1949 jelzet 3. p.

[39] MOL XIX J-1-k Vegyes 25. doboz 4/fd szn.1946 Emlékeztető 1946. október 26-i jelzet

posztok betöltésénél a külügyminisztérium már alkalmazásban álló bevált, érdemes és megfelelő korú diplomatáit nevezzék ki. Célszerűnek vélnék, hogy kormányrendelet formájában fektessék le a honi és külszolgálat alapelveit, a státuszban lévők kötelességeit és jogait.

A külképviseletekkel való kapcsolattartást nehezítette a futárszolgálat gyakorlati beindításának nehézsége. Egyrészt úgy tűnik, hogy a Sz.E.B.[40] engedélyezés szükségessége korlátozta,[41] másrészt a pénzügyminisztérium sem járult hozzá, így az év közepéig még mindig nem tudott hivatalosan megindulni.[42]

Az év elején, a sajtóosztály keretein belül az osztály külpolitikai jellegű cikkeinek és irányításának ellenőrzésére előzetes cenzúra létesül.[43] A cenzúra létesítése már az előző év közepétől felmerülhetett, mert a Sz.E.B. a fegyverszüneti szerződésben biztosított napilap-cenzúrázási jogát már júniusban hajlandó lett volna átengedni a minisztérium sajtóosztályának, ha szempontjainak érvényesülése ily módon is biztosítható.[44] A cenzúra a felállított cenzúrabizottság által érvényesült. A bizottság négy változó tagból, egy elnökből és egy elnökhelyettesből állt a sajtóosztály vezetőjének irányítása alatt.[45] A bizottság elnöke Bartók László lett.

A személyi változások területén is történik néhány fontos esemény. A köztársaság elleni összeesküvéssel gyanúsított Szent-Iványi Domokosnak 1947. február elsejétől kell megválnia a minisztériumtól. Május 31-ével megszűnik Gyöngyösi János külügyminiszteri kinevezése. Utóda Mihályfi Ernő, majd Molnár Erik, aki szeptember 26-ától veszi át a minisztérium vezetését. A két időpont között azonban számos külképviseleti vezető mond le, illetve mentetik fel: Andaházi-Kasnya Béla (Ankara), Szegedy-Maszák Aladár (Washington), Auer Pál (Párizs), Bartók László (Bécs), Rosthy-Forgách Ferenc (Prága), Perlaky-Kassa Endre (Brüsszel), Kertész István (Róma) és Gordon Ferenc (Bern).[46] Lemondásuk, illetve felmentésük Nagy Ferenc eltávolításának következménye.[47] Helyükre kerülnek Marik Pál követségi tanácsos Washingtonba, Szakasits György követségi tanácsos Párizsba, Veszprémi Bangha Béla követségi tanácsos Bernbe,[48] Virágh Zoltán

---

[40] Szövetséges Ellenőrző Bizottság

[41] MOL XIX J-1-1 Vegyes 37. doboz 4/fc 32/1-1946 jelzet

[42] MOL XIX J-1-1 Vegyes 37. doboz 4/fc 1946. július 7–én kelt irat.

[43] MOL XIX J-1-k Vegyes 25. doboz 4/fd 92/1946

[44] PIL 283f. 12.127 1945. június 19-én kelt irat.

[45] A cenzúra alapelvei a következők:

"2. Feltétlenül mellőzendők mindazok a közlemények, amelyek támadó jellegűek, akár a három szövetséges nagyhatalom, akár a szomszédállamokkal, akár ez államok valamelyikének kormányával, vezető államférfiaival, vagy magyarországi diplomáciai, politikai, vagy katonai képviselőikkel szemben. 3. A Csehszlovákiával és Romániával szemben való magatartásról időnként külön utasítások kérendők.

[46] MOL XIX J-1-j Vegyes 36. doboz 4/fc 530/47 jelzet

[47] ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. Században.* Osiris, Budapest, 2001. 291.

[48] Hármójukra vonatkozóan: MOL XIX J-1-j 36. doboz 4/fc 2570/pol.-1947 jelzet

Brüsszelbe, Gulácsy György Ankarába, Garzuly József Bécsbe, Velics László Rómába, és Oltványi Imre Bernbe.[49] (Decemberben Bolgár Elek Prágába.)

Személyi változás terén a 1948-as év januárja nagy változásokat hoz. A 600/1948. Korm. számú rendelete[50] – „a külügyi szolgálat demokratikus szellemben való ellátásának biztosítása érdekében" – alapján 21-ére összehívott miniszteri bizottság, a külügyminiszter előterjesztése alapján, 88 külügyminisztériumi tisztviselő nyugdíjazását, illetve végelbánás alá vonását rendeli el, továbbá függőben tartja kilenc tisztviselő ügyét és két tisztviselő meghagyása mellett is döntött.[51] A Bizottság tagjai Dinnyés Lajos miniszterelnök, Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettesek, Veres Péter honvédelmi miniszter és Molnár Erik külügyminiszter voltak. Az elbocsátott személyek között találhatunk számos eddig vezető beosztásban dolgozó tisztviselőt.

Augusztus elején elrendelik a külügyi szolgálatban alkalmazottakon az 1948:XXVI. tc. III. fejezet 9.§ 1. bekezdés – azaz a külföldön tartózkodó egyes személyek magyar állampolgárságuktól való megfosztása és vagyonuk elkobzása – végrehajtását.[52] Ennek (egyik) következménye köszönt vissza november közepén, amikor a külügyminisztérium felkérést intéz a külképviseletekhez, hogy azok közöljék a megfelelő hatóságokkal, hogy a mellékelt diplomaták névjegyzékében szereplő személyek diplomáciai útlevelei hatályukat vesztették, mert ezen személyeket magyar állampolgárságuktól megfosztották.[53] A nevek között olvasható Andaházy-Kasnya Béla, Auer Pál, Gordon Ferenc, Rosty-Forgách Ferenc, Szegedy-Maszák személye is.

A 600/1948.Korm. számú rendelet alapján december 1-én is nagyarányú elbocsátásra kerül sor.[54] Most 49 főtől válnak meg. A bizottságban Dinnyés Lajos, Rákosi Mátyás, Farkas Mihály honvédelmi miniszter és Rajk László külügyminiszter[55] vesznek részt.

---

[49] Rájuk vonatkozóan: A szocializmus útján. Szerk: SZABÓ Bálint. Budapest, Akadémia, 1982. 603–630.

[50] A rendelet az 1948. január 18-án megjelent 14. számú Magyar Közlönyben jelent meg a Külügyminisztérium közszolgálati alkalmazottainak felülvizsgálat alá vonásáról. A felülvizsgálat kiterjed az alkalmazottak egyéniségére, szakképzettségére, rátermettségére, szorgalmára, hivatali működésére, különösképpen a „letűnt uralmi rendszer idején betöltött munkakörében tanúsított magatartására figyelembevételével" vajon megfelel-e azoknak a demokratikus követelményeknek, amelyek „a külügyi szolgálat demokratikus szellemben" való ellátásához szükségesek. A felülvizsgálatot a miniszterelnökből, a miniszterelnök-helyettesekből, a honvédelmi miniszterből és a külügyminiszterből áll. A bizottság tagjainak egy és azonos értékű szavazata van. Ítéletét szótöbbséggel hozza. Minden egyes személyt külön kell tárgyalnia, de az érintettek meghallgatása nélkül. A bizottság határozata ellen fellebbezésnek nincs helye.

[51] MOL XIX J-1-j Vegyes 36. doboz 4/fc szn.-1948 jelzet

[52] MOL XIX J-1-j Vegyes 36. doboz 4/fc 1948. augusztus 7-én kelt irat.

[53] MOL XIX J-1-j Vegyes 36. doboz 4/fc 632/Ig.res./1948 jelzet

[54] MOL XIX J-1-j Vegyes 36. doboz 4/fc szn.-1948 jelzet

[55] 1948. augusztus 5-től.

A külképviseleteknél az elbocsátások mértéke nem érte el az éves elbocsátás 10 százalékát, azonban itt a disszidálások száma jelentős. Az első disszidálási hullám óta[56] 70 személy távozott.

Az országgyűlés 99. ülése alapján[57] az 1948-as évben a Külügyminisztériumból összesen 235 személy vált ki, ami a Külügyminisztérium 1948 eleji 624 fős teljes létszámának 37,5%-a. A fogalmazási szakról 99 fő távozott, ami az 1948 eleji létszám 57%-a. Az év folyamán újonnan felvett 191 személy az év végi létszám 33%-ának felel meg. A fogalmazási szakon ez az arány 44%. Tehát ezen a szakon a tisztviselők kicserélődése nagyobb arányt mutat a minisztériumi átlaghoz viszonyítva. Az újonnan felvettek 64%-a munkás származású, ami az év végi létszám 21%-ának felel meg. Üzemi munkások kerültek olyan pozíciókba, mint az elnöki főosztály, a személyzeti osztály, a központi nyilvántartás és iktatási osztály, a gazdasági osztály, a bécsi követség és a pozsonyi főkonzulátus vezető pozíciója. A személyi változások eredményeképpen 1948 végére a külügyminisztérium létszáma 580 főre csökkent. Az év elejére vonatkoztatott külügyminisztériumi összlétszámok összefoglalása a következő:

1946	1947	1948	1949
803 fő	565 fő	624 fő	580 fő

Az országgyűlési ülés a külképviseletekről szűken szól. Az egyetlen adat, amelyet felhoz, a disszidáltak nagyobb részének (26 fő) fogalmazás kari beosztása.

Az, hogy ez hány százaléka a külképviseleteken dolgozóknak, arról valószínűleg az összeállítást végző személynek sem volt pontos képe. A külképviseleteken alkalmazott magyar személyek névsorának pontos összeállítása „úgyszólván lehetetlenség"[58] volt, ugyanis a követségek nem jelentették az alkalmazásokat. Támpontként az élelmiszerjegy kéréséhez csatolt listákat használták. Ennél pontosabb képhez az igazolványok[59] cseréjéhez szükséges bejelentésekből vártak adatokat.

Ez az állapot úgy volt lehetséges, hogy a futárszolgálat csak nagyon laza kapcsolatot tett lehetővé a központ és a külképviseletek között. Bár a központ már korábban kommunista irányítás alá került, a futárszolgálatra nem volt elég megbízható és megfelelően képzett ember.[60] A „jó elvtársak" csak véletlenül és rendszertelenül mentek futárútra, így a követségek és beosztottaik ellenőrzés nélkül maradtak. A kevés számú megfelelően képzett megbízható embereket ezért az éppen aktuálisan legfontosabb futárútra próbálták beosztani és a futárszolgálatot ellenőrzéssel, politikai és szakirányítással összekötni.

---

[56] Az általam ismert adatok alapján ez az 1947 nyári disszidálásokra vonatkozhat, amikor a követekkel együtt több beosztott is távozott.

[57] In: *Országgyűlési napló* 1949. január 19. 443–444.

[58] MOL XIX J-1-k Vegyes 26. doboz 4/fd 247/1948 jelzet

[59] Az igazolványok jellegéről nem esik szó.

[60] MOL XIX J-1-k Vegyes 26. doboz 4/fd 119/1948 jelzet

A külképviseleteken komoly problémát jelentett a disszidálások okozta szakszerű munka hiánya. Ennek ellenére a még elbocsátandók keretszáma már megvolt,[61] és annak végrehajtását a mindenkori fontossági sorrend és a káderutánpótlás mértéke határozta meg. A tervezetben 43 megbízhatatlan személyt azonnali, továbbá 84 külföldi szolgálatban alkalmazásra nem tanácsolt tisztviselő fokozatos leváltását jelölik meg.

A megbízható és szakképzett tisztviselők utánpótlására négy különböző tanfolyamot terveztek indítani:[62]

1. 3 hónapos gyors- és gépírónői tanfolyamot, megbízható technikai segéderőnek
2. 6 hónapos esti fogalmazói tanfolyamot az előképzés nélküli fogalmazói szakra, az utóbbi időben felvettek számára, valamint az ideológiailag képzésre szorulóknak, akik amúgy megbízható és megfelelő munkaerőnek számítanak
3. 6 hónapos bentlakásos, egésznapos fogalmazó-gyakornoki tanfolyamot
4. 6 hónapos konzuli igazgatási szaktanfolyamot

Valamennyi tanfolyam politikai nevelést is adna.

Ezeken kívül létezett még egyéb képzési forma is, mint például az ún. Külügyi Akadémia, amely arra volt hivatva, hogy kétéves esti tanfolyam keretében neveljen utánpótlást a külügyminisztérium számára. (E tanfolyam azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A munkások kis mértékben látogatták az előadásokat.)[63]

Az év folyamán, augusztusban, egy új székházzal bővül a Külügyminisztérium. A Szabdság tér 15. és a Géza utca 2. mellé a II. kerületi Mónus Illés rakpart 47. szám alatti épületet is megkapja.

A szervezeti változások 1945-től kezdődően még az 1949-es év folyamán is napirenden voltak. A háborús front elhaladtával újjáéledő külügyminisztériumnak szembe kellett néznie a háború utáni állapotok okozta nehézségekkel (infrastrukturális problémák, a személyi állomány és a dokumentáció hiányos állapota), de ezen felül még az új helyzet okozta külön feladatokkal is (háború utáni rendezéssel felmerülő ügyek, mint a fegyverszünettel kapcsolatos teendők, a hadifoglyok, a béke-előkészítés, a jóvátétel) úgy, hogy közben mozgástere is szűkebb, kötöttebb lett. A legfontosabb korlátozás a békeszerződés aláírásáig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megkerülhetetlensége olyan gyakorlati dolgokban, mint az országba való belépés és az ország elhagyása, a vízum és útlevélügyek, távíró és távbeszélő működtetése.

---

[61] MOL XIX J-1-j Vegyes 36. doboz 4/fc szn.-1948 jelzet

[62] MOL 276f 80.cs. 5.ő.e.

[63] In: *Országgyűlési napló* 1949. január 19. 444.

Az újjászervezéssel párhuzamosan folyó háború utáni rendezésből fakadó feladatok közül a külügyminisztérium számára egyfajta információgyűjtő és kapcsolattartó szerep, valamint a kifejezetten külügyi kérdések előkészítése jut.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejöttével egyidejűleg a külügyminisztériumon belül felállított Fegyverszüneti Bizottság, amely 1945 augusztusától Fegyverszüneti Osztállyá alakul, látta el a kormány és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság között az összekötő feladatot, továbbította a kormány kéréseit és előterjesztéseit a Sz.E.B.-hez, és közvetítette annak utasításait.[64] A dokumentumokból zömében az derül ki, hogy ez sokszor jelentett inkább párhuzamosságot vagy feladatmegosztást az egyes szervek munkájával. 1945 márciusában Gyöngyösi kéri a minisztertanácsot, hogy akik a fegyverszüneti szerződés tárgyában megbeszéléseket folytatnak, annak lefolyását rövid leírásban hozzák tudomására,[65] valamint hasonlóan a leszerelt üzemek, kórházak, elvitt gépek, felszerelések vonatkozásában, hogy a jóvátételnél fel tudja használni azt.[66] Szeptembertől a jóvátétellel kapcsolatos ügyek vitelére a kormány Jóvátételi Kormánybiztosságot, később Hivatalt szervez, azonban a külügyminisztérium továbbra is megtartja a jóvátételi egyezmények letárgyalására és megkötésének előkészítésére fenntartott feladatát. Balogh István, szintén márciusban, arra kéri a minisztereket, hogy beszéljék meg Gyöngyösivel a Sz.E.B.-hez intézendő ügydarabjaikat.[67] Sajátos helyzetű a béke-előkészítés, ugyanis munkálata a miniszterelnökség hatáskörébe tartozott, a külügyi kérdéseket a külügyminisztérium részéről dolgozták ki, azonban a béke-előkészítés munkájáért az összkormányzat volt felelős.[68]

1947-ben, a háború utáni ügyek folyamatos lezárulásával az erre a szerepre felállított szervezeti egységek megszűnnek, betagozódnak, más igazgatási formában működnek tovább. Ezzel nagyjából párhuzamosan megindul a tisztviselők elbocsátása, disszidálása, amely a következő évben gyakorlatilag a minisztérium teljes keresztmetszetét érinti. A kicserélődött tisztviselőrétegre már új szerep hárul. A külkapcsolatok külügyminisztérium alá történő koncentrálására való törekvés vehető ki az év második felében kelt dokumentumokból. A Magyar Dolgozók Pártja külügyi osztályának 1948 augusztus 18-i ülésén[69] fogalmazódik meg a külföldi

---

[64] MOL XIX J-1-j Vegyes 37. doboz 4/fd 2676/F.O./1946

[65] DMB A kötet 252.o. 11. pont

[66] DMB A kötet 300.o. 3. pont

[67] DMB A kötet 237.o. 4. pont

[68] *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23–1945. november 15. A kötet.* Szerk: SZŰCS László. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997. 689.

[69] MOL 276f 80.cs. 2.ő.e.

intézetek és lektorátusok revízió alá vonása, a szakminisztériumok külföldi kapcsolatainak a külügyminisztérium ellenőrzése alá rendelése. Minden külföldön tartózkodó delegáció kötelező jelentkezése és kapcsolattartása a külképviseleteknél, azok jelentésadási kötelezettsége a delegációk munkájáról. A tájékoztatásügyi minisztérium sajtóosztálya feltehetőleg a nyár végén a külügyminisztériumba olvad be.[70] Egy decemberi minisztertanácsi határozat[71] kimondja, hogy a magyar hatóságok a Budapesten székelő külképviseletekkel csak a külügyminisztérium útján érintkezhetnek. Ez alól kivételt képeznek a miniszterek, amennyiben idegen külképviseletek velük érintkezésbe kívánnak lépni. Ezt az érintkezés felvétele előtt közölniük kell a külügyminisztériummal és az ilyen megbeszélések tartalmáról a minisztériumot utólag írásban kell értesíteniük. Ez nem érinti a külkereskedelmi hatóságokkal és szervekkel való érintkezést, valamint a külképviseleti hatóságok katonai attaséinak a honvédelmi minisztériummal való közvetlen kapcsolatát. Szintén nem érinti a pénzügyminisztériumot a magyarországi szovjet javak és az országban állomásozó szovjet katonaság ellátása vonatkozásában, valamint a Nemzeti Bank bankszerű tevékenysége körében fenntartott kapcsolatait a külképviseleti hatóságokkal és szervekkel, azonban törekedniük kell arra, hogy ezen megmaradt közvetlen kapcsolatokat három hónapon belül megszüntethetővé tegyék úgy, hogy a külügyminisztérium által is lebonyolíthatóvá váljék. A politikailag és szakmailag kifogástalan káderekért és káderutánpótlásért a minisztérium személyzeti osztálya felelt, csakúgy, mint a politikailag közömbös, illetve káros tevékenységet folytató elemek felkutatásáért és kiirtásáért [sic!] is.[72]

Az 1949-es év közepén keletkezett szigorúan bizalmas feljegyzés szerint[73] az ügyintézés még mindig lassú és bizonyos mértékig ellenőrizhetetlen. Számos ügynek – határeset jellegénél fogva – több gazdája van, tehát egy sincs, ebből következően sokszor fontos ügyek kallódnak el és bizalmas jellegű ügydarabok a szükségesnél több kézen mennek át. A javaslat a már megkezdett és a politikai, a gazdaságpolitikai valamint a tájékoztatási főosztályon már bevált területi szervezésre való áttérést, és így a jelenlegi szervezeti formájában még mindig a „régi K.u.K Külügyminisztérium" felépítését követő mára már elavult struktúra felszámolását ajánlja.

1949 végére a külügyminisztérium már egészen más felépítést és egészen más személyi összetételt mutat, mint újjáalakulásakor. A kezdeti nehézségeken túljutva a minisztérium

[70] MOL XIX J-1-k Vegyes 26. doboz 4/fd szn.-1948 jelzet, Indoklás a külügyi tárca 1949. évi költségvetéséhez.

[71] MOL XIX J-1-j Vegyes 4/fa 7622/1/1948 jelzet

[72] MOL XIX J-1-k Vegyes 27. doboz 4/fd sz.n.-1949

[73] MOL XIX J-1-j Vegyes 40. doboz 4/fd 183-1949 jelzet

osztálybeosztása kétség kívül a háború előtti struktúrát követi – kiegészülve a háború utáni új követelményeknek megfelelő szervezeti egységekkel – de ezen talán nem is szabad csodálkozni, hiszen mint kiderült, az újjászervezésben döntő szerepe volt a két világháború közötti személyzeti garnitúra – valamivel kevésbé – első és – inkább – másodvonalának. Az igazolási eljárások, majd a B-listázás következtében a minisztérium vezető rétege kevéssé változik és ez inkább 1947 közepétől indul be, hogy 1948-ban végigsöpörve a minisztériumi tisztviselők legalsó rétegéig 1949-re már csak a nagy munka utáni rendrakás maradjon. A külképviseletek terén a szolgálat megújítása késve zajlik le a központihoz képest, de ott a jelentősnek tűnő önkéntes távozó segít ebben a munkában. A szervezeti változásokban, mint ahogy a külügyminisztérium szerepe a külkapcsolatokban, egyre jobban központosodik. A minisztérium (szinte) minden külföldre irányuló kapcsolatot monopolizál 1949-re. A régi ügyosztályok megszűnnek, átalakulnak és betagozódnak egy nagyobb egységbe, ahol már csak pár megbízható személy kezében összpontosul a minisztérium vezetése.[74] Ez a folyamat együtt jár az ún. modernizációval, a területi elvre téréssel.

The reorganization of the Hungarian Foreign Office 1945–49

The essay treats the history of Hungarian Foreign Office between 1945–1949. Focuses on the reorganization of the department. Goes into the details of the changes in structure and staff of the department. Lays emphasis on personal aspects in reference to position, rank, political background, being impregnated into the main political events as well. Essay brings out some interesting crumbs on every day life of the department and life in Budapest at that time as well.

The essay is based on integrated sources of the National Archives of Hungary.

[74] Itt hívom fel a figyelmet Sebestyén Pálra, aki a kutatás eredménye szerint az egyetlen, aki „terhelő" múltja ellenére a központban idáig megtartotta vezető pozícióját.

Englert György

A Külügyi Kollégium 1949–1951

Előszó

A II. világháború utáni politikai erőviszonyok átalakulásához kapcsolódóan a Magyar Külügyminisztérium újjászervezésének/átszervezésének első szakaszát az 1945–1948/1949 közötti időszakban jelölhetjük meg. A mintegy négyéves periódus végére politikai szempontból a háború előtti viszonyok egyfajta lezárása következik be. A további munka az új alapokra fektetett szervezeti egységekkel és a korszakban haladó gondolkodásúnak nevezett új személyi állománnyal folytatódik, új vezetési gyakorlat kialakítása mellett.

”Münnich Ferenc (a képen bal oldalon) altábornagy búcsúztatta el a belügyminisztériumban a távozó Rajk Lászlót (a képen jobb oldalon). Rajk miniszter ezután átvette a külügyminisztérium vezetését és kijelentette, hogy csak a szabaddá lett népek egységes frontja képes az emberiség útjából a béke ellenségeinek veszélyét elhárítani, ezért a külügyminisztériumnak az emberi haladás harcos minisztériumának kell lennie.”[1]

[1] Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, 1948. XII. 10.

1949 elején a külügyminisztérium irányítására, a felmerülő problémák és feladatok kezelésére felállítottak egy új testületet, a Külügyi Kollégiumot. A külügyminisztériumi Kollégium nem volt egyedi jelenség a korszakban. Hasonló felépítéssel és feladatkörrel más minisztériumokban is megtalálhatóak voltak.

Egy 1949. május 25-i irat alapján a kollégium a miniszter legfőbb tanácsadó testülete volt, tagjait a miniszter jelölte ki. A kollégium napirendjét előre kidolgozták, és tagjai számára szétosztották a napirend tárgyalandó pontjainak anyagával együtt. A kollégium napirendjét a miniszter állapította meg, a napirend előkészítésében és a napirend tárgyához való pozitív állásfoglalásban a kollégium minden tagja köteles volt tevékenyen részt venni.[2]

A kollégiumi rendszer szabályozására a Minisztertanács 1953 májusában [3]hozott határozatot.

Az 1955-ös Külügyminisztériumi Szervezeti Szabályzat szerint a Külügyminisztérium Kollégiuma a miniszter véleményező és tanácsadó szerve, ahol a Kollégium elnöke a miniszter, és a Kollégium tagjait a miniszter előterjesztésére a Minisztertanács nevezi ki, illetve menti fel. A miniszter a Kollégium véleményének meghallgatása után dönt a párt és a kormány határozataiból adódó feladatok, valamint a minisztérium vezetésében felmerülő, illetőleg a külügyi szervezet egészét vagy egyes területeit érintő legfontosabb elvi kérdésekben.[4]

A Külügyi Kollégium üléseinek iratait a Magyar Országos Levéltár őrzi külön fondban. Anyaga a kollégiumi ülések jegyzőkönyveit és az ülésen tárgyalt témák előterjesztéseit, háttéranyagait tartalmazza. A jegyzőkönyvi anyagok hiányosak. Nem ölelik fel minden ülés dokumentációját. Számtalan esetben nem találhatóak meg a napirendhez tartozó háttéranyagok, vagy a háttéranyagokhoz nem tartoznak jegyzőkönyvek. A hiányos tételek ellenére átfogó képet kaphatunk a Kollégium napirendjéről, azaz a külügyminisztérium megtárgyalandó problémáiról, a vezető tisztségviselők személyéről, valamint a háttéranyagokból az egyes kérdések kezelésének módjáról, hangsúlyosságáról és a korszak egyes jellemző elemeiről.

A Kollégium kezdetben hetente ülésezett. Egy-egy alkalommal 1949-ben átlagosan 2,6 napirendi pontot tárgyaltak meg, a legtöbb 9, a legkevesebb 1 volt. 1950-ben már az ülések napirendjét negyedévre előre meghatározták, de a gyakorlat nem követte egyértelműen a tervet. Sokszor nem is a meghirdetett napon tartották az összejövetelt, és a napirendet is meglehetősen sokszor módosították. Az ülések a napirendi pontokhoz készült előterjesztések megtárgyalásából álltak, a résztvevők megjegyzéseit, ajánlásait,

---

[2] Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1949. március 25. Vezérfonal az ügyintézés egyszerűsítésére

[3] 1027/1953. V. 28. sz. Mt.h. a minisztériumok kollégiumának munkájáról és az ezzel kapcsolatos feladatairól; Magyar Közlöny 1953/20. sz., 1953. május 28.

[4] MOL XIX-J-1-k Vegyes 28. doboz, szn-1955. A Külügyminisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata

határozatait az ülés jegyzőkönyvében rögzítették. A jegyzőkönyvek alapján a külügyminiszter szerepe, véleménye nem tűnik kiemelkedőnek vagy egyértelműen meghatározónak az előterjesztések megtárgyalásában, a végső döntések meghozatalában. Az átpolitizáltság a jegyzőkönyvekre nem jellemző. A háttéranyagokban is csak egy-egy munkatervben lelhető fel politikai elem, leginkább a minisztériumot átfogó negyedéves munkatervekben található meg.

A Külügyminisztériumi Kollégium

A Külügyi Kollégium első nem hivatalos ülésére az iratanyag alapján valószínűsíthetően 1949. január 8-án került sor.[5] Az értekezleten, melyen Rajk László külügyminiszter és Berei Andor államtitkár mellett még négy fő vett részt, elhatározták, hogy:

- hetenként egyszer (szombaton 1/4 8-tól) megtárgyalják a minisztérium problémáit az értekezleten részt vett tagsággal és a párttitkár elvtársakkal,
- előkészítik az osztályértekezleteket (melyeket hetente egyszer szerdánként tartanak meg),
- a következő ülésre áttekintik a következőket:
    - osztályonként hogyan lett végrehajtva az átszervezés?
    - ahol hiányzó káderek voltak, milyen összevonás történt?
    - ha nem hajtották végre az átszervezést, akkor miért nem?
- a minisztérium aktuális személyzeti állományát február 10-ig feldolgozzák, felvéve a kapcsolatot a Belügyminisztérium Rendőr Személyzeti Osztály vezetőjével,[6]
- kidolgozzák a minisztérium elhelyezési tervét,[7]
- javaslatot készítenek a külképviseletek és a minisztérium közötti érintkezés módjáról.[8]

---

[5] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1949. január 8.

[6] Az 1949. január 22-i ülésen a Személyzeti Osztályt felkérték arra, hogy hetenként készítsen összefoglalót a személyzeti változásokról, majd február 5-én arra, hogy a személyzeti előterjesztéseket úgy készítse el, hogy pár soros életrajzot is adjon.

[7] Budapest ostroma alatt a Külügyminisztérium korábbi Dísz téri épülete megrongálódott, ezért az egyes szervezeti egységek a szükségszerűség és a lehetőségek alapján, egymástól távol eső épületekben nyertek elhelyezést. 1947 őszén (MOL XIX-J-1-k Vegyes, 31. doboz 6032/1947) az egyes osztályok legalább 5 különböző épületben voltak megtalálhatóak (Szabadság tér 15 és 16, Zoltán u. 18, Géza u. 2, Teleki Pál u. 24). A szétszórt elhelyezés rendkívüli módon megnehezítette az egyes osztályok közötti érintkezést, mely jelentékenyen érintette a minisztériumban végzett munka hatékonyságát. 1948-ban a minisztérium megkapta a Mónus Illés rakpart 47-es szám alatti épület, mely a tárgyalt korszakban már a külügy főépületének számított. (MOL 276f. 80.cs. 10.ő.e.)

[8] Egy 1948. október 2-án kelt jelentés alapján (MOL XIX-J-1-k Vegyes 26. doboz 247/1948) „A külképviseleteknél alkalmazott magyar személyek névsorának összeállítása teljes pontossággal úgyszólván lehetetlenség, a követségek ugyanis egyszerűen nem jelentik az alkalmazásokat. Támpontot eddig leginkább az élelmiszerjegy kérésekhez csatolt listák jelentettek." Ez az állapot úgy volt

A Kollégium az 1949. február 5-i értekezleten válik Külügyminisztériumi Kollégium néven hivatalossá. Egy, Donáth Ferenc számára készített feljegyzés szerint[9] a Kollégium tagjai az alábbi személyek voltak:

- Rajk László, külügyminiszter;
- Berei Andor, politikai államtitkár;
- Beck János, a Politikai Főosztály vezetője;
- Kálló István, az Elnöki Főosztály vezetője;
- Boldizsár Iván, a Tájékoztatási Főosztály vezetője, egyben tájékoztatási államtitkár;
- Sebestyén Pál, a Konzuli és Jogi Osztály vezetője, egyben adminisztratív államtitkár;
- Mátrai Tamás, az Igazgatási Főosztály vezetője;
- Gyöngyössi István, a Protokoll Osztály vezetője;
- Soltész Pál, a Gazdaságpolitikai Osztály vezetője;
- a külügyminisztériumi pártszervezet mindenkori titkára.

Az ülésen részt vett még a kabinet helyettes vezetője (Beck István) mint a Kollégium adminisztratív titkára és egy jegyzőkönyvvezető (Szántó Ilona).

Kollégiumi előkészítő bizottság

A Kollégiumnak létezett egy „előkészítő bizottsága" is.[10] Tagjai gyakorlatilag megegyeztek a Külügyi Kollégium tagjaival a miniszter eseti jellegű részvételével:

- Rajk László, külügyminiszter;
- Berei Andor, politikai államtitkár;
- Beck János, a Politikai Főosztály vezetője;
- Kálló István, az Elnöki Főosztály vezetője;
- Mátrai Tamás, az Igazgatási Főosztály vezetője;
- Kovács László, a Szervezési Osztály vezetője;
- Zsatkulák Nándor, a Személyzeti Osztály vezetője.

---

lehetséges, hogy a futárszolgálat csak nagyon laza kapcsolatot tett lehetővé a központ és a külképviseletek között. A futárszolgálaton nem volt elég megbízható és megfelelően képzett ember, így csak az aktuálisan legfontosabb futárútra próbálták beosztani őket, ezért a követségek és beosztottaik rendszeres ellenőrzés nélkül maradtak. (MOL XIX-J-1-k Vegyes, 26. doboz, 119/1948). Rajk 1949 márciusában még az alábbiakra panaszkodott: „A követségek nincsenek a minisztérium által vezetve, s a követségeknek nincsen semmi rendszerük ahhoz, hogy a minisztérium irányítsa. Nem rendszerződött az ügyintézés és nem stabilizálódott. A követi jelentések munkaszervezés szempontjából nem jók." (MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1949. március 19.))

[9] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1949. március 23.

[10] A jegyzőkönyv idézőjellel közli az előkészítő bizottság elnevezést, de ennek okára a későbbikben sem derül fény.

Az üléseken szintén részt vett a kabinet helyettes vezetője (Beck István) és egy jegyzőkönyvvezető (Szántó Ilona).

Megfogalmazásuk alapján az előkészítő bizottság fontos és szigorúan bizalmas jellegű kérdések kimunkálásánál egyidejűleg a szűkebb pártkollégium szerepét töltötte be.

A bizottság elhatározta, hogy minden hét szerdáján ülésezik.[11] Legfelsőbb szinten az előkészítő bizottság foglalkozott a káderkérdésekkel. Kinevezések, előléptetések, áthelyezések csak az előkészítő bizottság előzetes jóváhagyásával kerülhettek tovább a miniszter elé.[12] Szintén az előkészítő bizottság foglalkozott a külföldre kihelyezettek nem megfelelő szaktudásával és felszereltségével[13] kapcsolatos problémákkal.

A kollégiumi ülések tematikája, tartalmi elemei

A Külügyi Kollégium első ülésein elhatározott feladatokból és a napirendekből arra lehet következtetni, hogy a Kollégium a megelőző időszak után beállt változások mihamarabbi felmérését és a meglévő állapotokról egy státuszjelentés elkészítését tűzte ki legfőbb céljaként.

Az 1949-es év általánosan jellemző témája lett az egyes osztályok átszervezése, ügykörének módosítása valamint a káderkérdés, mely a különböző képzések beindításával évekre elnyúló feladatot adott a Kollégium számára.

Bevezették a negyedéves munkaterveket, melyeket az egyes osztályok készítettek el a maguk számára, azokat a Kollégium hagyta jóvá, vagy kért módosítást. Negyedéves ütemterv nem csak az egyes osztályok számára készült, hanem a Külügyminisztérium részére is, mely a hivatal szerepét, munkáját kívánta keretek közé rendezni és célok köré szervezni.

A minisztérium egészére vonatkozó előterjesztések általában egy világpolitikai helyzetértékeléssel kezdődtek, és ennek ismeretében jelölték meg a célokat. Hangvételük különbözött az egyes osztályok munkaterveitől. Míg azok a tényleges feladatokra koncentráltak, addig a minisztérium egészére vonatkozó anyagok túlnyomó része politikai helyzetjelentés, helyzetértékelés volt, és általában csak a dokumentum legvégén jelölték meg a helyzetértékelésből adódó konkrét feladatokat. Ez a fajta aránytalanság némelyest csökkenni látszik az ötvenes évek közepe felé haladva. Az előterjesztések nyelvezetére a hosszú, terjengős mondatok, sok esetben nehezen követhető megfogalmazások és helyesírási bizonytalanságok jellemzőek. A függelékben közölt idézet bepillantást nyújt

[11] Az ülések anyagai, melyek a Magyar Országos Levéltár kollégiumi anyagai között találhatóak, vagy teljesen hiányosak, vagy az ülések maradtak el, szűntek meg.

[12] A jegyzőkönyvekben egy-egy eset fellelhető a személyzeti kérdésekben. Ilyen volt például Mandelbaum Pál esete, akinek felvételét jóváhagyták, azzal a feltétellel, hogy névmagyarosítását még állása elfoglalása előtt csináltassa meg. Magó István esetében a rejtjel osztályra történő beosztásához elrendelték a központi káder osztály és az ÁVH véleménye kikérését

[13] Papír, pecsét stb.

a korszak munkaterveinek hangvételébe, illetve a minisztériumot érintő legfontosabb feladatokba.

A tematika súlyponti eleme: a személyi állomány

Az ekkortájt készült munkatervekben a feladatok közül első helyen a külügyi dolgozók általános elméleti és politikai színvonalának emelését, különös tekintettel a nyelvi képzést tekintették a legfontosabb kérdésnek. Az általános elméleti és politikai színvonal emelése szükségességének hátterére a Kollégium 1950. november 18-i ülésén – a Politikai Főosztály előadói által készített tanulmányok kiértékelése kapcsán – elhangzott alábbi észrevételek mutatnak rá:[14]

- az előadók általában nem jelölik meg a forrásokat,
- a forrásokat kritika nélkül fogadják el,[15]
- a dolgozatok nagy része dokumentációs anyagot tartalmaz, minden szempont nélkül,
- sokszor helytelen politikai formulázásokat használnak és helytelen következtetéseket vonnak le,
- a Gazdaságpolitikai Főosztály dolgozataival is hasonlóak a tapasztalatok (megjegyzik, hogy ott pártonkívüliek készítenek jó dolgozatokat),
- az ülés alkalmával többen is felhívják a figyelmet arra, hogy az előadókat meg kell tanítani fogalmazni.

Egy nem sokkal korábbi ülésen[16] a Kollégium tagjai megállapították, hogy a nyelvtudókról készült lista teljesen hamis, félrevezető képet ad. A kimutatás szerint egyébként 205 fő tanult nyelveket, mely a minisztérium 1950-re előirányzott központi igazgatási (azaz a nem külföldön szolgáló) létszámának 54 %-a.

1948-ban a 600/1948. Korm. számú rendelete[17] – „a külügyi szolgálat demokratikus szellemben való ellátásának biztosítása érdekében" – és az 1948. évi XXVI. tc. III.ejezet 9.

---

[14] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1950. november 18.

[15] A források kritika nélküli elfogadás jelen esetben a nem kellő mértékű politikai szemléletmód alkalmazását jelenti.

[16] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1950. október 7.

[17] A rendelet az 1948. január 18-án megjelent 14. számú Magyar Közlönyben jelent meg a Külügyminisztérium közszolgálati alkalmazottainak felülvizsgálat alá vonásáról. A felülvizsgálat kiterjedt az alkalmazott egyéniségére, szakképzettségére, rátermettségére, szorgalmára, hivatali működésére, és különösképpen arra, hogy a „letűnt uralmi rendszer idején betöltött munkakörében tanúsított magatartására figyelembevételével " vajon megfelel-e azoknak a demokratikus követelményeknek, amelyek „a külügyi szolgálat demokratikus szellemben" való ellátásához szükségesek. A felülvizsgálatot végző bizottság a miniszterelnökből, a miniszterelnök-helyettesekből, a honvédelmi miniszterből és a külügyminiszterből állt. A bizottság tagjainak egy és azonos értékű szavazata volt. Ítéletet szótöbbséggel hoztak. Minden egyes személyt külön kellett tárgyalni, az érintettek meghallgatása nélkül. A bizottság határozata ellen fellebbezésnek nem volt helye.

§-ának 1. bekezdése – azaz a külföldön tartózkodó egyes személyek magyar állampolgárságuktól való megfosztása és vagyonuk elkobzása – végrehajtása[18] értelmében elbocsátott 235 fő[19] helyére kerülő újonnan felvett alkalmazottak 64%-ka munkás származású volt.

Ezen adathoz adalékul szolgálnak még a vezetői utánpótlásra szánt Külügyi Akadémia hallgatóinak kiválasztási elvei is. Az első évfolyam 1950 januárjától indult 23 fővel, a másodikat 1950 szeptemberétől 80 fővel tervezték megindítani. A két éves képzésre a hallgatók kiválasztását a Párt Országos Káderosztályának irányítása alatt az alábbi, tervezett szempontok szerint kívánták eszközölni:[20]

1. munkásmozgalmi tapasztalatokkal rendelkező, párt-, szakszervezeti, vagy tömegszervezeti munkában kitűnt kádereket kell a felvételnél figyelembe venni,
2. a hallgatók politikai színvonala legalább a hathetes pártiskolai színvonalnak feleljen meg,
3. a hallgatók szociális megoszlásánál a következő arányt kell betartani: 70% munkás, 20% paraszt, 10% értelmiségi,
4. a hallgatók átlagos életkora 25-26 év körül legyen,
5. a hallgatók között mintegy 12 legyen a nők száma, családos nő hallgatók felvétele nem kívánatos,
6. mintegy 25-30 hallgató a most végző szakéretttségizők közül kerüljön ki,
7. 10-15 hallgatót a középiskolát most végzett tanulók közül lehet kiválasztani,
8. minisztériumok, hivatalok, intézmények nemzetközi osztályairól is lehet kiválasztani olyanokat, akiknek munkájánál az erre való alkalmasság megnyilvánult.

A Személyzeti Osztály munkatervéből[21] megtudhatjuk, hogy a nem központi jelentőségű általános feladatokra egyre kevésbé adtak a központi szervek kádereket, őket magának a hivatalnak kellett megtalálni. Ezt a feladatát a Személyzeti Osztály a tömegszervezetek bevonásával végezte. Amikor felvetődött, hogy a Külügyi Akadémia hallgatói közé külpolitikával foglalkozó újságíró(ka)t is fel kéne venni, akkor a politikai államtitkár [Berei Andor] így vélekedett: „Üzemekben lehetne hallgatókat toborozni"

A fentiek alapján jól érzékelhető, hogy a káder állomány feltöltésénél nem a hagyományosan vett pályaalkalmassági feltételeket vették figyelembe.

A Kollégium képzési tervei

A probléma áthidalására két megoldási mód bontakozik ki. Az egyik a személyi állományra nehezedő feladatok könnyítése, a másik pedig egy széles körben végzett, az egyes célcsoportoknak akár specifikusan átfogó ismereteket adó képzési rendszer elindítása.

---

[18] MOL XIX J-1-j Vegyes 36. doboz 4/fc 1948. augusztus 7-én kelt irat

[19] Országgyűlési Napló, Országgyűlés 99. ülése, 1949. január 19., 443-444.

[20] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1950. június 29.

[21] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1950. június 27.

Ezek figyelhetők meg a Kollégium – a Politikai Főosztály előadói által készített tanulmányokra született – határozataiból:

- vigyázni kell a terhelésre: negyedévenként egy tanulmányt kell megkövetelni,
- vigyázni kell, hogy a dolgozók elé ne állítsanak túlságosan nagy feladatot,
- a nagyobb igényű dolgozatok számát csökkenteni kellene,
- a még fejletlenebb munkatársaknak kisebb feladatokat kell kiadni, a dolgozatok kiosztásánál vegyék figyelembe az előadók fejlettségi fokát; minél több előadót be kell vonni kisebb feladatok megoldásába,
- a tervperiódus végén, a dolgozatok kiértékelésekor a főosztályvezető tegyen javaslatot a jó dolgozatok megjutalmazására,
- minden dolgozattal kapcsolatban meg kell állapítani, hogyan és hol lehet felhasználni, a használható dolgozatokat a minisztériumon belül minél szélesebb körben terjeszteni kell.

A különböző képzések gyakorlatilag átfogták a teljes külügyminisztériumi apparátust:

- Külügyi Akadémia (I. évf. 25-30 fő; II. évf. 80 fő),
- helyesírási tanfolyam (25 fő),
- magas fokú fogalmazási tanfolyam (15 fő),
- esti fogalmazói tanfolyam (30 fő),
- szakosítás (fogalmazói vagy kollégiumi végzettségűek részére),
- kollégium (23 fő),
- titkárnőképző (30 fő),
- nyelvtanfolyamok (általános érvényű),
- levelező tanfolyam (egyéni tanulás előkészítése 20 fő),
- szakmai előadássorozat (tömegoktatás) a főosztályokon; a politikai és szakmai felkészültség fokozására havonként egy kiselőadás tartása a főosztályon belül (pl. 1950. január 25.: Éberség kérdése az elnöki főosztályon),
- kéthónapos pénzügyi tanfolyam (20 fő).

A tervek között szerepelt, hogy a külügyminisztérium vezető káderei vegyenek részt fogalmazási tanfolyamon, illetve szakosításon essenek át. A Személyzeti Osztály munkatervébe bekerült egy hathónapos helyesírási tanfolyam 25 fő részére, illetve 15 fő részére egy magas fokú fogalmazási tanfolyam elindítása. Azokat, akik fogalmazói tanfolyamot vagy kollégiumot végeztek, vagy esetleg ezekkel egyenértékű ismeretekkel rendelkeztek, kötelezően beosztották az akadémiai szakosításra.

Esti fogalmazói tanfolyam szervezését is elhatározták,[22] ahol a tananyagba külügyi ismeretek, magyar történelem 1848-1945, a Szovjetunió ismerete, illetve nemzetközi gazdasági ismeretek kerültek.

[22] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1950. október 7.

A Személyzeti Osztály javaslatot[23] tett hathónapos titkárnőképző tanfolyamra 30 fős létszámmal. Tananyagában szerepeltek:

- gépírás,
- gyorsírás,
- magyar nyelv és helyesírás (a legszükségesebb nyelvtani alapismeretek megadása, különös tekintettel idegen nyelvek tanulásához szükséges fogalmakra),
- idegen nyelvek (orosz, francia, angol, német, cseh; napi 2 óra),
- külügyi ismeretek (a Külügyminisztérium belső és külső szervezetének és ügyvezetésének megismertetése, különös tekintettel az adminisztratív és titkárnői munka feladataira: 1. A Külügyminisztérium szervezete, 2. A Külügyminisztérium és a külképviseletek érintkezése, 3. Az ügyintézés, 4. Gyakoribb kezelési formák ismertetése, 5. Érintkezés helyi idegen külképviseletekkel, 6. A titkárnői munka módszere),
- leíró gazdasági és politikai földrajz (Szovjetunió, népi demokráciák és jelentősebb kapitalista, imperialista országok ismertetése),
- történelem (a legutóbbi 100 év legfontosabb magyar és világtörténelmi eseményei; 1-2. Az 1848-as forradalom; 3. A kiegyezés kora; 4. Imperialista ellentétek, az I. világháború; 5. Az októberi forradalom; 6. A Tanácsköztársaság; 7. A Szovjetunió politikája a két világháború között; 8. A II. világháború és következményei),
- marxizmus-leninizmus,
- sajtóolvasás (naponta biztosítottak ½ óra sajtóolvasási időt).

A már korábban említett 205 főn felül további 100 alkalmazott részére kívántak újabb nyelvtanulási lehetőséget biztosítani. Tervbe vették, hogy egy 2-3 fős bizottság felülvizsgálja azokat, akiket nem osztottak be nyelvtanulásra, hogy miért nem tanulnak, tárgyalóképesen tudnak-e két nyelvet. Ha valaki nem a külügyminisztériumi nyelvtanfolyamon vett részt, akkor azt igazolnia kellett. Annak, aki már esetleg két nyugati nyelven tárgyalóképesen beszélt, oroszul kellett tanulnia. Kállai miniszter helytelennek tartotta, hogy voltak, akik egyszerre két nyelvet is tanultak. Véleménye szerint egy nyelv tárgyalóképes elsajátítására kell kötelezni a beosztottakat, azután tanuljanak csak másik nyelvet. A külképviseleten dolgozó káderek nyelvvizsgáztatásával kapcsolatban körrendelet elkészítését irányozták elő arról, hogy a külképviseleti beosztottak hazajövetelekor kötelesek legyenek nyelvvizsgát tenni.[24]

A Külügyminisztérium Szakszervezeti Bizottsága és a Tanulmányi Csoport versenyfelhívást bocsátott ki a minisztériumban folyó nyelvtanulás résztvevőihez azon célból, hogy a minisztériumi nyelvtanulás lendületét, eredményességét növelje.

A Tanulmányi csoport javaslatot tett[25] egy kéthónapos pénzügyi tanfolyam szervezésére, melynek célja a külügyi szolgálatban szükséges felelős számadói ismeretek alap-

[23] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1950. november 25.

[24] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1951. január 6.

[25] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1951. június 2.

elemeinek és legfontosabb gyakorlati feladatainak megismertetése és elsajátítása volt. A tanfolyam létszámát 20 fősre tervezték.

A tanfolyam tematikája:

- alapműveletek, százalékszámítás, törtekkel való számítás, terület és térfogat számítás (10 nap),
- a pénzügyi igazgatás szervezete általában, a Külügyminisztériumban, a külképviseleteken (3 nap),
- a költségvetés elvi és politikai kérdései, a szocialista és a kapitalista költségvetés rendszere, felépítése fontosabb címei, rovatai, alrovatai és az ezeken elszámolható kiadások; a Külügyminisztérium költségvetése, a külképviseletek fontosabb költségvetési kérdései (8 nap),
- a számvitel általános kérdései, szocialista számvitel, kapitalista számvitel; pénztári napló, konzuli illetékek naplózása; pénz, érték, letét kezelése, átutalások, leltári anyag számadása (15 nap),
- illetmények kiszámítása, fizetési jegyzékek, nyilvántartás, levonások, átutalások; kiküldetési járandóságok, útiszámlák, előlegek, pótlékok számfejtése, betegellátási kiadások (3 nap)
- fentiek részletezése, elszámolása, ellenőrzése (2 nap),
- fontosabb valuták, átszámítások (6 nap),
- orosz, francia, angol és német nyelv tanítása I. fokozaton (napi egy óra tanárral, 1 óra egyéni tanulással),

A tanítási nap általános rendje:

07:30-08:00 sajtóolvasás
08:00-09:00 nyelvtanulás – tanárral
09:00-11:00 előadás
11:00-13:00 egyéni tanulás, gyakorlás
13:00-14:30 ebéd
14:30-17:00 szeminárium
17:00-18:00 nyelvtanulás – egyéni

1951 októberétől újabb 30 fős, hathónapos titkárnőképző tanfolyam elindítását kezdeményezték[26] 18-30 év közöttiek számára a korábbi tematika alapján azzal a különbséggel, hogy a történelem már nem szerepel a tananyagban, valamint kollégiumi határozat alapján az idegen nyelveket is törölték a képzésből, helyettük politikai, külpolitikai ismeretek kerültek be.

A külképviseleti dolgozók képzése nehézkesebben ment, mint a központi hivatalban dolgozóké. A kinti képzési lehetőségek korlátozottabbak és kevésbé ellenőrizhetőek voltak. A nem megfelelő eredmények miatt a Kollégium határozatot hozott a külképviseleteken magyar helyesírás és nyelvtani alapismeretek tanulásának megszervezésével kapcsolatban, mely szerint a „Külügyminisztérium és külképviseletek politikai munkatársainak

[26] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1951. június 2.

záros határidőn, egy éven belül meg kell tanulniok helyesírni."[27] A határozat azt is tartalmazta, hogy a határidő letelte után a politikai munkatársak nem dolgozhattak a Külügyminisztériumban helyesírás tudása nélkül.

Mivel az addigi tapasztalatok azt mutatták, hogy sem a helyesírást, sem a nyelvtani alapismereteket még magyar nyelven sem eléggé ismerték az alkalmazottak, és ez mind a hivatali munka, mind az idegen nyelvek tanulása terén állandó nehézségeket okozott, ezért a tanfolyam célját a leggyakrabban előforduló helyesírási hibák kiküszöbölésében és az idegen nyelv tanulásához elengedhetetlen nyelvtani fogalmak megismerésében jelölték meg.

A külképviselet beosztottai közül azok számára, akik helyesírási nehézségekkel küzdöttek, ki kellett alakítani heti egyszeri, 1 vagy 2 órás foglalkozással egy 20-25 hetes gyakorló tanfolyamot. A tanfolyam résztvevőit, a heti foglalkozás idejét a külképviselet vezetőjének kellett kijelölnie, illetve megállapítania. A résztvevők egy csoportban közösen vettek részt a foglalkozáson, és a két foglalkozás közötti időben egyéni tanulással végezték el házi feladataikat. A tanfolyamot a magyar helyesírást és nyelvtant ismerő tanár hiányában a külképviselet beosztottai közül a hivatalvezető által kijelölt olyan beosztott is megtarthatta, aki a magyar helyesírás és nyelvtan ismereteivel tisztában volt. A tanfolyam tananyagát az általános iskolai magyar nyelvtanhoz kiadott „Helyesírási Tankönyv"-nek a tematikában kijelölt részei adták meg. A megadott anyag feldolgozása után a csoportnak vizsgáznia kellett. A vizsga tartalma ½ órás tollbamondás, 1 ½ órás fogalmazás és hallgatónként 10-15 perces szövegelemzés volt. A vizsga eredményét a vizsgadolgozatokkal együtt a külképviselet vezetőjének a Tanulmányi Csoporthoz kellett felterjesztenie.

A külképviseletek nyelvtanulásával kapcsolatban biztosítani kívánták, hogy hetenként négyszer tartsanak nyelvórát, fegyelmi intézkedés foganatosításával azok ellen, akik ezt nem tartják be. Határozatba került, hogy „a Pártszervezet a Politikai Főosztállyal együtt hívja fel a követségi beosztottak figyelmét arra, hogy ottaniakkal beszéljenek a tanult idegen nyelven és számolják fel az e kérdésben mutatkozó szektariánus szellemet. A Pártszervezet keményhangú levélben fejezze ki elégedetlenségét afelett, hogy a külképviseleti beosztottak nem tanulnak megfelelően nyelvet."[28] A már régebben külföldön levő elvtársak részére határidő kijelölését határozták el, mely határidő leteltéig sikeres vizsgát kellett tenni, különben a minisztérium haza hívta és elbocsátotta alkalmazottját. A Tanulmányi Csoportot felkérték, hogy részesítse írásbeli dicséretben azokat, akik külföldön a nyelvtanulásban kitűntek, és keressék a módját, hogyan tudná a Pártszervezet előmozdítani a nyelvtanulást. Minden külföldről hazajövőt le kívántak vizsgáztatni, és javaslat dolgoztattak ki a nyelvtanulást elhanyagolók felelősségre vonására.

A nyelvtanulás sikeressége érdekében a Kollégium is foglalkozott[29] nyelvtanulási verseny rendezésével, a kiértékelés és jutalmazás egyes elemeivel. Felvetődött a főosztály- és

[27] MOL XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1951. október 20.

[28] MOL XIX-J-1-k 1949-1951, 1. doboz, 1951. október 27.

[29] MOL XIX-J-1-k 1949-1951, 1. doboz, 1951. október 27.

osztályvezetők tanulódélutánjának kérdése, hogy a vezetők kapjanak-e tanulófélnapot, esetleg szélesebb körben adjanak-e ki engedélyt, hetenként egyszeri, 4 órakor való elmenetelre tanulás céljából, vagy alakítsanak-e ki tanulószobát. A jegyzőkönyvből arra lehet következtetni, hogy egyfajta levelező tanfolyamon a Személyzeti Főosztály által kijelölt dolgozók vettek részt, mely 8 órás munkaidő kedvezményt is jelentett számukra.

* * *

A különböző képzések beindítása, eredményeinek ellenőrzése az egyik fő eleme volt a Külügyminisztérium 1949-1951-es időszakának. 1951 közepéig a káderállomány képzése elsőszámú célkitűzésként szerepelt a munkatervekben, és állandóan visszatérő téma volt a Kollégium napirendjén.

Az 1948/49-es évek fordulója korszakhatárnak bizonyult a Külügyminisztérium történetében. A több nyelvet beszélő, világlátott, széles látókörű, a nemzetközi diplomáciai érintkezést ismerő és értő tagjai helyett munkás és parasztszármazású, sokszor a magyar nyelv szabályait sem ismerő, nyelveket egyáltalán nem beszélő állomány került a minisztériumba. A külügyi hivatalba történő felvétel első számú kritériumai a származás és a megfelelő politikai beállítottság, képzettség lettek. A külügyi hivatal a kollégiumi jegyzőkönyvek alapján szinte teljesen befelé fordult, az elhelyezési viszonyok, belső struktúra, belső szabályozások kialakítására fókuszált. A hatékonyságra és az ellenőrzésre, a tervek és tervidőszakok teljesítésére, betartására, az iktatás és iratkezelés szabályozására, valamint a megfelelő minőség kialakítására helyeződött a hangsúly. A politikai osztályon végzett kétes minőségű, sokat bírált munkavégzés felveti a kérdést, hogy valójában milyen szerepet töltött be a Külügyminisztérium a tárgyalt korszakban.

A munkatervekben lefektetett általános érvényű feladatok, mint a béke megvédése, a világszerte győzelmesen előrehaladó békemozgalom támogatása vagy az imperialisták agresszív terveinek és provokációinak leleplezése és meghiúsítása nem köszönnek vissza a minisztériumi hétköznapokból.

A vizsgált időszakban a kollégiumi jegyzőkönyvekből két területen látszik egyértelmű utalás a Külügyminisztérium szerepére. Az egyik a külkapcsolatok külügyminisztériumi ellenőrzés alá vonása, a másik pedig a külföld felé történő tájékoztatás[30] megszervezése, lebonyolítása. A minisztérium szerepének bővebb és pontosabb feltérképezésére azonban a feldolgozott iratanyag még bizonyosan nem elégséges.

[30] Ennek egyik fő eleme az amnesztia rendelettel kapcsolatos azon propagandamunka volt, amely célul tűzte ki, hogy rábírják az ország számára kívánatos rétegeket és személyeket a hazatérésre, rávilágítva arra, hogy Magyarország valóban a szabadság és az emberi jogok hazája, hisz megbocsájt volt ellenfeleinek. (MOL XIX-J-1-o 1949—1951 1. doboz, 1950. május 27.)

Függelék

A Külügyminisztérium 1950 második negyedévére vonatkozó munkatervének részlete:[31]

„Az 1950-es év első negyede a béketábor további erősödését, az imperialista háborús uszítók táborának további gyengülését hozta magával /szovjet-kínai egyezmény, a vietnámi demokratikus köztársaság elismerése, az imperialisták agresszív terveinek és kémbandáinak leleplezése a népi demokrácia országaiban – Geiger—Sanders—Vogeler, Kosztov, Novy – árleszállítások és a rubel aranyalapra fektetése a Szovjetunióban stb. stb./. Ugyanakkor az imperialisták kalandorpolitikája /Acheson „totális diplomáciája", hydrogénbomba, „kétoldalú szerződések" az Egyesült Államok újabb provokációs kísérletei a Távolkeleten stb./ és ezzel együtt a háborús veszély még jobban fokozódott. Éppen azért a Magyar Népköztársaság külpolitikája előtt első helyen továbbra is a béke megvédésének, az imperialisták agresszív tervei leleplezésének és meghiúsulásának, a Szovjetunió és a népi demokrácia országaival való baráti kapcsolataink további erősítésének és kimélyítésének feladata áll.

A jelenlegi nemzetközi helyzetet egyrészt a Szovjetunió és a népi demokráciák további erősödése, s a kapitalista országok munkásságának növekvő aktivitása /sztrájkmozgalom az Egyesült Államokban, a dolgozó tömegek harcai Francia- és Olaszországban, stb.stb./ másrészt a kapitalista országok gazdasági válságának elmélyülése s ezzel kapcsolatban az imperialisták háborús készülődéseinek növekedése, az Egyesült Államok imperialista vezetőit kiszolgáló kapitalista kormányok önállóságának egyre nyíltabb feladása, az imperialistákat lakájként kiszolgáló jobboldali szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők egyre nyíltabb árulása, a jobboldali szociáldemokrácia és más u.n. „harmadik utas" politikai irányzatok egyre elmélyülő bomlása jellemzi /a reakció előretörése és a béke híveinek kiszorítása az angol választásoknál, a tábornokok botránya Franciaországban, stb./. A Küm.-nek és a magyar diplomáciai külképviseleteknek fontos feladata, hogy ezeket a folyamatokat és nevezetesen azokat az eseményeket és jelenségeket, melyekben ezek a folyamatok a legvilágosabban kifejezésre jutnak, állandó és megkülönböztetett figyelemmel kísérjék, azoknak lefolyásáról, tüneteiről, illetve tanulságairól a Magyar Népköztársaság kormányát és az illetékes magyar szerveket tájékoztassák.

Különösen éber figyelemmel kell kísérniök a Küm.-nek és a külképviseleteknek azokat a provokatív jellegű lépéseket és kampányokat, melyeket az imperialista háborús uszítók agresszív tervei előkészítése során nap-nap mellett, egyre arcátlanabbul irányítanak a Magyar Népi Demokrácia /és más baráti népi demokrata országok/ ellen azzal a céllal, hogy a kapitalista országok dolgozóit rágalmakkal megtévesztve, a béke táborától

[31] Irányelvek a Külügyminisztérium és a magyar diplomáciai külképviseletek munkájához. (XIX-J-1-o 1949-1951, 1. doboz, 1950. március 23.)

elidegenítsék /az angol-amerikai imperialisták rágalomhadjárata az ENSZ-ben és a hágai nemzetközi bíróságnál Magyarország, Bulgária és Románia ellen az „emberi jogok" védelmének ürügye alatt; az imperialista kormányok és imperialista sajtó nemzetközi rágalomhadjárata a Geiger-Vogeler-Sanders-perrel és a többi népi demokratikus országok hasonló pereivel kapcsolatban/. Tekintettel az ENSZ 1950. szeptemberében összeülő közgyűlésére, amellyel kapcsolatban az imperialista háborús uszítók újabb hasonló rágalomhadjáratra készülnek, a Küm.-nek és a külképviseleteknek az előttük álló tervperiódus három hónapját fokozott mértékben ki kell használniok arra, hogy az imperialisták ismert rágalmainak és vádjainak megcáfolására szükséges ténybeli és dokumentális bizonyítékokat idejében összegyűjtsék.

[...][32]

Pártunk és népünk vezére, Rákosi Mátyás elvtárs február 10.-én elhangzott beszéde új szakaszt nyitott meg népi demokráciánk vezető erejének, a Magyar Dolgozók Pártjának történetében. A helyi pártvezetőségeknek a pártdemokrácia szellemében leendő újjáválasztása, mely e tervperiódus folyamán fog megtörténni, olyan esemény, mely nemcsak a Magyar Népi Demokrácia összes dolgozói számára, de a baráti népi demokráciák dolgozó milliói számára, valamint a kapitalista országoknak éppen a demokrácia kérdésében annyiszor félrevezetett népei számára is nagy érdekességgel és fontossággal bír. A Küm.-nek és a magyar diplomáciai külképviseleteknek mindent meg kell tenniök,

a/ hogy a demokratikus pártválasztások során szerzett tapasztalatoknak és a Szovjetunió, valamint a baráti népi demokráciák hasonló tapasztalatainak kicserélése minél szélesebb méretekben megtörténjék;

b/ hogy ezeknek a választásoknak a lefolyásáról, demokratikus módszereiről, eredményeiről a kapitalista országok dolgozóihoz minél bővebb és meggyőzőbb tájékoztatás jusson el.

A tervperiódus alatt – az év júniusában – megtartandó Magyar Ifjúsági Kongresszussal és az Egységes Magyar Ifjúsági Szövetség küszöbönálló megalakulásával kapcsolatban a Küm.-nek és a magyar külképviseleteknek fontos feladata, hogy az 1949 évi Világ Ifjúsági Találkozó alkalmából létesített kapcsolatokat felélénkítsék, a magyar ifjúság jelenlegi helyzetét, szervezeti, gazdasági, politikai és kulturális téren elért eredményeit a külföld felé minél szélesebb körökben megismertessék és így elősegítsék a Magyar Népi Demokrácia ifjú nemzedéke és mélyebb baráti kapcsolatok kiépítését.

Annak, hogy a Küm. és a magyar diplomáciai külképviseletek az előttük álló fontos politikai feladatokat azok jelentőségének megfelelő eredménnyel teljesíthessék, elengedhetetlen előfeltétele a külügyi munka minőségének megjavítása.

E cél elérése érdekében a Küm.-nek és a külképviseleteknek elsősorban az alábbi három feladatot kell megvalósítaniok:

[32] Április 4-ével foglalkozó rész. Terjedelme és az összképet nem befolyásoló jellege miatt került elhagyásra az eredeti szövegből.

1./ a külügyi dolgozók általános elméleti és politikai színvonalának és speciális szaktudásának rendszeres és állandó emelése; egyik legfontosabb feladata ezen a téren azoknak a hiányoknak minél gyorsabb és alaposabb pótlása, amelyek a külügyi dolgozók nyelvtudása terén észlelhetők.

2./ a tervszerűség érvényesítése a külügyi munka minden vonalán; az előttünk álló tervperiódus alatt el kell érnünk azt, hogy a Küm. minden egyes osztálya, csoportja, dolgozója, úgyszintén minden egyes külképviseletünk és azok összes dolgozói szabályszerűen kidolgozott és jóváhagyott terv szerint, a tervbe előírt feltételek és határidők pontos betartása mellett dolgozzanak; különös figyelmet kell fordítani az elfogadott tervek teljesítésének rendszeres ellenőrzésére; ecélból úgy a külképviseletek, mint a Küm. egyes osztályai a tervteljesítés menetéről havonként kötelesek írásos beszámolót adni.

3./ a Küm. egyes főosztályai, illetve azokon belül az egyes osztályok /csoportok/ munkájának jobb megszervezése és szorosabb koordinálása; e feladat megvalósítása szükségessé teszi:

a./ hogy minden futárindítás előtt a külképviseleteknek küldendő utasításokat az egy és ugyanazon ország /országcsoport/ ügyeivel foglalkozó különböző főosztálybeli előadók a politikai főosztály csoportvezetőjének vezetése alatt együtt beszéljék meg és ily módon minden párhuzamos, vagy egymásnak ellentmondó intézkedést kiküszöböljenek és biztosítsák a külképviseletek által felvetett kérdések gyors elintézését.

b./ hogy a főosztály összes munkatársai legalább havonként egyszer, az osztály /csoport/ összes munkatársai pedig legalább kéthetenként egyszer értekezletet tartsanak; ezeken az értekezleteken módot kell adni a minisztérium minden dolgozójának, hogy kritikai és önkritikai megjegyzéseikkel, kezdeményezéseikkel és javaslataikkal hozzájáruljanak a munka megjavításához és a bürokratikus módszerek kiküszöböléséhez.

c./ hogy az egyes főosztályokon belül az osztály- /csoport/ vezetők a főosztályvezető vezetése alatt hetenként rendszeres megbeszélést tartsanak. Ezeknek a megbeszéléseknek biztosítaniok kell az egyes osztályok és csoportok egységes politikai irányítását és a munka folyamán szerzett tapasztalatok kicserélését.

d./ hogy a Küm. összes osztály- /és főosztály-/ vezetői havonta egyszer közös értekezletet tartsanak.

A megbeszélések és értekezletek eredményeképpen teendő intézkedések és kiadandó utasítások végrehajtását rendszeresen ellenőrizni kell."

The „Külügyi Kollégium" (Foreign College) between 1949 and 1951

Few years after the end of World War II the political system throughout Eastern Europe were being in transition to the „Russian model". The essay is introducing some new aspects of that through analyzing a special leading council called Külügyi Kollégium having had been established within the Hungarian Foreign Office. That kind of special governance which existed in other ministries as well included the chiefs of the departments under a ministry. In the Foreign Office the Kollégium held sessions every week during the examined period (1949–1951). Its main topics were on staff matters, department structure, administrative and language training. The essay goes into that details by the records of the sessions and by background papers. The wholly renewed but illiterate staff having had come from agrarian and industiral fields bumped into elementary problems on spelling, composition or the knowledge of languages. The Kollégium tried to handle these problems by inauguring trainings on these particular fields. The research is taking its main emphasis on presenting these problems. The essay is based on the integrated sources of the National Archives of Hungary.

Rácz János

Az 1956-os magyar forradalom következményei a *Manchester Guardian* tükrében (1956. november 4.–1957. december 31.)

A magyar forradalom fegyveres leverését követően Angliában központi kérdés volt, hogy a szuezi háború mennyiben befolyásolta a magyarországi eseményeket. Más szóval hibáztatható-e az angol-francia szuezi beavatkozás a tragikus magyar fejleményekért. A két esemény ráadásul a világsajtó jóvoltából összekapcsolódott az emberek tudatában is. Számos állam polgáraiban, például a kanadaiakban, vagy a nyugatnémetek többségében is megfogalmazódott az a gondolat, hogy a szovjetek nem mertek volna beavatkozni olyan kegyetlenül Magyarországon a szuezi háborúskodás nélkül. Német egyetemisták százai tüntettek Hamburgban *„Eden Budapest gyilkosa"* felirattal.[1] A magyar közvéleményben, köszönhetően egyrészt a nyugati katonai segítség elmaradásának, másrészt a Kádár rendszer propagandájának, olyan álláspont alakult ki, hogy Anglia és Franciaország Magyarországgal nem törődve kihasználta a Szovjetunió lekötöttségét és megtámadta Egyiptomot.[2]

A valóságban azonban Izrael, Franciaország, valamint Anglia képviselőinek részvételével (1956. október 22–24) megtartott sévre-i titkos tárgyalásokon a magyar felkelés híre nem befolyásolta az izraeli támadás időpontjának a kitűzését. A támadás 1956. október 29-i dátumában ugyanis már a sévres-i találkozó első napján, azaz október 22-én megállapodtak.[3] A szuezi akció azonban segíthette a második fegyveres beavatkozást elrendelő szovjet politikai döntést.[4]

A szuezi események és a magyar forradalom fegyveres veresége közötti összefüggések keresése a brit Munkáspártban is megjelent. A párt álláspontja már 1956 nyarán megváltozott az egyiptomi beavatkozással kapcsolatban. Hiszen miután Nasszer egyiptomi elnök 1956. július 26-án, az angol csapatok kivonulása után bejelentette a Szuezi-csatorna Társaság államosítását, egy angol nemzeti összefogás alakult ki Nasszer döntésével szemben. Amikor később a kormányzat részéről a katonai beavatkozás terve fogalmazódott meg, a Munkáspárt már elhatárolódott a közös fellépéstől Nasszer-rel szemben, és a sajtóban is támadásba lendült a háborús tervek ellen.[5]

---

1 KECSKÉS Gusztáv: *Utószó: A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom.* In.: Denis Lefebre: A szuezi ügy. Budapest, Osiris, 1999. 136. (A továbbiakban KECSKÉS, 1999.)

2 U.o. 137.

3 BÉKÉS Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában.* Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 62.

4 KECSKÉS, 1999. 147.

5 DENIS Lefebre: *A szuezi ügy.* Budapest, Osiris 1999. 87.

Miután a szuezi háború mind a szovjet mind az amerikai fellépésnek köszönhetően kudarcot vallott, Anthony Eden miniszterelnök egészségi állapota megrendült. Az angol miniszterelnök még 1956 novemberében Jamaicába ment szabadságra, ahonnan csak decemberben tért vissza. Angliában kormányválság várta a visszatérő Eden-t. A miniszterelnök a londoni reptérén még magabiztosan igyekezett nyilatkozni az újságíróknak. Biztos volt abban, hogy a „szuezi kalanddal" kapcsolatban a történelem igazolni fogja a döntését. Nyugodtan nézett szembe a parlament elnöke, (Lord Privy Seal) R. A. Butler által kezdeményezett vitával a magyar eseményekkel kapcsolatban.

„Amint a tragikus esemény Magyarországon, a magyarok megmutatták, hogy bármilyen is az elnyomás, a szabadság él. Örültem, amikor Mr Butler azt mondta nekem, hogy a parlament elhatározta megvitatja a jövő héten a történteket. Biztos vagyok abban, hogy ez egy jó döntés és mindenki ebben az országban vagy majdnem mindenki névtelenül is szimpatizál Magyarországgal ebben az időben."[6]

Az természetesen nyilvánvaló volt a miniszterelnöknek, hogy a Szovjetunió beavatkozásának az elítélése kapcsán lehetősége van az ellenzékkel közös fellépésre. De az ellenzék viszont egyetértett abban, már a parlamenti vitát megelőzően is, hogy a francia-brit szuezi beavatkozás egy kényelmes precedenst teremtett a szovjeteknek a beavatkozásra Magyarországon.[7] Ezt a véleményt négy liberális képviselő táviratban is elküldte Edennek már a szovjetek második magyarországi beavatkozását követően, 1956. november 5-én.[8]

A konzervatívok és a munkáspártiak közötti véleménykülönbségek pontosan nyomon követhetőek a *Manchester Guardian* számaiban is. Az 1956. december 19-i magyar eseményekkel kapcsolatos parlamenti vitában Selwyn Lloyd külügyminiszter kifejtette, hogy a szovjetek nem respektálják, hogy az ENSZ közgyűlése elítélte a magyarországi forradalomba való fegyveres beavatkozásukat, ezután igyekezett rávilágítani a brit és francia szuezi beavatkozás illetve a szovjet magatartás közötti különbségekre. Szerinte *„többen azok közül, akik annyira óhajtották az angolok és a franciák elitélését, egyenesen vonakodtak elítélni a magyarországi szovjet beavatkozást."*[9]

Hugh Gaitskell, az ellenzéki munkáspárt vezére természetesen máshová helyezte a hangsúlyt. Az ellenzék sikerének könyvelte el a szuezi kivonulást. Úgy ítélte meg, hogy Magyarország megmentése érdekében nem lehet kockáztatni a harmadik világháborút. *„Mert vannak olyan szituációk amelyben vállalnunk kellene a kockázatot, és vannak mások, amelyekben nem vagyunk felkészülve a kockázat vállalására, és a mostani események ezek közül valóak"*[10]

---

[6] Sir Anthony Eden returns „Absolutely Fit" to resume duties. *The Times* 1956. december 16. 6.

[7] Prima Minster in commons to-day. Soviet repression. *The Times* 1956. december 17. 6.

[8] CZIGÁNY Magda: *Kényszerű tanulmányúton 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy-Britanniában.* Budapest, Jószöveg Műhely, 2007. 29. (A továbbiakban CZIGÁNY, 2007.)

[9] Britain to admit more refugees. *The Manchester Guardian* 1956. december 20. 2.

[10] U.o.

A munkáspárti Bevon, már egyértelmű következtetéseket igyekezett levonni, az ellenzék politikája és a szuezi kivonulás, valamint a magyarországi tragédia, és a konzervatívok vezette kormányzat szuezi politikája között. *„A kormányzat távozott Egyiptomból, mert az ellenzék nem értett vele egyet, hogy maradjon. Igazságaink egyike, hogy olyan demokráciában, mint a mienk senki sem tud háborúba menni anélkül, hogy a nemzet ne állna mögötte."*[11] Ezután egyetértését fejezte ki R. Butler a Parlament elnökének december 6-án elmondott beszédével, amelyben rámutatott arra, hogy ha a kormányzat tudta hogy a szovjetek készülnek a magyarországi beavatkozásra, miért nem taszították azzal morális elszigeteltségbe, hogy nem avatkoznak be Egyiptomban.

Sajnos nem tudjuk elítélni teljes szívvel, úgy az oroszokat – sajnálkozott Bevon – hogy a kezünk bűntől véres Egyiptomban. Egyértelmű kezdeményezést követelt a kormányzattól, olyan kezdeményezéseket akart látni, amelyek Angliából és nem más országból indulnak el. A cél az, – fejtette ki - hogy a világ Nagy-Britanniára figyeljen és az innen elinduló lépésekre reagáljon a nemzetközi politika és nem pedig fordítva.[12]

Illúzió volt a Munkáspárt részéről azt várni, hogy bármilyen kezdeményezéssel, akár az amerikai haderő nyugat-európai kivonulásával el lehet érni a kelet európai csatlós államok felszabadítását, a szovjet haderő kivonulását. Nagy-Britannia a szuezi beavatkozással elvesztette a külpolitikai kezdeményező szerepet, egy olyan fontos ügyben, mint a magyar forradalom. Az Egyiptomban vívott háború kitörése előtt a magyar forradalom kérdésében a brit a francia és az amerikai ENSZ képviselet egyenrangú partnerként tárgyalt, de ezt követően ez megváltozott. 1956. november 2-án maguk az angolok határozták el a franciákkal egyetértésben, hogy az amerikainak az adott körülmények között, nagyobb erkölcsi tekintélyük van a magyar ügyet az ENSZ előtt képviselni. Ezért átadták a kezdeményezést, az amerikaiakat képviselő Henry Cabot Lodge-nak, és kijelentették, hogy szerepüket az amerikaiak támogatására korlátozzák.[13]

A Munkáspárt mindent elkövetett, hogy a konzervatív kormányt tehetetlennek, a magyar ügyben bűnösnek, egyszóval a felelős kormányzásra képtelennek állítsa be. A szuezi kaland és a folyamatos ellenzéki támadások tovább súlyosbították a brit miniszterelnök egészségi állapotát. Anthony Eden elsősorban az egészségére hivatkozva mondott le az ország vezetéséről. A távozása után a szuezi kérdés az utódjának kijelölésében is fontos szerepet játszott. A jelöltek közül, az a Harold Macmillan lett miniszterelnök, aki mindvégig ellenezte az egyiptomi beavatkozást, míg Butler aki kezdetben támogatta a fegyveres megoldást, nem léphetett Eden örökébe. A *Manchester Guardian* szerint a miniszterelnök távozása nem mentheti fel a kabinet felelősségét az eseményekben. A baloldali újságírók különösnek találtak, hogy a kabinet vezetőjének távozása után mindenki

---

[11] U.o.

[12] Our action in Egypt and the plight of Hungary. *The Manchester Guardian* 1956. december 21. 10.

[13] BÉKÉS Csaba: *Nagy-Britannia*. In.: Evolúció és revolúció. Magyarország és a Nemzetközi politika 1956-ban. Szerk. Békés Csaba. Budapest, 1956-os Intézet, 2007. 277.

a helyén maradt.[14] A Munkáspárt vezérének óhaja egy új általános választás kiírása volt. Mert úgy érezte az adott szituációban biztos a Munkáspárt győzelme. Külön érdekesség, hogy a választással kapcsolatos véleményét, Eden lemondásával azonos oldalon tördelték be a napilapba.[15]

A Munkáspárt vezetője, Gaitskell általános vélekedésnek nevezte azt, hogy Macmillan csak egy bizonyos ponthoz érve változtatta meg a véleményét, és latba vetette a súlyát a fegyverszünet kedvéért. Amikor az egyik újságíró Gaitskell emlékezetébe idézte: a konzervatívok azzal gyanúsították meg, hogy eleinte ő is támogatta a szuezi krízis kezdetén Eden-t, és csak később változtatta meg a véleményét, akkor Gaitskell ezt kikérte magának. Beismerte, hogy kezdetben kritikus volt Nasszernek a szuezi csatorna társaságot államosító eljárása ellen, de mindig azt hangoztatta, hogy nem szabad semmit sem tenniük, amely az ENSZ alapokmányával ellentétes.[16]

A szuezi kérdés tehát elsődleges volt az angol politikában, de ez természetesen nem jelentette azt, hogy a magyarországi menekültek nem remélhették Anglia legnagyobb segítséget.

A magyar menekült kérdés Nagy-Britanniában

A statisztikák szerint 1956 és 1957 között 181 ezer magyar menekült lépett át Ausztriába. 1956 decemberében már 50ezer volt a számuk. A nagy többségüket természetesen más országokba kellett tovább küldeni, mert a szomszédunk már nem bírta befogadni őket. Az osztrák kormány segítséget kért és az ENSZ fellépésnek, illetve a kezdeti lelkes befogadásoknak köszönhetően lehetőség nyílt a menekültek távozására más országokba.[17] A adományok gyűjtését, illetve a menekültek befogadását tehát szinte azonnal elkezdték a nyugati országok. A menekültek számára szükséges adakozást, a lelkiismeret furdalás is motiválta. Az általános vélekedés az volt, hogy a szabad világ nem segített a magyarokon. Anglia a leghatványozottabban érezte ezt, a szuezi háború miatt.[18] Az első menekültekről szóló tudósítások és képek is megjelentek a lapokban, amelyek még tovább növelték a kormány elleni haragot, és a magyarok iránt érzett szimpátiát.[19]

Nagy-Britanniába összesen 21 ezer magyar menekült érkezett, azonban sokan tovább is mentek a tengerentúlra. A menekültek közül számosan azért választották Angliát, mert ide sokkal könnyebben ellehetett jutni, mint a tengerentúlra. Visszaemlékezésekből is tudjuk, hogy az amerikainak a nyelvtudáson kívül, az is fontos volt van-e

---

[14] Sir Anthony Eden resigns. *The Manchester Guardian* 1957. január 10. 1.

[15] Calls for general election. *The Manchester Guardian* 1957. január 10. 1.

[16] Mr. Gaitskell and Suez Denies changing his mind. The *The Manchester Guardian* 1957. január 15.

[17] BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985.* Hága, Mikes International, 2006. 168. Web: http://mek.niif.hu/03400/03472/03472.pdf (2008. április 19)

[18] CZIGÁNY, 2007. 28.

[19] U. ő. 30.

garanciája az Egyesült Államokban, vagyis van-e olyan aki igazolni tudja nem jelent-e nemzetbiztonsági kockázatot az érkezők befogadása, azaz nincsenek közöttük kommunista kémek.[20] A britek azonban az általános lelkiismeret furdalásuk miatt különösebb ellenőrzés nélkül fogadták be a menekülteket. A magyarok azért is szívesen választották Angliát, mert Ausztriában úgy értesültek, a szigetországból könnyen eljuthatnak majd az Egyesült Államokba, vagy Kanadába, illetve Ausztráliába. A távolba szakadt magyarok azonban nem indulhattak egyből tovább, ezért először az osztrák kormányzatot és az ENSZ menekültügyi hivatalt átkozták. Később a Cheshire-ben elszállásolt menekültek levelet küldtek az angol miniszterelnöknek, illetve a Menekülteket Segélyező Brit Tanácsnak (British Council for Aid to Refugees) továbbá az USA londoni nagykövetének, a Nemzetközi Vöröskeresztnek, valamint az ENSZ Menekültügyi Bizottságának. A levél szerint azt hitték, Nagy-Britannia átutazó állomás lesz. 300-ból 250-en azért jöttek el Ausztriából, mert azt mondták nekik, hogy túl sokan vannak, ezért Nagy-Britanniába kell tovább menniük. Levelükben hivatkoztak a bécsi brit nagykövet állítólagos december 16-i beszédére, amelyben az Angliából Amerikába továbbutazás lehetőséget említette nekik.[21] A brit miniszterelnök természetesen elutasította a feltételezését is, hogy az angol tisztviselők bármilyen módon is felelősek lennének a menekültek félretájékoztatásáért. A Brit kormányzat ismételten cáfolta, hogy a brit nagykövet beszédet tartott volna a menekülteknek a Nagy-Britanniából tovább emigrálással kapcsolatban.[22]

A baloldali lap riportere azonnal felkereste a menekült tábort, hogy érdeklődjön a fejleményekről. A megkérdezett magyarok sokat panaszkodtak: *„Illúzióktól telve jöttünk letelepedni ebbe az országba. Két hete vagyunk a táborban, de senki sem beszélt velünk a kintiek közül. Minden, amit most akarunk, hogy elmehessünk innen egy másik országba, bármely országba, amint lehetséges."*[23]

„A tábor hideg, a falak áznak a víztől a gyerekeink ki be járkálnak a kórházba, jobb ellátást kell kapjunk."[24] Eközben egy magyarokkal foglalkozó hivatalnok, (British Council for Aid to Refugees képviselője) arról számolt be, hogy menekültek nem vállalják el a munkákat, mert túl kevés pénzt ajánlanak érte.[25]

A *Manchester Guardian* menekültekkel kapcsolatos cikkei levélírásra késztetettek két emigránst, illetve a Menekülteket Segélyező Brit Tanács, magyar osztályának a titkárát,

---

[20] A „Hatvanas Évek" emlékezete. Az Oral History Archívum gyűjteményéből válogatta és összeállította Molnár Adrienne. Budapest, 1956-os Intézet 2004. 37.

[21] Hungarian refugees write to tell premier they were mocked. *The Manchester Guardian* 1957. február 5. 14.

[22] Premier replies to Hungarians Minsunderstanding not due to Britain. *The Manchester Guardian* 1957. február 28. 8.

[23] Dismay int he Camps. I. *The Manchester Guardian* 1957. február 7. 8.

[24] U.o.

[25] Dismay in the Camps. I. *The Manchester Guardian* 1957. február 7. 8.

valamint egy hivatalnokot, aki a Munkaügyi Minisztérium megbízásából interjúztatta a magyarokat.

Polányi Magda levelében arra mutatott rá, hogy a *Manchester Guardian* elfelejtette megemlíteni a menekültekkel foglalkozó cikkében, hogy tízből kilenc menekült azért követeli az ország elhagyását, mert a tengerentúli rokonaihoz szeretne eljutni. A kívánságuk, hogy küldjék őket vagy Kanadába, vagy az Egyesült Államokba nemcsak a tanulatlanság vagy önfejűség kérdése. Az újságírók nem néztek mögé az állításaiknak, csak beállították a menekült táborokat a probléma forrásának. Mivel a magyar forradalomban sok értelmiségi harcolt, a menekültek között is nagy számban vannak. A Munkaügyi Minisztérium hivatalnokai nehezen tudnak segíteni az ilyen embereknek. A táborban sokan elfogadják a felkínált állásokat, egy kémikus például vasúti kocsikat javít, vagy egy bányamérnök és egykori egyetemi tanár gyapjúmunkásként dolgozik. Többen a táborokban ülnek és várnak, a nyelvtanuláshoz nincsenek meg a megfelelő eszközök. A menekülteket a táborokhoz közeli városokba kellene elszállásolni, ahol több a lehetőség.[26]

Márkus Viktor, aki egykori magyar emigránsból lett a Ferrrostatics vállalat igazgatója, az okokat kereste levelében a *Manchester Guardian* riportere által lefestett állapotok kialakulásával kapcsolatban. Az egykori emigráns szerint a magyar menekültek túlzottan szentimentálisan várták a megérkezést Angliába. Az érkezők többsége 17–22 éves korosztályba tartozik, akik a társadalom elvárásaival szemben koruknál fogva eleve lázadóbbak. Ez a korosztály vett részt leginkább a budapesti harcokban, és fiatalságuk miatt érzelmileg instabilak. Vitathatatlannak érezte, hogy sok képzett ember volt a magyarok között, de itt Angliában csak 21 év felett számolnak velük úgy, mint egy tanítvánnyal valamilyen üzletben. Ezzel függ össze a nekik kínált kevesebb fizetés is. Szerinte a különbségekkel kapcsolatban, nyomtatványban kellene értesíteni a menekülteket.[27]

Kenneth A. Lee aki Menekülteket Segélyező Brit Tanács, magyar osztályának volt a titkára, levelében kifejezte örömét a *Manchester Guardian* cikkeivel kapcsolatban. Mert azok szerinte az igazságot írták le, és megfelelően vázolják a helyzetet, és a nehézségeket, amelyekkel a tisztviselők szembenéznek a magyar menekültekkel kapcsolatban. Kifejtette, hogy más európai országokban is hasonlóak a gondok. De Kanada nemsokára befogadja a magyarok egy részét. A Munkaügyi Minisztérium eddig 5000 állást talált a menekülteknek, 500 más úton talált munkát. Szerinte a magyar emigránsok alapból nem bíznak a hivatalokban, ez a magyar kormánnyal kapcsolatos bizalmatlanság hozadéka. A legproblémásabb a bizalom újra épülése a demokratikus rendszer és a hivatalok iránt. Ehhez mindenképpen idő kell.[28]

J. T. Wolfe, aki a Munkaügyi Minisztérium megbízásából interjúztatta a menekülteket három hónapon át, keményebben fogalmazott a magyar emigránsokkal kapcsolatban. Tapasztalatai szerint a menekültek nagy része nem vett részt a felkelésben, sokkal

---

[26] Letters to the Editors, Dismay in the Camps. *The Manchester Guardian* 1957. február 12. 6.

[27] Letters to the Editor. Dismay int he Camps. *The Manchester Guardian* 1957. február 14. 8.

[28] Letters to the Editor. The Hungarian Refugees. *The Manchester Guardian* 1957. február 18. 6.

inkább gazdasági okok miatt hagyták el Magyarországot. Csak 5%-uk képzett ember, és náluk is nyilvánvalóak a nyelvi problémák. Sokan közülük fizikai munkát vállalnak a nyelvtanulás idejére. Többen azért emigrálnak tovább, mert nem találnak a képzettségüknek megfelelő munkát. Minden táborban van angol osztály és angol könyvek, de csak néhány menekült használja ki ezt a lehetőséget.[29]

A levelekből jól láthatóak a különbségek. A hivatalnokok gazdasági menekültnek látják az emigránsokat, illetve a demokratikus viszonyok közé beilleszkedésükben nevezik meg a probléma okait. Azt a nézetet, hogy az emigránsok többsége gazdasági menekült, akiket a karrier és a kalandvágy hajt, főképpen a Kádár-kori történetírásunk vallotta (Puskás Julianna, Molnár János).[30]

Azonban az angol gazdaságnak valóban volt olyan területe is, amely égető munkásigényét kívánta kielégíteni a magyar menekültek szigetországba szállításával. Az Országos Szénbányászati Tanács (National Coal Board, NCB, ma Brit Széntársulás) komoly lehetőséget látott a magyar emigránsok foglalkoztatásában. Ez az állami hivatal 1946 után kapta meg a magán széntársaságok bányáit, tőkéjét, és személyzetét kompenzációkért cserébe. Ettől fogva a szigetországban az NBC kötelessége volt széntermelés.[31] Az NCB által angliai bányamunkára toborzott magyar menekültek pontos számát illetően a szakirodalom rendkívül megosztott. Arday Lajos munkájában 10-12ezer olyan emberről beszél, aki jelentkezett az Országos Szénbányászati Tanács felhívására a bányamunkára, és akiket ezt követően folyamatosan szállítottak a szigetországi képzésre.[32] Sós Péter János könyvében 2400 bányászról ír.[33] Czigány Magda konkrét számok helyett több ezer emberről beszél, illetve azt állítja, hogy az NCB 1957. szeptemberi jelentése szerint 529 magyar bányászt, a tervezett létszám egy tizedét tudták munkába állítani.[34] Ez nagyjából 5 300 fő toborzását feltételezheti. A *Manchester Guardian* összesen 4100 főt említ a kiképzőtáborokban.[35] Arday Lajos a bányászatra toborzott magyar menekültek számával kapcsolatos feltételezését indokolatlanul magasnak tartom, Sós Péterét túl kevésnek. Ráadásul mindkét műben csak becslésről van szó, nincs szakirodalmi, vagy forráshivatkozás a számmegállapítást illetően. Ezért nagyjából 4 ezer és 6 ezer közé teszem a bányászmunkára, Nagy-Britanniába szállított magyar menekültek számát.

Mindezzel együtt már 1957 januárjában kiderült, hogy a NCB minden hatalma ellenére a magyar munkásokat könnyebb toborozni, mint ténylegesen munkába állítani.

---

[29] Letters to the Editor. Dismay in the Camps. *The Manchester Guardian* 1957. február 14. 8

[30] Lásd részletesebben CZIGÁNY, 2007. 17.

[31] PAPP Tekla: *A koncesszió – nemzetközi kitekintés.* (jogtanulmány) Web:http://jesz.ajk.elte.hu/papp15.html#_ftn82 (2009-03-07)

[32] ARDAY Lajos: *Az Egyesült Királyság és Magyarország. Nagy-Britannia és a magyar-angol kapcsolatok a 20 században.* Budapest, Mundus, 2005. 401.

[33] SÓS Péter János: Magyar exodus. Budapest, Gondolat, 2005. 99. (A továbbiakban SÓS, 2005.)

[34] CZIGÁNY, 2007. 77.

[35] Lásd később

Ugyanis bár az NBC az ausztriai táborokban toborozta az embereket, az Országos Szénbányász Szakszervezettel (NUM) olyan megállapodást sikerült csak kötnie, amely szerint a helyi bányász szervezeteknek kell dönteniük arról, hogy a felkészített magyar menekülteket befogadják-e a munkaközösségükbe. Az időnyerést a magyarok bányásszá képzése jelentette. Itt az angolt és a bányászmunka alapjait tanulták, 16 héten keresztül. A jelentkezők között többségben voltak a 20 és 30 év közöttiek, felük állította, hogy van képesítése. A kitanításuk költségeit a NCB állta. A NUM speciális bizottságot állított fel elnökük, Ernest Jones vezetésével, hogy meggyőze a helyi bányász szervezeteket, a magyarok befogadására. Ernest Jones *„kifejtette, hogy jelenleg egyetlen bányász munkája sincsen veszélyben, és hogy bármely brit munkásnak rengetegszer közölték, hogy akármelyik más társaság bányájában is dolgozzon elsőbbséget fog kapni a magyarokkal szemben."*[36]

Ennek ellenére nagyon éles volt a vita a magyarok befogadásával kapcsolatban Yorksire Bányász Tanácsában is. Pedig Yorkshire-ben volt leginkább szükség a bányászokra, ide már olaszokat is próbáltak hozni, de őket sem fogadták szívesen.[37]

Az angol bányászoknak a magyar menekültekkel szembeni elutasító magatartása felkeltette a figyelmét az újságolvasóknak is. James Tinn levelében rámutatott, hogy megérti a bányászok vonakodását, de szerinte ezek az emigránsok nem semmirekellőek, a jótékonykodás azért szükséges, hogy esélyt kapjanak a saját útjuk megtalálására. Jean Bayliss ugyanakkor azt nehezményezi, hogy a lap úgy mutatja be az angol bányászokat, mint intoleráns, bigott, kegyetlen társaságot. Lehet, attól tartanak, – vetette fel – hogy a magyarok ügyesebben és keményebben dolgoznának.[38]

Minden probléma ellenére az NBC vezetője James Bowman optimista volt, és úgy vélte a magyarokat végül befogadják majd az angol tárnákba. *„Amikor meghallottuk, hogy egy-két tárna nem fogadja be a magyar bányászokat* – nyilatkozta – *meg voltunk győződve róla, a tényeket figyelembe véve, hogy nem ez fogja reprezentálni a többség véleményét."*[39] Biztosította a hazai bányászokat arról is, hogy csak abban az esetben támaszkodnak a magyarokra, ha egy tárnában nem elegendő a brit munkaerő.

A tisztviselő szerint közel 9ezer bányász hiányzik. Különösen Anglia nyugat-közép és kelet-közép területei, valamint Dél Wales-t és Yorkshire szűkölködnek a bányászokban. Az újonnan felvett bányászoknak csak az 1/10-ét adnák a magyarok.

Minden nyugtató szó hiábavalónak bizonyult. A helyi bányász szakszervezetek makacssága miatt a különös nagy munkaerőínséggel küszködő Yorkshirben összeültek a helyi tárnák képviselői. A tanács barnsley-i megbeszélésére kifejezetten azért volt szükség, mert az általános politika, hogy a tárnák könnyebben fogják önállóan eldönteni mi legyen a saját hozzáállásuk a magyar kérdésben, kudarcot vallott. A tanácskozáson

---

[36] Training at 8 phound a week. But no jobs for refugee miners? *The Manchester Guardian* 1957. január 1. 1.

[37] U.o.

[38] Letters to the Editor. *The Manchester Guardian* 1957. január 19. 6.

[39] Pits „Will take Hungarians" N-C.B. chief optimistic. *The Manchester Guardian* 1957. január 21. 12.

kiderült a bányászok jelenleg nincsenek valós információik a magyar bányászokkal kapcsolatban. Többen azt hallották, hogy 5000 magyar toboroztak bányamunkára, holott a szám csak 2000 volt kezdetben, és abból is csak 400 érkezett meg Yorkshire-be. Ráadásul a doncaster-i tárnát felújítások miatt bezárták, és ezért 2000 embernek kellett új helyet is keresni a munkálatok idejére. A magyarokat, azonban minden nyugtató szó ellenére szinte sehol sem akarták befogadni a tárnákba.

Minden nehézség ellenére a brit szénbányászat és az NCB munkájáról, az állami kifizetőhely elnöke, (Paymaster General) R. Maudling a parlament előtt jelenthette ki, hogy az 1957-es évben a háború utáni első rekordot könyvelhették el a szén kitermelésében. R. Mason, az ellenzéki munkáspárt képviselje azonban nem a sikereknek örült, hanem elítélte mind az NCB politikáját, mind a brit bányászok viselkedését. Mint egykori bányász kifejezte csalódottságát, amiatt, hogy a bányászok nem akarják befogadni a magyar menekülteket. A hozzáállásuk rossz a nemzet számára, és igazságtalanságot követnek el a világ szabad népeivel szemben is. Az NCB eddig csak 3900 magyar menekültet toborzott, akiket a legnagyobb házhiánnyal küszködő területekre küldtek. Ez okozta a nehézségeket.

„Ezt nem számítva – tette hozzá – *a szénbányász szakszervezetek mindenhol elutasították a magyarok befogadását. Ha lett volna hiány a tárnáikban, nem lett volna logikus az elutasítás. Remélem a bányászok le fogják győzni az előítéleteiket a saját, és az ipar, valamint az ország gazdaságának az érdekében, és befogadják e bátor nép maroknyi csapatát."*[40]

Az angol bányászok azonban nem törődtek sem a hivatallal, sem a közvéleménnyel, mert bármilyen engedmény a magyar menekültek ügyben, gyengítette volna a helyi szakszervezetek pozícióját egyéb kérdésekben is. Az önállóságuk, a pozíciójuk, a szakszervezeti egység védelme fontosabb volt mindennél.

1957. márciusában a bányászok úgy döntöttek, hogy tíz napon belül dönteni fognak a magyar menekültek befogadásának kérdésében. Az NCB új ajánlata komoly gondolkodóba ejtette őket. A hivatal felajánlotta, hogy a folyamatos műszakpótlékot automatikusan beolvasztják a fizetésükbe, amennyiben a Bányászok Országos Szakszervezete befogadja a friss munkaerőt a tárnákba, legyen az új bányászok nemzetisége akármilyen is. A bányász delegátusok kikerülték az azonnali válaszadást. Arra hivatkozva utasították el a tervet, hogy valamennyi bányász részvételével megtartott titkos szavazással dönthetnek csak a kérdésről.

Az NCB ajánlatta pontosan egy régóta vitatott ügyben kínálta a megoldás lehetőségét. A régi rendszerben ugyanis a bányászoknak egy teljes héten öt műszakot kellett folyamatosan dolgozniuk ahhoz hogy jogosultak legyenek egy teljes munkanap plusz bérére. Ezt a rendszert eredetileg azért vezették be, hogy a bányászok folyamatosan sokat dolgozzanak a munkahelyükön kimaradások nélkül. A brit bányászok azonban úgy vélték, hogy járna nekik az extra pénz, amely a napi díjukat 20%-kal megemelné. Végül a

[40] Post-War Record in output of Coal this year Stocks the largest since the war. *The Manchester Guardian* 1957. március 1. 2.

bányászok a feltételekhez kötött ajánlatot a 370ezerből, 345ezer nem szavazattal elutasították londoni konferenciájukon. Kent és Cumberland képviselői tartozódtak a szavazástól. Az NCB 1957. június 1-től szerette volna, ha életbe lépne az új bérrendszer, feltéve, ha elfogadják a más nemzetiségűek munkavállalását.[41]

Két héttel később a bányászszakszervezetek titkos szavazásán már 446ezren szavaztak a NCB által eltervezett megállapodás ellen. Már magasabb volt a nemek aránya, mint Londonban. A bányászok közül nagyon sokan azt érezték, hogy a szén hivatal nem tiszta eszközökkel igyekszik meggyőzni őket a magyarok befogadásával kapcsolatban. *„Továbbá a szakszervezet nem vette figyelembe, hogy a szavazás szükségszerű reakciója az ellenségesség növekedése a magyarok munkába állásának ötletével szemben."*[42]

Ernest Jones, a bányász szakszervezet elnöke szerint a baj az volt, hogy a bányászok nem hitték el, hogy a folyamatos műszakpótlék ügye összekapcsolható a magyar menekültek foglalkoztatásának kérdésével. Az NCB csak 500 magyarnak talált munkát Dél-Walesben, miközben még 3700 menekült volt tréningen, ahol vagy angolt tanultak, vagy a 21 napos kiképzésen vettek részt a gyakorló tárnákban.

Tehát a következő hónapban, áprilisban vagy májusban már mehettek is volna dolgozni. Ez azt jelentette, hogy nagyjából egy hónap alatt kellett volna 3000 helyet találni. A NCB vezetősége úgy ítélte meg, hogy ez nem lehetetlen, hiszen voltak még olyan tárnák, amelyeket sem a szakszervezet, sem a testület nem keresett még meg. A prémiumrendszer reformja azonban elmaradt. Azt már csak ősszel szándékoztak elővenni.[43]

Az igazság az, hogy nemcsak a brit bányászok nem akartak együtt dolgozni a menekültekkel. Megemlíthető például egy beckhenami alumíniumöntőben történt eset. A H. J. Maybrey által vezetett családi vállalkozáshoz két fiatal magyar vettek fel dolgozni, akik azonban olyan rosszul beszélték az angolt, hogy mutogatással kellett kommunikálni velük. A szakszervezet kérte az üzem vezetőit, hogy a magyarok munkáját függessze fel. A tulajdonosok nem teljesítették a követelést, egyrészt a menekültek helyzetére hivatkozva, másrészt mert nem értettek egyet a szakszervezet követelésével. Ennek a húzza-vonnának köszönhetően 220 munkás lépett sztrájkba.[44] Ebből is láthatjuk, hogy a szakszervezet nélkül a munkáltatók tehetetlenek voltak. Különösen igaz volt ez a szénbányászat területére.

A bányászokat az is bántotta, hogy sokan nem értették a viselkedésük okát, egyikük olvasói levelében megmagyarázta indokaikat. Kiderült, hogy számukra egyértelműen a szakszervezet gyengülését eredményezhetné a magyarok befogadása a tárnáikba. A levélíró, Peter Glynn a háború utáni helyzetet vázolta, amikor sok külföldi munkás érkezett a bányákba. Ezek az emberek türelmetlenül igyekezték a munkájukat végezni, és bár keményen dolgoztak, sok olyasmit tettek a bányász iparban, amelyet az átlagos brit

---

[41] Hugarians for Pit? Decision in ten days. *The Manchester Guardian* 1957. március 2. 1.

[42] Miners reject Hungarians N.C.B. package deal. *The Manchester Guardian* 1957. március 15. 1.

[43] Miners reject Hungarians N.C.B. package deal. *The Manchester Guardian* 1957. március 15. 1.

[44] 220 refuse to work with refugees Strike at factory. *The Manchester Guardian* 1957. május 28. 14

bányász úgy érzékelt, mint fenyegetést a szakszervezet alapelveire, mert az idegenek a munkájukkal elérték azt a magaslatot, ahonnan lenézhették a bányászokat. Ez az oka a külföldiek elutasításának nem az, hogy magyarok.[45] M. Smith levelében kérte, hogy Glynn magyarázza meg, a külföldi bányászok vajon miért is veszélyeztették a szakszervezeti alapelveket, és hogyan nézték le a brit bányászokat. [46] A kérdések persze költőiek voltak, a háttérben sokkal inkább az állt, hogy a bányászok féltették a karrier lehetőségeiket a menekültektől, továbbá féltették a szakszervezet egységét. Az érdekképviseleti mozgalom felhígulásától tartottak, egy külföldi munkásoktól meggyengített szakszervezet ugyanis az NCB-nek nagyobb teret adott volna például a bérkérdés esetében is.

A bányászok úgy vélték a gazdasági válság idején, amikor az elbocsátások és a munkanélküliség ellen küzdöttek, kiharcolták azt a jogot, hogy az angol tárnákban csak angol bányászok dolgozzanak.[47]

A nyár vége felé nyilvánvalóvá vált, hogy az NCB nem tudja elhelyezni a magyar menekülteket a tárnákban, a helyi szakszervezetek és a brit bányászok ellenállása miatt. A NCB augusztusi jelentése szerint a magyarok megunták a várakozást a kiképző táborokban, és az általuk toborzott 4186 emberből 1985 ember ment el más iparágba. A bányászattól jobban fizettet állásokat kerestek maguknak. 540-en egészségügyileg voltak alkalmatlanok. Összesen 1661-en maradtak.[48] Az Országos Bányász Szakszervezet és NCB még nem adta fel a reményt. A tisztviselők remélték, hogy helyet találnak a magyar menekülteknek a tárnákban. Gyakorlatilag a magyar menekültek egy részének bányásszá képzése a szigetországban mégis kudarccal végződött. Azonban az NCB toborzó akciója lehetőséget teremtett arra, hogy Nagy-Britanniába érkezzen, az osztrák táborokba szorongó magyar menekültek egy része.

A Brit Kommunista Párt és az 56-os forradalom a *Guardian* tükrében

A Brit Kommunista Pártot, (BKP) már Hruscsov a XX kongresszuson elmondott beszéde is érzékenyen érintette. De a pártagság legnagyobb elbizonytalanodást a szovjet Vörös Hadsereg 1956. november 4-i budapesti hadműveletei erősítették fel. Az eseményekről a párt végrehajtó bizottságából a 2006-ban már 94 éves Max Morris nyilatkozott a *Guardian*nak a magyar forradalom 50. évfordulójának alkalmából.[49] Elmesélte, hogy miközben a vezetőség 1956. november 4-én a londoni Kings Street-en a Covent Gardenben ülésezett a szovjet beavatkozással kapcsolatban, tőlük pár percre a Trafalgar téren több ezren tüntettek az egyiptomi francia-angol katonai beavatkozás ellen. A kommu-

[45] Letters to the Editor Foreign Miners. *The Manchester Guardian* 1957. június 28. 8.

[46] Letters to the Editor Jobs for refugees. *The Manchester Guardian* 1957. július 2. 6.

[47] CZIGÁNY, 2007. 77.

[48] Hungarians Tired of Waiting N.C.B. recruits leave. *The Manchester Guardian* 1957. augusztus 7. 10.

[49] How Soviet tanks crushed dreams of the British communist. *The Guardian* 2006. október 21. Web: http://www.guardian.co.uk/world/2006/oct/21/politics.past (2009. március 29)

nistáknak fontosabb volt a magyar kérdés megtárgyalása, mint a részvétel a kormányellenes tüntetésen. A brit kommunisták nem sejtették, hogy a kormány, már 1942-óta folyamatosan lehallgatja a megbeszéléseiket. John Gollan, az újonnan megválasztott pártfőtitkár, jogosnak nevezte a szovjet beavatkozást a magyar forradalomba, mert az imperializmus térnyerési próbálkozásának tartotta az eseményeket, amelyeknek az volt a célja, hogy Magyarországból fasiszta támaszpontot építsen ki a felkelők győzelme esetén. A szovjet beavatkozás igazolása lett a BKP vezetőségének 1956. november 4-i magyar eseményekkel foglalkozó határozatának a lényege. A kommunista napilap, a Daily Worker főszerkesztője Johnnie Campbell a magyar forradalom kitörésekor Peter Fryert küldte Magyarországra. Gollan más újságokból is olvasott a történtekről, és az MI5 hírszerzési jelentések szerint lehangolónak vélte azokat a híreket, amelyek a szovjet tankok mészárlásairól szóltak. Ezeket vérfagyasztónak nevezte, és remélte, hogy Peter Fryer riportja megcáfolja majd az olvasottakat.[50] De a várakozásokkal ellentétben a kiküldött tudósító a magyar forradalommal szimpatizált, amiért leváltották a posztjáról. Az ekkor 29 éves Peter Fryer már 14 éve dolgozott a Brit Kommunista Párt napilapjának. A pálfordulása miatt végül kizárták a pártból és hamarosan otthagyta a mozgalom újságját is.[51] A történtekről hírt adott a *Manchester Guardian*, a cikkekből megtudjuk, hogy az újságíró nem törődött bele az eltávolításába, és egy nyilatkozatban fellebbezett a döntés ellen. A kizárását a BKP-ból annak tulajdonította, hogy nem hallgatta el a magyarországi erőszakot. *„Egy kényelmetlen szemtanú voltam, valaki, aki személyes tapasztalata alapján tudta megcáfolni azt a hazugságot, hogy szovjet beavatkozásra volt szükség az „ellenforradalom" szétzúzására"*[52]

„Kommunista maradok. Most értettem meg hogy sem a Gerő sem a Rákosi diktatúra Magyarországon, sem a Brit Kommunista Párt Pollit-Gollan frakciójában nincs semmi közös a kommunista elvekkel"[53] Fryer azonban azzal bőszítette fel leginkább egykori elvtársait, hogy hazatérése után több helyre is meghívták előadásokat tartani, és ezeken nem a párt határozatának megfelelő módon értékelte a magyar eseményeket.

A BKP-ból és a kommunista napilaptól eltávolított újságíró a kizárása ellen a párt Fellebbezési Bizottságához fordult, illetve elhatározta, hogy amennyiben nem veszik vissza, egészen az Országos Kongresszusig elmegy az ügyével.[54] A kongresszus azonban jóváhagyta Fryer kizárását, mégpedig titkos ülésen, ahol nem engedték az újságírónak a megszólalást sem. Mindössze 31-en szavaztak a kizárása ellen az 550 delegáltból. Fryer

---

[50] How Soviet tanks crushed dreams of the British communist. *The Guardian* 2006. október 21. Web: http://www.guardian.co.uk/world/2006/oct/21/politics.past (2009. március 29)

[51] MOLNÁR János*: Külföld*i tudósítók az 1956-os forradalomba*n.* (csak az 56-os intézet honlapján jelent meg, a szerző, angol-orosz szakot végzett PhD hallgató, Rainer M. János tanítványa) Web: http://server2001.rev.hu/msite/display_item.asp?id=2&act=tu (2008-03-20)

[52] Expelles from the party Mr Peter Fryer to Appeal. *The Manchester Guardian* 1956. december 21. 1.

[53] Expelles from the party Mr Peter Fryer to Appeal. *The Manchester Guardian* 1956. december 21. 1.

[54] U.o.

el nem mondott beszédének másolatai hamar elterjedtek. A tervezett szövegből látható, hogy tudta nem fogják visszavenni. *„Áthúzhatják a nevemet egyetlen tollvonással a tagok listájáról. De nem húzhatják át a Magyarországgal kapcsolatos igazságot. Az igazság Magyarországról többeknek teljesen jól ismert önök között, azoknak is, akik a fellebbezésem elutasítására fognak szavazni"*[55] Fryer, J. R. Cambell-t, volt főszerkesztőjét Kádár bábjának nevezte.

A párt vezetőségének 1956. november 4-i határozatának nyomán, a brit politikai életben amúgy is jelentéktelen pártot a tagság negyede, kilencezer fő hagyta el. Voltak olyanok is, akik maradtak, és igyekeztek megoldani a szituációt. Például két olyan angol kommunista ifjúsági vezető (Charles Coutts, Chris Bisch) akik az események idején Magyarországon dolgoztak, hazatérésük után, külön elemzésben foglalkoztak a forradalom kitörésének okaival, illetve a teendőkkel és tanulságokkal kapcsolatban. A fiatalok az önálló brit kommunista út kiépítésében látták a megoldást.[56]

A vita tehát, a BKP határozata és a szovjet nyomás ellenére tovább folyt a magyar 56 megítélésével kapcsolatban a párttagság körében. A problémák az 1957-es áprilisi Országos Kongresszuson ismét az előtérbe kerültek holott a magyar ügy eredetileg nem volt a témája gyűlésnek. A híres matematika professzor Hyman Levy megvádolta a párt vezetőit, hogy becsapták és félrevezették a munkásokat a szovjet eseményekkel kapcsolatban. A professzor magát a munkásosztály tagjának és egész életében munkásnak nevezte, majd megtámadta Harry Pollitt elnököt azzal, hogy fejtse ki a pártagoknak a hallgatásának az okait a Szovjetunióban történt „gengszterizmussal" kapcsolatban. *„Milyen gyakran beszélt Harry Pollitt erről?" Milyen gyakran mondta az embereknek, hogy fogják be a szájukat?"*[57] Levy kérdése tehát az SZKP XX kongresszusán elhangzott Hruscsov beszédet folytatta tovább, és az érdekelte, hogy mennyit hallgattak el a pártagok elől a vezetők. Nem állt meg csak ennyinél, mert kitért a párttagsággal kapcsolatos gondokra is. *„Ennek az országnak a munkásosztálya folyamatosan elutasította a kommunista pártot. Erről kellene beszélniük, minthogy maguk volnának ennek a társaságnak a vezetői."* [...] *„Csöndben vesztettünk el hétezer tagot...Maguk csak mentek tovább, mintha nem történt volna semmi"* [...] *„A hétezer tag elvesztése „likvidáció" volt és nem a „revizionizmus" okozta, amint a pártvezetők állítják, hanem a vezetők hozzáállása az orosz és kelet-európai eseményekhez.*[58] Levy azt sem értette, miért nem foglalkoznak a magyar eseményekkel a kongresszuson. A professzor beszéde óriási felháborodást okozott, mert tetemre hívta a párt vezetőit. Andrew Rothstein rögtön megvádolta szektarianizmussal, opportunizmussal és revizionizmussal. A vezetőség nevében William Lauchlon azzal indokolta a tudatlanságukat a szovjet belügyekben, hogy túlságosan a fasizmusra figyeltek, ellenben a magyar ügyet

---

[55] Communist leaders accused of Misleading workers. *The Manchester Guardian* 1957. április 22. 1.

[56] VJACSESZLAV Szereda: *1956 és az angol kommunista párt válsága*. In.: Tekintet 9. 1996. 3–4. 80–102.

[57] Communist leaders accused of Misleading workers. *The Manchester Guardian* 1957. április 22. 1.

[58] U.o.

lezártnak nyilvánította, mert az Országos Végrehajtó Bizottság már állást foglalt ebben a kérdésben, illetve a magyar 56-tal kapcsolatos viták már így is mozgásképtelené tették a pártot.[59]

A Brit Kommunista Párt Kongresszusra válaszul a szakszervezeti kongresszuson elutasították a kommunista politikát R. Seabrook képviselő arról beszélt, hogy bár 25 évig volt tagja a kommunista pártnak, októberben kilépett, mert rájött, a szocializmusért jelenleg a BKP-n kívül lehet harcolni. Ezen a kongresszuson elfogadtak egy olyan javaslatot, amelyben elítélték a kommunista rendszer cselekedeteit Magyarországon, és azokat is akik együttműködnek a Brit Kommunista Párttal.[60] Ilyen sommás ítélet mellett nem lehet azon sem csodálkoznunk, hogy amikor egy másik szakszervezeti kongresszuson L. Mcgree a Faipari Munkások Egyesült Társaságának tagja tiltakozott a Végrehajtó Tanácsnak a szovjet beavatkozást elitélő jelentése miatt, a szakszervezeti képviselők kifütyülték és megszégyenülten kellett távoznia a teremből.[61]

A Brit Kommunista Párt súlyos csapást szenvedett el a magyarországi forradalom leverésére indított szovjet katonai akció támogatásával. Elvesztette hitelét, és tagságának jelentős részét is.

Mint látható végigkövettem azokat az eseményeket egy brit baloldali lap tükrében, amelyek meghatározták a magyar 56-os forradalom után következő első év eseményeit a szigetországban. Nyilvánvaló, hogy magyar forradalom leverése, illetve a szuezi akció közötti összefüggés keresése volt a lap számára az elsődleges az Eden kormányzat bukása idején. A Munkáspárt célja a konzervatív kormányzat leváltása volt, előrehozott választások útján. Ehhez felhasználták a magyar eseményeket is, mintegy példaként a felelőtlen külpolitikai kalandokba keveredő kormány alkalmatlanságának bizonyítására.

A *Manchester Guardian*, mint baloldali lap, aktívan tudósított a magyar menekültek életével, elhelyezkedésével kapcsolatban, különösen fontosnak tartotta azoknak a sorsát, akik bányászként akartak elhelyezkedni Angliában. Sokszor – nem jogtalanul – a helyi szakszervezeteket és a brit bányászokat hibáztatták a kialakult helyzetért. Végül a kommunisták vitáit és a párt fokozatos ellehetetlenülését mutatták be olvasóiknak. Ezzel is bizonyítani kívánták, hogy a hiteles és demokratikus baloldali értékeket csak a Munkáspárt képes megjeleníteni Nagy-Britanniában, alternatív lehetőséget felmutatva a Brit Kommunista Pártból távozók számára.

---

[59] Communist must support policies they disagree with decision at party congress. *The Manchester Guardian* 1957. április 23. 2.

[60] Ex-Communist speaks. *The Manchester Guardian* Opression in Hungary condemned. 1957. április 24. 2.

[61] Trades Union Congress. *The Manchester Guardian* 1957. szeptember 5. 2.

The consequences of the Hungarian Revolution of 1956 in *The Manchester Guardian*

For *The Manchester Guardian* – being a newspaper of the Labour Party –, the Hungarian Revolution was important for several reasons.

Firstly, *The Manchester Guardian* presented the fall of the Revolution as a direct consequence of the Eden government's intervention in Suez. This was a general opinion in Great Britain, because most of the English disapproved of the war in Suez. By reason of the war in the Middle East, people were informed about the Hungarian Revolution later. Therefore, they regarded the war for Suez as the main reason of the Hungarian tragedy, because the 'massacre' in Hungary was hided by the event in Egypt.

Secondly, the lives of Hungarian refugees were observed by *The Manchester Guardian*. The newspaper reported about their arrival in England and how they tried to find a job. The journalists were also interested in the English language studies of the immigrants. The most important ones were those articles, which were written about those Hungarian refugees who wanted to become miners in England, but were not allowed to work by the English miners.

Thirdly, the newspaper wrote about the Congress of the Communist Party of Great Britain, and the debate which divided the party on the issue of the Hungarian Revolution.

Finally, *The Manchester Guardian* considered the Revolution as an important matter of the British politics, and as an important event, which would affect the life of England.

Herber Attila

A történelemi tudat formálásának eszköztára a rendszerváltás előtti tankönyvekben

A kánonról és a módszerről

E tanulmány anyagát és hátterét a történeti tanuláshoz nélkülözhetetlen eszköznek, a tankönyvnek a paradigmaváltása adja. A történelmi tudat formálásának minden eszköze, eszköztára a történelmi tudat alakulásának mozzanatait viselő tankönyvben valorizálódik. A vizsgálat tárgyául a hetvenes-nyolcvanas évek kádárizmusának gimnáziumi[1] történelemkönyveit választottam. A szűkös feldolgozások is általában a Kádár-korszak kezdetét érintik,[2] ezért mindenképpen megérdemli figyelmünket a hetvenes-nyolcvanas évek egyébként mondhatni szegényes tankönyvtermése.

A címben foglalt eszköztár bemutatása mellett az ideológiai struktúra változatlan bázisán építkező tankönyvek szövegében-szövetében felfedjük a változó kor által szinte kikényszerített „felfesléseket". A vizsgált források közös sajátossága, hogy alapvetően információtároló és információátadó[3] művek, tehát a módszertani-pedagógiai vizsgálat mellett kvantitatív jellegű elemzések készítését is lehetővé teszik, és inspiráló tudáskánont tartalmaznak, mely számos egyéb módon is értelmezhető, feldolgozható és időszerű. A ilyen vizsgálatokat a történettudomány – „mert bár az »academic historians«; (a hivatásos kutató történészek) eddig nem igen érdeklődtek az iskolai történelemtanítás iránt"[4] –

---

[1] Az általános iskolai tankönyvek koncepciózus, az adott korszakra kiterjedő vizsgálatát elvégezte a Tankönyvkutató Intézet munkacsoportja, amiről beszámolnak FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes – KOJANITZ László: A tankönyvek változásai az 1970-es évektől napjainkig. In: *Új pedagógiai szemle*, 2007. (57. évf.) 1. sz. 56–69. (A továbbiakban: FISCHERNÉ DÁRDAI–KOJANITZ, 2007.)

[2] KOVÁCS Emőke: A gimnáziumi történelemtankönyvek tartalmi és szemléleti változásai 1945 és 1962 között. In: *Educatio,* 2006. (15. évf.) 3. sz. 630–644.

[3] A Karlovitz János által alkalmazott tipológia szerint a két típus jellemzői az alábbiak: *„a) Információtároló vagy leíró jellegű tankönyv, amelyben az ismeretek összegyűjtése és rendszerezett tárolása dominál.*
b) Információ(tananyag)átadó, vagyis közlő típusú tankönyv. Itt az ismeretek elméleti jellegűek, a tankönyvhasználatban túlteng a »magolás«." KARLOVITZ János: Tankönyvtípusok, tankönyvmodellek. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 2001. (51. évf.) 1. sz.. 80–88.

[4] DÁRDAI Ágnes: Történelemdidaktika és a kontroverzív történelemtanítás. In: *Történelem tanítás módszertan: Tanulmányok a 75 éves Szabolcs Ottó tiszteletére.* Szerk.: NAGY Péter Tibor, VARGYAI Gyula, Bp. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2002. 34–43. (A továbbiakban: DÁRDAI, 2002.)

az ezredfordulón végre felvette (pl. az Oslóban 2001-ben tartott nemzetközi konferencia) témái közé.[5]

A 80-as évek közepén olyan mértékű átrendeződés következett be a tankönyvirodalomban, hogy e szövegek még látszólagos változatlanságuk[6] mellett – vagy éppen a változatlanságuk miatt – diskurzusba állíthatóak. Tárgyunk a „történelmi tudat", „a történeti tanulás tudománya" (Rügen), amely valamiféle sajátos tudatformájú mentális cselekvésben, a „történeti elbeszélésben" ölt testet.[7] Tehát azt vizsgáljuk, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek mennyiben volt képes vagy egyáltalán akarta-e az autentikus életet élő tankönyvszövegekkel újraírni/elbeszélni a történelmet.

A tankönyveket minden politikai környezetben az adott ország oktatási struktúrájához, oktatáspolitikájához igazodó tantervek szerint írják, így egy diktatórikus rendszer mindent szigorúan előír, végrehajtat és ellenőriz. A tantárgyaknak általában egyetlen központi tankönyve van, amit a tanulónak tudnia kell, csak azt szabad tudnia, amit ez a tankönyv tartalmaz. *„Az elmúlt évtizedekben nálunk az ilyen tankönyv* [...] *módszerében közlő vagy egyenesen kioktató; az induktív rávezetéssel, a bizonyítással, az önálló felfedeztetéssel, a munkáltatással, a tanulói kreativitás ösztönzésével nem sokat törődött."*[8]

A tankönyvek mint tudáskánonok, tantervek és párthatározatok lenyomatai

A történelmi tudat „emlékezeti helyeinek" (lieux de mémoire),[9] a képekben élő tudati elemeknek, tehát a kánonnak legkézenfekvőbb forrását a történelemkönyvek jelentik,[10] amelyek kánon-jellegük, állandóságuk ellenére valamiképpen mindig folyamatos mozgásban vannak. „[...] *azon korok és áramlatok, melyek a kötelezően megtanulandó/zámon kérhető tudáskánon tárának tekintik a tankönyvet, bizonyosan kevesebb személy-*

---

[5] Külön köszönöm Bacsó Péter kollégámnak, hogy figyelmemet felhívta Maciej JANOWSKI Történelempolitika – a történelemtanítás és a propaganda között című tanulmányára. In: *2000*, 2008:2. 15–24.

[6] *„A tankönyvek tartalmának gerincét adó fejezetek mennyisége és témája például a történelem* [...] *tankönyvekben szinte alig változott az elmúlt harminc évben. S ez összefügg azzal a másik jellegzetességgel, hogy a tankönyvek többsége által közvetített tanítási és tanulási stratégiák jobbára még most is az 1980-as évek felfogását tükrözik."* FISCHERNÉ DÁRDAI–KOJANITZ, 2007. 88.

[7] DÁRDAI, 2002. 38.

[8] PÉNTEK János: A tankönyvírás csapdái és dilemmái. In: *Korunk*, 1998. szeptember. 5.

[9] NORA, Pierre: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Ford.: K. HORVÁTH Zsolt. In: *Aetas*, 1999:3. 108.

[10] A Kádár-korszak (1956–1989) kánonjának kiváló forrását jelenti az az 1989 októberében lezárt kézikönyv, mely a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek valamennyi általános iskolai és gimnáziumi történelemkönyvében található személynevet dolgozza fel. (*Ki kicsoda a történelemben.* Szerk.: SZABOLCS Ottó, ZÁVODSZKY Géza. Laude, Budapest, 1989.)

nevet sorolnak fel" – bár a függetlenségi kánonban szereplő „hősök" kihullási lehetősége alacsonyabb, mint pl. a tudósoké, *„mint amely áramlatok fakultatív és kötelező tankönyvi anyagról beszélnek, melyek olvasókönyvnek vagy elemzendő forrásnak tekintik azt."* – írja Nagy Tibor.[11] A kánonra ható korszakváltások mellett a történelemtanításban fokozottan jelentkezik az az időnként bal-, időnként pedig jobboldali ideológiákkal összekötődő, a kontroverzitást[12] és multiperspektivitást[13] nélkülöző szakmai áramlat, mely csökkenteni akarja a megtanulandó személyek számát, helyettesítve a személyekhez kötődő történelmet a tömegek és az életmód történelmével.[14] A különböző impulzusok közös vonása, hogy mindegyikük a szövegkorpuszt támadja, s általában deklaráltan csökkenteni kívánja azt. A kánonban való bennmaradás vagy éppen a kihullás valamiféle cenzúra létét sejteti, mely szelektív emlékezetet és értékközvetítést hozva létre, lényegében maga is elválaszthatatlan része, vagy – ha úgy tetszik – definíciója a kánonnak.

A Kádár-korszak tankönyveiről tehát elöljáróban is elmondható, hogy a megtanulandó és számon is kérendő tudáskánont többnyire magyarázó szövegükben tartalmazták, s e szöveg hangsúlyai adták ki a történelem narratív szerkezetét. A tudáskánon megőrzése mellett a tankönyveken az is látható, hogy őrzik a dualizmus nemzetépítő ún. „rejtett tantervét" is,[15] aminek paradigmarendszerét az egyolvasatú, nemzetközpontú (nemzetépítő, nemzetnevelő) történelemszemlélet, illetve a sematikus fogalmi rendszer használata határozta meg. E paradigmán mit sem változtatott az, hogy a szocializmus oktatáspolitikája a nemzetközpontúságot internacionalizmusra cserélte és megváltoztatta az értékorientációkat,[16] vagy hogy az 1989 utáni könyveink kisebb-nagyobb tisztogatásokkal, „kozmetikázásokkal" átvészelve a rendszerváltást, egy új, demokratikus történelmi gondolkodás letéteményeseiként jelentek meg.

---

[11] NAGY Péter Tibor: Társadalmilag kanonizált elitek a 19-20 században (egy elitkutatás rekrutációs dilemmái). In: *Iskolakultúra,* 2007. (17. évf.) 8–10. sz. 13. (A továbbiakban: NAGY, 2007.)

[12] A controversy, illetve a controversial szó magyarítása, legalábbis egy szóval való lefordítása nehéz. A német, a francia, az orosz és az olasz történelemdidaktika egyébként a latin verziót használja, nem fordítják le. A Cambridge Dictionaries online szerint a controversy: erős egyet nem értés, vita valamiről, különösen olyasvalamiről, ami fontos, befolyással van sok ember számára. A kontroverzív ezek szerint az olyan történelemtanítás, amely a társadalmi, gazdasági, kulturális stb. ellentétek sokoldalú, több szempontú bemutatásán alapul.

[13] Ebben az esetben értsük alatta a történelmi jelenség több dimenziójú, egymással ütköztethető források alapján történő megközelítésének lehetőségét.

[14] NAGY, 2007. 14.

[15] JAKAB György*:* A magyar nemzeteszme változásai és a történelemtanítás kánonja. In: *Iskolakultúra*, 2008. (18. évf.) 5–6. sz. 3. (A továbbiakban: JAKAB, 2008.)

[16] A szerző két korszak szemléletes tankönyvpéldájával mutatja be a politikum közvetlen befolyásoló hatását: *„A magyar nemzetnek azt a feladatot jelölte ki a Gondviselés, hogy a nyugati művelődésnek határőre legyen Kelet felé."* (1931) és *„István király* [...] *Megvédelmezte az országot a legveszedelmesebb külső ellenséggel, a nyugati hódítókkal szemben,..."* (1951) JAKAB, 2008. 13.

A kádárizmus világában sokáig elképzelhetetlen volt az említett tudáskánonnal való szakítás és a kontroverzív, multiperspektivikus alapokon való építkezés, hiszen az – a korabeli vélemények szerint – alapvetően értékelte volna le a fetisizált történelem, a totalitást sugárzó, „egy történelem van" tantárgy szentségét, alapelvét.[17] A másik alapelv az a feltételezés volt, hogy a „polgári világ"-gal szemben a szocialista pedagógia szerepe elsősorban nem az oktatás, hanem a nevelés,[18] ezért a tanterv súlypontját a tananyagról a nevelési-képzési feladatokra és a tantárgyi követelményekre helyezték át. Érdekes ellentmondás, hogy az oktatáspolitika az ezt követő eredménytelenség árnyékában is a továbbtanulás elősegítésére bíztatta a történelemtanárokat, mivel a felvételi követelmények bifláztatásával vélte semlegesíthetőnek valódi meggyőződésüket.

1978-ban az új, történelem és állampolgári ismeretek elnevezés egy új, integrált tantárgyat jelzett. A diákokra vonatkozó követelményrendszer hatfokú skálára épült, amelyen belül a világnézeti, erkölcsi, politikai nevelés kapott prioritást. A tananyag évfolyamonkénti elosztásának két alapelve az „egy osztály egy kor" (akkoriban „formációnak" illett nevezni), illetve a történelmi „mainstream" bemutatása volt, de a korszak már érzékeltette, hogy a fő vonulaton kívül más utak is léteznek. Míg a meghatározó súlyú hazai (szinte mindig így szerepel a „nemzeti" helyett) történelem anyaga jelentősen csökkent, a magyar tárgyú kiegészítő anyagok aránya növekedett. Az 1981-re elkészült tantervek bevezetésre került „A" variánsa ugyan lehetővé tette a fakultáción történő kis csoportos, forráselemző foglalkozásokat,[19] ám a megismerő tevékenység középpontjába az olyan hagyományos témákat állította, mint a „szocializmus építése a Szovjetunióban" és a „cári Oroszország gazdasági mutatói a világháború előtt",[20] vagy éppen Lenin üdvözlő távirata, amely 1967 és 1985 között folyamatosan őrizte kiemelt helyét a gimnáziumi tankönyvekben.[21] Mindenképp ör-

---

[17] A témával kapcsolatos vitáról lásd: ELEKES Lajos: A történelmi ismeret és a történetiség elve a korszerű nevelés marxista-leninista koncepciójában. In: *Magyar Tudomány,* 1974. 7–8. szám. 470., valamint az álláspontot opponáló BEREND T. Iván: A történelem mint tudományos diszciplína és mint iskolai stúdium. In: *Történelemtanítás – személyiségfejlesztés. A III. Országos Történelemtanítási Konferencia 1977. december 14–15.* Szerk.: SZABOLCS Ottó. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 194–195.

[18] MÁTRAI László: Történelemismeret és személyiség. In: *Történelemtanítás – személyiségfejlesztés. A III. Országos Történelemtanítási Konferencia 1977. december 14–15.* Szerk.: SZABOLCS Ottó. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 18.

[19] A kérdéskör részletes bemutatását elvégzi KATONA András: Történelemtantervek a Kádár-korszakban. In.: ALBERT B. Gábor: *Tudatformálás vagy tudattorzítás? Kölcsey Füzetek IX.* Kölcsey Intézet, Budapest, 2004. (A továbbiakban: KATONA, 2004.)

[20] VLADÁR Ervin: A gimnáziumi fakultatív oktatás történelem tantervéről. In: *Történelemtanítás,* 1981:3. 1–4.

[21] Elég, ha megtekintjük ALMÁSI–BORSÁNYI–PAMLÉNYI–RÁNKI: *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. és BALOGH Endre: *Történelem Gimnázium IV*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980., illetve JÓVÉRNÉ SZIRTES Ágota: *Történelem IV. Gimnázium*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982. címmel megjelent műveit.

vendetesnek mondható viszont, hogy megjelentek a jelentős történelmi személyek portréi is, bár ez utóbbi változás újabb kérdéseket vetett fel.

A tantervek által meghatározott tankönyvirodalom a hetvenes-nyolcvanas években a korábbiakhoz képest kissé tágasabb térben mozoghatott. Egy, a História lapjain kibontakozó polémiában már egyenesen azt a kérdést tették fel, hogy ebben a kedvező szakmai környezetben, melyben olyannyira *„fontos a kormegelevenítés; egyes korok és egyes történelmi szituációk valóságának az életre keltése a különböző jellegű korabeli, vagy utólagos írásos, vagy képi dokumentáció alapján"* miért nem alkotnak végre érdekes, eredeti, látványos tankönyveket a történelem tudós művelői. Mások viszont arról írtak, hogy a tananyag elosztása meggondolatlan, s a koncepciókban megfogalmazott céloknak nyoma vész a tantervekben és az átgondolatlan új tankönyvekben.

A Tankönyvkiadó és az Országos Pedagógiai Intézet tantárgygondozója sokszor együtt dolgozott a szerzővel a kézirat tartalmi és módszertani javításán. A bírálat szabályrendszeréről és dokumentumairól ma szinte alig tudunk, s gyér információink is többnyire az „oral history" körébe tartoznak. Nem különben érdekes tanulmány anyaga lenne, hogy a „szocialista országok" szenteltek-e figyelmet a hetvenes-nyolcvanas évek magyar tankönyvirodalmának (tudjuk, hogy 1945 után ez milyen jelentőségű kérdés volt!), s ha igen, akkor az mennyiben befolyásolta az adott szövegkorpuszokat.

Szinte az egész korszakban az oktatáspolitika központi kérdése volt a történelemtanítás és tankönyveinek anyaga. Ezt bizonyítják az 1972-es és 1982-es KB-határozatok, továbbá az, hogy egyes tankönyvek (főleg a XX. századot feldolgozók) készítésébe közvetlenül is, bár többnyire nem utólag, belenyúltak[22] a politikai irányítók – Aczél György, Nemes Dezső, Vass Henrik és munkatársaik.

A tartalom tekintetében – mivel a politikai kritikája és lebontása természetesebben, gyorsabban ment végbe, mint az ideológia struktúrájáé – lényegi változásokra nem kerülhetett sor. A nyolcvanas évek megörökölte a marxizmus oktatásának azt az egész struktúráját, aminek következtében *„a dialektikus materializmusnak valami általános törvényeit lebontotta a társadalomra vonatkozóan a történelmi materializmus*,"[23] a szaktudományoknak és könyveiknek pedig lényegében az maradt a feladatuk, hogy bizonyítsák vagy leírják, amit a történelmi materializmus ezekben az „általános törvényekben" kimondott. A könyvek komponensei a szokásosak: a munkásmozgalom-történeti, ideológiai vonatkozású anyagrészek kötelezősége, az osztályharcok, gyarmati felszabadító küzdelmek kiemelt szerepe, a gazdaságtörténeti alapozás, a marxista „üdvtörténet"-nek megfelelő haladás érzékeltetése, a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus igényeinek való megfelelés.[24] A szakértők a középiskolák esetében azon az állásponton voltak, hogy

---

[22] FEKETE Pál: *Történelem az általános iskola 8. osztálya számára* (Tankönyvkiadó. Bp. 1991.) című művéről van szó, amit „nacionalista szemlélete" miatt átírattak.

[23] GLATZ Ferenc: *A történettudomány és a történelemtanítás együttműködésének távlatai*. In.: *Az integrált történelemtanítás útja.* Szerk.: BALÁZS Györgyné. Segédkönyv. Bp. 1980. 89.

[24] KATONA, 2004. 31.

a történelem az egyedüli tantárgy, amelyben a marxizmus „explicite" (sic) jelen van és a tanulók a *„kronologikus előrehaladás során a marxi-lenini eszméket – és azok osztályharcos gyakorlatát – tananyagszerűen is megismerik.*[25]

A szocialista embertípus kialakításának megalapozására szolgáló iskolareform-elképzelések is, melyek később a „hosszú reformban" folytatódtak, a korszerű szocialista nevelőiskola, a modern szocialista iskolarendszer megvalósítását tűzték célul maguk elé. Az MSZMP 1981 novemberében a közoktatás távlati fejlesztéséről készített javaslatait felhasználva a szakminisztérium, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Pedagógiai Társaság „A közoktatás fejlesztésének kérdései" címmel konferenciát rendezett. Ott Pozsgay Imre művelődésügyi miniszter előadói beszédében a reform vagy „folyamatos fejlesztés" kérdésében az utóbbi mellett foglalt állást. A miniszter álláspontját az oktatáspolitika szakemberei[26] mellett a párt vezetőségében mások is osztották,[27] így ezután a magyar közoktatás-politika 1985-ben, az új oktatási törvény megalkotásával alapjában ugyanazt rögzítette, mint korábban – a párt irányításával és ellenőrzésével történő szocialista ember nevelését. Annak ellenére tette ezt, hogy az oktatáspolitika és a pártvezetés is érzékelte, hogy – mivel ilyen már nincs – nem lehet többé *„egységes szocialista társadalomra egységes tankönyvmodellt"* alkalmazni.[28]

A szakfelügyelet és a pedagógiai intézetek átszervezése után a nyolcvanas évek második felében a történelemtanárok többsége már ideológiamentesen, a tényekre támaszkodva igyekezett tanítani, a legvitatottabb eseményeket – így az 1945 utáni magyar történelmet – pedig egyszerűen meg sem tanították.[29]

Ezzel összefüggésben a közoktatás fejlesztéséről szóló OPI-koncepció (1983) megállapította, hogy a változások fokozatosan és lassan, de erodálták a túlnyomórészt ideologikus eredetű, voluntarista iskolai-pedagógiai értékrendet: a deklarált célokat és a rejtett célokat – igaz, többnyire látens módon – a pedagógusok elválasztották egymástól. E kettő közti viszony a kanonizált szövegek és a közbeszéd közti távolságon is látszott – a

---

[25] VLADÁR Ervin: Nemzetközi szakértői tanácsülés a marxista-leninista eszmék érvényesüléséről a középfokú oktatásban. In: *Történelemtanítás,* 1978:1. 15.

[26] „[...] *az ifjúságot fel kell* [...] *vértezni a marxizmus-leninizmus ellenes eszmék felismerésére, leleplezésére, az ellenük való küzdelemre is."* (Bakonyi Pál az 1981. november 24. és 27. között Budapesten A tanulók marxista-leninista nevelése 6–18 éves életkorban címmel tartott konferencia magyar delegációjának vezetője.) SURÁNYI, 2007, 27.

[27] Hasonlóképpen fogalmazott *Óvári Miklós* ideológiai titkár az MSZMP KB. 1982 áprilisában tartott ülésén: *„Az iskolai nevelés egyik legfontosabb feladata, hogy az egyes tárgyak oktatása során, illetve az egész pedagógiai tevékenység révén elsajátíttassa a tanulókkal a tudományos* [itt értsd „marxista"] *világnézet alapjait."* SURÁNYI, 2007, 27.

[28] *„...megszabadultunk attól az illúziótól, hogy a szocialista társadalom egyetlen homogén közösséggé válhat."* (Nyers Rezső). *A közoktatás fejlesztésének néhány kérdése*. Szerk.: MIHÁLY Ottó, SZEBENYI Péter, VAJÓ Péter, Budapest, 1984. 44.

[29] PIVÁRCSI István: Hogyan másszuk meg a hegyet? A történelemtanítás időszerű problémái. In: *Iskolakultúra* 1998:11. 47.

„szovjet csapatok felszabadították hazánkat" illetve a „bejöttek az oroszok" közti eltérés nem pusztán stilisztikai. Az értékekkel és a célokkal kapcsolatos pedagógusi és a szülői magatartás kettősségei („kettős nevelés") lassan kezdtek oldódni az évtized végén, s egyértelművé vált, hogy a *„totális rendszerek által kettős szerepbe kényszerített nevelők integritásukat, valóságos világnézetüket nem adták fel"*.[30]

Természetesen ellentmondást okozott, hogy a történelmi materializmus, a marxizmus-leninizmus eszmei monopóliuma a történelem tankönyvekben továbbra sem volt megkérdőjelezhető, hiszen ehhez politikai rendszerváltozásra volt/lett volna szükség.[31] Bár az 1978-as reform kedvelt „terminus technicus"-a volt az „integrált történelemoktatás", messze nem beszélhetünk multikulturális történelemkönyvekről.[32] Igaz, ez az egysíkúság és hiányosság – némi látens német-, olykor lengyelellenességtől eltekintve – a negatív sztereotípiák kialakulásának lehetőségét is csökkentette. Fordítva sem volt ez másképp: Benda Kálmán már a nyolcvanas évek elején felhívta a figyelmet arra, hogy sok, referenciaértéknek számító francia és német történelem (tan)könyv magyarságképe – némiképp túlozva – rendkívül hiányos és torz. Nemkülönben így volt/van ez régiónkban is, ahol pedig a tankönyvek közti párbeszéd kiemelt jelentőségében akár osztrák-magyar szinten,[33] de akár még a manapság formálódóban lévő szlovák-magyar közös tankönyv esetében sem szabad kételkednünk.[34] S „rendezni végre közös dolgainkat" már csak azért is van/lett volna miért, mert a határok túloldalán keletkezett és keletkező sematikus, értékítéletekkel terhelt tankönyvszövegek nemigen mutatnak/mutattak a párbeszéd alapjául szolgáló jó példákat.

A tankönyvek, mint az ideológiai fundamentum alakváltásainak lenyomatai

Az előző részben vázolt, a realitás és a vélt való közti ellentmondás rányomta bélyegét a történelemtanítás céljait megfogalmazni óhajtó konferenciákra, párthatározatokra és

---

[30] SZABÓ Károly: A tanári szabadság és az eseménytörténet. In: *Történelemtanítás*, 1979:4. 3–5. 39. (A továbbiakban: SZABÓ, 1979.)

[31] SZEBENYI Péter: A történelemtankönyvekre ható tényezők történeti változásai. In: *Iskolakultúra* 2001:9. 19.

[32] BÍRÓ Ferencné: A tanterv korszerűsítése és a tanár. In.: *Történelemtanítás – személyiségfejlesztés. A III. Országos Történelemtanítási Konferencia 1977. december 14–15.* Szerk.: SZABOLCS Ottó. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 114.

[33] *„Mind a tudományos irodalomban, mind a tankönyvekben a magyarokat olyan negatív jelzőkkel látják el, mint pl. »lázadók«, »felkelők«, »összeesküvők«, »magyar nacionalisták«, »magyar szélsőségesek« stb."* HASELSTEINER, Horst: Osztrák közhelyek a magyarokról. In: *História,* 1994:5–6. 11.

[34] A témáról részletes, az együtt alkotás problémáira reflektáló esszé is megjelent. JAKAB György: Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? In: *Iskolakultúra*, 2007. (17. évf.) 8–10. sz. 38–48.

végső soron magukra a tankönyvekre. *„A fiatalok számottevő politikai, társadalmi erőt képviselnek; véleményüknek nemcsak befolyásolása, hanem meghallgatása is szükséges.* [...] *A szocialista rendszer az ifjúság számára életének természetes közege.* [...] *Művelődésben, életstílusban az ifjúság elég széles rétege érzékeny az ellenséges nyugati hatásokra."*[35] – jelentette ki még optimistán a párt 1970-es állásfoglalásában, ugyanakkor az 1972-es MSZMP KB határozat a korábbival szembe menve már azt állapította meg, hogy a szocialista nevelés – Kádár Jánossal szólva –*„a leggyengébb pontunk"*. A feladat nyomban megfogalmazódott: *„Az iskolai pártszervezetek fordítsanak megkülönböztetett gondot a nevelőtestületekben az eszmei-politikai munkára, segítsék elő a szocialista pedagógia érvényesülését."*[36] A határozat illetve az oktatási törvény szövegén tetten is érhetőek a „begyűrűző ifjúsági probléma" által aggasztott Kádár János nézetei a munkásosztály vezető szerepéről és a proletár internacionalizmusról. Talán éppen az „új gazdasági mechanizmus" miatti aggodalomtól vezettetve a pártvezetés konzervatív része az oktatást, ezen belül főként a történelem oktatását próbálta meg felhasználni a „fellazulás", az „ifjúsági probléma" nyugtalanító jelenségeinek ellensúlyozására.

Akkor végül is mit és hogyan kanonizáltak a könyvek?

A kádárizmus rendszere nemcsak '56-tal szemben próbált öndefiníciós bázist kialakítani, hanem a Rákosi-kor hagyományait követve a „proletár internacionalizmus" talajáról opponált, és mivel a nemzetiségi kérdést nem firtathatta, opponálnia is kellett a két világháború közötti „nacionalista uszítással". A tananyagban ezért a rendszerváltásig[37] súlyponti helyet kapott a Horthy-kor elutasítása és a progresszió.

A progresszió mellett forradalmi hagyományt – *„a történelem ünnepnapjai"*-t[38] – kellett volna tanítani az ehhez módszertanilag alkalmazkodó tankönyvekből. Csakhogy ehhez a forradalom fogalmának riasztó kiüresedését kellett volna meggátolni,[39] amire az '56-os forradalom elutasításában gyökeredző rendszer nem tartalmi megújulással, hanem szelekcióval, valamint a tananyag „átrendezésével" felelt.

---

[35] *MSZMP KB állásfoglalása ifjúságpolitikai kérdésekben 1970. február 18–19.* 490–491.

[36] *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1972. június 15.* Kossuth, Bp., 1974. 512–516.

[37] *„Jóvérné Szirtes Ágota és Sipos Péter] a fehérterror tombolásáról írnak, Gömbös nemzeti munkatervében pedig a totális fasiszta államhatalom megteremtésének programját vélik felsejleni."* ALBERT B. Gábor: *Tudatformálás vagy tudattorzítás? Kölcsey Füzetek IX.* Kölcsey Intézet, Budapest, 2004. 59. (A továbbiakban: ALBERT, 2004.)

[38] BALÁZS Györgyné: A történelemtanítás és a tankönyvek kapcsolatáról. In.: *Az integrált történelemtanítás útja.* Szerk.: BALÁZS Györgyné. Segédkönyv. Bp. 1980. 149. (A továbbiakban: BALÁZS, 1980.)

[39] A témáról saját tankönyvére reflektálva írt tanulmányt Závodszky Géza. ZÁVODSZKY Géza: A polgári forradalmak a gimnáziumi történelemtanításban. Egy fogalom fölépítésének vázlata. In: *Történelemtanítás* 1983:3. 1–6.

A másik súlypont, a magyar és az egyetemes történelem közti „ellentmondások" megszüntetése, ezáltal a magyar történelem beágyazottságának növelése azt eredményezte, hogy a – Engel Pál találó terminusával élve – nyolcvanas évekre a „folyamatológia" maga alá temette nemzeti történelmünket. Unger Mátyás már 1979-ben felhívta a figyelmet arra, hogy *„...a nemzeti történelem horizontja erősen szűkülő. A reformkor előtti nemzeti történelemből már csak egy-egy esemény, egy-egy történeti személyiség maradt, az is történeti fejlődésünkből kiszakítottan, tehát eleve sorvadásra ítélve."*[40]

A tényanyag újabb és újabb átrendezésének, átrendezhetőségének, tehát leértékelődésének hatására a korábbi időszak sematizmusát kritizálva az oktatás szakértői egyszer a tények tanításának fontosságára hívták fel a figyelmet,[41] másszor pedig – néhány év múlva – „a ló túlsó oldalára való átesést" bírálták.[42] Mivel a történeti elbeszélés látható eleme egy képszerű mag, amely köré a narratív séma szerveződhetne, a tanulóifjúság viszonyát a múlthoz a példaképeken keresztül – Milyen személyiségek és miért állnak közel a hetvenes évek tanulóihoz? – egyszerre próbálta befolyásolni és lemérni a kurzus.

Valahol középutat kellett volna találni az „internacionalizmusra és szocialista hazafiságra nevelés" retorikája és a tényismeret határán,[43] emellett nem igazán szabadott átlépni a korabeli vélt törésvonalat a „nemzeti romantikába burkolózó polgári történetírás" és történelemoktatás, valamint a „tudományos" szemlélet által meghatározott szocialista között. E gúzsba kötve a múlt nem volt önmaga megértésének tárgya.

A tankönyvszövegek analízisének lehetőségei

A hetvenes-nyolcvanas évek termésére tekintve egy látszólag nagyjából változatlan ideológiai sémára építkező tankönyvcsoportot láthatunk. Korszakunkban – részben Závodszky Géza javaslatára[44] – azonban módosult a didaktikai apparátus; a nyolcvanas évek elejétől kéthasábos, tagolt oldalakon helyezték el a tananyagot, főszöveget és kiegészítő anyagot választottak el, forrásszemelvényeket, ábrákat és feladatokat alkalmaztak; s általában elmondható, hogy a szöveg differenciálásával, fellazításával a könyvek az érdeklődés felkeltésének, a részben önálló megismerésnek az irányába léptek.[45] Az óvatos elmozdulások a

---

[40] UNGER Mátyás hozzászólása In: *Az ELTE Tanárképző Bizottság Az MTA állásfoglalásai és ajánlásai a távlati műveltség tartalmára és az iskolai nevelőtevékenység fejlesztésére témakör ELTE vonatkozásai.* Szerk.: SZÉKELY György. (1979. május) 14–15.

[41] SZEBENYI Péter: A történelemtanítás társadalmi hasznossága. In: *Történelemtanítás*, 1979:4. 1–2.

[42] SZABOLCS Ottó: Tények, tudás, szemlélet. In: *Történelemtanítás* 1983:5. 3.

[43] SZABÓ, 1979. 3–5.

[44] ZÁVODSZKY Géza: Tankönyvszerkesztés – tananyagszervezés. (A gimnázium új történelemtankönyvéről. I.). In: *Történelemtanítás* 1982:3. 5–9.

[45] *„A tankönyvszerzők is igyekeztek nemcsak módszertani, hanem tartalmi megújulásra is törekedni, bár ez utóbbi, részben a régi beidegződések, részben a politikai és tudományos körök indirekt hatása miatt nem minden esetben sikerült."* ALBERT, 2004. 47.

szöveg szervezésében, kvantitatív és kvalitatív minőségében is szembetűnőek. Az intakt ideológiai bázis és az ezen elmozduló didaktikai apparátus illusztrálására négy középiskolai történelem tankönyv a Tanácsköztársaság bukásáról szóló fejezeteit választottam:

A nagybirtokos és a tőkés szeretné visszaállítani a régi rendet (egykori karikatúra)

Almási 1967

Almási János és szerzőtársainak műve[46] még részben a korábbi elképzeléseket tükrözi. A tagolatlan, ismeretközlő szöveg négy oldalon foglakozik a kérdéssel, amit csak egy, a Horthy-kor reprezentánsnak tekintett figuráit és a „szentistváni Magyarország" szimbolikáját felvonultató, értelmező képaláírással ellátott, képretorikailag rendkívül tendenciózus karikatúra szakít meg. Az előzményeket a **Clemenceau ajánlata**, **a visszavonulás** illetve némileg megzavarva a transzparenciát, a **Lenin üdvözlő távirata** című fejezetek képezik. Figyelemre méltó, hogy ez utóbbi – bár forrásszemelvény – betűtípusában nem, csak betűméretében válik el alig felismerhetően a törzsszövegtől, annak látszatát keltve, hogy maga is törzsanyag. A forrás szemelvényeinek válogatásából más is látszik: a szerzők így – a megfellebbezhetetlen auctor tekintélyével – is igazolják a (egyébként a bukás egyik okaként is aposztrofált) képet az ingadozó, áruló szociáldemokratákról. A stilisztikai fogások miatt már itt kialakul a diákban a „jók és rosszak" bináris képe. A bukásról szóló szintetizáló fejezet fő okként már a külső túlerőt nevezi meg, majd ebben a sorrendben a földkérdés illetve a két párt helytelen egyesülése szerepel.[47] Ugyanakkor a szövegrész kvantitatív elemzésekor nyilvánvaló, hogy a legtöbb kontextuális utalás a „bomlasztás"-hoz kötődik, s a „jobboldali szociáldemokrata" terminus hangsúlyos helyeken háromszor is szerepel, azt a képzetet keltve, hogy a szociáldemokraták felelőssége a kérdésben vitathatatlan. A tirádára emlékeztető zárlat a 133 nap jelentőségének azt tartja, hogy a Tanácsköztársaság elsőként követte a „Nagy Október" példáját és *„megkezdte egy új, emberibb társadalmi rend építését"*.[48] Zárásaként még egyszer, dőlt betűvel – ami akkor még kiemelt fontosságú részletet jelzett – az előző logikai alapra építve foglalják össze a szerzők a 133 nap nemzeti és nemzetközi jelentőségét, ezzel megmutatva a beágyazottságot. S végül a teljes fejezetet a **Tanulság a magyar munkásosztály számára**

[46] ALMÁSI János – BORSÁNYI Károly – PAMLÉNYI Ervin – RÁNKI György: *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 194–200.

[47] Uo. 198–199.

[48] Uo. 199.

című redundáns, anticipáló részlet zárja, mely az üdvtörténeti paradigmának megfelelően teszi egyértelművé, hogy az öntudatosodó magyar kommunisták 1945-ben a földosztásnál és 1948-ban a pártfúziónál (ez „lenini elvek szerint történt") már nem követték/követik el a korábbi hibákat.[49]

Balogh Endre munkája első változatban 1974-ben jelent meg,[50] s már magán hordozza a változás első jeleit. Az előzőekben említett progresszív, függetlenségi vonulat végighúzódik a szövegen, a bukás okainak taglalásakor a szerző a hagyományos sémát követi, de a forrásrészletek már elkülönülnek, a képek száma és minősége (fotók!) megváltozott, a transzparencia érvényesül, s általában is elmondható, hogy a tankönyv már a tényközlő, lexikai anyagot bőségesebben tartalmazó (pl. Ludovika, Antibolsevista Comité, Károlyi Gyula, Julier Ferenc stb.) szövegével az ismeretátadó könyvek másik típusát képviselte. A szövegarányok megváltozása minőségi változást is jelentett: a Lenin-táviratból például kimaradtak a szociáldemokratákra és a forradalmi tisztogatásra vonatkozó elemek. Itt azért tendenciózusnak értékelhetjük, hogy „kis színesként" Balogh Endre a szövegbe illesztette a bécsi követség kirablásának történetét, külön, nyilvánvalóan egy bizonyos konnotáció – nomen est! – erősítésének céljából nevezve meg Takács-Tolvay grófot. A történeti elbeszélés logikai rendje, a tananyag szerkesztése ugyan nem sokat változott, de az elbeszélés módja és a szövegek arányai jelentős részben módosultak, a tanulók orientálására finomabb, indirekt eszközöket alkalmaz a könyv.[51]

Balogh Endre történelemkönyve 1980-ban újra megjelent, de már az új tantervek hatására átdolgozott, inkább a súlypontok óvatos áthelyezését, semmint a történeti elbeszélés radikális változtatását mutató kiadásban.[52] Első pillantásra a könyv tipográfiai jellemzőiben tér csak el elődjétől, de tüzetesebb vizsgálódás után néhány figyelemreméltó apróságra bukkanhatunk.

A magyar Vörös Hadsereg pénzbevonata

Landler Jenő

Balogh 1974

[49] Uo. 201–202.

[50] BALOGH Endre: *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974. 110–112.

[51] Uo. 110–111.

[52] BALOGH Endre: *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 110–113. (A továbbiakban: BALOGH, 1980.)

Egykorú plakát

A magyar Vörös Hadseg páncélvonata

Balogh 1980

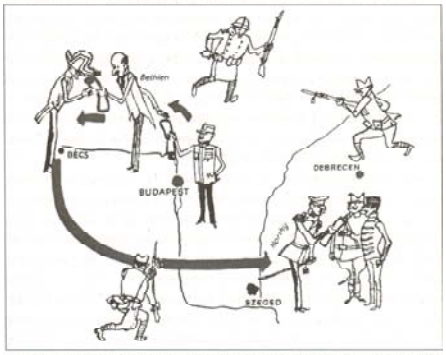

3. kép: A Vörös Hadsereg haditervének útja a hazaárulók és intervenciósok kezén. Sári–Csiszér. Történelem 8. 1971. 89.

Sári–Csiszér 1971

A képi forrásokat dinamikusabbá tették – az 1974-es kiadásban a vizsgált résznél Landerer Jenő portréja és egy vagon előtt álló katonacsoport árválkodott, 1980-ban ezeket a statikus fotókat a dinamizmust, erőt sugárzó páncélvonat mozdonyára és Uitz Béla „Vörös katonák előre!" feliratú, energikus plakátjára cserélték. A Lenin-távirat kisebb betűkkel szerepel. A súlypontot is váltott kiemeléseket itt aláhúzással jelölték.[53] A lényegében változatlan szöveg néhány húzáson is átesett: kikerültek a Tolvay grófról, illetve a tiszai támadás tervének ellopásáról s ebben Bethlen István szerepvállalásáról szóló – az általános iskolák könyveiben[54] is kanonizálódott – inkriminált részletek. Balogh Endre a tanácskormány lemondását az előző kiadásban a *letargikus*, az 1980-asban pedig a *kétségbeesett* (ez az értékvesztés miatti fájdalmat jobban mutatja, mint a letargikus beletörődés) közhangulattal is magyarázza, s ez utóbbi tudatos választásnak tűnik.[55]

---

[53] „A Vörös Hadsereg visszavonulása után a román királyi hadsereg nem mutatott hajlandóságot a Tiszántúl kiürítésére, amiből kitűnt, hogy *az antant a Tanácsköztársaságot félrevezette*." Az aláhúzott az 1980-as, míg a dőlt betűs rész az 1974-es kiadás kiemelése. Természetesen újabb vizsgálatra adna lehetőséget a román szerep értékelése az adott kor proletár internacionalizmusának hátterében. Uo. 110.

[54] SÁRI Gusztáv – CSISZÉR Béla: *Történelem 8*. 1971. 89.

[55] BALOGH, 1980. 114–115.

Jóvérné Szirtes Ágota könyve már a reform számos jegyét magán viselő alkotás,[56] amely követi a Závodszky Géza által megfogalmazott szövegstruktúrát, de nem igazán követi annak részleges tartalmi megújulását. Kéthasábos, kiegészítő anyagokat és forrásszemelvényeket tartalmazó, nagyalakú, kétszínnyomásos tankönyv, amely módszertanilag teljesen megújultnak látszik. Képretorikáját – itt is plakáttal és páncélvonattal találkozunk, ami a tanácshatalom politikusainak portréival vegyül – és szövegét vizsgálva azonban szembetűnő a koncepcionális mozdulatlanság, illetve az elődök nyomon követése. Az előzőekben bemutatott tankönyvszövegek súlypontjai változatlanul helyükön maradtak – bár kissé megváltozott, a Závodszky-szövegek „frappáns" szóhasználatát idéző címekkel: „A nemzetközi helyzet, Belső nehézségek, Ellenforradalmi szervezkedések, Az antant-imperializmus közbelépése". A kiegészítő szövegek számának növekedése nem jelent áttörést, ugyanakkor szinte teljesen elmaradnak a jobboldali szociáldemokraták szerepét túldimenzionáló hagyományos modulok.

Stromfeld Aurél és Böhm Vilmos a főparancsnoksá
különvonatán

Korvin Ottó volt a r
tosság politikai os
nak vezetője

Szamuely Tibor,
mögötti bizottság
az ellenforradalom
fellépő Lenin-fiú
rancsnoka

Landler Jenő, a
Hadsereg népbizt

Jóvérné – 1982

A Kun Bélától és Lenintől származó források feladata nem a tanulók önálló forráselemzési kompetenciáinak kialakítása, hanem a főszöveg alátámasztása. Némi változást jelez a tanulságok levonását a tanulók helyett elvégző összegzés elmaradása. Ezt a két, javasolt feladatokkal ellátott, a forradalom abszolutizálására hivatott Lenin-forrás helyettesíti, melyek közül az egyik a már ismert üdvözlő távirat, a másik egy, a korosztály képességeit messze meghaladó részlet, amely a polgári és a szocialista forradalom közti különbséget kívánja bemutatni.[57] A tankönyvszöveg retorikája – a hatvanas évek végére emlékeztető módon – a sok szövegszerű átvétel ellenére eltér a Balogh-könyvétől; határozottabban él a jelzők és a képes beszéd ok-okozati viszonyokat elfedő – *„…a háború megpróbáltatásai mind lehetőséget nyújtottak az erőt sorvasztó hangulatkeltésre."* – stilisztikai

[56] JÓVÉRNÉ SZIRTES Ágota: *Történelem IV.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1982. 47–49.
[57] Uo. 49–50.

erejével. Bár a szöveg minőségi átalakulása szembeszökő, alatta a marxista történelemszemlélet paradigmarendszere, súlyai és hiányai húzódnak meg.

Összegzés

A magát a konszolidációból eredeztető politikai hatalom nem nézhetett szembe a Rákosi-kor alapkérdéseivel, hiszen mind hasonlóan diktatórikus jellege, mind vezetőjének és a hatalmi elit tagjainak érintettsége folytán nem volt képes azzal szembenézni. *„Annak, aki visszaemlékszik a Kádár-kor* [...] *történelemtankönyveire, ma már óhatatlanul az a gondolata támad, hogy a puha diktatúra hivatalos történelemoktatásának ez a siralmasan életidegen, érzelem- és gondolatszegény jellege nem pusztán a kötelező marxista történelemfelfogás számlájára írandó. A hatalmi elit érdeke volt, hogy az alattvalók ne nyerjenek emlékezetes, továbbgondolásra késztető képet a nemzeti múlt és a világtörténelem eseményeiről."* – állapítja meg tanulmányában Beluszky Tamás.[58] Visszatérve Pierre Nora szellemes kifejezéséhez, a rendszer tisztában volt azzal, hogy az „emlékezet helyeinek" átstilizálása, esetleg egyszerűen a megszüntetése, ha nem is nevel automatikusan szocialista embert, de legalább depolitizált s kezelhető „alattvalóvá" tesz, homályosabbá, zavarosabbá, cinikusabbá téve a demokratikus és erkölcsi tudatot is. Így járult hozzá a Kádár-kor történelemoktatása is a történeti tudat eltűnéséhez. Ennek látleletei nemcsak az egyetemi felvételik siralmas eredményei voltak, hanem a különböző reprezentatív felmérések, valamint az a köztudatban megerősödött és mélységesen meggyökeresedett, a tankönyvek által hirdetett történelemszemlélet, amely *„az emberiség történetét alapvetően a kizsákmányolók és kizsákmányoltak, vagyis az elosztás kárvallottjai és haszonélvezői közötti folyamatos küzdelemként láttatja"*.[59] Az ilyen „egydimenziós" történelemszemlélet ma is mélyen befolyásolja a politikai kultúránkat. De nemcsak azt. E szemlélet híveinek pozíciói erősek, pedig létezése rendkívül megnehezíti a tankönyvírás helyzetét, holott végre be kellene látnunk, hogy *„A történelemnek* [...] *többféle érvényes olvasata létezik.* [...] *Ma világosabb, mint bármikor, hogy a történelem sokkal több, mint amit az iskolában tanítunk róla.* [...] *Az iskolának az a törekvése, hogy egy zárt logikába rendezett, architektonikusan felépített történelmi tudásanyagot származtasson át, nagymértékben anakronisztikus"*.[60]

---

[58] BELUSZKY Tamás: Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között. In: *Korall* 2000:1. 3.

[59] SZŐKE András: Az apostolok jogán? In.: ALBERT B. Gábor: *Tudatformálás vagy tudattorzítás? Kölcsey Füzetek IX*. Kölcsey Intézet, Budapest, 2004. 76.

[60] KNAUSZ Imre: *Történelemtanítás 2001. (szubjektív esszé, háttértanulmány).* OKI, PTK. 2002.

The tools of forming the historical consciousness in the course books of the socialist era

The aim of the present essay is to examine the paradigm shifts that took place in the seventies-eighties in the course books, the ultimate tools of education of history. As all the factors of shaping historical consciousness appear in these books, even the alteration of the historical perception is traceable through these. The targets of the examination are those Kádárist history course books of the seventies and eighties that were generally and compulsorily used in secondary education. The investigation focuses on the shifts in both the didactic and lexical elements in the last two decades of the Kádár regime, nevertheless how the gradual dissolution of the political system can be traced in both the didactic approach and the core texts. The common feature of the sources observed is that they are all mainly for storing and transmitting information, thus not only they permit the production of quantitative analyses beside the methodological-pedagogical investigation, but they provide the opportunity to demonstrate the canonized elements of the historical perception.

Moreover the quest seeks the answer for the questions whether the education of the era wanted or not to rephrase/recode history; if yes, to what extent; and what factors limited the shifts. With other words: could the core texts of the course books live an authentic life, independent from the political environment?

It is generally acknowledged that there are many factors that influence the birth of a book, out of which we focus on the political-ideological elements. All history course books are written – regardless of the political environment – to fit to the educational system of the given country, i.e. the legal background which is described in the national core curriculum. Thus in a dictatorship, where the central power strictly prescribes, executes and controls the politically important procedures, all the subjects in public education use one official course book which prescribes both the minimum and the *maximum* knowledge that a student should gain. The study attempts to discover the most important lines of the historical canon, furthermore the general characteristics of the paradigm of the course books. Finally the essay proves the efficiency of the methods used in the analysis of course books throughout a parallel comparison of three course book excerpts.